

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

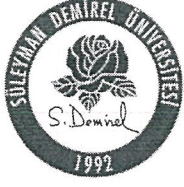
**ZEHEBÎ'NİN HADİS KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ VE
HADİS TENKİTÇİLİĞİ**

**Mehmet YILMAZ
9420207009**

DOKTORA TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Ramazan KAZAN**

ISPARTA-2019

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Tez Savunma Sınav Tutanağı 2

Öğrencinin Adı Soyadı	Mehmet YILMAZ	
Anabilim Dalı	TEEMEL İSLAM BİLİMLERİ	
Tez Başlığı	Zehebi ve Hadis Kültürü	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	Zehebi'nin Hadis Kültüründeki Yeri ve Hadis Tenkitçiliği	
<p>Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Doktora Tez Savunma Sınavında Jürimiz 29/03/2019 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Doktora tezi için;</p> <p>☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU²</p> <p>ile aşağıdaki kararı almıştır.</p> <p>☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ³ kararlaştırılmıştır.</p>		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Prof. Dr. Ramazan KAZAN	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Talat SAKALLI	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Veli ATMACA	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Necati AVCI	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AÇIKEL	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “ ZEHEBÎ’NİN HADİS KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ VE HADİS TENKİTÇİLİĞİ ” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Mehmet Yılmaz
29/03/2019

(YILMAZ, Mehmet, *Zehebî'nin Hadis Kültüründeki Yeri ve Hadis Tenkitçiliği*, Doktora Tezi, Isparta,2019)

ÖZET

Zehebî (v.748/1347)'nin asıl adı Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz b. Abdullah et-Türkmânî ez-Zehebî eş-Şâfiî ed-Dımaşkîdir. Hicri 673/1274 yılı Rebûl-Âhir ayının 3. günü dünyaya gelmiştir. Doğduğu yer hakkında çeşitli görüşler olsa da doğum yerinin Dımaşk (Şam) olduğu âlimlerin çoğu tarafından kabul görmüştür. Hicri 748/1348 de Şam'da vefat etmiştir. Zehebî künyesini babasının mesleğinin kuyumculuk olmasından dolayı almıştır. Âlim bir aile içerisinde yetişmiştir. İlim öğrenmeye 18 yaşında başlamış, ilk ilim tahsilini babasından almıştır. Şam, Bâlebek, Haleb, Humus... vb. ilim merkezlerinde çok sayıda âlimden ilim tahsil etmiştir. Çeşitli hadis öğretim merkezlerin de hocalık yapmıştır. Çok sayıda hocası olduğu gibi çok sayıda öğrencisi de vardır. Zehebî'yi ilim dünyasına tanıtan en önemli eseri Tarih adlı eseridir. Ricâl ve Tabakât konusunda Mîzân, Tezkira, Siyer adlı eserleri mevcuttur. İlim dünyasına 280'e yakın eser kazandırmıştır. Zehebî tarihçi olmasının yanında aynı zaman da hadis tenkitçisidir. Râviler hakkında yaptığı tenkitlerde aşırıya gitmeyerek orta yolu tutmuştur. Râviler için bir takım terimler kullanmış ve bu terimlerin derecelerine işaret etmiştir. Cerh ve ta'dil ilmine önem vermiş bu ilme ait eserler yazarak ilim dünyasına kazandırmıştır. Zehebî hadis metodu, hadis çeşitlerinden bahsetmiş ve hadis ilmi konusunda münakaşalar yapmıştır. Hadis ilminde hadisi rivâyet eden râvilerin isimlerine işaret ederek en sahîh ve en zayıf râvilerin isimlerini de bildirmiştir. Zehebî hadisleri red veya kabûl yönünden bir takım kısımlara ayırmış, tariflerini yapmış, hadis çeşitlerine örnek vermiştir. Diğer muhaddislerin tariflerine katıldığı olduğu gibi katılmadığı tariflerde olmuş ve niçin katılmadığını sebepleriyle birlikte bildirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zehebi, Hadis Usulü, Cerh-Ta'dil, Bid'at, İsnad

(YILMAZ, Mehmet, *The Importance of Al-Dhahabi in the Hadith Culture and Hadith Criticism*, Ph.D. Thesis, Isparta,2019)

ABSTRACT

The real name of al-Dhahabi (death 748/1348) is Muhammad ibn Ahmad ibn Osman ibn Kaymaz ibn Abdullah et-Türkmani ez-Zehebi eş-Şafii ed-Dimaşki. He was born on the third day of the Rebiu'l Ahir month in 673/1274 (hijri calendar). Although there are many different thoughts about where he was born, most of the intellectuals accepted Dimaşk (Damascus) as his hometown. He died in Damascus in 748/1348. His father was a jeweller and Dhahabi took his identity name from his father's job. He was raised in an educated family. He started studying at the age of 18 and his first teacher was his own father. He continued his education in Damascus, Baalbek, Aleppo, Homs and he had a lot of teachers. He became a teacher in many hadith schools. He had both a lot of teachers and students. He became popular with his book called "History". Mizan al-itidal, Tadhkirat al-İslam and Siyar alam al-nubala are some of his works. They are about "Rical and Tabakat". He wrote around 280 books. Zehebi was both a historian and a hadith critic. He followed the middle way and he wasn't extreme against narrators. He used some terms for them and showed the degrees of these terms. "Cerh" and "Tadil" were important for him so he wrote many works. Zehebi informed us about Hadith and the methodology of hadith. He had discussions on Hadith Knowledge. He talked about the narrator of Hadith and told the names of the the weak and the strong hadith narrators. Zehebi divided hadiths into some parts which are accepted and refused. He described and gave examples of them. He sometimes agreed the thoughts of narrators and sometimes disagreed. He explained why he didn't accepted them.

Key words: Dhahabi, the methodology of Hadith, Cerhul, Tadil, Bid'at, İsnad.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ZEHEBÎ'NİN HAYATI

I. ZEHEBÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME BAKIŞ	5
A. Memlûklerde İdarî ve Siyasî Teşkilat	6
B. İlim ve Kültür Hayatı	7
C. İçtimaî ve İktisadî Hayat	9
II. ZEHEBÎ'NİN KİŞİLİĞİ VE HAYATI.....	12
III. İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	14
A. İlmî Kariyeri.....	15
B. Tahsil Hayatı	15
C. Zehebî'nin Hocaları	17
1. Kıraat İlmî Hocaları	17
2. Hadis İlmî Hocaları.....	18
D. Zehebî'nin Öğrencileri.....	19
IV. HOCALIK YAPTIĞI İLİM MERKEZLERİ	20
V. BİR ŞAİR OLARAK ZEHEBÎ.....	20
VI. ESERLERİ.....	21

İKİNCİ BÖLÜM ZEHEBÎ VE HADİS KÜLTÜRÜ

I. ZEHEBÎ VE HADİS KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ	24
A. Zehebî ve Hadis.....	24
1. Hadis İlmî	24
2. Hadis İlminin Önemi.....	25
3. Hadis İlminin Dindeki Yeri.....	26
4. Hadis İlminin Fazileti.....	26
B. Zehebî ve Hadis Usûlü	30
II. ZEHEBÎ'NİN BAZI HADİS KONULARINA BAKIŞI.....	37

A. Muhaddislerin Uyması Gereken Edepler.....	37
B. Hadis Rivâyetine Başlama ve Bitirme Yaşı	39
C. Hadis Talebi Hakkındaki Görüşleri	40
D. Hadis Tahammül Yolları.....	41
E. Hadis Tahammülünde Kullandığı Kavramlar.....	43
F. Zehebî ve Bid‘at Sahibinin Rivâyeti	48
III. ZEHEBÎ VE RİCÂL İLMİ	50
A. Ricâl veya Tabakât İlmi	50
B. Ricâl İlmi Hakkında Âlimlerin Görüşleri	54
C. Zehebî ve Ricâl İlmi.....	57
IV. ZEHEBÎ’NİN RİCÂLE DAİR ESERLERİ VE EN MEŞHURLARI	60
A. <i>Târihü’l-İslam ve Vefayâtü’l-Meşâhiri ve’l-A‘lam</i>	62
1. Eserin Muhtevası	62
2. Eserin Kaynakları.....	64
3. <i>Tarihü’l-İslam</i> ’dan İstifade Eden Âlimler.....	64
4. <i>Tarihü’l-İslam</i> Üzerine Yazılan Muhtasarlar	64
B. <i>Tezkiratü’l-Huffaz</i>	65
C. <i>Siyeru Â‘lâmi’n-Nübelâ</i>	66
D. <i>Mizânü’l-İ’tidal fi Nakdir-Ricâl</i>	67
V. HADİS İLMİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALARI.....	69
A. Zehebî’nin Gözüyle Hadis İlmi Hadis Âlimleri ve Bazı Hadis Meseleleri	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ZEHEBÎ’NİN CERH VE TA‘DİL İLMİNE BAKIŞI

I. ZEHEBÎ’NİN CERH VE TA‘DİL İLMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ.....	74
A. Cerh ve Ta‘dil İlmi	74
B. Tarihçesi	75
C. Cerh ve Ta‘dil İlminin Önemi	76
D. Cerh ve Ta‘dil Konuları	78
E. Cerh ve Ta‘dil Konusunda Yazılan Eserler ve Müellifleri.....	79
F. Zehebî’nin Cerh ve Ta‘dil İlmindeki Metodu.....	81
II. MÜNEKKİTLERİN KULLANDIĞI CERH VE TA‘DİL LAFIZLARI	83
A. Ta‘dil İçin Kullanılan Terimler ve Anlamları	84
B. Cerh İçin Kullanılan Terimler ve Anlamları	87
III. ZEHEBÎ’NİN KULLANDIĞI CERH VE TA‘DİL LAFIZLARI VE RÂVİLERİN TASNİFİ	90
A. İlmi Kariyerine Göre Râviler	91
1. Rivâyet Sayısı Açısından Râviler	91
2. Belde ve Mesleklere Göre Râviler	92
3. Abartılı Tanımlar	93
B. Hadis Râvileri İçin Kullandığı Ta‘dil Lafızları ve Diğer Münekkitlerin Görüşleri.....	94

1. Adalet Bakımından Kusursuz Olmakla Birlikte Zapt Yönünden Sika Râvilerin Mertebesine Ulaşamayan Zayıf Râviler İçin Kullandığı Ta‘dil Lafızları	94
1.1. Sâlihü’l-hadis صالح الحديث	94
1.2. Sadûk ve Meâdinü’s-Sıdk صدوق و معادن الصدق	96
1.3. Câizü’l-hadis جائز الحديث	99
1.4. Hasen’ül-hadis veya Hadisuhû hasen حسن الحديث او حديثه حسن	99
1.5. Sikat ثقة	100
1.6. İmâm امام	101
1.7. Lâ Be’se Bihi لا بأس به	101
1.8. Ehâdisuhû Müstakîm احاديثه مستقيم	102
1.9. Mutkîn متقين	102
1.10. Metîn متين	103
C. Kullandığı Cerh Lafızları ve Diğer Münekkitlerin Görüşleri	103
1. Kezzâb كذاب	103
2. Üttühime bil kizb اتهم بالكذب	104
3. Deccâl دجال	105
4. Hâlik هالك	105
5. Leyse Bi’l –Kavî ليس بالقوي	105
6. Leyyîn ve Leyyinü’l-hadis لين والين الحديث	106
7. Tâlif تالف	106
8. Vâhin واه	107
9. Vâhi’l-hadis واهي لحديث	107
10. Galat غلط	107
11. Tüküllime Fîh/Tekellemü Fîh تكلم فيه	108
12. Metrûk ve Metrûkü’l-hadis متروك او متروك الحديث	108
13. Lehû Menâkir ve Sahibü Menâkir له مناكير او صاحب مناكير	109
14. Münkerü’l-hadis منكر الحديث	109
15. Lâ Yu‘refu لا يعرف	110
16. Fîhî Cehale فيه جهالة	110
17. Lâ Yudra Men Hüve لا يدري من هو	111
18. Meçhul مجهول	111
19. Zaîf ضعيف	112
20. Zaîfü’l-hadis ضعيف الحديث	113
21. Yedaü’l-hadis يضع الحديث	113
22. Fîhî Nazar فيه نظر	114
23. Lâ Yutâbeu Ala hadisih لا يتابع علي حديثه	114
24. Lâ Tahillü’r-Rivâyetü Anhu لا تحل الرواية عنه	115
25. Müdellis مدلس	115
26. Matrûhu’l-Hadis مطروح الحديث	116
27. Terekûhû تركوه	117
D. Diğer Münekkitlerin Kullandığı Cerh ve Ta‘dil Lafızları	118
1. Meçhul مجهول	118

2. Münkerü'l-hadis منكر الحديث	119
3. Zaîf veya Zaîfü'l-hadis ضعيف او ضعيف الحديث	120
4. Leyse bi-Şey ليس بشئ	121
5. Fîhî Nazar فيه نظر	121
6. Seketû Anhu سكتو عنه	122
7. Leyse bihi Be's ليس به بأسا	122
8. Sadûk صدوق	123
IV. RÂVİLERİN MEZHEBLERİNİ TETKİK	125
A. Mezhepler Arası Münakaşalara Bakışı	126

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ZEHEBÎ, METİN VE SENED

I. ZEHEBÎ VE SENED	130
A. Zehebî ve İsnâd.....	130
1. İsnâd	130
2. İsnâdın Önemi ve En Sahih İsnâdlar	131
3. İsnâdın Önemi Hakkında Âlimlerin Sözleri	132
B. Zehebî'nin İsnâd Hakkındaki Görüşleri.....	133
C. Zehebî'ye Göre İsnâd Çeşitleri.....	135
1. Âli (Uluvv isnâd) ve Nâzil İsnâd	135
2. İsnâd-ı Kavî	137
3. Sâlihü'l-isnâd/Sahihu'l-isnâd	139
4. Hasenü'l-İsnâd	141
5. Senedühü Ceyyîd	142
6. Sened-ü Nazîf	143
7. Senedühü Muzlim	143
8. İsnâdühü Leyyin.....	144
9. İsnadühü Dayyikü'l-Mahreç	145
10. İsnâdühü Garîb.....	145
11. İsnadühü Münker	146
12. Senedühü Mevzû.....	147
13. İsnadühü Zaîf.....	147
14. İsnadühü Gayr-i Sahîh.....	148
15. Fî İsnâdihi Mecâhil	148
II. ZEHEBÎ VE HADİS ÇEŞİTLERİ	148
A. Râvi Sayısı Açısından Hadisler	149
1. Mütevâtir Hadis	149
B. Hadisin Kaynağı Açısından.....	151
1. Merfû hadis.....	151
2. Mevkûf hadis	152
C. Sihat ve Hüküm Açısından Hadis Çeşitleri.....	153

1. Hasen Hadis	153
1.1. Hasenün Sahîhün	154
1.2. Hasen Garîb	155
2. Zayıf hadis	157
A. Senedindeki İnkıta Sebebiyle Hadis Çeşitleri	157
1. Mürsel Hadis	157
2. Munkatı Hadis	158
3. Mu‘dal Hadis	160
4. Müdelles hadis	161
B) Râvi’deki Cerh Sebebiyle Hadis Çeşitleri	163
1. Mevzû hadis	163
1.1. Muhtelak ve Masnu‘	165
1.2. Mevzû Haber	166
1.3. Bâtıl Haber	168
2. Münker hadis	169
3. Metrûk hadis	172
4. Muzdarip hadis	174
5. Garîb hadis	175
5.1. Garîb Münker	182
5.2. İsnâdü Sahîh Garîb Hadis	183
5.3. Garîb Munkatı	185
5.4. Garîb Merdûd	186
6. Ferd hadis	186
7. Muallel hadis	189
SONUÇ	192
KAYNAKÇA	195
ÖZGEÇMİŞ	210

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı Geçen Eser
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.b.H.	: Ahmed Bin Hanbel
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H. No	: Hadis No
Hız.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslami Araştırma Merkezi
mad.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nkl.	: Naklen
Nr.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Şrh.	: Şerh
T. D. V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
tert.	: Tertip
Thk.	: Tahkik
Tkd.	: Takdim
Tlf.	: Telif
Trc.	: Tercüme
Trç.	: Tahriç
ts.	: Tarihsiz
v.	: Varak
vd.	: Ve Diğerleri

ÖNSÖZ

Allah Teâla'ya hamd-ü senâ, O'nun Rasulü'ne salatu selam olsun. Hadis ilmi, Peygamberimizin hadislerini ele alan sened ve metin yönünden inceleyen râvilerini cerh ve ta'dil bakımından sorgulayan ilim dalıdır. Bir hadisin sıhhat derecesi o hadisi rivâyet eden râvilerin güvenilir olup olmaması açısından önemlidir. Bu sebepten dolayı muhaddis, öncelikle hadis râvisini cerh ve ta'dil ölçütlerine göre değerlendirerek rivâyetinin makbül mü merdud mü olduğunu tespiti çalışır. Cerh ve ta'dil ilmi ile uğraşan râviler hadis münekkidi olarak adlandırılır.

Çalışmaya konu olan Zehebî (v.748/1347) meşhur bir tarihçi olmasına rağmen aynı zamanda asrının hadis münekkitlerinden birisidir. Hadis tenkiti sahasında yazdığı eserler muasırlarına ve kendinden sonraki hadis münekkitlerine yol gösterici olmuştur.

Birinci bölümde; Zehebî'nin hayatı, yaşadığı çevre, ailesi, ilmi kariyeri ve eserlerinden bahsederken, hakkında yazılan eserler ve kendi eserleri incelenerek tanıtıcı ve yorumlayıcı bir usûl takip edilmiştir. Bilgi verirken ilk dönemde ve günümüzde yazılan eserler ve Zehebî hakkında yurtdışında yazılan eserler¹ tetkik edilerek, eserlerdeki metodlar dikkate alınmıştır. İkinci bölümde; Zehebî'nin hadis, hadis usûlü, hadis ricâli hakkında görüşleri, *Tezkirat'ül-Huffâz*, *Mizân'ül-İ'tidal*, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, *Tarihul-İslam* adlı eserleri baştan sona taranmak suretiyle ele alınmıştır. Tabakat konusu ele alınırken diğer alimlerin tabakat konusunda eserleri incelenerek Zehebî'nin tabakat konusunda yazdığı eserler ile mukayese edilmiştir. Ricâl konusunda diğer alimlerin görüşleri ile Zehebî'nin görüşleri karşılaştırılmıştır.

Üçüncü Bölüm; Zehebî'nin cerh ve ta'dil konusundaki eserleri taranmak suretiyle kullandığı cerh ve ta'dil lafızları hakkında bilgi verilmiştir. Diğer münekkitlerin ricâl hakkında kullandığı terimler bildirilmiş ve Zehebî'nin kullandığı terimler ile karşılaştırılmıştır.

Dördüncü bölümde; ilk dönemde yazılan hadis usûlü eserleri taranmak suretiyle hadis çeşitleri, sened-metin tenkidi hakkında bilgi verilmiştir. Zehebî'nin hadis çeşitleri, isnad ve metin tenkidi hakkındaki örneklerle ele alınmaya çalışılmıştır.

¹ Abdurrahman, Hallâvî *İmam Ez-Zehebî*, Dâru'l-Kalem, Şam, 1408/1988; Beşşar Avvâd Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihî'l-İslam*, Dâru'l-Kütübiyye, Kahire, 1395/1975; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfîzu'z-Zehebî*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1414/1994.

Çalışmamızın her aşamasında büyük bir sabırla yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Talat SAKALLI hocama, eski danışman hocam Prof. Dr. Nuri TUĞLU'ya ve yeni danışman hocam Prof. Dr. Ramazan KAZAN'a, tezimin tashihinin her aşamasında yardımlarını esirgemeyen kıymetli arkadaşım Ali SUUÇAK'a ve ayrıca diğer hoca ve arkadaşlarıma teşekkür etmeyi borç bilirim.

Mehmet YILMAZ

Isparta, 2019

GİRİŞ

H.z.Peygamber'e ait hadisler, öncelikle sahabenin, hadisleri Peygamber'den işitmesi, muhafaza ederek onları diğer nesillere ulaştırması sayesinde günümüze ulaştırılmıştır. Hadislerin rivâyetlerine aracı olan râvilerin rivâyete ehliyetleri ve rivâyetlerinin sağlam bir şekilde sonraki nesillere ulaşip ulaşmadığının tespiti râvilerin cerh ve ta'dil yönünden bilinmesiyle anlaşılır. Hadis ilminin önemli konularından birisi olan cerh ve ta'dil ilminin bilinmesi gelecekte hadis ilminde çalışacak olan âlimler açısından önem arz etmektedir. Cerh ve ta'dil konusunda yazılan eserlerin muhteviyatının araştırılması râvilerin güvenilir olup olmamasının bilinmesi bakımından önemlidir. Bunun yanında hadislerin doğru anlaşılmasında isnâd ve metin tenkidi önemli yer tutmaktadır.

H.z. Peygamber'in sağlığında sahabenin her konuda O'na danışması, gerekli uyarıları alıp ona göre hareket etmeleri ve hepsinin güvenilir olması sebebiyle cerh ve ta'dil ilmi'ne ihtiyaç duyulmamıştır. H.z. Peygamber'in vefatından sonra özellikle de H.z. Osman'nın döneminde Müslümanlar arasındaki fitneler¹ Cemel,²ve Sıffin³ vakaları ortaya çıkınca muhaddisler, hadislerin kabul edilmesi için bir takım kriterler ortaya koyarak râvileri cerh ve ta'dil bakımından incelemeye tabi tutmuşlar ve böylece hadislerin bize sağlam bir şekilde ulaşmasını amaç edinmişlerdir.

Hadis âlimleri, râvilerin cerh ve ta'dil yönünden durumlarını ifade edebilmek için bir takım terimler kullanmışlardır. Bu terimler râvinin naklettiği hadisin kabul veya red edilmesi açısından önemlidir. Hadisin delil olması bakımından değerini ifade etmek, kendi aralarında derecelendirmeye işaret etmek üzere cerh ve ta'dil lafızları oluşturmuşlardır. Tarihçiliğinin yanında aynı zamanda hadis münekkidi olan Zehebî (v. 748/1347) de bu âlimlerden birisidir. Zehebî'nin hadis ricâli konusunda yazdığı eserler cerh ve ta'dil konusuna ışık tutmuştur. Tercemesini verdiği râvileri çok iyi inceleyerek hayatından ölümüne, hatta mezhebinden inancına kadar durumlarını objektif bir şekilde ele alarak, senedde geçen râvi hakkında diğer âlimlerin görüşleri yanında kendi

¹ İbn Ebî Şeybe, Ebî Bekr Abdullah b.Muhammed, *Musannef*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1405/2004, c. I, s. 90-92; Kâsimî, Cemalüddîn b. Muhammed Saîd b. Kasım ed-Dımaşkî, *Kavâidü'r-Taahdis Dâr'n-Nefâis*, Beyrut, 1407/1987, s.186; Mustafa Çağrıncı, "Fitne", *DİA*, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 156-159.

² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. I, s. 431-443; Ethem Ruhi Fığlalı, "Cemel Vakası", *DİA*,c. VII, s. 320-321.

³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. I, s. 90-92; İsmail Yiğit, "Sıffin", *DİA*, c. XXXIII, s. 107-108.

görüşlerini de ortaya koymuştur. Görüşlerine katıldığı âlimler olduğu gibi, eleştirdiği âlimler de olmuştur. Eleştirilerinde insafli davranarak aşırıya kaçmamıştır. Hadis çeşitlerini örnekleriyle açıklamış, karşı çıktığı âlimlerin görüşlerini de bildirerek neden karşı çıktığını delilleriyle izah etmiştir. Bu genel girişten sonra araştırmanın metodu, amaç ve kaynaklarına değinmek yerinde olacaktır.

Zehebî'nin hayatı, yaşadığı çevre, ailesi, ilmi kariyeri ve eserlerinden bahsederken, hakkında yazılan eserler ve kendi eserleri incelenerek tanıtıcı ve yorumlayıcı bir usûl takip edilmiştir. Bilgi verirken ilk dönemde ve günümüzde yazılan eserler ve Zehebî hakkında yurtdışında yazılan eserler⁴ tetkik edilerek, eserlerdeki metodlar dikkate alınmıştır.

Zehebînin hadis, hadis usûlü, hadis ricâli hakkında görüşleri, *Tezkirat'ül-Huffâz*, *Mîzân'ül-İ'tidal*, *Siyer-u Â'lâmi'n-Nübelâ*, *Tarîhül-İslam* adlı eserleri baştan sona taranmak suretiyle ele alınmıştır. Tabakat konusu ele alınırken diğer alimlerin tabakat konusunda eserleri incelenerek Zehebî'nin tabakat konusunda yazdığı eserler ile mukayese edilmiştir. Ricâl konusunda diğer alimlerin görüşleri ile Zehebî'nin görüşleri karşılaştırılmıştır.

Zehebî'nin cerh ve ta'dil konusundaki eserleri taranmak suretiyle kullandığı cerh ve ta'dil lafızları hakkında bilgi verilmiştir. Diğer münekkitlerin ricâl hakkında kullandığı terimler bildirilmiş ve Zehebî'nin kullandığı terimler ile karşılaştırılmıştır.

İlk dönemde yazılan hadis usûlü eserleri taranmak suretiyle hadis çeşitleri, sened-metin tenkidi hakkında bilgi verilmiştir. Zehebî'nin hadis çeşitleri, isnâd ve metin tenkidi hakkındaki örneklerle ele alınmaya çalışılmıştır.

⁴ Abdurrahman, Hallâvî *İmam ez-Zehebî*, Dâru'l -Kalem, Şam, 1408/1988; Beşşar Avvâd Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, Dâru'l-Kütübiyye, Kahire, 1395/1975; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfîzu'z-Zehebî*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1414/1994.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Hadis ilminde ricâl tenkidi ve ricâl tenkidinde kullanılan cerh ve ta'dil terimleri râvilerin tanınması ve güvenilir olup olmamaları açısından büyük önem arz etmektedir.

Tarihçi kimliği yanında hadis ilmi ve ricâl tenkidinde de önemli bir konuma sahip olan Zehebî'nin hadis çeşitleri ve râviler hakkında kullandığı cerh ve ta'dil terimlerinin bilinerek diğer hadis münekkitlerinin kullandığı terimlerle karşılaştırıp onların terimler hakkında yaptıkları değerlendirmelerinin Zehebî'nin yaptığı değerlendirmelerle örtüşüp örtüşmediğinin tesbiti, ricâl ilmi ve ricâl tenkidi konusuna katkı sağlayacağını, hadis usûlü ve bazı hadis konuları hakkındaki görüşler ile râvilerin mezhepleri hakkındaki tespitlerinin hadis ilmi konusundaki araştırmacılara kolaylık sağlayacağını göz önüne alarak tezimiz hazırlanmıştır. Hazırlanan bu tez hadis usûlüne ve ricâl tenkidine katkı sağlayacaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmaya başlamadan önce yurt içinde ve yurt dışında Zehebî hakkında yazılan kitap, tez, makale, biyografiler tesbit edilerek, yapılan bu çalışmalar tek tek taranarak gözden geçirilmiştir. Bu eserlerde Zehebî'nin hangi yönlerinin ele alındığı tesbit edilmiştir.

Hayatı ve ilmî kişiliğinden bahsedilirken kendi zamanında yaşayan ve kendinden sonra yaşayan âlimlerin eserleri incelenmiştir. Özellikle birincil kaynaklardan bazen de Zehebî hakkında günümüzde yazılan eserlerden faydalanılmıştır.

Zehebî ve ricâl ve tabakat ilminden bahsederken, ricâl ve tabakat konusunda yazılan önemli eserler taranarak Zehebî'nin rical konusundaki eserleri ile tabakat konusundaki diğer âlimlerin eserleri mukayese metodu ile karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Cerh ve ta'dil ilmi konusunda râviler hakkında kullanılan terimler, bu konuda yazılan eserler taranmak suretiyle tesbit edilerek Zehebî'nin cerh ve ta'dil ilmi konusundaki kullandığı terimlerle karşılaştırılmıştır.

Sened tenkidi konusunda yazılan eserler taranmak suretiyle en sahih ve en zayıf senedler bulunarak Zehebî'nin sened konusundaki örnekleri ile karşılaştırılmıştır.

Metin tenkidi konusunda yazılan eserler araştırılarak Zehebî'nin hadis ilminde yapmış olduğu hadis çeşitlerine ve örneklerine, örnekleme metodu kullanılarak işaret edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Zehebî'nin hadis ve tabakat ilmine dair eserleri, diğer âlimlerin ricâl ve hadis usûlüne dair eserleri, yurtiçi ve yurtdışında Zehebî hakkında yapılan ilmî araştırmalar göz önüne alınarak tezimizin kaynakları oluşturulmuştur.

Özellikle ricâl tenkidi konusunda *Tarihü'l-İslam ve Vefayâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lam*, *Mizânü'l-İtidal fi Nakdi'r-Ricâl*, *Siyer-u Â'lâmi'n-Nübelâ*, *Tezkiratü'l-Huffâz*, *Kıfaytü'l-Hafaza Şerhü'l-Mukaddimeti'l-Mûkiza fi İlmi Mustalâhi'l-hadis*, *Telhîsu Kitabi'l-İleli'l-Mütenâhiye li İbni'l-Cevzi ve İmam Zehebî*, *el-Hafizu'z-Zehebî*, *Zehebî ve Minhâcuhu fi Tarihi'l-İslam* adlı tabakâta dair eserleri tezimizin hazırlanmasında müracaat edilen ana kaynaklarımızı oluşturmuştur.

Bu ana kaynakların dışında kendisi hakkında Azime Topçu'nun, *Zehebî ve Mizânü'l-İtidalde'ki Cerh ve Ta'dil Metodu*; Nimet Ceylan'ın, *Mizânü'l- İtidal'de Metin Tenkidi*; Tuba Öztürk'ün, *Zehebî'nin Kitabü'l-Kebâir Adlı Eserinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi* adlı Yüksek Lisans tezleri ile başta Talat Sakallı'nın *İmam Zehebî ve Tenkit Anlayışı* adlı makalesi olmak üzere diğer makaleler müracaat edilen kaynakları oluşturmaktadır. İkincil kaynak olarak faydalınılan diğer eserler bibliyografya da detaylı bir şekilde verildiğinden burada isimlerinin verilmesine gerek görülmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEHEBÎ'NİN HAYATI

I. Zehebî'nin Yaşadığı Döneme Bakış

Zehebî'nin (v. 748/1347) yaşadığı dönemin sosyal-kültürel çevrenin, ilmî, fikrî ve siyâsî hareketlerin bilinmesi, Zehebî'nin tanınmasında önemli yeri olacağından döneminde kurulan devletlerin idârî ve siyâsî teşkilatlarının neler olduğundan az da olsa bahsetmek gereklidir.

Zehebî'nin döneminde kurulmuş olan Memlüklerden (Kölemenler) bahsetmek, dönemin idârî ve siyâsî yapılanmasını göstermesi açısından faydalı olacaktır.⁵ Memlükler (Kölemenler) Eyyûbilerden sonra Mısır ve Suriye'de kurulan Türk devletidir. 647/1250 yılından 922/1517 yılına kadar 267 yıl hükümlükleri sürmüştür. Oğuz ve Kıpçak Türklerinin gençlerinden muhâfız alayı kurduklarını, yetenekli olanları devlet yönetimine getirdiklerini, komutanları Aybek'in (v. 655/1257) Eyyûbi Devleti'ni yıktığını, tarihi olaylar göstermektedir. Baybars (v. 686/1288) Aynalût savaşında Moğolları yenilgiye uğratması sebebiyle komutan olmuş, komutanlığı sırasında Kıbrıs'ı fethetmiştir. Memlüklü Sultanı Kalavun (v. 690/1291) ve ondan sonra hükümdar olan Melikü'l-Eşref Kayıtbay (v. 693/1291), Moğolları yenilgiye uğratarak büyük bir belayı defetmişlerdir.

Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim zamanında Memlüklüler ile yapılan Mercidabık (1516) ve Ridâniye (1517) savaşları sonunda Yavuz Sultan Selim zafer kazanarak Memlüklü devletini sona erdirmiş, Suriye ve Mısır'da Osmanlı Devleti hükümlükleri sürmeye başlamıştır.⁶

⁵ Daha geniş bilgi için bkz. İbrahim Tozlu, *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri*, Semerkand Yayınları/ Nizamiye Akademi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017; İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, c. XXIX, s. 90-100.

⁶ İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b.Şihâbiddîn Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. Abdullah b. Abdurrahman et-Türki), Mektebetü'l-Maarif, Beyrut, 1419/1988, c. XVII, s.17; c. XVIII, s. 17; Niyazi Akşit, *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, Serhat Dağıtım Yayınevi, Yelken Matbaası, 1984, s. 734-736; Yılmaz Öztuna, *Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi*, Ankara, 1976, s. 486-490; İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, c. XXIX, s. 90-97; Ahmet Sağlam, "Orta Çağda Orijinal Bir Siyasi Yapı; Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, c. II, Sayı, 14, Aralık, s. 107-126; Fatma Akkuş Yiğit, "Memlük – Ermeni Münasebetleri", *Akademik Bakış*, Ankara, 2015, c. VIII, S. 16, s. 171-206.

Zehebî yaşadığı dönemde meydana gelen olayları *Tarihü'l-İslam* adlı eserinde bildirmiştir. Bu dönemde; Sultan Baybars Melikü'l-Saîd'in Şam, Kılıçhan'ın Mısır, Nureddin Muhammed b. Zengi'nin (v. 569/1171) Kerek⁷ seferleri üç bin askerle Tatarların Fırat'a ulaşmaları, Nureddin Zengi'nin Tatarları yenmesi, Kayseri'nin fethi, Sungur'un Mısırda, Şamlıların Gazze'de yenilmeleri, emirlerin, Sungur'la Tatarları yenmede birleşmeleri, ehl-i zimmeye İslam'ın sunulması, zındık şeyhi İbrahim Saffar'ın Allah'a küfretmesi, din ile alay etmesi ve haramı helal kılması sebebiyle öldürülmesi dönemin önemli olaylarıdır.⁸

Kısacası Zehebî'nin yaşadığı dönemde imparatorluklar arasında hâkimiyet (hükümranlık) için kavgalar, fetihler, istilalar, toplu katliamlar cami ve medreselerin tamiri, büyük depremler, sel baskınları vb. olayların meydana geldiği görülmektedir.

A. Memlûklerde İdarî ve Siyasî Teşkilat

Memlûkler merkeze bağlı vilâyet ve eyâletlere tâbi emirlik ve hükümdarlıklardan meydana gelen bir sultanlıktı. Devlet teşkilatının başında mutlak hükümdar olan Sultan bulunurdu. Sultanlar çocuk olursa rütbeli kumandanlar ülkeyi yönetirdi.⁹ Memlûklerde idâri, siyâsi ve iktisâdi görevler askerler tarafından, dinî, adlî ve divan görevleri de halk tarafından, eyâletler de nâib veya valiler tarafından yönetiliyordu. Memur atamaları ve iktayı¹⁰ ise nâib-i saltanat¹¹ (sadrazam) yapardı. Naib-i saltanatın kaldırılmasından sonra Atabeklik, sultandan sonra en yetkili haline

⁷ Lübnan dağının eteklerinde yer alan bir köydür. H.529'da doğan ve H.592'de vefat eden muhaddislerden Ahmed b. Târik b. Sinân Ebû'r-Rıda el-Kerekî, anılan köye mensuptur. <http://www.kerkukvakfi.com/tr/content/266>. 30.07.2018.

⁸ Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarihü'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri vel-A'lam*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1410/1990, c. X, s. 5-63.

⁹ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, c. XXIX, s. 93.

¹⁰ İktâ; bir kişinin mülkiyetinde olmayıp devlete ait olan toprakların vergilerinin veya gelirlerinin asker ya da sivil erkana hizmet veya maaşlarına karşılık olarak verilmesidir. Bkz. Sadi S. Kucur, "İktâ", *DİA*, İstanbul, 2000, c. XXIII, s. 47.

¹¹ Nâib-i saltanat: Saltanat vekili manasına gelen bu terim sadrazamlar hakkında kullanılır. Bu terim aynı zamanda eski Türk ve İslam hükümetlerinde kullanılmıştır. Bkz. daha geniş bilgi için Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, c.II, s. 645.

geldi. Maliye Bakanlığı'nın yerine Nâzır-ı mâl bakardı. Askerle ilgili işleri yürüten ise Divan-ı ceş idi.¹²

Askeri Teşkilat: Kuvvetli bir kara ordusuna ve güçlü bir donanmaya sahiptiler. Orduyu, Türk, Kürt, Çerkez, Rum ve Rus asıllı Kölemen askerler oluşturuyordu. Ordu, Divan-ı ceş'e bağlı idi. Memlûklerin esas gücünü kara birliği oluşturuyordu. Bu birliklerde binicilikte ve silah kullanmakta mahâretli askerler vardı. Kuşatma silahı olarak mancınık, ateş çanakları ve debbâbe (Kale duvarlarını oymaya yarayan bir savaş aleti) kullanılıyordu. Donanması kara ordusu kadar kuvvetli değildi.¹³

Adli Teşkilat: Eyyûbilerde Şâfi mezhebine mensub olan Kâdî'l-kudat görev yaparken, Baybars dört mezhepten olan Kâdî'l-kudat tayin etti. Dâru'l-adi müftüleri dini meselelerde fetva verirlerdi. Başkanlığını sultan veya vekilinin yaptığı Mezâlim mahkemesi haftada iki gün Dâru'l-adi de toplanırdı. Aynı zamanda günümüzün belediye hizmetlerinin büyük bir kısmını yürütürlerdi. Emniyet ve asayiş işlerini de Şurta¹⁴ teşkilatı yürütürdü. Ases¹⁵, hem gece emniyetini hem de itfâiye işini yürütürdü.¹⁶

B. İlim ve Kültür Hayatı

Memlûkler dönemi, İslam tarihinin en parlak dönemlerinden birisidir. Ülkesini terk etmek zorunda kalan birçok âlimin sığındığı yer olmuştur. Kahire ve Dimaşk (Şam), İslam dünyasının en önemli merkezi oldular. Zengiler ve Eyyûbilerden kalan medreseleri çoğalttılar. Memlûklere ait Dimaşk'da yüz altmış, Kahire'de yetmiş beş civarında medrese olması bunun en büyük delilidir. Bu dönemde şair, edip, dilbilgisi, tarih, sözlük, coğrafya âlimlerine de rastlanmaktadır. Gurenû *Tevârihi'z-Zaman* adlı

¹² İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, c. XXIX, s. 94; Mehmet Fatih Yalçın, "Bahri Memlûkler Döneminde Saltanat Nâiblerinin Görevlerinin Sona Ermesi ve Bunun Sonuçları (1250-1382)", *The Journal of Academic Sociol Science Studies*, Mayıs. 2013, s. 791-810.

¹³ İsmail Yiğit,"Memlûkler", *DİA*, c. XXIX, s. 94; Abdullah Mesut Ağır, Memlûk Askeri Teşkilatı ile İlgili Yapılmış Araştırmalara Dair, *Gaziantep University Journal of Social Sciences* (<http://jss.gantep.edu.tr>), 2015 14(2):447-457.

¹⁴ Şurta:Başşehirde halife veya sultana, vilâyetlerde valilere bağlı, üniformalı kolluk güçlerine denir. Bkz. daha geniş bilgi için Metin Yılmaz, "Şurta", *DİA*, c.XXXIX, s. 242-244.

¹⁵ Ases:Asesler, subaşının yanında hizmet eder.Geceleri çarşı ve pazar yerlerini beklemekle görevlidir. Ases kelime olarak Arapça "asse" fiili kökünden ism-i fail olup bekçi anlamına gelir. Hz. Peygamber döneminden başlayarak günümüze kadar gelmiştir. Daha sonraki yıllarda " şurta : emniyet teşkilatı" içinde görev yapmışlardır. Kısaca günümüzde yeniden alımı yapılan gece bekçilerine verilen isimdir. Bkz. daha geniş bilgi için Abdülkadir Özcan, "Ases Başı"*DİA*, c. III, s. 464.

¹⁶ Mehmet Fuat Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Arısan Matbaacılık, Ankara, 1984, s. 142-157; İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, c. XXIX, s. 94.

eserin yazarı Aybek ed-Devâdârî (v. 736/1336) bu âlimlerden bir tanesidir.¹⁷ Kıraat, tefsir, fıkıh, hadis alanında önemli âlimlerin yetiştiği Dâru'l-Kur'an ve Dâru'l-hadis öğretim merkezlerine rastlanmaktadır. İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429), Burhanettin El-Kerekî (v. 853/1449) kıraat ilminde; Kurtûbi (v. 671/1273), İbn Kesîr (v. 774/1373), Celaledîn el-Mahallî (v. 864/1459), Celaledîn es-Suyûtî (v. 911/1505), el-Makdîsî (v. 742/1341) tefsir ilminde; Nevevî (v. 676/1277), İbn Dakikü'l-İd (v. 702/1302), el-Mizzî (v. 742/1341), ed-Dimyâtî (v. 705/1306), Alaaddîn et-Türkmânî (v. 750/1349), Moğultay b. Kılıç (v. 762/1361),¹⁸ Heysemî (v. 807/1405), el-İraki (v. 806/1404), İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), Zehebî (v. 748/1347), es-Sehâvî (v. 902/1497), el-Aynî (v. 855/1451), el-Kastallanî (v. 923/1517) hadis ilminde, İzzeddin b. Abdüsselam (v. 660/1262), İbn-Cemâa (v. 819/1416), ez-Zeylâi (v. 762/1360), Kureşî (v. 599/1202), İbn Kutluboğa (v. 879/1474), fıkıh ve hadis ilminde meşhur âlimlerden sayılmışlardır.¹⁹ Tasavvufî geleneğe bağlı Bedeviyye²⁰, Desûkiyye²¹, Şazzeliyye²² ve Rifâiyye²³ tarikatları yaygındı. Arapça sahasında da pek çok âlim yetişmiştir. İbn Mâlik et-Tâi (v. 672/1274), İbnü'n-Nehhâs el-Mısrî (v. 814/1411), İbn Manzûr (v. 711/1311), Demâminî (v. 827/1424) vb. âlimler Arapça sahasında yetişmişlerdir.²⁴

Memlükler devrinde yetişen Zehebî, Safedî (v. 746/1363), İbn Tağriberdi (v. 874/1470),²⁵ Bedreddîn el-Aynî (v. 855/1451), İbnü'l-Hümâm (v. 861/1457), İbn

¹⁷ Cevat İzgi, "İbnü'd-Devâdârî" *DİA*, c. XXI, s.11-13.

¹⁸ Daha geniş bilgi için bkz. İbrahim Tozlu, *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi.

¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XVIII, s. 592; İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, c. XXIX, s. 95; Halit Özkan, "Memlüklerin Son Asrında Hadis-Kahire, 1392-1517", *Hadis ve Sıyer Araştırmaları*, İstanbul, 2015, s. 225-231; İsmail Yiğit, "Ayniyi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara İlahiyat Dergisi*, Sayı 11-12, 1993-1994, İstanbul, 1997, s. 27-45; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XVIII, s. 592.

²⁰ Bedeviyye: Ahmed el-Bedevî (v. 675/1276) tarafından kurulan ve daha çok Mısırda yaygın olan bir tarikat (bkz. Mustafa Kara, "Bedeviyye", *DİA*, İstanbul, 1988, c. V, s. 318-319).

²¹ Desûkiyye: Burhaneddin İbrahim b. Ebûl-Mecd Abdülaziz ed-Desûkiyye'ye (v. 676/1277) nisbet edilen tarikattır. Daha çok Mısır ve Sudanda yaygındır. Bkz. Mehmet Demirci, "Desûkiyye", *DİA*, c. IX, s. 212.

²² Şâzeliyye: Ebû'l- Hasan eş-Şâzeliyye'ye (v. 656/1258) nisbet edilen tarikat. En çok İskenderiye, Kahire, Tunusta yaygındır. Bkz. Ahmet Murat Özel, "Şâzeliyye", *DİA*, İstanbul, 1988, c. XXXVIII, s. 387-390.

²³ Rifâiyye: Ahmed er-Rifâiyye'ye (v. 578/1182) nisbet edilen İslam dünyasının ilk tarikatlarından. Endonezya, Hindistan, Afrika ve Balkanlarda yaygındır. Bkz. Mustafa Tahralı, "Rifâiyye", *DİA*, İstanbul, 1988, c. XXXV, s. 99/103).

²⁴ Bkz. daha geniş bilgi için; Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986, s. 137-152.

²⁵ Erkan Göksu, "İbn Tağriberdi ve Tarihçiliği", *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 8, S. 26, 2008/1, Ankara, s. 76-78; http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/egoksu_tagriberdi.pdf, 10.04.2018.

Kutluboğa (v. 879/1474), Türk asıllı âlimlerdir. Bu dönemde birçok eser Türkçeye tercüme edilmiş, *Şahnâme*, bu devirde altmış beyit halinde Türkçeye çevrilmiş, meşhur şahısları ve hadis ricâlini anlatan eserler bu zamanda ele alınmıştır. İbn Hallikân (v.681/1282), Zehebî, Safedî, İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) vd. bu dönemin meşhurlarıdır.²⁶

Memlükler dönemi, tıp biliminin en gelişmiş dönemlerinden biridir. Kahire, Dımaşk ve diğer şehirlerde hastaneler yapılmış olup en meşhurları Kalavun hastanesidir. İbnü'n-Nefis (v. 687/1228), İbn ebî-USaybî (v. 668/1269), İbnü'l-Münzîr el-Baytar (v. 741/1340) dönemin meşhur doktorlarındandı.²⁷

Fizik sahasında Rammah (v. 694/1295) ve Ebû'l-Abbas Şehabettin Ahmed, botanik ilminde de İbnü'l-Baytar (v. 646/1248) dönemin meşhur olan âlimlerindendi.²⁸

C. İctimaî ve İktisadî Hayat

Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerden oluşan Memlük topluluğunda çoğunluğu Müslümanlar oluşturmuştur. İktisadî hayata askerler hâkimdi. Büyük esnaf halk nezdinde önemli yer edinmişlerdi. Küçük esnafı ise göçebe Araplar teşkil etmişlerdir.

En önemli gelir kaynakları uluslararası ticaretti. Doğu mallarını İskenderiye'den Ceneviz ve Venedik gemileri ile Avrupa'ya götürüyorlardı. Veba salgını sebebiyle büyük bir kriz yaşandı. Ayrıca savaş aletleri ve harp gemileri yapımının yanında dokumacılık, madencilik, camcılık, çömlekçilik ve ahşap işlemeciliği de ilerlemişti.²⁹

Sanat: Memlükler Türk soyundan geldikleri için yaptıkları eserlerinde Türk etkileri hissedilmektedir. Başşehirin Kahire olması sebebiyle birçok eser burada bulunmaktadır. Mimari yapı içinde en başta camiler ve medreseler gelir. Bu medreseler Anadolu Selçuklu medreseleri ile tamamen ayrıdırlar. Memlükler döneminde 1. Baybars Camiî (Kahire'de), Aksungur Camiî (Kahire'de Bâb'ül-Vezir caddesinde), İsmailî

²⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Makrizî, Ebû'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr: el-Hitatü'l-Makriziyye*, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat, ts., c. III, s. 396-397; Hitti Philip K., *Sosyal ve Kültürel İslam Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları., İstanbul, 1989, c. IV, s. 1136-1137; Akşit, *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, s. 735-736; İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, c. XXIX, s. 95.

²⁷ Akşit, *a.g.e.*, s. 735-736; İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, c. XXIX, s. 96.

²⁸ Akşit, *a.g.e.*, s. 736; İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, c. XXIX, s. 96.

²⁹ Akşit, *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, s. 736; İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, c. XXIX, s. 96.

Camiî (Kahire Nâsırıyye’de), Şeyhû Camiî (Kahire’de Bâbü’z- Züveyle kapısında) yapılan devrin en önemli camileridir.³⁰

Sultan 1. Baybars Medresesi (Kahire), Zâhiriyye Medresesi (Şam), Sultan El-Melikü’l-Mansûr Kalavun Külliyesi (Kahire), Nâsırıyye Medresesi (Kahire), Sultan El-Mâlikü’n-Nâsır Hasan Medresesi (Kahire), el-Melikü’z-Zâhir Seyfeddin Berkuk Medresesi (Kahire), el-Melikü’l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay Medresesi (Kahire) bu dönemde yapılan en önemli medreselerdir.³¹

Zehebî’nin yaşadığı dönem Memlûklerin hüküm sürdüğü bir dönemdir. Memlûkler, ikiyüz altmış yedi yıla yakın bir hükümlerlik sürmüşlerdir. Memlûklerin hükümdarlığına Yavuz Sultan Selim Han son vermiştir. Bu dönemde kıraat, hadis, fıkıh, akâid-kelâm ilimlerinde meşhur olan âlimler yetişmiştir. Her biri kendi sahasında uzman olan bu âlimler yazdıkları eserlerle ve yetiştirdikleri öğrencileriyle İslam dinine büyük hizmet vermişlerdir. Bu dönemde kıraat, hadis, fıkıh vb. İslam ilimlerinin öğrenilebildiği meşhur Dâru’l-Kurân ve Dâru’l-hadis merkezleri mevcuttu. Bu asırda İslami ilimler sahasında bir çok âlimin yetişmesi Memlûklü hükümdarlarının ilme ve âlime verdiği değer en önemli kanıtlarından birisidir. Hükümdarların, yönettikleri halkın ibâdetlerini rahatça yapabilmeleri için bir çok merkezde camiler ve medreseler yaptırdıklarını ve bu yapılan eserlerin günümüzde de ihtişamını koruduklarını kaynaklardan öğreniyoruz. Tezimize konu olan müerrif (tarihçi) ve hadis tenkitçisi Zehebî de bu dönemde yetişen ünlü âlimlerden birisidir. Az da olsa bu dönemde, Şam’ın mezhebi ve itikadî çekişmelerin odak noktası olduğunu öğrenmekteyiz. Hatta bu münakaşalara Memlûklü hükümdarlarının da katıldığını, kendi mezhep ve görüşlerini yaymak için medreseler inşa ettikleri bilinmektedir. Eyyûbiler, Şâfiî görüşünde olduklarından İmam Şâfiî’nin mezhebini yaymak için özel olarak onun eserlerinin bulunduğu medreseler inşa etmişlerdir.³² Eş’âriiler de kendi inançlarının hâkim olmasını istemeleri sebebiyle kendi fikirlerini Şam’da yaymak istemişlerdir.³³

³⁰ Fulya Bodur Eruz, “Sanat”, *DİA*, c. XXIX, s. 97.

³¹ Fulya Bodur Eruz, “Sanat”, *DİA*, c. XXIX, s. 98-100.

³² Zehebî, *Siyer-u Âlâmi’n-Nübelâ*, (thk. Şuâybü’l-Arnâvut), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1401/1981, Mukaddime, s.12; Ma’ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi’l-İslam*, s. 76.

³³ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 13; Muzaffer Can, *Zehebî’nin Hayatı, Târihi’l- İslam*, Cantaş Yayınları, İstanbul,1996, s. 36-37; Ma’ruf, *a.g.e.*, s. 76.

Eş'âriiler ile Hanbeliler arasında inanç ve itikad konusunda çok hararetli tartışmaların olduğu da bilinmektedir. Hanbeliler, İtikad da nâss'ı (dini deliller) öne çıkarırken, Eş'âriiler, Hanbelilere göre biraz daha fazla aklî ve mantıkî delil öne sürmüşlerdir.³⁴

Zehebî'nin yaşadığı dönemde Şam ahalisi arasında cehalet, hurâfe ve gizli şeylere inanmak yaygındı. Çünkü bu devrin insanları İslamî ilimleri faydasız hatta zararlı olarak görüyorlardı. Tasavvufun geri kalmış beldelerde aşırı derecede yayıldığı görülmektedir. Bu dönem onların arasında avama tesir eden onları yönlendiren sihirbazların ortaya çıktığı ve Memlûklü hükümdarlarının onlara önem gösterdikleri bir dönemdir. Hükümdarlar içerisinde sihirbazlara inananlara rastlanmaktadır. Baybars (v.676/1277) bu hükümdarlardan birisiydi ve şeyhinin ismi, Hıdır b.Ebî Bekr b. Musa el-Adevî'dir. Bu şeyhin hal sahibi, güçlü nefesli, şeytan niyetli kâhin birisi olduğu söylenir. Baybars onu yüceltir, hafta sonları ziyaret eder, sırlarını açıklar, seferlerine onu da yanında götürürdü.³⁵

Melikler arasında şeyhlerin kutsanması, onlara itikâd eden ve onların kabirlerinde nezir adağı kesmek yaygın hale geldiği gibi daha ileri giderek onlardan bağışlama isteği ile kabirlerine secde edenler de vardı.³⁶ Zehebî dönemin önemli meselelerinden biri olan tevessüle olumlu bakarken, özellikle Peygamberler ve velilerin ölümünden sonraki tevessül çeşidine karşı çıkarak, bu çeşit tevessülün İslam inanç ve akâdisine aykırı olduğu kanaatini ifade etmektedir.³⁷

Zehebî'nin yaşadığı dönemde siyasî, sosyal bazı karışıklıklar yanında ilmî tartışmalar varlığını sürdürmüştür. Dönemin en önemli tartışma konuları arasında toplumun tasavvufa yönelişi, vesile, tevessül vb. yer aldığı tespit edilmektedir.

³⁴ Zehebî, *Siyer, Mukaddime* , s. 14; Ma'ruf, *a.g.e*, s. 76-77.

³⁵ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 14; Ma'ruf, *a.g.e*, s. 76-77.

³⁶ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 14-15; Ma'ruf, *a.g.e*, s. 77.

³⁷ İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyüddîn Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddîn Abdisselam el-Harrânî, *Kâidetün Celiletün fit-Tevessüli ve'l-Vesileti* (thk. Abdulkadir Arnavut), İdâretü'l-Bahûsi'l-İlmiyye, Riyad, 1420/1999, s. 48; İbn Teymiyye, *Ziyâretü'l-Kubûr ve'l-İstincâdü bi'l-Makbur*, Dâru't-Tâibah, Riyad, 2010, c. I, s. 24-33; Yusuf Şevki Yavuz, "Tevessül", *DİA*, c. XXXXI, s. 6-8; Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Tasavvufta Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesile*, *Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi*, Ankara, 1999, s. 33-48.

II. Zehebî'nin Kişiliği ve Hayatı

Zehebî (h. 673/1274) hicri 673 yılı Rebiu'l-Âhir ayının 3. günü dünyaya gelmiştir.³⁸ 671 yılında dünyaya geldiğini ileri sürenler³⁹ olduğu gibi hicri 7. asrın sonlarında dünyaya geldiğini⁴⁰ söyleyenlere de rastlamak mümkündür. Doğduğu yer hakkında çeşitli görüşler olmasına rağmen doğduğu yerin Dimaşk (Şam)⁴¹ olduğu âlimlerin çoğu tarafından kabul görmüştür. Meyyafârkın (Silvan) şehrinde dünyaya geldiğini ancak dedesinin Şam'a göç etmesiyle onun da Şam'a geldiğini ileri sürenlere de rastlamak mümkündür. Buna delil olarak sümme'd-Dimaşki (sonra Şam'a yerleşti) ifadesini gösterebiliriz.⁴²

Zehebî'nin asıl adı Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz b. Abdullah et-Türkmâni el-Mısrî'dir.⁴³ Bazı kaynaklarda ismine et-Türkmâni'l-Fârîki gibi⁴⁴ ilâveler de yapılmıştır. Buradaki Türkmâni kelimesi Türkmen bir aileye mensup olduğuna, Fârîki kelimesi de Meyyafârkın (Silvan)'de ikamet ettiğini göstermek içindir. ed-Dimaşkî, ed-Dimaşkî el-Hanbelî⁴⁵, ez-Zehebî Türkmaniyyü'l-Aslî,⁴⁶ vb. gibi isimler⁴⁷ de kendisine atfedilmiştir.

³⁸ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 14; *Zikru Men Yu'temedu fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, s. 155; *Ehâdisü-Muhtâre*, s. 9; el-Hüseynî, Ebû'l-Mehâsin, *Zeylû Tezkiratü'l- Huffâz li'z- Zehebî*, Dimaşk (Şam), 1347/1928, *Zeyl*, s. 34; es-Subkî, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhab b. Ali b. Abdil-Kâfi, *Tabakatü'l-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*, Matbaatü Faysal İsa, Kahire, 1383/1964, c.IX, s. 100-124; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediiyyetü'l-Ârifin*, Müessesetü't-Tarihi'l-Arabî, Beyrut, 1951, c. IV, s. 154-155.

³⁹ Zehebî, *Marifetü'r-Ruvât el-Mütekellimi Fihim Bimâ Lâ Yu'cebu'r-Reddi*, (thk. Ebû Abdullah İbrahim Saibi veya İdris), Dâru'l- Marife, Beyrut, 1406/ 1986, s. 106.

⁴⁰ Zehebî, *Marifetü'l-Kurra el-Kibâr ale't-Tabakâtü ve'l-Âsar*, (thk. Muhammed Câdü'l-Hak), Dâru'l-Kütübü'l-Hadise, Kahire, 1969, s. 10.

⁴¹ Zehebî, *Zikru men Yu'temedu fi'l Cerhi ve't-Ta'dil*, s. 155; Zehebî, *Ehâdisü Muhtâre*, s. 9; Zehebî, *el-Mugni fi'd- Duâfa*, s. 2; el-Hüseynî, a.g.e.,s. 34.

⁴² Muhammed b. Azzuz, *Medresetü'l- Hadis fi-Bilâdi's-Şam*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1421/2000, s. 100.

⁴³ Zehebî, *Divanu'd-Duâfa ve'l-Metrûkîn*, (thk. Fudayletü's-Şeyh Halilü'l-Meymun), Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1407/1988, s. 5; *Kifâyetü'l-Hafazeti Şerhü'l Mukaddimeti'l-Mükizati* (şrh. Ebû Üsâme Selim b. İydü'l-Hilâlü's-Selefi), Mektebetü'l-Furkan, Acman, 1422/2001, s. 9; *Zikru esmâi Men Tüküllime Fihî ve Hüve Müvessak* (thk. Muhammed Şekûr Meydâni), Mektebetü'l-Menar, Zerka,1986, s. 36; *Zikru Men Yu'temedu Kavluhu fi'l-Cerhi-Ta'dil*, (thk. Abdul Fettah Ebû Gudde), Mektebetü'l - Matbûatü'l- İslamiyye, Halep, 1400/1981, s. 155; Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 14; es-Subkî, *Tabakatü'l-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*, c.IX, s.100; Hallâvî, *İmam ez-Zehebî*, s. 19; Azzuz, *Medresetü'l- Hadis fi-Bilâdi's-Şam*, s. 100; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, s. 78; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1991, s. 32 .

⁴⁴ el-Hüseynî, *Zeyl*, s. 34.

⁴⁵ Zehebî, *Ehâdisü -Muhtâre min Mevzûati'l-Cevrekâni ve li İbni'l-Cevzi* (thk ve tlk. Abdurrahman Abdil-Cebbar el-Ferivâi), Mektebetü'd-dar, Medine,1404/1983, s. 3.

⁴⁶ Zehebî, *el-Mugni fi'd-Duâfa* (thk. Nurettin İtr), İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Katar, 2009, c. I, s. 1.

Zehebî künyesi, babasının kuyumculukla uğraşması nedeniyle babası için kullanılmıştır. Zehebî, İbnû'z-Zehebî (Zehebî'nin oğlu) diye anılsa da zamanla babasının mesleğini yaptığı için kendisi de Zehebî ismini almıştır.⁴⁸ Annesi, Musul asıllı Alemüddin Ebû Bekir Sancar b. Abdullah'ın kızıdır.⁴⁹ Dedesinin adı Fahrüddin Ebû Ahmed Osman'dır (v. 683/1184). Zehebî'nin dedesi, Allaha hüsn-i kalp ile bağlı temiz, okuma yazma bilmeyen marangozluk yaparak hayatını sürdüren bir kişiliğe sahiptir.⁵⁰ Babasının adı Şihâbüddin Ahmed, Kaymaz b. Abdullah'dır (v. 697/1298). Mesleği kuyumculuğunun yanında aynı zaman da ilim ile de ilgilenmiştir. Babasının ilmî, Zehebî'nin ilmî karakterine tesir etmiştir. Zehebî, Benî Temîm kabilesinin mevlâsıdır. Zehebî aslen Türktür ve eski gelenekte mevlî⁵¹ aileler mevlîsi oldukları kabileye nispet edilirdi.

Babasının hadis konusundaki mahareti, hadis rivâyet etmesinden⁵² ve Mikdâdü'l-Kays'dan Sahih-i Buhârî'yi sema yoluyla okumasından⁵³ anlaşılmaktadır. Maddi yönden herhangi bir sıkıntısının olmadığı miras olarak bıraktığı onbeş bin dinar servetten anlaşılmaktadır.⁵⁴

Halası, Sittü'l-Ehli bint Osman b. Kaymaz b. Abdullah (v.729/1329), dayısı Ali b. Sincar b. Abdullah el-Mavsîli (v.736/1336), halasının kocası Ahmed b. Abdü'l-Kanî b. Abdül-Kâfi el-Ensâri'z-Zehebî (v.700/1301), (İbnü Haristâni olarak bilinir) süt kardeşi, Ali b. İbrahim b. Dâvud b. Süleyman Ebû'l-Hasan b. el-Attar eş-Şâfiî'nin (v. 724/1324) âlim kişiler oldukları, rivâyet ettikleri hadislerden anlaşılmaktadır.⁵⁵

⁴⁷ Zehebî, *Kifâyetü'l-Hafazati Şerhu'l-Mukaddime'ti'l-Mükzati*, Mektebetü'l-Furkan, Acman, 1422/2001, s. 9.

⁴⁸ Zehebî, *Kifâye*, s. 9.

⁴⁹ Muzaffer Can, *Zehebî'nin Hayatı, Târihü'l-İslam*, s. 35.

⁵⁰ Zehebî, *Siyer*; Mukaddime, s. 15; Zehebî, *Kifâye*, s. 9; Zehebî; *Ehâdisü-Muhtâre*, s. 9; Azzuz, *Medresetü'l-Hadis fi-Bilâdi's-Şam*, s.100; Hallâvî, *a.g.e* , s.9; Muzaffer Can, *Zehebî'nin Hayatı, Târihü'l-İslam*, s. 35.

⁵¹ Mevlî, Arap olmayan Müslüman halkları için kullanılan bir terimdir. Sözlükte koruyucu, yardımcı, sahip, dost, azat eden efendi, azat edilen köle anlamına gelen Mevlâ kelimesinin çoğulu mevlîdir. Mevlâ kelimesi de Allah hakkında olmak üzere sahip, yardımcı, koruyucu, dost ve ferdi anlamlarından on sekiz yerde gelmektedir. İlk olarak İslami fetihlerden sonra kendi isteği ile Müslüman olan Türkler Kıptiler ve Berberiler için kullanılmıştır. Bkz., İsmail Yiğit, "Mevâlî", *DİA*, c. XXIX, s. 424-426.

⁵² Zehebî'nin babasının rivâyet ettiği hadis: "İnsanların çoğunun aldandığı iki nimet, boş vakit ve sıhhattir". Bkz. Azzuz, *Medresetü'l-Hadis fi-Bilâdi's-Şam*, s. 100-101.

⁵³ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 15-16; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam a.g.e.*, s. 78; Hallâvî, *İmam ez-Zehebî*, s. 9.

⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 15-16; Ma'ruf, *a.g.e* , s. 79.

⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 17; Zehebî, *er-Ruvâtu's-Sikatü'l-Mütekellemi fihim Bimâ Lâ Yû'cibu Reddehum* (thk. Muhammed b. İbrahim el-Mavsîli), Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1412/ 1993, s.

Zehebî'nin ilim ile meşgul olan bir aileye mensup olması, ilminin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. En önemli rol de babasının ilminin oğluna tesiri şeklindedir.

Zehebî'nin Zilkâde ayının 23. gecesini Ümmi-Salih türbesinde hicri 748/1348'de Şam'da gözlerini kaybetmiş bir halde vefât ettiği, cenazesinin Babü's-Sağır'a defnedildiği, âlimlerin çoğunun cenaze namazını kıldıkları, kılanlar arasında öğrencisi Subkî'ninde (v. 771/1369) bulunduğu bildirilmektedir.⁵⁶ Ölümünden kısa bir süre önceye kadar ibâdetine devam ettiğini, hatta sorulan bazı sorulara fetva verdiği, öğrencisi Subkî tarafından kaydedilmiştir.⁵⁷ Hanımının adı Fatıma bint Muhammed b. Nasrullah b. el-Kamer'dir (v. 750 /1350). Fatıma'dan üç evlâdı olmuş, ikisi erkek, birisi kız evlâdıdır. Kızının adı Emet el-Aziz'dir. Erkek çocuklarının adı, Ebû'd-Derda Abdullah (d.708/1309) ve Şihâbüddîn Ebû Hureyre Abdurrahman'dır (d.715/1314).⁵⁸

III. İlmî Kişiliği

İlk ilim tahsilini babası Şihâbüddin Ahmed b. Kaymaz b. Abdullah'dan almıştır.⁵⁹ Babasının hadis ilmine karşı olan sevgisi onu da hadis öğrenmeye teşvik etmiştir. Babası onu çocuk terbiyesini çok iyi bilen (el-Büsbüs diye bilinen Alaaddin Ali b. Muhammed el-Halebî'ye) çocuk yaşta iken teslim etmiş ve el-Büsbüs ona ilk ilmî terbiyeyi vermiştir.⁶⁰ el-Büsbüs dört yıla yakın Zehebî'yi eğitmiştir.

Zehebî'nin ilim öğrenmeye başladığı yaş konusunda âlimler arasında çeşitli görüşler vardır. Âlimlerin çoğunluğuna göre ilim öğrenme yaşı on sekizdir.⁶¹ Bir başka

6; Zehebî, *Kifâye*, s. 10-11; Azzuz, *a.g.e* , s. 103-105; Muzaffer Can, *Zehebî'nin Hayatı, Târihü'l-İslam*, s. 36.

⁵⁶ Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 7; Zehebî, *Ehâdisü-Muhtâre*, s. 12; Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 73-74; Zehebî, *Kifâye*, s. 28; el-Hüseynî, *Zeyl*, s.36; Hallâvî, *a.g.e* , s. 41; Ma'ruf, *a.g.e* , s.137-138; Komisyon, (A. Adivar, R. Arat, S. Buluç, A. Karahan, O. F. Köprülü, N. Göyünç, B. Kütükoğlu), "Zehebî", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, c. XIII, s. 493.

⁵⁷ Zehebî, *Kifâye*, s. 28-29.

⁵⁸ Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 41; Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 73-74; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s. 137-138; Azzuz, *Medresetü'l- Hadis fi-Bilâdi 'ş-Şam*, s. 119.

⁵⁹ Zehebî, *Kifâye*, s. 10; Muzaffer Can, *Zehebî'nin Hayatı, Târihü'l- İslam* , s. 35.

⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 19; Azzuz, *a.g.e*, s. 106; Ma'ruf, *a.g.e* , s. 80; Muzaffer Can, *a.g.e.*, s. 39.

⁶¹ Zehebî, *Zikru men Yu'temedü fil-Cerhi ve't-Ta'dil*, s. 155; Zehebî, *Divanü'd- Duâfa ve'l-Metrûkin*, c. I, s. 55; Zehebî, *el-Muğni fi'd-Duâfa*, s. 1; Zehebî, *er-Ruvât*, s.6; Zehebî, *Ehâdis-i Muhtâre*, s. 9; Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 39; Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 22; es-Subkî, *Tabakatü'l-Şafiyyeti'l-Kübrâ*, c. II, s. 102; Ma'ruf, *a.g.e*, s. 20; Muzaffer Can, *a.g.e.*, s. 39.

rivâyete göre ise dokuz yaşında başlamıştır.⁶² Daha çocuk denecek yaşta başladığını ileri sürenlere de rastlanmaktadır.⁶³

A. İlmî Kariyeri

Zehebî hayatını ilim ve onun talebi için seyahatler de geçirmiş, hitabet, tedrisat ve tasnif ile meşgul olmuş ve bu yönleriyle medreselere tesir etmiştir. Hadis ve tarih konusunda kendisinden önce ve sonra gelen âlimler tarafından otorite kabul edilmiştir. Zeyl, ihtisar, nakil ile iktibasları sayesinde diğer âlimleri etkilemiş ve hadis tenkitçiliği konusunda akranları içinde otorite kabul edilmiştir. Mesud b. es-Salihi'den, Kur'an-ı Kerim okumuş ve yirmi kadar hatim ikmal etmiştir.

İlim aşkı onu oldukça kalabalık şeyhten ilim öğrenmeye yönlendirmiştir. Bir çok ilim tahsil etmesine rağmen kıraat, hadis, tarih ilimlerin de derinlemesine ilerlemiştir. *Tarihü'l-İslam, Mîzânü'l-İ'tidal, Tezkiratü'l-Huffaz, Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ* vb. eserleri yazarak kendisini alimlere kabul ettirmiştir.⁶⁴

B. Tahsil Hayatı

Babasının izniyle ilim öğrenmek için Şam, Ba'labek, Halep, Humus, Hama, Trablus, Nâblus, Mısır, İskenderiyye, Basra, Maarra, Kudüs, Remle, Maîn, Kerek, Kahire, Bilbis, Mekke ve Medine gibi otuza yakın ilim merkezlerine seyahat etmiştir. Bu merkezlerde birçok âlimle karşılaşmış, onlarla tanışarak ilim tahsil etmiştir.⁶⁵

Döneminde çeşitli ilim dallarında şöhret kazanan âlimlerden bazıları şunlardır: Hadis ilmi dalında, Ebû Şâme (v. 665/1267), İmam-Nevevî (v. 676/1277), Cemâleddin İbnü'z-Zâhiri (v. 696/1297), Ahmed b. Fahru'l-İşbilî (v. 699/1300), İbn Dakiku'l-İd (v. 702/1302), Şerâfeddîn Dimyâti (v. 705/1305), Sadettin el-Hârisi (v. 711/1311), Osman b. Muhammed et-Tevzârî (v. 713/1313), Süleyman b Hamza el-Makdîsi (v. 715/1315), İbn Rüşd (v. 721/1321), et-Tabarî (v. 722/1322), İbn Asâkir (v. 723/1323), İbn

⁶² Azzuz, *a.g.e*, s. 106.

⁶³ Zehebî, *Kifâye*, s. 11; Hallâvî, *İmam ez-Zehebî*, s. 9.

⁶⁴ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, 46-72; Hallâvî, *İmam ez-Zehebî*, s. 72-89; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s. 83-136; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 45-198; Azzuz, *Medresetü'l- Hadis fi-Bilâdi's-Şam*, s. 46-72; Muzaffer Can, *Zehebî'nin Hayatı, Târihü'l-İslam.*, s. 39-63.

⁶⁵ Zehebî, *Kifâye*, s. 122; Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 24-31; Zehebî, *Marifetu'r-Ruvât*, s. 39; Zehebî, *Ehâdisü-Muhtâre*, s. 9; Zehebî, *el- Muğni'î'd-Duâfa*, s.1; Zehebî, *Divanü'd-Duâfa ve'l-Metrûkin*, c. I, s. 5; Zehebî, *Zikru men Yu'temedu fi'l- Cerhi ve't-Ta'dil*, s. 55; el-Hüseyni, *Zeyl*, s. 34; Hallâvî, *a.g.e*, s. 12; Ma'ruf, *a.g.e*, s. 89; Azzuz, *a.g.e*, s. 106-110; Muzaffer Can, *a.g.e*, s. 46.

Teymiyye (v. 728/1328), el-Hacer Müsnidü'd-Dünya (v. 730/1330), Bedreddîn İbn Cemae (v. 733/ 1332), İbn Seyyid en-Nas (v. 734/1333), Alamüddîn el-Birzâlî (v. 739/1338), Zeyneb el-Makdîsîyye (v. 740/1339), el-Mainî (v. 742/1341), İbn Abdi'l-Hâdi (v. 744/1343), el-Vâdi'l-Âsi (v. 749/1348), İbn Kayyim el-Cevzîyye (v. 751/1350), el-Alâi (v. 761/ 1360), Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâi (v. 762/1361), Moğoltay b. Kılıç (v. 762/1362). Ömer b. Muhammed el-Habbâzi (v. 691/1292, İbnü'n-Nahhâs Muhammed b. Yakup el-Halebî (v. 699/1300), İbnü't-Türkmâni (v. 731/1331), Osman b. Ali ez-Zeylâi (v. 743/ 1342), Ömer b. İshak el-Gaznevî (v. 773/1371) dönemin Hanefî mezhebi, Muhammed b. el-Hüseyin Rezinü's-Şâfîi (v. 680/1281), Şeyhü'l-İslam el-Fezâri (v. 690/1291), Ahmed b. Ahmed b. Nimet eş-Şâfîi (v. 694/1295), İbnü'r-Rifat (v. 740/1339), Şerafüddîn el-Bârîzî (v. 738/1337), Takiyuddîn es-Subkî (v. 756/1355), el-İsnevî (v. 772/1370), dönemin Şâfîî mezhebi, Muhammed b. Ahmed el-Bekir el-Endülüsî (v. 670/1271), İsa b. Mesud ez-Zevâvi (v. 743/1342), Halil b. İshak el-Cündî (v. 767/1365) dönemin Mâlikî mezhebi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Kudâme (v. 682/1283), İbn Teymiyye (v. 728/1328), İbn Kayyim El-Cevzîyye (v. 751/1350), Muhammed b. Meflah (v. 763/1362) dönemin Hanbelî mezhebi âlimlerindedir. İbn Hallikan (v. 681/ 1282), Kemâlüddîn b. el-Fûti (v. 723/1323), Kutbuddîn el-Yûnînî (v. 726/1326), el-Melikü'l-Müeyyed (v. 735/1334), İbn Seyyid en-Nâs (v. 734/1333), Kutbeddîn el-Halebî (v. 735/1334), Alamuddîn el-Birzâlî (v. 739/1338), Muhammed b. İbrahim b. el-Cezerî (v. 739/1338), el-Udfî (v. 748/1347), İbn el-Verdî (v. 749/1348), Salahaddîn Safedî (v. 764/1484), İbn Şâkir el-Kutûbî (v. 764/1363), Şemseddin el-Hüseyinî (v. 765/1364), Elyâfî (v. 768/1367), Taceddîn es-Subkî (v. 771/1369), İbn Kesîr (v. 774/1372), İbn er-Râfî es-Sellâmî (v. 774/1372), Bedreddîn Zerkeşî (v. 774/1372) İbn Ebî'l-Vefa el-Kureş (v. 775/1373) dönemin en meşhur tarih âlimlerindedir.⁶⁶ Zehebî böylesine şöhret bulmuş âlimler topluluğunun bulunduğu bir muhitte yetişmiştir.

⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, "Mukaddime", s. 35-42; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 21-24; Azzuz, *Medresetü'l- Hadis fi-Bilâdi's-Şam*, s. 35, 72; Hallâvî, *İmam ez-Zehebî*, s. 11-19; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s. 83-136.

C. Zehebî'nin Hocaları

Zehebî'nin iliminin şekillenmesine katkı sağlayan hocalarının bin, bin üç yüz civarında olduğu bildirilmektedir.⁶⁷ Bir rivâyete göre sayılarının bin üç yüz, başka bir rivâyette bin iki yüz ve daha fazla, diğer bir rivâyette bin kırk olduğu vurgulanmıştır. Bazı âlimler de sayı söylemeksizin binden fazla olduğunu bildirmişlerdir.⁶⁸ Ancak bunların kesretten kinaye olması ihtimali vardır. Zehebî'nin hocalarının bilinmesi onun ilmi karakterini ortaya koyması açısından önemlidir.

Hocalarının tamamını değil de ilmi şahsiyetini şekillendiren birkaç tanesinden bahsetmek ve burada ilim dallarına göre bir sıralama yapmak yerinde olacaktır.

1. Kıraat İlmi Hocaları

Zehebî, ilim öğretim merkezlerinde öncelikle kıraat, hadis, fıkıh, tarih ilimlerini tahsil etmiştir.⁶⁹ Kıraat ilmindeki hocalarının bazıları şunlardır:⁷⁰

1. Alaaddîn Ali b. Muhammed el-Halebî (v. 700/1300)
2. Mesud b. Abdullah es-Sâlihî (v. 741/1340)
3. Cemaleddîn Ebû İshak İbrahim b. Dâvud el-Askalânî (v. 643/1245)
4. Cemaleddîn Ebû İshak İbrahim b. Gâli el-Mukrî (v. 708/1308)
5. Şehabiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Halil el-Hûbî (v. 693/1294)
6. Ebû Abdillâh Muhammed b. Cevherî et-Telâferî (v. 696/1297)
7. Mecîdüddîn Ebî Bekr Muhammed el-Mersî (v. 718/1318)
8. Muvafakkuddîn (v. 695/1296)
9. Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Mansur el-Halebî (v. 700/1300)
10. Ebû Mansur el-Hayyat el-Bağdâdî (v. 698/1299)
11. Ebû Hafs Ömer İbn el-Kavvâs (v. 698/1299)
12. Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülaziz ed-Dimyâtî (v. 693/1234)

⁶⁷ Zehebî, *Kifâye*, s. 12.

⁶⁸ Zehebî, *Kifâye*, s. 12; Hallâvî, *a.g.e.*, s. 89, Azzuz, *a.g.e.*, s. 106.

⁶⁹ Zehebî, *Kifâye*, s.13-15.

⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, "Mukaddime", s. 21-22; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fî Kitabihî-Tarihî'l-İslam.*, s. 83-84; Muzaffer Can, *Zehebî'nin Hayatı, Târihi'l- İslam*, s. 40-41.

2. Hadis İlmî Hocaları

Hadis ilmi hocalarından bazıları da şunlardır:⁷¹

1. Alaaddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muzaffer el-İskenderânî (v. 716/1316)
2. Şihâbeddin Gâzi b. Abdurrahman (v. 709/1309)
3. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdîsî (v. 706/1306)
4. Mahmud b. Yahya et-Temîmî (v. 733/1332)
5. Muhammed b. en-Nasr el-Müezzîn (v. 715/1315)
6. Mahmud b. Muhammed el- Harâiti es-Salihî (v. 716/1316)
7. Cemaleddîn Ebû Haccac Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî (v. 742/1341)
8. Alamuddîn Ebu'l-Kâsım b. Muhammed el-Birzâlî (v. 739/1338)
9. Takiyüddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abd el-Hâlim İbn Teymiyye (v. 728/1328)

Bazı rivâyetlerde kıraat ve hadis hocaları gibi ayrıma tabi tutulmaksızın hocaları bir arada verilmiştir.⁷²

1. İbn et-Teymiyye Ahmed b. Abd el-Hâlim el-Harrânî (v. 728/1328)
2. Ahmed b. Ferh el-İşbîli (v. 699/1300)
3. Ahmed b. Muhammed el-Halebi İbn ez-Zâhiri (v. 696/1297)
4. Ziyâ el-Hüseynî Cafer b. Muhammed b. Abdurrahman el-Mısrî (v. 696/1297)
5. İbnü'l-Fûtî, Kemaleddîn Abdurrezzak b. Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (v. 723/1323)
6. ed-Dımyâti, Hâfız Şerafeddîn Abd el-Mümin b. Halef b. Ebu'l-Hasan el-Nûni (v. 705/1305)
7. Takiyüddîn es-Subkî, Ali b. Abd el-Kâfi (v. 756/1355)
8. el-Yûnîni, Ebû'l-Hüseyn Ali b. Muhammed b. Ahmed (v. 701/1301)
9. İbn Abd el-Hâdi Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Abd el-Hâdi el-Makdîsi (v. 744/1343)

⁷¹ Zehebî, *Marifetu'r-Ruvât*, s. 36-37; Zehebî, *Siyer*, "Mukaddime", s. 22-24; Ma'rif, *a.g.e*, s. 85-86; Muzaffer Can, *a.g.e*, s. 46-47.

⁷² Zehebî, *Kifâye*, s. 12-13; Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 6-7; Zehebî, *Ehâdîsü-Muhtâre*, s. 10; Azzuz, *Medresetü'l- Hadis fî-Bilâdi's-Şam*, s. 113-114.

10. el-Birzâli, Ebû Muhammed Kasım b. Muhammed b. Yusuf (v. 739/1338)
11. el-Mizzî, Cemaleddîn Ebû'l-Haccac Yusuf b. Zeki el-Kudâî (v. 742/1341)

Mısır'da Eberkûhî, Kahire'de Dimyâti, İskenderiyye'de Karâfi, Halep'te Sungur ez-Zeynî, Nablus'da el-Îmâd b. Bedrân, Mekke'de Tavzerî, Ba'lebek'de et-Tâc Abdülhâlık⁷³, Şam'da Ömer b. el-Kavas, Ahmed b. Hibetullah b. Asâkir, Yusuf b. Ahmed el-Gummûlî, Mısır'da İsa b. Abd El-Menâm b Şihab, Abbas b. Zâhiri⁷⁴, ilim tahsili için gittiği yerlerde ilminden yararlandığı hocalarından bazılarıdır.

Erkek hocalarının yanında elli üç⁷⁵, başka bir yerde yüz iki⁷⁶ kadın hocasının olduğu bildirilmiştir.

1. Hatice bint. Yusuf b. Ganîme (v. 699/1300)
2. Zeynep bint Ahmed b. Ömer b. Ebû Bekr b. Şükür el-Makdîsî (v. 722/ 1322)
3. Hediye bint Abd el-Humeyd b. Muhammed b. Sa'd el-Makdîsî (v. 699/ 1300)
4. Fatma bint İbrahim b. Mahmud b. Cevher el-Batâihî (v. 711/1311)
5. Hediye bint Ali b. Asker el-Bağdâdi (v. 712/1312) kadın hocalarından birkaç tanesidir. Zehebî sayısı çok fazla olan bir alimler grubundan ders alarak kendini yetiştirmiştir.

D. Zehebî'nin Öğrencileri

Zehebî müderrislik yaptığı medreselerde pek çok öğrenciye hocalık yapmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Makdîsî (v. 765/1364), Ahmed b. Muhammed b. el-Alâi (v. 745/1344), İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Basrî (v. 774/1372), İbrahim b. Abdürrahim (v. 790/1388), Abdülvehhab b. Ali b. Abdü'l-Kâfi es-Subkî (v. 771/1369), Muhammed b. Rafi b. Hacer es-Sellâmî (v. 774/1372), Muhammed b. Ali b. el-Hasan el-Hüseynî (v. 765/1364), Halil b. Aybek b. Abdullah es-Safedî (v. 764/1363)⁷⁷

⁷³ Zehebî, *el-Muğni fi'd-Duâfa*, s. 1; el-Hüseyni, *Zeyl*, s. 34-39.

⁷⁴ Zehebî, *Divanü'd-Duâfa ve'l-Metrûkin*, s. 5; Komisyon, *Zehebî, İ.A.*, c. XIII, s. 493-494.

⁷⁵ Diğer kadın hocaları için bkz., Muzaffer Can, *Zehebî'nin Hayatı, Târihi'l-İslam*, s. 49-50.

⁷⁶ Kadın hocalarının hayatı için bkz. Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 83-84.

⁷⁷ Zehebî, *Kifâye*, s. 16; Zehebî, *Zikru men Yu'temedu fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, s. 152-160; Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 53-72; Zehebî, *Marifetü'r-Ruvât*, s. 38-39; Zehebî, *Ehâdisü-Muhtâre*, s. 10; Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 7; Zehebî, *Divanü'd-Duâfa*, c. I, s. 6; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, s. 106-108; Muzaffer Can, *a.g.e.*, s. 62; Adnan Adıvar, vd., "Zehebî", *İ.A.*, c. XIII, s. 494.

Bu öğrencilerine, İbrahim Burhaneddîn b. Abdürrahim Zeynüddîn, İbn el-Cemâa (v. 790/1388), İsmail b. Ömer İbn Kesîr (v. 774/1372), Muhammed b. Ali b. Hasan Eminüddîn el-Enf el-Mâliki (v. 756/1355) gibi alimler de dahil edilebilir.⁷⁸

IV. Hocalık Yaptığı İlim Merkezleri

Bizzat kendisinin hadis hocalığı yaptığı Dâru'l-hadis eğitim merkezlerine rastlamak mümkündür. Hicri VI. asrın ikinci yarısından itibaren nizamiye medreselerinin yerini ihtisas medreseleri olarak adına "Dâru'l-hadis" ismi verilmiştir. Bu medreselerde sadece hadis ilmi okutulmuştur. Bu medreselerin temel görevi toplanan hadis malzemelerini değerlendirmeye tabi tutmaktır. Bu merkezler sayesinde hadis öğrenecekler, şahsa gitmek yerine, Dâru'l-hadis merkezlerine gider olmuş bu merkezler sayesinde rihle (ilim için yapılan seyahat) tarihe karışmıştır. İlk Dâru'l-hadis hicri 563/1167'de Dimaşk (Şam)'da kurulmuştur. Kurucusu Nureddîn Mahmud Zengi'dir (v.569/1193). Bu Dâru'l-hadise "el-Medresetü'n-Nûriyye" adı verilmiştir.⁷⁹ Dâru'l-hadis ez-Zâhiriyye, Hadisü'l-Medreseti en-Nefisiyye, Dâru'l-hadis El-Fâdiliyye, Dâru'l-hadis el-Urviyye, Dâru'l-hadis et-Tenkiziyye, Türbetü Ümmü Salih zamanındaki en önemli hadis öğretim merkezlerinden birkaç tanesidir.⁸⁰ Zehebî Zâhiriyye hariç tüm hadis öğretim merkezlerinde hocalık yapmıştır.

V. Bir Şair Olarak Zehebî

Zehebî'nin şairlik yönü, kendine ait yazmış olduğu şiirlerden⁸¹ diğer âlimlerin Zehebî'ye ait şiirlerini bildirmelerinden⁸² âlimlerin kendisine şiir yazarak onu örnek almaları gerektiğini söylemelerinden⁸³ anlamaktayız.

⁷⁸ Azzuz, *Medresetü'l- Hadis fi-Bilâdi's-Şam*, s. 114-115.

⁷⁹ Hadis öğrenim merkezleri için bkz., en-Nuaymî, Ebû'l-Mefâhir Muhyiddîn Abdulkadir b. Muhammed b. Ömer, *ed-Dâris fi Tarihi'l- Medâris* (thk. Cafer Hısnî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990, c. I, s. 15-90; Subhî es-Sâlih, Subhî b. İbrahim, *Hadis İlimleri ve Hadis İshlahları*, (trc. Mehmet Yaşar Kandemir), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 58-59; Ali Yardım, *Hadis I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1992, s.169-177.

⁸⁰ Zehebî, *Divanü'd-Duâfa*, c. I, s. 6; Zehebî, *el-Muğni*, s. 1; Zehebî, *Ehâdisü-Muhtâre*, s. 9; Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 43-45; el-Hüseynî, *Zeyl*, s. 36; Hallâvî, *İmam ez-Zehebî*, s. 22-23; Azzuz, *Medresetü'l- Hadis fi-Bilâdi's-Şam*, s. 111-112; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s. 109-110.

⁸¹ Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s.184.

⁸² el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 37.

⁸³ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 71; İbn Nasûriddîn, Ebû Bekir Şemsüddin Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî, *er-Reddü'l -Vâfir*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1400/1980, s.31-32.

Şairlik yönünü göstermesi açısından kendisine ait iki beytin burada verilmesinin uygun olacaktır.

تولي شبابي كأن لم يكنِ واقبل شيب علينا تولى
ومن عابن المنحني والنقي فما بعد هذين الامصلي

Olmamış gibi gençliğim bana sırt çevirdi / Yaşlılık karşıladı bizi

Eğriyi doğruyu kim inceler, gözden geçirir! İkisinden sonra ancak, sadece Musalla vardır⁸⁴

VI. Eserleri

İslam kültür ve ilim tarihinde bazı âlimler çok eser yazmakla şöhret bulmuşlardır. Bu âlimlerden birisi de Zehebî'dir. İlim dünyasında kabul görmüş ve önem verilmiş bir çok eseri vardır.⁸⁵ Branşları dikkate alarak bu eserleri şöylece sıralayabiliriz:

1. Kiraat

et-Telvihat fi İlmi 'l-Kiraat

2. Hadis

el-Erbaûn el-Büldâniye (yazma Teymuriye kütüphanesi: 438)

es-Selâsün el-Büldâniye

Turuk-u ehâdis 'in-Nüzûl

Turuk-u hadisi "Men Küntü Mevlâhu fe Aliyyün mevlâhü"

el-Kelâmü ala Hadisi't-Tayr (Zehebî bu eserinde hadisin tüm tariklerini bildirmiştir. Tirmizî'nin *Sünen*'inde 3721 nolu hadis)

⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, "Mukaddime", s.104; Bkz. diğer şiirleri için Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu 'z-Zehebî*, s.325.

⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, "Mukaddime", s. 75-90; Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 8-9; el-Hüseynî, *Zeyl, a.g.e.*, s. 35-36; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihî'l-İslam*, s. 75-90; Muzaffer Can, *Zehebî'nin Hayatı, Târihü'l- İslam*, s. 63-70; Komisyon, *Zehebî, İA*, c. XIII, s. 494-495.

el-Müstedrek ala Müstedrek el-Hâkim (Şam'da Zahiriyye kütüphanesinde Mecami No:621'de bir kısmı mevcuttur.)

3. Hadis Istılahları

Kitabu'z-Ziyâde el-Muzdarib

el-Azbü's-Silsil fi'l-Hadisi'l-Müsel (Yazma İbn Teymiyye hadis 542)

Minyatü't-Tâlib li a'zabi'l-Metâlib

el-Mûkiza fi İlmi'l-Mustalâhi'l-Hadis (matbu)

Zehebî, akaid ilminde on dört, usûlü fıkhıta iki, fıkh ilminde on, er-rekâik⁸⁶ ilminde beş, et-tarih ve't-terâcim ilminde kırk dokuz, siyer ilminde yirmi yedi, el-memnûat⁸⁷ hakkında beş, bazı âlimlerin eserlerine yazdığı muhtasar ve müntekiyât⁸⁸ elli beş, tahriç konusunda on, olmak üzere toplam yüz seksen sekiz eseri ilim dünyasına kazandırmıştır.

Zehebî, tarihçi olmasına rağmen babasının hadis ilmine duyarlılığı sayesinde bu ilme karşı büyük bir sevgi beslemiştir. Bu yüzden yaşadığı dönemde bulunan ilim merkezlerine seyahat ederek, ilim merkezlerinde görevli hocalardan dersler almıştır. Hac farızasını yerine getirirken âlimlerle buluşup onlardan ders alması onun ilmi ne kadar sevdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda çocuk yaşta iken kendisine verilen terbiye gençliğindeki terbiyesine zemin hazırlamıştır. Hiç bir zaman babasından izin almadan ilim için seyahatlara çıkmamıştır. O, âlim bir aile çevresinde yetişmiştir. Dayısı, amcası ve onların oğulları âlim kişilerdir.

Devrin önemli âlimlerinden ilim almış, aldığı ilimler sayesinde kendisini de yetiştirerek çeşitli ilim merkezlerinde hocalık yapmak suretiyle, İslam'a hizmet edecek bir çok âlim yetiştirmiştir. Yazdığı ve kendisine yazılan şiirler onun edebi kişiliğini göstermesi bakımından önemlidir. Yaklaşık bin iki yüz âlimle görüşüp onlardan ilim alması, ilmi bakımından ne kadar dolu olduğunu göstermektedir. İlim dünyasına kazandırdığı eserlerin çok sayıda olması ilmi konumunu göstermektedir. Aynı zamanda

⁸⁶ er-Rekâik: Zühde, Ahirete yönelmeye, iyiliğe teşvik etmeye kötülüklerden sakındırmaya teşvik eden hadislere verilen isimdir. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 295.

⁸⁷ el-Memnûat: Yasaklanmışlar ile alakalı hadisleri içeren eserlerdir.

⁸⁸ el-Müntekiyât: Allah korkusu ile alakalı hadisleri içeren eserlerdir.

bir baba olan Zehebî çocuklarına iyi bir babalık yapmıştır. Gözlerini kaybetmesine rağmen ömrünün sonuna kadar ibâdetini yapmıştır. Cenazesine büyük kalabalığın katılması ve tüm öğrencilerinin hazır bulunması kendisinin ne denli sevildiğini göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEHEBÎ VE HADİS KÜLTÜRÜ

I. ZEHEBÎ VE HADİS KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

A. Zehebî ve Hadis

Zehebî'nin hadis ilminde ki yerine geçmeden önce hadis ilmi hakkında bilgi vermek, Zehebî'nin hadis ilminde ki konumunu anlamamız açısından faydalı olacaktır.

1. Hadis İlmi

Hadis sözlükte yeni anlamınadır. Bu yönü ile eski anlamına gelen (kadim)'in zıddır. Ayrıca yeni yetme, yeni yeni olaylar, delikanlı, yeni şey, haber verme, lakırdı, abdesti bozan şey manalarına da gelmektedir.⁸⁹ Dini terim olarak hadis, Resulullah'a nisbet edilen bir söz veya fiile aynı zamanda takrire (onaylama) denmiştir.⁹⁰ Nitekim Yüce Allah (c.c) “*Bu söze inanmayanların ardından üzümlere kendini mahvedeceksin*” ayeti⁹¹ ve “*Sonradan ortaya çıkan şeylerden sakının çünkü sonradan ortaya çıkan herşey bid‘at her bir bid‘at da sapıklıktır*”⁹² hadisi, hadisin “söz” ve

⁸⁹ İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed, *Lisanü'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1414/1996, c. II, s. 796; es-Suyûti, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî, *Tedribü'r-Râvi fî Şerh-i Takribü'n-Nevevî, Dâru İbnü'l-Cevzî*, Riyad, 1431/2009, c. I, s. 42; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İshatlahları*, s. 2; el-Beykûnî, Ömer b. Muhammed b. Fettûh (Cem ve tert. Abdullah Sirâcüddîn), *Şerhu'l-Manzûmetü'l-Beykûniyye fî-Mustalahi'l-Hadis*, Mektebetü Dâru'l-Felah, Halep, 1438/2017, s.19; İbrahim Mustafa, Hamid Abdulkadir, Ahmet Hasan ez-Ziyad Ali en-Neccar, *Mu'cemü'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, Çevik Matbaacılık, İstanbul, 1410/1989, c. I, s.159; Talat Koçyiğit, *Hadis İshatlahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s.120-121; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 32; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1991, s.13.

⁹⁰ el-Beykûnî, *a.g.e.*, s. 4; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 61-64; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İshatlahları*, s.1; A'zami, Muhammed Mustafa, *Dirâset fî'l-Hadisi'n-Nebevî ve Tarih-i Tedvinihi*, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1992, c. I, s.1; Talat Koçyiğit, *a.g.e.*, s.121; Çakan, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 3; *Hadis-Usulü*, s.13; Mahmut Tahhan, *Teysir-u Mustalâhi'l-Hadis*, Mektebetü'l-Maarife, Riyad, 1996, s.15.

⁹¹ 18, Kehf, 6.

⁹² Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001, c. III, s. 210, 371; c. IV, s.126,127; Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Camiu's-Sahih*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2010, “Cemaat”, 43; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvinî, *Süneni İbn Mâce*, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, Kahire, 2010, “Mukkaddime”, s.7; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Mektebetü's-Seydâ, Beyrut, 2010, Sünnet, 5; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman b. el-Fazl, *el-Müsned'ül-Câmi*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1434/2013, “Mukkaddime”, s.16, 23; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünen-i Nesâî*, Mektebetü Matbuâtî'l-İslamiyye, Halep, 1406/1986, “İdeyn”, 23.

“haber” olarak da kullanıldığını bizlere bildirmektedir. Hadis kelimesinin manası üzerinde âlimlerin farklı görüşleribulunmaktadır. Suyûtî (v. 911/1505) ve Kirmânî (v. 500/1106), İbn Hacer (v. 852/ 1449) gibi usûl âlimlerine göre Hz. Peygambere ait söz, fiil ve takrirlerdir. Onların bu tarifine göre hadis sünnet ile eş anlamlıdır.⁹³ et-Tîbî (v. 743/1342)⁹⁴, hadis lafzını Hz. Peygamberin sözlerine ilaveten sahabe ve tâbiûndan gelen mevkuf ve maktu haberlerdir diye tarif etmiştir. Bu tarife göre de haber ile hadis eş anlamlıdır. En geniş manasıyla hadis söz, fiil, takrir, yaratılış veya huyla ilgili bir vasıf olarak Hz. Peygamber’e (veya sahabe ve tâbiûna) izâfe edilen herşeydir⁹⁵. Hadis kelimesini usûlcüler dinî olmak kaydıyla Hz. Peygamberden nakledilen söz, fiil, takrir olarak tarif ederken hadisciler Peygamber gelmeden önceki dinî veya gayri dinî tüm sözlerini içine alarak daha geniş tutarlar.⁹⁶ Sehâvî (v. 942/1497) hadis ilmini “*Hadis ilmi değeri yüksek, şerefi büyük, söylemesi şerefli, her haberin bilindiği, her kötülüğün haram kılındığı bir ilimdir,*”⁹⁷ diye tarif ederken; İbn Cemâe, İzzeddîn (v. 767/1366) “*Hadis ilmi, sened ve metnin durumunun kendisiyle bilindiği yani konusu sened ve metin olan ilimdir*” diye tarif eder.⁹⁸

2. Hadis İlminin Önemi

Allah Teâla tarafından insanlara gönderilen âyetlerdeki anlaşılmayan kısımları Hz. Peygamber açıklamıştır. Bu açıklamalar sayesinde Kur’an-ı Kerim insanlar tarafından daha iyi anlaşılmıştır. Çünkü Allahu Teâla Kur’an-ı Kerimde “*O peygamberleri apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara kendilerine indirileni açıklamaları ve onların da düşünmeleri için sana bu Kur’an-ı indirdik,*”⁹⁹ buyurmuştur.

Ayet göz önüne alındığında Kur’an-ı Kerimin ilk ve en önemli tefsiri Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. Hz. Peygamber’in sünnetin hüküm koyma açısından

⁹³ es-Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 40.

⁹⁴ Kâsimî, *Kavâidü’l-Tahdis*, s.44-46.

⁹⁵ İbn Hacer el-Askalani, Ebû’l-Fazl Şihabüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, *en-Nüketü ala Nüzheti’n-Nazar fi Tavzihi Nuhbetü’l-Fiker*, Dâru İbnü’l-Cevzi, 1431/2011, Riyad, s. 51; es-Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 42; el-Cezâiri, Tahir b. Salih b. Ahmet, *Tevcihu’n-Nazar ila Usûli’l-Eser*, Matbaâtü’l-Cemâliyye, Kahire, 1328/1910, s. 2-7; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 25.

⁹⁶ Yusuf el-Kardâvi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (trc. Bünyamin Erul), Rey Yayıncılık, 1991, Kayseri, s. 7.

⁹⁷ es-Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 38.

⁹⁸ es-Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 41.

⁹⁹ Nahl, 16/44.

Kur'an'la bir olduğunu gösteren bir çok hadisleri mevcuttur.¹⁰⁰ Ramazan ayından bahsederken de şöyle buyurmuştur; “*O, öyle bir aydır ki Allah size orucunu (Kur'an da) farz kıldı, ben de (terâvihle geceleri) ihyasını sünnet kıldım,*”¹⁰¹ hadisinden de anlaşıldığı üzere Kur'an-ı Kerim de bahsedilmeyen terâvih namazını insanlara Peygamberimiz bildirmiştir.

3. Hadis İlminin Dindeki Yeri

Peygamberler, Allah Teâla tarafından insanlar arasından seçilmişlerdir. Onlar da bizim gibi insandırlar. Ancak onları bizden ayıran en önemli özellik kendilerine vahiy gelmesidir.¹⁰² Ayrıca Hz. Peygamber kendisinin de insan olduğunu hadislerinde bildirmiştir.¹⁰³ Hz. Peygamberin üç önemli ilim vasıtası vardır. Bunlar Vahiy, Nebevî akıl, Beşerî akıl'dır. Böylece Allah'tan gelen emir ve yasakları nebevî ve beşerî akli sayesinde kavrayarak insanlara hakikatı anlatır. Bu sebeple sünnet delil ve bağlayıcıdır. Hz. Peygamber'in *tebliğ ve tebyin, tezkiye, teşrii* olmak üzere dört önemli görevi vardır. Netice olarak sünnet, Allah'ın kitabının Hz. Peygamber tarafından yapılmış evrensel yorumudur.¹⁰⁴

4. Hadis İlminin Fazileti

Hz. Peygamber, hadis ilminin faziletine dair bir çok hadis buyurmuş ve ümmetini bu hadislere uymaya davet etmiştir.¹⁰⁵ Özellikle sahabe “*Bizden bir hadis işitip onu öylece belleyen ve o şekilde başkasına ulaştıran kimsenin Allah yüzünü*

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.V, s. 383; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1423/2002, “Rikak”, 35, “Fiten”, 13, “İ'tisam”, 2; Müslim, *Sahih*, “İmân”, 230, “İmâre”, 147; İbn Mâce, *Sünen*, “Fiten”, 27; Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid), *Süneni't-Tirmizi*, Dâru Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1998, “Fiten”, 17.

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 191; Nesâî, *Sünen*, “Sıyam”, 40; İbn Mâce, *Sünen*, “İkame”, 173.

¹⁰² Nisa, 4/69, Tevbe, 9/40, İsrâ, 17/90-93, Müminun, 23/24, Sebe, 34/46, Fussilet, 41/6, Ahkaf, 46/9, Necm, 53/2,

¹⁰³ Buhârî, *Sahih*, “Enbiya”, 48, Müslim, *Sahih*, “İmân”, 350.

¹⁰⁴ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 37-43; Yusuf el-Kardâvi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 115-142; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, İlmî Yayınlar, Ankara, 1967, s.16-19.

¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s.126; Buhârî, *Sahih*, “İ'tisam”, 2; Ebû Davud, *Sünen*, 5; “Sünnet”, c. I, H.no: 4597; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, Dâru'l-Maarife, Beyrut,1418/1998, c. I, s. 93; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak, el-İsbehâni, *el-Müsnedü'l-Müstahreci ala Sahihi'l- İmam-Müslim* (thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996, c. I, s. 35-41; Kâdî İyaz, İyâz b. Musa Ebû'l-Fazl el-Yahsubî, *el-İlma ila Ma'rifeti Usûli'r-Rivâyeti ve Takyidi's-Simâi* (thk. Seyyid Ahmet Sağar), Dâru't-Türâsi'l-Arabî, Kahire, 1389/1980, s. 39-50; Tirmizi, *Sünen*, “İlim”, 16; İbn Nasûriddîn, *Reddü'l-Vâfir*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1400/1980, s. 29.

ağartsın”¹⁰⁶ hadisini duyunca çok etkilenmiş, hadis ve rivâyeti hususunda birbirleriyle yarışmışlardır. Allah Teâla “*Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, Allah’a ve Rasul’üne götürünüz,*”¹⁰⁷ buyurmuştur. Ayetinde işaret ettiği gibi Kur’an’dan sonra ikinci büyük kaynak Rasul’ün hadisleridir. Ayrıca “*Hz. Peygamber kendisinden sonra insanlara iki şey bıraktığını ve bunlara sınımsız sarıldıkları sürece asla dalalette kalmayacaklarını onlarında Kur’an ve Peygamberi’nin sünneti olduğunu buyurmuştur.*”¹⁰⁸ Müslüman nesiller, zamanla hadislerin İslâm dinindeki yeri ve önemini iyi kavramışlar, hadislere karşı sonsuz sevgi ve saygı duymuşlar, hadisleri savunmayı İslâmı savunma olarak kabul etmişlerdir. Hz Peygamberin de işaret buyurduğu gibi bize Allah’ın kitabı yeter diyerek hadisleri önemsemeyenlere karşı hadisleri savunmuşlardır. Bozgun döneminde sünneti yaşamanın zor olacağını bilen bu nesil hadisleri sağlam bir şekilde koruyarak kendinden sonraki nesillere aktarmışlardır.¹⁰⁹ Kısaca İslam dininin anlaşılmasında Kur’ân’dan sonra en mühim kaynak hadislerdir. Bizler de sahabe nesli gibi hadislere sahip çıkarak salimen bizden sonraki nesillere aktarmalıyız. Hz. Peygamber ashabını hadis rivâyet etmeye teşvik etmiş, fakat onlara kendisi hakkında yalan söylemelerini yasaklamıştır. Abdullah b. Amr, Resulullah’ın şöyle buyurduğunu işitti. “*Bir ayette olsa benden ulaştırınız. Benî İsrailden hadis tahdis ediniz bunda beis yoktur,(Benî İsrail’in sözlerini ne yalanlayın ne de kabul ediniz) Kim bilerek bana yalan isnad ederse Cehennemdeki yerine hazırlansın.*”¹¹⁰ Ayrıca Hz. Peygamber “*Benden hadisi işiten burada olmayana ulaştırsın*” buyurmuştur.¹¹¹ Çünkü kendisine hadis ulaştırılan kişi ulaştırandan daha iyi

¹⁰⁶ Tirmizi, *Sünen*, “İlim”, c. VII, H. no: 2656; en-Nuaymî, *el-Müsnedü'l-Müstahreci ala Sahihi'l-İmam-Müslim*, c.I, s. 40; Hatip el-Bağdadî *Şeref-u Ashâbi'l-Hadis*, (haz. Mehmed Saîd Hatipoğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 18; Kâdî İyaz, *el-İlma*, s.13. Bu hadisi, isnâdı zayıf hasen hadis olarak değerlendirenler olduğu gibi, isnâdı hasen sahih hadis olarak değerlendirenler de vardır. Daha geniş bilgi için bkz. Ebû Amr Yusuf b. Abdilberr, *Câmiu Beyani'l-İlim ve Fazlihi* (thk. Ebû Eşbal ez-Züheyri), Dâru İbni'l-Cevzi, Riyad, 1414/1994, c. I, s. 175-191.

¹⁰⁷ Nisa, 4/59.

¹⁰⁸ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. I, s. 93; Aynı hadisi, Zehebî de onaylamıştır.

¹⁰⁹ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1982, s.55-58.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 109, 202, 209; Buhârî, *Sahih*, “Kitabu Ehâdisi'l-Enbiya”, H.no. 3307; Dârimi, *Müsned*, Mukaddime, 46; Kâdî İyaz, *el-İlma*, s. 11; Tirmizi, *Sünen*, “İlim”, 13. Bu hadisi Buhari *Sahih*'inde tahrîc etmiştir. Hadis sahih olarak kabul edilmiştir.

¹¹¹ Buhârî, *Sahih*, “İlim”, 9, 10, “Hac”, 132, “Sayd”, 8, “Edâhi”, 5, “Megâzi”, 51, “Fiten”, 8, “Tevhid”, 24; Müslim, *Sahih*, “Hac”, 446, “Kasame”, 29, 30; Tirmizi, *Sünen*, “Hac”, 1; Hatip el-Bağdadî, *Şeref-u Ashâbi'l-Hadis*, s. 14. Isnâdı sahih zayıf hadistir. Senedindeki raviler güvenilir râvilerdir. Ancak Muhammed b. Sîrîn ile Ebû Bekir arasında bir kopukluk vardır. Bu yüzden zayıf hadis denilmiştir. İbn Abdilberr, *Câmiu Beyani'l-İlim ve Fazlihi*, c. I, s. 192.

anlayabilir ve daha iyi açıklayabilir. Hz. Peygamber'in hadis ilmini tebliğ ve ezberlemeye teşvik ettiği birçok hadise rastlamak mümkündür.¹¹²

Zehebî, hadis ilmini en faziletli ve en faydalı bir ilim görmektedir. Zehebî'ye göre hadis ilmi, mükemmel olan insanlar tarafından araştırılır. Rezil ve sefil insanlar ise onu kötü ve zararlı görürler.¹¹³ Zehebî Hz. Peygamber'in beşerilik vasfını da dikkate alarak, sünnete yaklaşım sergilemektedir.

Zehebî, tarih sahasında meşhur olmakla birlikte, hadis münekkitliği konusunda da önemli âlimlerden birisidir. Hz. Peygamber'e ve onun hadislerine büyük önem vermiştir. Hz. Peygamber'in insanların efendisi olduğunu, insanlar gibi yaşadığını, yiyip içtiğini, hacetini giderdiğini ve hastalınca tedavi olduğunu, anne babası vefât edince diğer insanlara yapılan işlemlerin aynısının onlara yapıldığını Peygamberler'in çürümeyeceğini Allah'ın toprağa onların etlerini yemeyi haram kıldığını, bazı şehitler için de böyle olduğunu bizlere bildirmiştir.¹¹⁴ Hz. Peygamber'in namazında kaç rekat kıldığını unutmasını onun bir kusurudur diyenin günaha gireceğini, çünkü Peygamber'in "*Ben de sizin gibi bir beşerim sizin unuttuğunuz gibi bana da unutturulur*"¹¹⁵ buyurduğunu, aşırılığı ve övgüyü yasakladığını bizlere nakletmiştir. Zehebî bu düşünceleri ile Peygamber'in hem nebîlik hem de insanlık yönüne işaret etmiştir. Hristiyanların Hz. İsa'yı ilahlaştırmasına karşın Müslümanların, Peygamber'in insan ve aynı zamanda Allah'ın elçisi olduğuna inandıklarını bildirmiştir.¹¹⁶

Burada Hz. Peygamber'le ilgili tasavvurlardan bahsetmek konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Müslümanların Hz. Peygamber ile ilgili tasavvurlarının tespiti önemlidir, zira sünnetin anlaşılması, Peygamber'in tasavvurlarına göre şekil almıştır. Peygamber konusunda belli başlı üç tasavvur belirtilmektedir.

Birincisi: Sünnetinde Kur'an gibi vahiy mahsülü olduğu, Hz. Peygamber'in fiziki-biyolojik açıdan harikulâde bir vasfa sahip olduğu ve olağanüstü mucizeler göstermesi şeklindeki bakış açısidir.

¹¹² Daha geniş bilgi için bkz., Hatip el-Bağdadî, *Şeref-u Ashâbi'l-Hadis*, s. 13-54.

¹¹³ Zehebî, *Kifâye*, s. 5.

¹¹⁴ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, (thk. Ali Muhammed el-Buharî), Dâru'l-Maarife, Beyrut, 2009, c. II, s. 649-650.

¹¹⁵ Buhârî, *Sahih*, "Enbiya", 48; Müslim, *Sahih*, "İmân", 350.

¹¹⁶ Zehebî, *Mîzân*, c. II, s. 649-650.

İkincisi: Sünnette vahiy ürünü hiçbir şey olmadığı, Hz. Peygamber'in diğer insanlar gibi bir beşer olduğu şeklindeki değerlendirmedir.

Üçüncüsü: Peygamber'in sünnetinin bir kısmının vahiy mahsûlü, bir kısmının da kendi içtihadı olduğu şeklindeki bakış açıdır.

Bu üç görüşten en öne çıkan Peygamber tasavvuru birinci bakış açıdır. Diğer ikisi toplumda fazla varlık gösterememiştir. Zehebî'nin Peygamber tasavvuru, Hz. Peygamber'i beşer olarak kabul etmesi açısından ikinci tasavvurdur.¹¹⁷

Zehebî'nin ilmi düzeyini, ilim çevresindeki yerini daha iyi anlamak için öğrencilerinin ve diğer âlimlerin Zehebî hakkındaki görüşlerine bakmak bize fikir verecektir. Kendisine hadis ilmini Birzâli'nin (v. 739/1339) öğrettiğini ve onun hadis ilmine dair sözlerinin hadisi sevmesinde önemli yeri olduğunu¹¹⁸ öğrencisi Selahaddîn Safedî (v. 764/1363) hocasının görüş ufkunun geniş, dört büyük mezhep hakkında önemli birikime sahip, vârid olan hadisleri ve râvilerinin kusuru olup olmadığı kendisine belli oluncaya kadar terk etmeyen bir kişiliğe sahip olduğunu¹¹⁹ yine öğrencisi Taceddin Subkî (v. 756/1355), şeyhinin asrın muhaddisi, zamanının dört hâfızından birisi, problemi çözmeye sığınılacak bir maden, gece gündüz çalıştığı halde yorulduğu fakat dilinin yorulmadığını¹²⁰, bir başka öğrencisi Hüseyinî (v. 765/1363) imamların şeyhi, allâme, hâfızların model aldığı hâfızlardan birisinin olduğunu,¹²¹ İmâuddîn b. Kesîr (v. 774/1372), şeyh büyük hâfız kendisiyle hadis ve hâfızlık şeyhliğinin mühürlendiğini söylemişlerdir.¹²² Hâfız b. Nâsuriddîn (v. 842/1438) cesur bir hâfız, cerh ve ta'dil ilminin önderi ricâl tenkidinde model, İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1448) keskin görüşlü, çabuk kavrayan, zamanın allâmesi¹²³, Bedrüddin el-Aynî (v. 855/1451) allâme ve hâfız birisi¹²⁴, Sıbt b. Hacer (v. 899/1493) hâfız, allâme, cerh ve ta'dil

¹¹⁷ H. Musa Bağcı, "Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis'in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması, (Sempozyum, Tebliğ ve Müzakereleri)*, 29-30 Mayıs, 2004, Kurav Yayınları, Bursa, s. 67-88.

¹¹⁸ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 36.

¹¹⁹ Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 53.

¹²⁰ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 70; Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 7; Zehebî, *Zikru men Yu'temedu fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, s. 156.

¹²¹ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 70-71; Zehebî, *Kitabul-Muîn fi-Tabakâti'l-Muhaddisîn*, (thk. Hemmam Abdürrahim Saîd), Dâru'l-Fürkan, Amman, 1404/1984, s. 8, el-Hüseyini, *Zeyl*, s. 34-36.

¹²² Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 71; Zehebî, *er-Ruvâüs-Sikat*, s. 12.

¹²³ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 71.

¹²⁴ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 71-72.

ilminde usta, hadis tenkitçileri için bir model,¹²⁵ Muhammed b. Şakir el-Kütübî (v. 764/1363) hadis ilmini iyi bilen, hadislerin illetine vâkıf, bu konuda birçok eser veren¹²⁶ birisinin olduğunu bizlere bildirmişlerdir.

Kısaca Zehebî ilim dünyasına çok eser kazandıran, ilmî münakaşalarda kendisine hakem olarak danışılan, sorulan sorulara anında cevap veren, imam ve hâfizların önderi, tenkit ilminde usta, cerh ve ta'dil konusunda hünerli, tabakât ve şahısların hayat tercemelerinde bilgili, ilim için kendisine sığınılan bir liman, keskin görüşlü, zeki, tarih konusunda diğer âlimlere ışık tutan bir tarihçi, gece gündüz demeden yorulmadan, bıkmadan, usanmadan ilim için çaba gösteren hatta bu uğurda ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybeden Allah ve Rasulullah aşığı bir şahsiyettir.

B. Zehebî ve Hadis Usûlü

Zehebî'nin hadis ilmindeki yeri ve konumunun daha iyi anlaşılması için hadis usûlü hakkındaki görüşlerinin bilinmesi faydalı olacaktır. Konuya geçmeden önce hadis usûlü hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Hadis Usûlü: Usûl, asl'ın çoğuludur. Asl, kökler ve kaynaklar manasına gelmektedir. Terim olarak yol, yöntem, nizâm, kâide, düzen ve metot anlamlarında kullanılmıştır.¹²⁷ Hadis usûlü ilmi ise, hadisleri kabul ve red yönlerinden yani hangilerinin kabul, hangilerinin reddedilmesi gerektiği bakımından inceleyen ilim dalıdır.¹²⁸

Zehebî'nin hadis usûlü hakkındaki görüşlerini bildirmesi açısından hocası İbn Dakik el-İd'in (v. 702) "*el-İktirah fî Beyâni'l-Istilahî ve Mâ Uzîfe ila Zâlike Mine'l-*

¹²⁵ Zehebî, *er-Ruvâüs-Sikat*, s.12; Azzuz, *Medresetü'l- Hadis fî-Bilâdi's-Şam*, s.118; Sıbt b. Hacer, Yusuf b. Şahin el-Cemal, *Ravnâkü'l- Elfâz*, s.180.

¹²⁶ Zehebî, *Kitâbü'l- Muîn fî Tabakâti'l-Muhaddisîn*, s. 26.

¹²⁷ Aliyyü'l- Kârî, *Zayıf Hadisleri Öğrenme Metodu*, (Trc. Ahmed Serdaroğlu), İlim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 7; Kâsimî, *Kavâidü't-Taḥdis*, s.78-80; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 13-22; Ali Yardım, *Hadis1*, s. 32-34; Mahmud Tahhan, *Yeni Hadis Usûlü*, (Trc. Cemal Ağırman), Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010, s. 25-29; İbrahim Mustafa, vd., *Mu'cemü'l-Vasît*, c. I, s. 20.

¹²⁸ Rânehürmüzî, Hasan b. Abdurrahman, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvi ve'l-Vâi*, (Trç. Muhammed Accac el-Hatib), Dâru'l- Fikir, Beyrut, 1391/1771, s. 1-2; en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref b. Mürî, *İrşad-ü Tullâbi'l-Hakâik*, Dâru'l-Yemâme, Şam,1430/2009, s.53-54; *et-Takrîb ve't-Teyisir* (thk. Muhammed Osman el-Haşed), Mukaddime, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985, s. 5-9; es-Suyûti, *Tedrib*, c. I, s. 4-10; Yusuf el-Kardavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 103-112; Talat Koçyiğit, *Hadis Istilahları*, s. 323-332; Abdullah Aydın, *Hadis Istilahları Sözlüğü*, s. 101-107.

Ehadisi'l-Ma'dudâti Mine's-Sıhah" adlı eserine özet olarak yazdığı "*Kifâyetü'l-Hafazeti fi-Şerhi Mukaddimeti'l-Mûkizati*" adlı eseri önemlidir.¹²⁹

Diğer hadis âlimlerinin hadis usûlü sahasında yazdıkları eserlere baktığımızda, hadis tariflerinin Zehebî'nin hadis tarifine paralellik arzemesine rağmen, Zehebî bazı hadis türlerini tarif ederken bir takım farklılıklar ortaya koymuştur. Bu farklı tanımlamaları hadis usûlündeki görüşlere katkı sağlamaktadır. Zehebî'ye göre Mürsel hadis, üç kısma ayrılır; üç kısımdan birinci kısım, diğer âlimlerin tarifine uyarken, ikinci ve üçüncü kısımda tâbiûn ve tebeû't-tâbiîn sözleri de mürsel hadis kategorisindedir ve en zayıf mürsele el-Mürselü'l-Hasen demıştır. Örnek olarak Zührî, Katâde ve Humejd et-Tavîl'in mürsellerine işaret etmiştir.¹³⁰ Zehebî'ye göre en sahih mürseller, Saîd b. el-Müseyyîb, Mekhûl, Hasan b. Ebî'l-Hasan'a ait mürsellerdir. Mürsel tâbiînlerin büyüklerinden sahih bir senedle gelirse o, fıkıh âlimleri yanında delil olarak kabul edilir.¹³¹

Zehebî, Mu'dal ile Munkatı hadisleri, senedinden râvilerin düşmesi bakımından aynı kategoride değerlendirmiştir. İmam Mâlik'in *Muvatta'* adlı eserinde Mu'dal hadislere örneklerin bulunacağını nakleder.¹³²

"el-Matrûh" veya "el-Metrûk" hadisin tanımı diğer âlimlerin tarifleri ile örtüşmesine rağmen, Zehebî "*cidden zayıf olan, râvileri yalancılıkla itham edilen veya cerh ve ta'dil âlimlerince rivâyetleri kabul edilmeyen hadistir,*" ilâvesini eklemiştir.¹³³

¹²⁹ Zehebî, *Kifâye*, s. 30-32; *Siyer*, Mukaddime, s.76 ; Abdüsettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 418-419; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s. 145.

¹³⁰ Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1408/1988, s. 17-51; İbnü's-Salah, Osman b. Abdurrahman b. Osman b. Musa b. Ebî'n-Nasr eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadis* (nşr. Nureddin İtr), Dârul-Fikir, 1406/1986, Beyrut, s. 288-291; İbn Kesîr (thk.Ahmed Muhammed Şakir), *el-Bâisü'l-Hasis Şerhi İhtisari Ulûmil-Hadis*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafîyye, Beyrut, 1408/1988, s. 40-42; Zehebî, *Kifâye*, s. 122-123; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbet'ül-Fiker Şerhi (Trc.Talat Koçyiğit)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara,1971, s. 3-55; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtılahları*, s. 137-139; Mürsel hadisler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değerleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1985.

¹³¹ Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, s. 37; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Marifetü-Ulûmü'l-Hadis* (thk.Seyyid Mu'zam Hüseyin), Dâru'l- Kütübî'l- İlmiyye, Beyrut, 1397/1977, s. 25-27; en-Nevevî, *et-Takrib*, s. 9; Ahmed Naîm, Babanzâde, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara,1976, c. I, s. 141-149; Tahhan, *Yeni Hadis Usûlü*, s. 85-89.

¹³² Hâkim en-Nisâbü'rî, *Marifet-ü Ulûmü'l-Hadis*, s. 27-29 ve 36-39 ; en-Nevevî, *Takrib*, s. 9-11; İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 56-72; Zehebî, *Kifâye*, s. 129-130; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasis*, s. 42-44; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbet'ül-Fiker Şerhi*, s. 55; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtılahları*, s. 139-141; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 134-135; Tahhan, *Yeni Hadis Usûlü*, s. 89-90.

¹³³ Daha geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Kifâye*, s. 95-100,167,175; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbet'ül-Fiker Şerhi*, s. 60; Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 174; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 293-294; Talat Koçyiğit, *Hadis*

Zehebî'nin, mevzû hadis tarifi, diğer hadis âlimlerinin tarifi ile biraz farklılık arzeder. Zehebî'ye göre mevzû hadis, metni kurallara aykırı olan, râvileri yalancı hadislerdir. Ebû Nasr Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Ahmed b. Salih b. Süleyman b. Veda'ya ait kırk hutbeye işaret ederek bu hutbelerde mevzû hadisler bulunduğu işaret etmiştir.¹³⁴

“Benden bir hadis işittiğinizde onu kalpleriniz bilir, o hadisle kalpleriniz ve tüyleriniz yumuşar, görürsünüz ki o size yakındır, ben de size onunla yakın olurum. Benden bir hadis duyduğunuzda kalpleriniz onu inkâr eder, tüyleriniz ve cildiniz ondan nefret ederse biliniz ki o hadis sizden uzaktır, ben de sizin gibi ondan uzak olurum,”¹³⁵ hadisi Zehebî'ye göre mevzû hadisin en güzel örneklerinden birisidir.¹³⁶ Hadise, Heysemî(v.807/1405) râvileri sahih hadis râvilerindedir demiştir.¹³⁷

Hadisin diğer bir rivâyeti “*İzâ semi'te hadisen an Rasûlillah (s)...*”¹³⁸ hadisidir. Tirmîzi “*Hadisün Hasenün Sahihün*” sözünde işkâl (kapalılık) olduğunu, hasen hadisin sahih hadis kadar kuvvetli olmadığını, her ikisinin bir arada anılmasının birbirlerinden ayrılmaması olduğunu söylemiştir.¹³⁹ Buradan anlaşıldığına göre Zehebî de hasen hadisi zayıf hadisin derecesinden yüksek, sahih derecesine ulaşmayan hadis olarak tarif eder. Ayrıca hasen hadisi ilk adlandıranın da Tirmîzi olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁰

İbnu's-Salah *Mukaddime*'sinde de bildirdiği üzere Tirmîzi ve diğer hadis âlimlerinin söylediği “*Hâza Hadisün Hasenün Sahihün*” sözlerinde kapalılık vardır.

Istılahları, s. 211, 221; Çakan, *a.g.e.* s. 137-138; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 172, 181; Tahhan, *Yeni Hadis Usûlü*, s. 108-110.

¹³⁴ en-Nevevî, *Takrib*, s. 15-16; İbnü's-Salah, *a.g.e.*, s. 98-101; Zehebî, *Kifâye*, s. 100-101; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 155-191; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 282-293; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 225-236; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 46-54; Çakan, *a.g.e.*, s. 137; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 183-186; Tahhan, *a.g.e.*, s. 103-108.

¹³⁵ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd Menî, *Kitabu-Tabakâti'l-Kübrâ* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1471/2001, c. I, s. 387, 388; Ahmed b. Hanbel, c. III, s.497; c.V, s. 425; Buhârî, *et-Târihü'l-Kebir*, Dâru-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1435/2015, c. III, s. 474; c. I, s. 387, 388; Ahmed b. Hanbel, c. III, s.497; c.V, s. 425.

¹³⁶ Zehebî, *Kifâye*, s. 106-108.

¹³⁷ Heysemî, Ebû'l-Hasan Nüriddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire, 1414/1994, c. I, s. 149-150.

¹³⁸ İbn Mâce, *Sünen*, “Taharat”, 65, Tirmîzi, *Sünen*, “Taharat”, 58.

¹³⁹ en-Nevevî, *Takrib*, s. 6-7; Zehebî, *Kifâye*, 75; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 242-246; Tahhan, *Yeni Hadis Usûlü*, s. 61-68.

¹⁴⁰ Zehebî, *Kifâye*, s. 64; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbet'ül-Fiker Şerhi*, s. 39-41; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 105-111; İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 29-40; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahatları*, s. 125-131; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 127-131; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 110-114.

Çünkü hasen hadis izahından da anlaşıldığı üzere sahih hadis mertebesine ulaşamaz, onların bir arada söylenmelerinin sebebi ayrı olduklarının ispatı içindir.¹⁴¹

Zehebî zayıf hadisi, sahih ve hasen hadisin şartlarından birini veya birkaçını taşımayan hadistir, diye tarif etmiş, kendisinde hasen hadisin sıfatları toplanmayan hadisin şüphesiz zayıf hadis olduğunu ileri sürmüştür. Zayıf hadis, sünen ve fıkıh kitaplarında râvileri metrûk olmayandır. Mesela İbn Lehia, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem vb. gibi. Zehebî İbn Lehia¹⁴² ve diğerlerinin geniş bir bilgiye sahip ve mutkîn olmadıklarını vehme çokça düştüklerini söylemiştir.¹⁴³

Zehebî, Hatib el-Bağdadî'nin aksine, merfû hadis tarifinin içine Hz. Peygamber'in takrirlerinin de katılması gerektiğini savunmuştur.¹⁴⁴

Zehebî, şazz hadisin, sika râvilerden münferid olarak rivâyet edilen hadislere denileceğini, sika güvenilir râvilerden münferid olarak yapılan rivâyetlerin makbûl olacağını, örnek olarak da “*Ameller niyetlere göredir*”¹⁴⁵ hadisini vererek, Hz. Ömer'in bu hadisi Hz. Peygamber'den yalnız rivâyet ettiğini bildirmiştir.¹⁴⁶ Zehebî'ye göre Abdullah b. Dinar'ın rivâyet ettiği hadis¹⁴⁷ ile Mâlik b. Enes'in Zühri'den rivâyet ettiği hadis¹⁴⁸ ferd (tek) olarak rivâyet edilen hadislerdendir. Zehebî'ye göre, garîb hadis meşhur hadisin zıddıdır. Bu garîblik bazan senedde bazan metinde olur. Teferrüdlük hali râvinin isnadda veya metinde tek kalması şeklindedir. Eğer âlimler bir hadise

¹⁴¹ İbnü's- Salah, *a.g.e.*, s. 19; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 246-250.

¹⁴² Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 238; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 270-272; Tahhan, *a.g.e.*, s. 78-81.

¹⁴³ İbnü's- Salah, *a.g.e.*, s. 41-42; Zehebî, *Kifâye*, s. 89-90; Kâsimî, *a.g.e.*, s. 111-126; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtihahları*, s. 137; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 98-99; *Hadis Istihahları*, s. 467-470; İbn Kesir, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 29; Çakan, *a.g.e.*, s. 131-132; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 336-337.

¹⁴⁴ İbnü's- Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 45; Zehebî, *Kifâye*, s. 135-136; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 126-127; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 133-134; İbn Kesir, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 38; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtihahları*, s. 181-183; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 118-119; *Hadis Istihahları*, s. 217-219; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 36-37; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 115-118; Abdullah Aydınli, *Hadis Istihahları Sözlüğü*, s. 175-176.

¹⁴⁵ Buhârî, *Sahih*, c. I, s. 54, 2092, 3685, 4783, 6311, 6553; Müslim, *Sahih*, 1907; Hâkim en-Nisâbüri, *Marifetü-Ulûmi'l-Hadis*, s. 119-122; en-Nevevî, *Takrib*, s. 12; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 120.

¹⁴⁶ İbnü's- Salah, *a.g.e.*, s. 76-80; Zehebî, *Kifâye*, s. 156-157; İbn-Hacer el-Askalanî, *Nuhbet'ül-Fiker Şerhi*, s. 43-44; Kâsimî, *a.g.e.*, s. 134-135; Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 165-171; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 111-113; *Hadis Istihahları*, s. 405-408; Çakan, *a.g.e.*, s. 143-144; Tahhan, *Yeni Hadis Usûlü*, s. 133-135; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 291-292.

¹⁴⁷ Buhârî, *Sahih*, H.no:2398, 6375; Müslim, *Sahih*, H.no:1506.

¹⁴⁸ Buhârî, *Sahih*, H.no:1749, 2879, 4035, 5471; Müslim, *Sahih*, H.no:1357.

“*Hâza Hadisün Garîbûn*” derlerse bu hadis zayıf sayılır.¹⁴⁹ Bu âlimlere örnek olarak Tirmîzî ve Zeylaî’yi verebiliriz.¹⁵⁰

İbnu’s-Salah *Mukaddime*’sinde münker hadisi “zayıf bir râvinin sika râviye muhâlif olarak rivâyet etmesidir,” diye tarif etmiştir. Böyle olunca münker hadis ile ma’ruf hadis birbirlerine zıttır.¹⁵¹ İbn Kesîr ise adalet ve zabt sahibi olmayan bir râvinin sika râvilere muhalif olarak rivâyet etmesine münker hadis demiştir.¹⁵² Zehebî ise münker hadisin tarifine zayıf râvinin tek başına rivâyet ettiği hadistir diye ilave etmiştir. Zehebî’nin kendisine ait olan “*Lehû menâkir*” lafzı, hadisin mertebesi hasen de olsa, hadisi güvenilirlik derecesinden düşüren bir cerh’e sahip olmadığını, mutlak cerh yoktur, anlamına geldiğini bildirmektedir. Eğer bir râvinin hakkında Münkerü’l-hadis denirse o râvinin hadisi terk edilir anlamına gelmez.¹⁵³ Münkerü’l-hadis zayıf, metrûk ve güvenilir olmayan râviler hakkında kullanılan bir terimdir. Buhâri (v. 256 / 870) söz konusu tabirin kendisinden rivâyet caiz olmayan râviler için kullanıldığını söylemiştir. Zehebî’ye göre ise her münker hadis rivâyet eden râvinin mutlaka zayıf olması gerekmez, demekle Buhâri ile Zehebî’nin münker hadis konusunda görüş ayrılığına düştükleri görülmektedir.¹⁵⁴

İbnu’s-Salah müselsel hadis için isnâdındaki ricâlin, bazen râvinin, bazen de rivâyetin sıfat ve hallerini aynen devam ettirerek naklettikleri hadistir demiştir. Bunun en güzel örneği, Ebû Hureyre’nin “*Şebbeke bi yedihi* ” hadisidir. Senedin zincirindeki her râvi “*et-Teşbik bi’l-yed*” lafzını aynen tekrarlamışlardır.¹⁵⁵ İbn Kesîr ise râvilerin hepsi Semi’tü, Haddesenâ, Ahbaranâ gibi lafızları kullanırlar, yada hepsinin ismi

¹⁴⁹ Hâkim en-Nisâbü’rî, *a.g.e.*, s. 94-96; İbnü’s- Salah, *a.g.e.*, s. 270-275; en-Nevevî, *Takrib*, s. 13-14; Zehebî, *Kifâye*, s. 176-177; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbet’ül-Fiker Şerhi*, s. 65-66; Kâsimî, *a.g.e.*, s. 128-129; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 107-114; İbn Kesir, *el-Bâisü’l-Hasis*, s.124-125; Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 190-193; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s.125-126; *Hadis Istılahları*, s. 114-116; Tahhan, *a.g.e.*, s. 195-197; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 85-89.

¹⁵⁰ Zehebî, *Kifâye*, s.177.

¹⁵¹ İbnü’s- Salah, *a.g.e.*, s. 80-82; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbet’ül-Fiker Şerhi*, s, 60; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 123-126; Tahhan, *a.g.e.*, s. 110-113.

¹⁵² en-Nevevî, *Takrib*, s. 12-13; İbn Kesîr, *Şeref-u Ashâbi’l-Hadis*, s. 48.

¹⁵³ İbnü’s-Salah, *Ulümü’l-Hadis*, s. 80-82; Zehebî, *Kifâye*, s.167-175; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbet’ül-Fiker Şerhi*, s. 43-44; Kâsimî, *Kavâidü’t-Tahdis*, s. 134-135; İbn Kesir, *el-Bâisü’l-Hasis*, s. 48; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 171-174; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 113-115; *Hadis Istılahları*, s. 287-291; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 138-139; Tahhan, *Yeni Hadis Usûlü*, s. 133-135; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 210-213.

¹⁵⁴ Münkerü’l-hadis terimi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 87-97.

¹⁵⁵ Hâkim en-Nisâbü’rî, *Marifetü-Ulûmi’l-Hadis*, s. 29-34; İbnü’s-Salah, *a.g.e.*, s. 275-276; Mahmut Tahhan, *a.g.e.*, s. 207-211.

Muhammed olabilir, yada tüm râviler aynı beldenin râvileri olabilir, şeklinde tarif etmiştir.¹⁵⁶ Zehebî râvilerin Semi'tü lafzı ile işittikleri sözü aynı lafızla Resulullah'a ulaşınca kadar tekrarladıkları hadistir, diye tarif etmiştir.¹⁵⁷ Bu hadise en güzel örneğin Abdullah b. Amr hadisi olduğunu bildirmiştir: “*Merhamet edenlere Allah Teâla merhamet eder, yeryüzündekilere merhamet ediniz ki gökteki de size merhamet etsin.*”¹⁵⁸ Zehebî, bu hadisi iki hadisin desteklediğini bunlardan birincisinin Abdullah b. Mes'ud'un “*Yeryüzündekilere merhamet et ki, semadaki de sana merhamet etsin,*”¹⁵⁹ hadisi ile Cerir b. Abdillâh el-Beceli'nin “*Yeryüzündekilere merhamet etmezsen gökteki de sana merhamet etmez,*”¹⁶⁰ hadisinin olduğunu söylemiştir. Abdullah b. Sellâm'ın “*H.z. Peygamberin ahabından bir grup oturuyor ve aramızda müzakere ediyorduk, kendi kendimize Allah Teâla'ya en sevimli ibâdetin ne olduğunu bilseydik onu işlerdik dediğimizde Allah Teâla “Göklerdeki ve yerlerdekinin hepsi Allah'ı tesbih etmektedir. O üstündür, hikmet sahibidir. Ey iman edenler! Yapamayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz,*”¹⁶¹ ayetini nâzil etti hadisini¹⁶² de örnek olarak verebiliriz.

Zehebî, mu'an'an hadisi tahdis ve sema sözleri açıkça belirtilmeden “Fülânün an Fülânin” şeklinde rivâyet edilen hadis olarak bildirmiştir.¹⁶³ Mu'an'an hadis için üç önemli şart vardır. Birincisi: Râvilerin adaleti, ikincisi: Hadis rivâyet ettiği kimseye mülâki olması, üçüncüsü: Tedlîsten uzak olmasıdır. Ali İbnü'l-Medinî, Buhâri ve bir çok âlim bu üç şartı kabul etmişlerdir. Ancak Müslim bu üç şartı kabul etmemiş sadece

¹⁵⁶ İbn Kesîr, *İhtisar-u Ulûmi'l-Hadis*, Dâru'l-Meymân, Riyad, 1431/2009, s. 207.

¹⁵⁷ İbnü's- Salah, *a.g.e.*, s. 212-216; Zehebî, *Kifâye*, s. 180-190; Kâsimî, *a.g.e.*, s. 130-131; Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 171-174; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 79-80; *Hadis Istılahları*, s. 310-313; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 217-218.

¹⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VIII, s. 338; Tirmizi, *el-Câmiu'l-Kebîr*, (thk.Beşşar Avvâd Ma'ruf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996, c.III, s. 463, H.no: 1924; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*, c. IV, s. 159, H.no: 7356; es-Sehâvî, Şemsüddîn, *Mekâdisu'l-Hasene*, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut, 1405/1985, H.no: 87.

¹⁵⁹ Tirmizi, *el-Câmiu'l-Kebir*, c. III, s. 463; Ebû Dâvûd, *Sünen*, c.VII, s. 297-298, H.no: 4941; Hakîm en-Nisâbûrî, *Müstedrek*, c. IV, s.159, H. no:7356.

¹⁶⁰ Tabarânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 2005, c. II, s. 355, H.no: 2497; Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 1107; Zehebî, *Kitabü'l-Uluvv li Aliyyi'l-Gaffâr*, s. 20; Elbânî, *es-Silsiletü'l-Ehâdisü's-Sahihâ*, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, c. II, s. 713-171, H.no: 925.

¹⁶¹ Saff, 61/1, 2.

¹⁶² Ahmed b. Hanbel, *Sünen*, c.V, s. 452; Dârimi, *Sünen*, c. II, s. 20, H. no:1395; Tirmizî, *Sünen*, 3309; İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Bustî, *Sahih*, (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1414/1993, c. X, s. 454, H. no: 4594.

¹⁶³ Zehebî, *Kifâye*, s. 196-201; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 127; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 171-174; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 120; *Hadis Istılahları*, s. 240-242; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 190.

âlimlerin birbirleriyle muasır olmalarının yeterli olacağını söylemiştir.¹⁶⁴ İbnü's-Salah üç şartı öne süren âlimlerdendir.¹⁶⁵ Buhâri ve Ali İbnü'l-Medinî, hoca ile talebesinin karşılaşmaları bilininceye kadar Mu'an'an hadisleri sağlam kabul etmişlerdir.¹⁶⁶ Mu'an'an hadislerle ihticac etme konusunda dört ayrı görüş mevcuttur.¹⁶⁷ Zehebî ise tedlîs sahibi fakat sika olan bir şeyh'den rivâyet olduğunda bir beis olmadığını, sika olmayıp şeyh'i zayıf birisi olarak bilirse rivâyetinin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. Mesela Velid b. Müslim el-Kurâşi'nin (v. 95/714) el-Evzâi'den (v. 157/774) rivâyeti reddedilir. Çünkü Velid ölümüne yakın tedlîsi çokça yapan birisidir.¹⁶⁸

İbnü's-Salah'a göre tedlîs iki şeyde olur. Birincisi:Tedlîs-i isnâd, ikincisi tedlîs-i ş-şuyûhdur. Tedlîs-i isnâd: Râvinin muasırı olup görüştüğü fakat hadis almadığı veya muasırı olduğu halde görüşmediği kişiden hadis işittiğini zannettirecek şekilde rivâyet etmesidir. Tedlîs-i ş-şuyûh, râvinin durumun gizlemek istediği şeyh'ini hâiz olmadığı yüksek vasıflarla anması veya bilinen künyesinden başka bir isimle zikretmesidir.¹⁶⁹

Zehebî, müdelles hadisin kapsamını biraz daha genişleterek râvi hocasına yetişsin veya yetişmesin ondan işitsin veya işitmesin eşittir, bu yönü ile müdelles hadis mürsel, munkatı, muallak hadis grubuna katılır, demiştir.¹⁷⁰ Zehebî'ye göre tedlîs, tedlîsü'l-isnâd, tedlîsü'ş-şuyûh, tedlîsü'l-bilâd, tedlîsü'l-atf, tedlîsü'l-ka't, tedlîsü's-sükut diye şekillere ayrılır.¹⁷¹

İbnü's-Salah, muzdarip hadisi bir çok rivâyetleri bulunmakla rivâyetleri birbirlerine müsâvi olduğu için aralarında tercih yapma imkânı olmayan bir râvinin iki veya daha çok rivâyet ettiği yahut iki veya ikiden daha çok sefer râvinin rivâyet ettiği

¹⁶⁴ Müslim, *Mukaddimetü's-Sahih*, c. I, s. 29-30.

¹⁶⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Marifetü Ulûmi'l-Hadis*, s. 34-36; İbnü's-Salah, *Mukaddimetü fi-Ulûmi'l-Hadis*, s. 29; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s.151.

¹⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, c. XII, s. 573.

¹⁶⁷ Zehebî, *Kifâye*, s. 192-194.

¹⁶⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Marifet-ü-Ulûmi'l-Hadis*, s. 103-112; en-Nevevî, *a.g.e.*,s. 11-12; Zehebî, *Kifâye*, s. 199.

¹⁶⁹ İbnü's- Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 73-76; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 55-58; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 136-137; İbn Kesir, *el-Bâisü'l-Hasis*, s. 45-46; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 163-171; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 171-174; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 103-104; *Hadis Istılahları*, s. 249-252; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 136; Tahhan, *Yeni Hadis Usûlü*, s. 92-99; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 195-196.

¹⁷⁰ Zehebî, *Kifâye*, s. 202

¹⁷¹ Zehebî, *Kifâye*, s. 222-224.

hadis olarak tanımlamıştır.¹⁷² Zehebî ise zayıf olan râvinin rivâyeti güvenilir olan râvinin rivâyetini düşürmez demiştir. Muzdarip hadislere en güzel örnek olarak Dârekutnî'nin *Kitabü'l-İlel*'indeki hadisleri göstermiştir. Şâfiî, Beyhakî, Nevevî, ızdırabın sadece isnâd da olduğunu, Suyûtî, Tirmîzî ve Buhârî'de sadece metinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Zehebî ise ızdırabın hem senedde hemde metinde olabileceğini ileri sürmüştür.¹⁷³ İbn Hacer'de *Nuhbetü'l-Fiker*'inde aynı görüşü dile getirir.¹⁷⁴

İbnu's-Salah müdrec hadisi, râvinin sahabe tâbiûn veya kendi sözünü Hz Peygamberin sözüne ilâve ederek tüm ilâve edilen sözlerin Hz. Peygamber'e aitmiş gibi gösterildiği hadistir, diye tarif etmiştir. Bu durumda hakikati bilmeyen bir kişinin tüm sözlerin Hz Peygamber'e ait olduğunu zannedeceğini bildirmiştir. İbnü's-Salah'a göre müdrec metin ve senedde olmak üzere iki yerde olur.¹⁷⁵ Zehebî, müdrec kelimesinin lugattaki manasının tayy: Bir şeyi diğerine katmak olduğunu ifâde ettikten sonra âlimlerin çoğunun bu tarifi kabul ettiğini söylemiştir. Zehebî, müdreci bazı râviler tarafından Hz. Peygamber'in sözüne ilâve edilen sözlerdir ki, onu işiten sözleri hadisin aslından zanneder diye tarif etmiştir. Ona göre idrac metnin başında, ortasında ve sonunda olmak üzere üç yerde hasıl olur.¹⁷⁶

II. ZEHEBÎ'NİN BAZI HADİS KONULARINA BAKIŞI

A. Muhaddislerin Uyması Gereken Edepler

Genel olarak hoca talebe âdabı üzerine İslam pedegogları tarafından dile getirilen hususlar kaynaklarda ifadesini bulmuştur. Ayrıca İslam ilim geleneğinde hoca talebe münasebeti yanında âlim ve talebenin ahlakî kişilik hallerine dâhil bir takım kurallar belirlenmiştir. Hadis âlimi ve talebesinin ilim tahsili boyunca uyması gereken

¹⁷² İbnü's-Salah, *a.g.e.*, s. 93-95; en-Nevevî, *Takrib*, s. 14; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 63-64; Kâsimî, *a.g.e.*, s. 136; İbn Kesir, *el-Bâisü'l-Hasis*, s. 57; Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 156-160; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 106-109; *Hadis Istılahları*, s.357-358; Çakan, *a.g.e.*, s. 142-143; Tahhan, *a.g.e.*, s. 127-130; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁷³ Zehebî, *Kifâye*, s. 226-234; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 312-317.

¹⁷⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 176-180; Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 242.

¹⁷⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Marifetü-Ulûmi'l-Hadis*, s. 39-41; İbnü's- Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 95-98; en-Nevevî, *Takrib*, s. 14-15; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 61-62; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 127; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 299-302; İbn Kesir, *el-Bâisü'l-Hasis*, s. 58-61; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 207-212; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 122-124; *Hadis Istılahları*, s. 253-258; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 140-141; Mahmud Tahhan, *Yeni Hadis Usûlü*, s. 118-122; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 196-199; Mehmet Yılmaz, *Sahihayn'da Müdrec Hadisler ve Genel Olarak Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1994.

¹⁷⁶ Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 176-180; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 242.

hususlar hadis ilmi çerçevesinde ele alınmıştır. Hadis öğrencisinin uyacağı bazı kurallar vardır. Birincisi: Hadis talebesinin hadis ilmini öğrenmede gayesinin Allah'ın rızasını kazanmak olmasıdır. Konu ile alakalı Hz. Peygamber “*Kendisi ile Allah'ın rızasının aranması gereken bir ilmi dünyevî bir maksatla öğrenen cennetin kokusunu bulamaz*”¹⁷⁷ buyurmuştur. İkincisi: Hadisi ehlienden almaya çalışmaktır. Üçüncüsü: Öğrendiği ile amel etmektir. Dördüncüsü: Hocaya saygı göstermektir. Beşincisi: Arkadaşlarına yardımcı olmaktır. Altıncısı: Tedrici bir metotla çalışmaktır. Yedincisi: Hadis usûlüne önem vermektir.¹⁷⁸

İbnü's-Salah'a göre hadis ilmi, güzel ahlak ve güzel huya denk olan şerefli bir ilimdir. Hadis ilmi dünyevî değil uhrevîdir. Kim hadis ilmini işitmek ve ondan bir şeyler ifade etmek isterse niyetini ve ihlasını öne çıkararak dünyevî hedeflerinden kalbini temizlemesi gerekir. Hadis ilmi öğreniminde en önemli kural talebenin Allah rızasını kazanmasıdır, yani hadisi dünyevî bir menfaat için değil de, Allah'ın rızası için öğrenmelidir. Hadisi hocasından öğrenmesi ve aynı zamanda hadisden öğrendiği ile amel etmesi gerekir,¹⁷⁹ demıştır.

İmam Gazâlî'ye (v. 505/1111) göre talebenin doğru söylemesi, yalandan uzaklaşması, meşhur ve sîka râvilerden rivâyet etmesi, münkerleri terk etmesi mütevâzi olması, şakalaşmayı terketmesi, tartışmayı azaltması gerektiğini söylemiştir.¹⁸⁰

Zehebî'de talebenin veya âlimin ilim talebinde gözetmesi gereken hususları âyet ve hadislerden delillerle belirlemeye çalışır. Zehebî'ye göre talebe veya âlim hadis rivâyetinde sadece Allah'ın rızasını gözetmeli ve temiz niyetli olmalıdır. “*Halbuki onlar ancak şununla emrolunmuşlardı, Hakka tapan hanifler (Allah'ı birleyiciler) olarak dini Allah'a tahsis edip yalnız Allah'a ibâdet etsinler,*”¹⁸¹ ayeti ile “*Ameller niyetlere*

¹⁷⁷ İbn Mâce, *Sünen*, c. I, s. 92-93, H.no: 202; Tirmizi, *Sünen*, İlim, 6; Suyutî, *Tedrib*, s. 327.

¹⁷⁸ İbn Hacer el-Askalâni, *Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahı Ehli'l-Eser*, Dâru İbn Hazm 1427/2006, Beyrut, s. 390-392; Kâdî İyaz, *el-İlma*, s. 45-61; İbn Kesir, *İhtisar-u Ulûmi'l-Hadis*, s. 243-249; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Minhâcü'l-Fevâid*, c. I, s. 129-130; Hallâvi, *İmam ez-Zehebî*, s. 96-100; Çakan, *el-Câmi'li-Ahlaki'r-Râvi ve Adâbi's-Sami*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 433-437.

¹⁷⁹ Muhaddisin uyması gereken edepler için bkz., İbnü's- Salah, *Ulûmü'd-Din*, s. 245-255.

¹⁸⁰ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Edebü fi'd- Din*, Matbaâtü'l -Arabiyye, Kahire, 1343/1924, s. 5; Talebenin âdabı için bkz., Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 241-242.

¹⁸¹ Beyyine, 98/5.

*göredir*¹⁸² hadisi Zehebî'nin bu görüşünü destekler. Ayrıca Zehebî, ilmi âlimin veya talebenin dünyalık mal ve mevkiî kazanmak, o ilim ile tanınmayı sağlamak için yaparsa, hüsrana uğrayacağını, Hz.Peygamber'in "*İlmi, âlimler içinde öğrenmek süfehâ ile tartışmak meclisleri ele geçirmek için öğrenmeyiniz. Kim bunu yaparsa cehennem ateşi vardır,*" hadisini bizlere bildirmiştir.¹⁸³ Zehebî ilim tahsil eden âlim veya talebinin ahlaklı olması hadise ve sünnete samimiyetle sarılması boş şeylerden uzaklaşması ahlâkî kurallara uyarak, insanlara örnek olması, âbid, zâhid, infakı seven vb. vasıflarla donanması gerektiğine işaret etmektedir.¹⁸⁴ Zehebî âlimin âdabının daha iyi anlaşılması açısından bazı eserlere işaret etmiştir. İbn Abdi'l-berr'in (v. 463/1071) "*Câmiu Beyâni'l-İlim ve Fadlihi*", İbn Asakir'in (v. 600/1203) "*el-Hissü ala Talebi'l-İlmi*" İbn Receb'in (v. 795/1393) "*Fazlu İlmi's-Selefi ale'l-Halefi*" bu eserlerden bazılarıdır.¹⁸⁵ Zehebî ilmin dünyalık için değilde âhiret için yapılması gerektiğine işaret ederek "*Kulları içinde Allah'tan en fazla âlimler korkar,*"¹⁸⁶ ayeti ile "*Kim benden bir hadis işitir onu başkasına ulaştırırsa Allah kıyamet gününde onun yüzünü ağartsın,*"¹⁸⁷ hadisini delil olarak gösterir.

B. Hadis Rivâyetine Başlama ve Bitirme Yaşı

Hadis rivâyetine başlama yaşı hususunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Bazıları elli, bazıları kırk, bazıları da başka yaşlarda başlanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu konuda en doğru görüş, râvinin kendisini hadis rivâyetinde ehil gördüğü zamandır. Râvi kendini ehil görür ve başkalarının kendisine ihtiyacı olduğunu bilirse, yaşı ne olursa olsun hadis rivâyetine başlayabilir.¹⁸⁸

Zehebî râvinin ihtiyarlamasıyla beraber zihnini de değişirse o zaman râvi hadis rivayetini sonlandırabilir demiştir. Bunun için râvinin arkadaşlarına "*Siz benim değiştiğimi görürseniz benden rivâyet etmeyiniz*" demesi gerekir. Râmeürmüzî'ye göre (v. 360/971) hadis rivâyetini terk etme yaşı seksendir.¹⁸⁹ İbnü's-Salah (v. 643/1245) 'a

¹⁸² Buhârî, *Sahih*, "Bedü'l-vahiy", 10, "Menakibü'l-ensar", 45,"Talak", 11; Müslim, *Sahih*, "İmâre", 155; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Talak", 11; Nesâî, *Sünen*, "Taharet", 59, "Talak", 24, "İman", 19.

¹⁸³ İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi*, Dâru İbni'l-Cevzi, c. I, s. 440; İbn Mâce, *Sünen*, c. I, s. 93;

¹⁸⁴ Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 315-325.

¹⁸⁵ Zehebî, *Kifâye*, s. 274; Muhaddisîn âdabı için bkz., Tahhan, *Yeni Hadis Usûlü*, s. 197 – 203.

¹⁸⁶ Fatır, 35/28.

¹⁸⁷ Tirmizi, *Sahih*, İlim, c.VII, s. 2657.

¹⁸⁸ Tahhan, *a.g.e.*, s. 198.

¹⁸⁹ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsil Beyne'r-Râvi ve'l-Vâi*, s. 354.

göre hadislerinde karışıklık yapmaya başladığı zamandır.¹⁹⁰ Zehebî Sehl b. Sa'd (v. 91/712) ve Mâlik b. Enes (v. 179/795) 'in seksen yaşını, Ebû'l-Kasım el-Beğavi (v. 516/1122) ve Ebû İshak el-Uceymî (v. 1113/1702) 'nin de yüz yaşını, aştıkları halde hadis rivâyetine devam ettiklerini bildirmektedir. Zehebî, “*Kim kötü ezberleme yeteneğini değiştirerek hadis rivâyet ederse ve rivâyetinde maharetli olursa aklının değişmesi onun daha önce rivâyet ettiği hadislerinde bir beisin olmadığını gösterir*” demiştir.¹⁹¹

C. Hadis Talebi Hakkındaki Görüşleri

Ebû İshak İbrahim b. İshak b. İbrahim el-Harbî (v. 285/899), Sevrî'nin (v. 161/778) “*İnsanlara en faydalı şey hadis ilmidir*” Ebû Usame'de (v. 54/674) Sufyân'ın “*Hadis talebi ölüme götürmeyen, yalnızca kişiyi meşguliyetinden alıkoyan bir hastalıktır*” dediklerini nakletmişlerdir.¹⁹² Zehebî, “*Hadis talebi hadisden ayrı bir şeydir. Hadis talebi, hadisin mahiyetinin (ne anlama geldiğini) elde etmek için yapılan fazla çalışmaya verilen özel isimdir. Hadis talebinde çoğunlukla ilme merak vardır. Muhaddise kabul gören nüshaları elde etme sevgisini kazandırır. Âli olan hadisleri talep edersen çok hocalarla karşılaşırın o hocaların lakabı ve seni övmeleri ile sevinirsin, hadis rivâyeti için uzun ömür temenni edersin, Rabbani işlerinde değil nefsâni arzularında yalnız kalmayı seversin, eğer senin talebin Hz. Peygamber'in hadisi olursa nefsâni arzularından kurtularak ihlâsa erişmiş olursun*”¹⁹³ şeklindeki sözleriyle bu iki âlimi desteklemiştir. Eğer isteğin Mantık, Cedel (Tartışma) Hikmetü Evâil (Felsefe) olursa, o zaman senin ilmin, Evzaî (v. 157/774), Sevrî, Mâlik, Ebû Hanife, İbn Ebî-Zi'b (v. 159/776), Şu'be b. Haccac (v. 160/770), İbnü'l-Mübârek (v. 181/797) 'in ilmi değil, mantık şüpheye düşüren ve imanı yok eden felsefe ilimleri olur. “*Dini kim kelamla talep ederse zındık olur*” diyen Ebû Yusuf (v. 182/789), Vekî b. Cerrah (v. 197/812), İbn Mekki (v. 501/1108), İbn Vehb (v. 114/732), Şâfiî (v. 204/820), Affan (v. 220/835), Ebû Ubeyde (v. 18/639), İbn el-Medenî (v. 234/848), Ahmed b Hanbel (v. 241/855), Buhâri (v. 256/870), Müslim (v. 261/875), Nesaî (v.303/915) vb. âlimlerin ilminden nasiplenmiş olmazsın. Onların ilimleri hadis, fıkıh vb. ilimlerdir. Sufyân, el-Firyâbî'nin “*Niyetin iyi olduğu zaman hiçbir amel hadis talebinden faziletli değildir. Biz*

¹⁹⁰ İbnü's-Salah, *Mukaddime*, s. 120.

¹⁹¹ Zehebî, *Kifâye*, s. 285-286.

¹⁹² Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 204.

¹⁹³ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 205.

sizden hadis rivâyet ettiğimizde sizin hadisinizi aynen rivâyet ederiz” dediğini bildirmiştir.¹⁹⁴ Hadis elde etmenin en meşakkatli yolu, hadis talebi için yapılan yolculuklardır, hadis ilminde bu konu “er-Rihle” olarak bilinir.¹⁹⁵

Kısaca Zehebî hadis talebinin zor olduğunu, hadis talep edecek kişide hadisin mâhiyeti hakkında merak olmasını, âli isnâdlı hadisleri talep etmesini bildirmiştir. Muhaddisin hadis talebini Allah’ın rızası için yapması gerektiğine işaret etmiştir. Selefin yoluna girmeleri gerektiğini, Felsefe ile uğraşanların yolundan uzaklaşmalarını tavsiye etmiştir. Hadis tahammülünün en zorunun rihle olduğunu söylemiştir.

D. Hadis Tahammül Yolları

Muhaddislerin çoğuna göre hadisin elde edilme yolları, onun kabul veya red edilmesi açısından önemlidir. Muhaddisler, hadis tahammül yollarının ve hadislerin elde edilirken râvilerin kullandığı edâ lafızlarının bilinmesi gerektiğini bildirmişlerdir.

Hadis tahammül yolları ve edâ lafızları konusunda sınırlı bir bilgi verilmesi faydalı olacaktır. Hadis tahammülü, hadisleri elde etme usûlüne denir. Yani talebenin şeyhinden hadisi elde etme yollarına da denir. Âlimlerin çoğuna göre hadisler sekiz yol ile elde edilir. Bunlar; Sema, Kıraat, İcâzet, Münâvele, Kitâbet, İ’lam, Vicâde, Vasiyyet’tir. Sema: Talebenin hadisleri bizzat hocasından duyarak almasıdır. Kıraat: Talebenin şeyhine ezbere veya bir kitaptan bakmak suretiyle okumasıdır. İcâzet: Şeyh’in talebesine duyduklarını veya kitaplarını rivâyet etmesine izin vermesidir. Münâvele: Şeyh’in kendinden nakil ve rivâyet etmesi için talebesine kitap veya yazılı bir hadis vermesidir. Kitâbet: Şeyhin talebesine hadislerini bizzat yazarak veya yazdırarak vermesidir. İ’lâm: Şeyh tâlibine falan kitabı veya hadisi, falan şeyhten aldığını veya ondan duyduğunu sadece söylemekle iktifa etmesidir. Vicâde: Bir şahsın görüşüp yazısına aşına olduğu, kendini iyice tanıyıp itimat ettiği bir şeyhin hattıyla yazılmış bir hadis bulmasıdır. Vasiyyet: Sefere çıkan veya ölmek üzere olan bir şeyhin hadis kitabını bir şahsa vasiyyet olarak bırakmasıdır.¹⁹⁶ İbnü’s-Salah da hadis tahammül

¹⁹⁴ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 204-206.

¹⁹⁵ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtıahları*, s. 39-52; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 137-148; Abdullah Aydın, *Hadis İstıahları Sözlüğü*, s. 255; Daha geniş bilgi için bkz., Yusuf Açıkel, *Hadis Toplamak İçin Yapılan Seyahatler (Rihle)*, Ankara Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992.

¹⁹⁶ en-Nevevî, *İrşad*, Sema için, s. 340; Kıraat için, s. 345; İcâzet için, s. 368; Münâvele için, s. 392; Kitâbet için, s. 406; İ’lam için; s. 412; Vasiyyet için, s. 416; Vicâde için, s. 418; Nevevî, *Takrib*, s. 54-

yollarını ve bu yollarda kullanılan ibareleri eserinde bizlere bildirmiştir.¹⁹⁷ Kâsimî, ise bu sayıyı dokuz'a çıkarmıştır.¹⁹⁸ İbn Kesîr (v. 774/1373), hadis tahammül yolunun sekiz çeşit olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁹ Zehebî'nin eserleri incelendiğinde hadis tahammül yolları olarak en çok Sema, İcâzet ve Kıraat metodunu kullandığı göze çarpmaktadır.²⁰⁰ Zehebî, Ahmed b. Ebî Talip el-Bağdâdi'nin hayat hikayesini bildirirken “*Bana ve oğlum Abdullah'a Mekke'de rivâyetlerini almamız için icâzet verdi.*”²⁰¹

Habibe bint Ebî Bekir Abdurrahman el-Makdisiye'nin hayat hikayesini bildirirken “*Torunum Muhammed b. Abdurrahman'a icâzet verdi,*”²⁰² Necmeddin Abdullah b. Mansur el-Enbâri'nin hayat hikayesini bildirirken “*Bana rivâyetleri için izin verdi,*”²⁰³ demesi, icâzet metodunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca kadın hocalarından Esmâ bint Muhammed Abdurrahim'in hayat hikayesinde “*Ondan ben ve oğlum Abdurrahman Ebî Müshir'in nüshasını ve İbn Arefe'nin cüzünü işittik.*”²⁰⁴ Abdurrahman b. el-Vahidu's-Sâlihi'nin hayat hikayesinde “*Oğlum Abdurrahman ile ben es-Sâlihî'den, İbn Müshir'in nüshasını ve Ferâtî'nin cüzünü işittik*”²⁰⁵ demesi sema metodunu göstermesi bakımından önemlidir. Abdulaziz b. Muhammed b. Cemaâ'nın

67; Kâdî İyaz, *el-İlma*, s. 68; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker*, s. 343-357; *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 86-90; Sehâvi, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Fethu'l-Muğis*, Mektebetü Dâri'l-Minhac, Riyad, 1426/2005, Sema için, c. II, s. 325-339; Kıraat için, c. II, s. 340-354; İcâzet için, c. II, s. 389-455; Münâvele için, c. II, s. 463-472; Mükatebe için, c. II, s. 497-510; İ'lam için, c. II, s. 511-516; Vasiyyet için, c. II, s. 517-519; Vicâde için, c. II, s. 520-530; el-Beykûnî, *a.g.e.*, s. 198; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, s. 70-84; Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s. 414-419; *Hadis Usûlü*, s. 59-70; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 149-157; Çakan, *a.g.e.*, s. 54-60; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, Sema için bkz., s. 274; Kıraat için, s. 150; İcâzet için, s. 123-126; Münâvele için, s. 208; Kitâbet için, s. 151; İ'lâm için, s. 133; Vasiyyet için, s. 328; Vicâde için, s. 330; Tahhan, *Yeni Hadis Usûlü*, s. 177-186.

¹⁹⁷ İbnü's-Salah, *Ulûmü'd-Din*, s. 132-180.

¹⁹⁸ Kâsimî'ye göre, hadis tahammül yolları : Sema, Kıraat, Talebenin hadisi hocasının dışından birisinden işitmesi, İcazeli münavele, Münavelesiz icâzet, İcazetsiz münavele, İ'lam, Vasiyyet, Vicâde olmak üzer dokuz kısımdır. Daha geniş bilgi için bkz., Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 211-226.

¹⁹⁹ İbn Kesir, *el-Bâisü'l-Hasis*, s. 81-95.

²⁰⁰ Abdüssettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 39.

²⁰¹ Zehebî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, Dâru Kütüb'l-İlmiye, Beyrut, 1410/1990, s. 92.

²⁰² Zehebî, *Mu'cem*, s. 177.

²⁰³ Zehebî, *Mu'cem*, s. 276.

²⁰⁴ Zehebî, *Mu'cem*, s. 150.

²⁰⁵ Zehebî, *Mu'cem*, s. 293.

hayat hikayesinde “*Hile ‘iyâttan*²⁰⁶ *ona bir hadis okudum*”²⁰⁷ demesinde, kırâat metoduna işaret etmektedir. Az da olsa Ahbaranâ, Haddesenâ vb. lafızları da kullanmıştır.²⁰⁸

Kısaca Zehebî’ye göre hadisin elde edilme yollarının bilinmesi hadisin sıhhat derecesi açısından önemlidir. Zehebî hadis tahammül yollarının en üst derecesinin Sima’ en alt derecesinin de Vicâde olduğunu ve hadis tahammülün de kullanılan terimlerin adlarını da bildirmiştir.

E. Hadis Tahammülünde Kullandığı Kavramlar

Zehebî, hadisi elde etmede bir takım terimler kullanmıştır. Bu terimleri kullanması, hadisi rivâyet eden râvinin tanınması açısından önemlidir. Râviler hakkında çok çeşitli terimler kullanması, hadis tahammülündeki hassasiyetini ortaya koyar. Burada tüm terimleri vermek yerine konuya ışık tutması açısından bunlardan bazılarını işaret etmek yerinde olacaktır.

1-) *وسمع وهو صبي مع والده فيما اري*

Bu terim, “*Gördüğüme göre o küçük bir çocuk iken babası ile birlikte hadis işitti*” manasına gelmektedir. Eğer râvi çocuk denecek yaşta ise bu terim kullanılır. Zehebî bu terimi, Ömer b. Ebî Nasr için kullanmıştır yani Ömer’in hadis tahammülünde sema metodunu kullandığına işaret etmiştir.²⁰⁹

2-) *وطلب الحديث في الكبر بعد الثمانين*

Bu terim, “*Seksen yaşından sonra ilerlemiş yaşında hadis talep etti*” manasına gelmektedir. İlerlemiş yaşına rağmen hadis rivâyet eden râviler için bu terimi kullanmıştır. Ca’fer b. el-Esed’in hayat tercemesinde seksen yaşını geçmesine rağmen Ca’fer’in Ubeydillah b. Şâtil’den hadis rivâyet ettiğini bizlere bildirmiştir.²¹⁰

²⁰⁶ Hile‘iyyat: Ebû’l -Hassan Ali b. el-Hasan el-Mısri eş-Şâfi’ el-Hilei (v. 492 /1098) yoluyla gelen hadisler demektir. Bunları Ebû Nasr Ahmed b. el-Hüseyn, eş-Şirazi tahric edip bu şekilde isimlendirmiştir. Bkz. Abdullah Aydınli, *Hadis Istulahları Sözlüğü*, s. 116.

²⁰⁷ Zehebî, *Mu‘cemü’ş – Şuyûh*, s. 319.

²⁰⁸ Zehebî, *Mu‘cemü’ş – Şuyûh*, s. 285, 480.

²⁰⁹ Zehebî, *Târihü’l – İslam*, c. VI, s. 279.

²¹⁰ Zehebî, *Târihü’l – İslam*, c. IV, s. 80.

ولم اسمع علي احد من اصحابه لا بالسماع ولا بلاجازة-3)

Bu terim, “*Ne sema ne de icazet yoluyla onun ashabından hiçbir kimseden hadis işitmedim*” manasına gelmektedir. Râvi ilim meclisinde bulunduğu halde ne sema nede icâzet yoluyla hadis rivâyet etmez ise böyle râviler hakkında kullanılan bir terimdir. Zehebî, Esad b. el-Kâdi Abdi'l-Gani ilim meclisinde olduğu halde ne icâzet ne de sema metodunu kullanmadığı için bu terimi onun hakkında kullanmıştır.²¹¹

وقد تفرد بالسماع من الشيخ عبد القادر-4)

Bu terim, “*Hocası Abdülkâdir'den tek başına hadis işitti*” manasına gelmektedir. Eğer râvi şeyhinden hadis alırken yalnız kaldı ise o râvi için bu terim kullanılmıştır. Zehebî, bu terimi Abdüllatif b. Ebî'l-Ferec için kullanmıştır.²¹²

وقرأ ونسخ وحدث-5)

Bu terim, “*Okudu, kopyasını aldı ve haber verdi*” manasına gelmektedir. Hadisleri önce kıraat metodu ile alan, kopyalayan ve tahdis eden râvi hakkında kullanılan bir terimdir. Zehebî, Mühelhel b. Bedrân'ın kıraat ve nesih yolunu tercih etmesi sebebiyle bu lafzı onun için kullanmıştır.²¹³

ثم وجدت ان الشيخ شعبان روي لنا عنه-6)

Bu terim, “*Sonra şeyh Şa'ba'nın kendisinden bize rivâyet ettiğini buldum*” manasına gelmektedir. Şeyhine ait herhangi bir rivâyet bulunursa o râvi için bu terim kullanılmıştır. Bu terim, hadis tahammül yollarından vicâdeye, en güzel bir örnektir. Bu terimi Abdulvahhab b. Abdulaziz b. Abulvahhab b. Mehdinin hocası olan Şa'ban'dan rivâyetini bildirmek için kullanmıştır.²¹⁴

²¹¹ Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c.IV, s. 372.

²¹² Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. V, s. 82.

²¹³ Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. V, s. 102.

²¹⁴ Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. VIII, s.106.

7-) وله رواية نازلاً

Bu terim, “*Onun nâzil rivâyetleri vardır*” manasına gelmektedir. Râvinin âli yada nâzil isnâdla hadis rivâyet ettiğini göstermesi için bu terim kullanılmıştır. Zehebî, bu terimi Ahmed b. Muhammed b. Mûflih için kullanmıştır.²¹⁵

8-) وكان في الرحلة وحده

Bu terim, “*İlim seyahatinde yalnız başına idi*” manasına gelmektedir. Râvinin hadis talebi yolculuğuna yalnız çıktığını göstermesi bakımından bu terim kullanılmıştır. Zehebî, bu terimi Muhammed b. Ömer b. Abdilgâlib b. Nasr b. Abdullah için kullanmıştır.²¹⁶

9-) سمع من السلفي وحضر ابامحمد العثماني

Bu terim, “*Öncesinden işitti ve Ebû Muhammed Osmânî'nin huzurunda bulundu*” anlamına gelmektedir. Râvinin hocasının huzurunda hazır olmak suretiyle hadis tahdis ettiğini göstermesi açısından bu terim kullanılmıştır.

Bu terimi, Abdullah b. El-Kâdı Ebî't-Tahir İsmail b. Abdi's-Semi için kullanmıştır.²¹⁷

10-) وعني بالحديث وطلبه وكتب واستنسخ وقرأ علي الشيخ

Bu terim, “*Hadisle ilgilendi. Hadisi talep etti, yazdı, çoğalttı ve hadisi hocalarına okudu*” manasına gelmektedir. Râvilerin hadise olan arzularının hadislerini yazdıklarını, kopyaladıklarını ve şeyhlerine okuduklarını göstermek için bu terimi kullanılmıştır. Zehebî bu terimi Ahmed b. Yusuf b. Eyyüb b. Şazz için kullanmıştır.²¹⁸

11-) وقد روي الحديث من بيته جماعة كثيرة

Bu terim, “*Evinde kalabalık topluluk rivayet etti*” manasına gelmektedir. Hadis tahammül yollarından sema metodunun şeyh'in huzurunda bir râvi tarafından yapılacağı

²¹⁵ Zehebî, *Târihü'l - İslam*, c. V, s. 70.

²¹⁶ Zehebî, *Târihü'l - İslam*, c. II, s. 384.

²¹⁷ Zehebî, *Târihü'l - İslam*, c. IV, s. 177.

²¹⁸ Zehebî, *Târihü'l - İslam*, c. IV, s. 163.

gibi bir çok râvi tarafından yapılabileceğine işaret eden bir terimdir. Zehebî bu terimi, Muhammed b. Ebî'l-Ganâim Sâlim'in hayat tercemesinde kullanmıştır.²¹⁹

حَدَّثَ لَهُ صَمٌّ فَكَانَ يَحَدِّثُ مِنْ لَفْظِهِ (-) 12-

Bu terim, “Sağır, kendi tarzı ile ona hadis haber verdi” manasına gelmektedir. İşitme engelli râvilerinde hadis rivâyet ettiklerini göstermesi için bu terim kullanılmıştır. Zehebî bu terimi işitme engelli Abdullah b. Ebî'l-Mecid el-Hüseyn için kullanmıştır.²²⁰

وَوَجَّحَ لَهُ الْمُحَدِّثُ أَبُو بَكْرِ بْنِ مُسَدِّ مَشِيخَةَ السَّمَاعِ وَالْإِجَازَةَ (-) 13-

Bu terim, “Muhaddis şeyh Ebu Bekir b. Müsd sema ve icâzet yoluyla ona tahrir etti” manasına gelmektedir. Râvinin şeyhinden hem icâzet hemde sema metodu ile hadis aldığını göstermesi açısından bu terim kullanılmıştır. Bu terim, Ebubekir b. Müsd'in şeyhlerinden hadis tahammülünde iki metodu kullandığının en güzel örneklerindedir.²²¹

وَوَجَّحَ أَرْبَعِينَ حَدِيثًا عَنْ أَرْبَعِينَ شَيْخًا مِنْ أَهْلِ أَرْبَعِينَ مَدِينَةً (-) 14-

Bu terim, “Kırk şeyhden kırk şehir halkından kırk hadis bildirdi” manasına gelmektedir. Bir râvinin kırk ayrı şehirde kırk ayrı şeyhden hadis aldığını göstermek için kullanılan bir terimdir. Zehebî bu terimi, Muhammed b. İsak b. Ebî'l-Hasan için kırk ayrı şehirde kırk ayrı şeyhten hadis rivâyet ettiği için kullanmıştır.²²²

Muhaddisler hadis tahammülünde bir takım da lafızlar kullanmışlardır.²²³ Bu lafızlardan sema metoduna delalet edenler şunlardır: *Ahbaranâ, enbeenâ, haddesenâ, zekera, semi'tü, kâle*, kıraate delâlet edenler şunlardır: *Ahbaranâ bi kıraatî, enbeenâ bi kıraatî, haddesenâ bi kıraatî, zekera lena bi kıraatî, kâle lena bi kıraatî, kara'tü ala fûlan*. İcâzete delalet edenler şunlardır: *Eceztü li fûlanin meştemelet aleyhi-fihristi, eceztü leke ba'da mesmûâtî, eceztü leke mecâzâtî, eceztü li'l-müslimîne cemîa mesmûâtî, eceztü limen şâe-lifûlanin, ahbaranâ müsâfehaten*. Münâveleye delelat eden

²¹⁹ Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. VIII, s. 313.

²²⁰ Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. VI, s. 167.

²²¹ Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. V, s. 297.

²²² Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. II, s. 414.

²²³ İbn Sa'd, *Kitabü Tabakâti'l-Kübra*, c. I, s. 4, 6, 7, 14, 34, 49, 67; Eda lafızları için bkz., Kâdî İyaz, *el-İlma*, s. 68; İbnü's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 132-208; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasis*, s. 81-97; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 211-228; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtihahları*, s. 70-84; Talat Koçyiğit, *Hadis Istihlahları*, s. 414-419; *Hadis Usûlü*, s. 59-71; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 155-161; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 54-63; Tahhan, *Yeni Hadis Usûlü*, s. 177-186.

şunlardır: *Ecâzenî en ervî anhü, ahbaranâ icâzetten, haddesenâ icâzetten, haddesenâ münâveleten ve icâzetten*. Kitâbete delalet eden şunlardır: *Eceztüke mâ ketebtü leke, ahbaranâ fülânün mükateben, ketebe ileyhi fülânün kâle, haddesenâ fülânün*. İ'lama delalet edenler şudur: *Hâzihi rivâyetî*. Vicâdeye delelat edenler şunlardır: *Beleşani an fülânin, vecedtü an fülânün, kîle an fülânün*.

Muhaddislerin hadis tahammülünde kullandıkları edâ lafızlarını bildirdikten sonra bu lafızlar hakkında ihtilafa düştükleri noktaları belirtmek konunun daha iyi anlaşılmasına ışık tutacaktır. Nitekim kendisinden önce bu konuda fikir beyan eden âlimlerden bazıları şunları ifâde ederler. Hatib el-Bağdâdi'ye (v.463/1071) göre eda lafızlarının en yükseği Semi'tü (işittim)'den sonra haddesenâ veya haddesinîdir.²²⁴ İbnü's-Salah'a göre (v.643/1246) haddesenâ ve ahbaranâ lafızları semi'tü lafzından daha yüksektir.²²⁵ İbn Kesîr (v.774/1373) eda lafızlarının en yüksekini haddesenî olduğunu söyler.²²⁶ İbn Hacer'e göre (v. 852/1449) semi'tü lafzı haddesenâ lafzından daha belîğ ve sarihtir.²²⁷ Zehebî eda lafızlarının en yüksekini haddesenî sonra semi'tü sonra haddesenâ olduğunu bildirmiştir. Bu görüşü ile İbnü's-Salah, İbn Kesîr ve İbn Hacer'in görüşünü desteklemiştir. Zehebî'ye göre ihbar lafzı tahdis lafzından daha kapsamlıdır. Ahbarani lafzı ise münferittir ve tek kişiye işaret eder. Yani münferit tahdisi cemi olarak yapılan tahdisden daha aşağı görür.²²⁸ Hadis ve inbâ lafızlarının eş lafızlar olduğunu ahbaranâ lafzına icâzet diyenlere hatta icâzete haddesenâ lafzını ilâve edenlere karşı çıkmıştır.²²⁹ Hadis inbâ ve haberin eş kelimeler olduğuna delil olarak "*Bunu sana kim söyledi.? Peygamber, bilen, her şeyden haberi olan Allah bana haber verdi*" dedi²³⁰ ayetini bildirmiştir.

Zehebî hadis ilminde hadis tahammül yollarının önemini ve hadis âlimlerinin hadis tahammülünde kullandıkları terimleri eserlerinde bildirmiştir. Bazı âlimlere göre hadis tahammül yollarının sekiz, bazılarına göre ise, dokuz olduğuna işaret etmiştir. Zehebî'ye göre hadis tahammül yolunun en güvenilirini, sema metodudur. Çünkü bu

²²⁴ Hatib el-Bağdâdi, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Kitabü'l-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, Dâiretü Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1357, s. 412-413.

²²⁵ İbnü's-Salah, *Mukaddime*, s. 20.

²²⁶ İbn Kesîr, *İhtisâr-u Ulûmi'l- Hadis*, c. I, s. 329.

²²⁷ İbn Hacer el-Askalanî, *en-Nüketü ala Nüzheti'n-Nazar*, s. 170.

²²⁸ Zehebî, *Kifâye*, s. 240-243.

²²⁹ Zehebî, *Kifâye*, s. 243-245.

²³⁰ Tahrir, 66/3.

metot talebenin hocasından huzurunda hadis işitmesi ve hata yaparsa hocası tarafından anında düzeltilmesi yönünden en sağlam metot olarak kabul görmüştür. Zehebî'ye göre edâ lafızlarının en yükseğinin semi'tü ve haddesena olduğunu söylemesi ile İbn Hacer, İbn Kesîr ve İbnü's-Salah'ın bu konudaki görüşlerini desteklemiştir.

F. Zehebî ve Bid'at Sahibinin Rivâyeti

Konuya geçmeden önce bid'at hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır. Bid'at, asr-ı saadetten sonra ortaya çıkan şer'î bir delile dayanmayan yani kısaca sünnete aykırı olan şeydir. Bid'at iki kısma ayrılır. Birincisi, bid'atü'l-kübrâ, ikincisi ise bid'atü's-suğrâdır. Biri dar biri geniş kapsamlı olmak üzere iki tarifi vardır. Geniş kapsamlı tarife göre bid'at: Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan her şeydir. Bid'at'ı bu şekilde en-Nevevî (v. 676/1277), Şâfiî, İbnü'l-Cevzî (v. 751/1350), İbn Hazm (v.456/1064), İbn Abidin (v.1307/1889) vb. âlimler kabul etmişlerdir. Dar kapsamlı tarife göre bid'at; Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan ve dinle ilgisi olup ilâve veya eksiltme özelliği taşıyan her şeydir.

Bu görüşü de Mâlikîler, İbn Teymiyye (v.728/1328), Şâtibi (v.790/1388), İbn Hacer el-Askalânî (v.852/1449), el-Aynî (v.855/ 1451) benimsemiştir.²³¹ Âlimler bid'at sahibinin rivâyetinin kabul edilip edilmemesi noktasında ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda üç ayrı görüş vardır. Birinci görüş : Bid'at'ı sebebiyle küfre giren kimsenin sözü reddedilir ve onun rivâyeti kabul olunmaz. Mâlik b. Enes (v. 179/795),²³² Nevevî²³³, İbn Kesîr (v. 774/1373),²³⁴ Hatib el-Bağdâdi (v. 463/ 1071),²³⁵ bu görüşü kabul eden âlimlerdir. İkinci görüş: Yalanı helal kabul ettikleri bilinmeyen ama şahitliği kabul edilen birisinin şahitliği ister bid'at ehli olsun ister olmasın kabul edilir. Bu görüşte olan

²³¹ Hatib el-Bağdâdi, *Kitabü'l-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, s. 120-125; *Şeref-u Ashâbi'l-Hadis*, s. 73-74; İbnü'l Cevzî, *Kitabü'l-Mevzuât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1983, c. I, s. 268-271; İbnü's- Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 114-115; en-Nevevî. *İrşad*, s. 300-304; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker*, s. 305-309; *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 68-69; Daha geniş bilgi için bkz., Zehebî, *Kifâye*, s. 333-357; Suyûti, *Tedrib*, c. I, s. 324-327; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 202-203; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasis*, s. 75-76; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 61-64, s. 305-309; *Hadis Usûlü*, s. 52; Rahmi Yaran, Bid'at, *DİA*, c. VI, s. 129-131; Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 41; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 159-161.

²³² İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasis*, s. 76; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 52.

²³³ en-Nevevi, *İrşad-ü Tullâbi'l - Hakâik*, c. I, s. 300.

²³⁴ İbn Kesir, *İhtisar-u Ulûmi'l - Hadis*, c. I, s. 299.

²³⁵ Hatib el-Bağdâdi, *Kifâye*, s. 120-121.

âlim ise Şâfî'î'dir.²³⁶ Üçüncü görüş: Bid'at ehlinde olan fakat halkı bu görüşüne davet etmeyen kimsenin rivâyeti kabul edilir. Ahmed b. Hanbel²³⁷ ve bir çok âlimde bu görüştedir.

Zehebî'ye göre bid'at iki kısma ayrılır. Birincisi: Bid'atü's-suğrâ. İkincisi : Bid'atü'l-kübrâ. Zehebî, küçük bid'atı şîilikte aşırı gitmemek, aşırılık ve sapkınlık olmaksızın şîiliğe mensup olmak diye tarif etmiştir. Hatta din, verâ ve doğru oldukları halde tâbiin ve tebeû't-tâbiinin bir çoğunda bu küçük bid'ata rastlandığını öne sürerek "Eğer tâbiin ve tebeû't-tâbiinin Hz. Peygamber'in yolundan gittikleri bilindiği halde sözleri reddedilmiş olsaydı bu apaçık bir fesat olurdu." demiştir. Büyük bid'at ise mezhepte fanatiklik ve aşırı gitmektir ki Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e karşı yapılan düşmanlık ve uygunsuz sözleri söylemek bunlardandır. Bu durumda olan kişiden asla fayda gelmez. Aynı zamanda bu grupta doğru fakat güvenilmeyen bir adamı düşünsen ki yalan onların parolası, nifâk ve takiyye örtüleridir. Bu halde olan bir kimsenin rivâyeti nasıl kabul olunur. Zehebî, selef zamanındaki şîileri, Hz. Osman, Zübeyr, Talha, Muaviye ve Hz. Ali ile savaşanlardan bir grup hakkında konuşmalarından, bizim zamanımızdaki gulat-ı şîa'yı ise Hz. Peygamber'in soyundan gelenleri inkâr edenler ve iki şeyhten uzaklaşanlar olarak biliriz ki bu yıkıcı bir dalalettir demiştir.²³⁸

Zehebî'ye göre bid'at sahibi mecrûh kılınmaz. Râfiziler'in²³⁹ rivâyeti ile ihticac olunur. Zehebî ünlü bir tarihçi olmasına rağmen hadis tenkidinde de önemli şahsiyetlerden birisidir. Hadis ilminin Kur'ân'dan sonra İslam'ın ikinci ana kaynağı olduğuna inanan âlimlerden birisidir. Hz. Peygamber'i tasvir ederken onun nebevî ve beşerî yönüne işaret etmiştir. Hz. Peygamber'in "Benden bir hadis işiten ve onu başkalarına aktaran kimsenin Allah yüzünü ağartsın"²⁴⁰ sözü diğer âlimler gibi onun da dikkatini çekmiş ve hayatını bu ilmi öğrenmeye ve öğretmeye adanmıştır. Zehebî'ye göre hadis ilmi faziletli ilimlerin en faziletlisidir. Hadis ilmi de Kur'ân'ı-Kerim gibi vahiy mahsûludur. Hz. Peygamber'in insanlara tebliğde açıkladığı tüm sözlerinin kaynağı da vahiydir. Bu yüzden Hz. Peygamber'e olağanüstü mucizeler verilmiştir.

²³⁶ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 52.

²³⁷ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 52.

²³⁸ Zehebî, *Kifâye*, s. 334; Abdüsettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 134-136

²³⁹ Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 37-43; Râfıza Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer'e düşmanlık besleyip onların değerlerini düşürmeye çalışan ve Hz. Ali'yi onlardan üstün gören aşırı şîilerdir. Râfizi de Râfıza'ya mensub olan kimse demektir. Râfizilik için bkz. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 251.

²⁴⁰ Tirmizî, *Sünen*, "İlim", c. VII, H. no: 2656; Hatib el-Bağdadî, *Şeref-u Ashâbi'l-Hadis*, s. 18.

Zehebî, hadis usûlü ve hadis ricâli konusunda bir çok eser yazmış ve bu eserleri insanların hizmetine sunmuştur. Hadis sahasında özellikle tenkitçiliği ön plana çıkmıştır. Sika ve zayıf râvilerin tanınma yollarını ve bunlar hakkında kullanılan terimleri eserlerinde bildirmiştir. Akranları hocaları ve talebeleri tarafından övgüye layık görülmüştür. Hadis usûlü konusunda hadis çeşitlerini ve tariflerini bildirmiş diğer hadis âlimlerine bazı tariflerde katılmış bazılarında ise katılmamıştır. Bazı hadis konuları hakkında doyurucu bilgiler sunmuş bu konular hakkında bilgi veren âlimlere katıldığı hususlarda onları desteklemiş, zaman zamanda onlarla tartışmıştır. Herşeyden önce ilim tahsil edecek âlimin bunu Allah rızası için yapması gerektiğini vurgulamıştır. Allah rızası için yapılmayan ilmin ne ilmi yapana ne de diğer insanlara faydalı olacağını ileri sürmüştür. Âlimin ahlaklı ve edepli olmasını ilminin insanların yararlarına kullanılmasını, âbid ve zâhid bir kişi olmasını söylemiştir. Hadis talebi ve bu konuda yapılan seyahetlerin faydasına işaret etmiş kendisinde bir çok ilim merkezlerini ziyaret ederek buralarda hocalardan ders almış ve daha sonra da bu ilim merkezlerinde öğrencilerine hocalık yapmıştır. Hadis tahammül yolları konusunda diğer âlimlerle aynı görüşü paylaşmıştır, ancak eserlerinde hadis tahammülünde kullanılan bir takım sîgalara yer vermiştir. Bid'atı iki kısma ayırmış, bunlardan büyük bid'at sahibinin rivâyetlerinin kabul olmayacağını, küçük bid'at sahibinin ise mecrûh sayılmayacağını bildirmiştir. Tâbiîn ve Tebeü't-tâbiî'nin bazılarında küçük bid'atların bulunduğunu ileri sürmüştür.

III. ZEHEBÎ VE RİCÂL İLMİ

Tabakât veya ricâl ilmi hadis ilminin önemli konularından birisini oluşturur. Bir takım âlimler, konunun daha iyi anlaşılması için bu konuda eserler kaleme almıştır. Zehebî'de bu âlimlerden birisidir. Tarihiçi olmasının yanında tabakat ilmine dair önemli eserleri insanların hizmetine sunmuştur. Zehebî'nin tabakat ilmindeki görüşlerine geçmeden önce tabakat ilmi hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

A. Ricâl veya Tabakât İlmî

Hadis âlimleri ricâl ilmini, hadis râvileri ve meşhur kişilerin hayat hikâyelerini konu alan ilim olarak adlandırırılar.²⁴¹ Bu ilim râvilerin tanınması açısından hadis ilminde önemli bir yer teşkil eder. Râvinin bilinmesi onun rivâyetinin kabul edilmesinin

²⁴¹ Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, Fatih Matbaası, İstanbul, 1967, s. 32; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 253-255.

en önemli şartıdır. Bu yüzden hadis âlimleri, râvilerin veya ricâlin hal tercemesini açıklayan birçok eseri ilim dünyasına kazandırmışlardır. Hadis ilminde ricâl ilmi aynı zamanda tabakat ilmi olarak da bilinmektedir. Tabakât, kelimesi lügatta, birbirine benzeyen, aynı sınıftan manasına gelen tabakanın çoğuludur. İstilahta ise, birbirine yakın yaşlarda bulunan şeyhlerden yine birbirine yakın kimselerin hadis rivâyet etmesi, yahut hadis rivâyet etmeseler bile o şeyhlerin devrine yetişmek suretiyle oluşturdukları gruplardır.²⁴²

Tabakât ve Ricâl hakkında Zehebî öncesinde yazılmış bazı eserleri ve bu eserlerin özelliklerine kısaca işaret etmekte fayda vardır.

1. İbn Sa'd (v. 230/845) ve *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*

İbn Sa'd'ın bu eseri tabakat ilmi konusunda yazılan ilk eser olması sebebiyle değer arz etmektedir. *Tabakat*'a ağızdan toplanan, şifâhî olarak sunulan bilgiler kaynaklık etmektedir. İbn Sa'd'ın zamanında yaşayanlarda dahil sahabe, tâbiûn, muhaddis, tarihçi 4300 kadar şahsın hayatını içermektedir. İlk iki cildi, Hz. Peygamber'in hayatını diğer ciltleri de sahabe ve tâbiûn ağırlıklı hayat tercümelerine işaret etmektedir. İbn Sa'd sahabeleri beş kategoriye ayırmıştır. Hayat tercümesi verilen şahısların biyografileri oldukça uzundur. İlk baskısı 1898-1918 yıllarında yirmi yılda Prusya İlimler Akamesi adına yayınlanmıştır. 1957-1958 yıllarında dokuz cilt olarak Beyrut'ta basılmış olup bu baskı çok kullanışlı değildir. Ayrıca *Tabakat*, Zâhid el-Kevserî'nin takdimî ile 1358 yılında Mısır'da bastırılmıştır. İbn Sa'd'ın *Tabakat*'ı elimizde bulunan ricâl ilmine ait en eski eserlerden birisidir.

Müellif, sahabe, tâbiûn ve kendi asrındaki muhaddisleri, tarihçileri ve ensab âlimlerinin hayat hikâyelerini içine alan on beş ciltlik bir eser yazmıştır. İlk iki cildinde, Hz. Peygamber'in hayatına, sonraki üçüncü ciltten on dördüncü cilde kadar olan bölümde sahabe ve tâbiûnun hayatına, son cildinde de sahabe kadınların hayatına yer vermiştir.²⁴³

²⁴² İbnü's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 398-399; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s.133-152; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 247-251; Subhî es-Sâlih *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtihahları*, s. 231-306; Talat Koçyiğit, *Hadis Istihahları*, s. 409; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 80-89.

²⁴³ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtihahları*, s. 233-306; Çakan, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 229-232; Mustafa Fayda, "İbn Sa'd Hayatı ve Eserleri", *İbn Sa'd ve Eseri Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr Sempozyumu*, Siyer Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2014, s. 6-10; Ali Çelik, "İbn Sa'd'ın Hadisçiliği", *Bingöl Üniversitesi, SBE Dergisi*, Yıl 7, c.VII, S. 13, Bingöl, 2017, s. 277-292.

2. Ebû Nuaym el-İsbehânî (v. 430/1039) *Hilyetü'l- Evliya ve Tabakâtü'l- Asfiya*

Eserinde 800'e yakın âbid, zâhid ve sofîyi tanıtmaktadır. Aşere-i mübeşşereden başlayarak 46 sahabeyi tanıttıktan sonra Ashâb-ı suffâ için açtığı özel bölümde 86 biyografi vermiştir. İlk kez Mısır'da (1351/1932)- (1357/ 1938) tarihleri arasında basılmıştır. Bu baskıdaki biyografi sayısı 689'dur. Eser zâhid ve takva yönünden ricâli incelemektedir. *Hilye*'de bulunan 5000 hadis el-Gımârî tarafından tahriç edilmiştir. Gımârî'nin eserinin adı "*el-Buğya fî Tertîbi Ehâdîsi'l-Hilye*"dir. İbnü'l-Cevzî, *Hilye*'yi on noktada eleştirmiştir.

1-Haberleri doğrudan alakalı olduğu şahısların ismi altında vermiş.

2-Tanıtmaya çalıştığı kişiden nakletmiştir diye, *Hilye*'nin muhtevasına yakışmayan bilgi vermiş.

3-Haberleri çok tekrar etmiş.

4-Uzun uzun hadis nakilleri yapmış, öylesine ki nerede ise biyografi yazdığını unutmuş.

5-Kişilerin hadis ve rivâyetlerini çok göstermek için uydurma hadisler nakletmiş, bunların uydurma olduğu konusunda da hiçbir açıklamada bulunmamış.

6-Soğuk secilere yer vermiş.

7-Tasavvufu sahabeden başkalarına nisbet etmiş.

8-Sözü gereksiz yere uzatmış.

9-İşlenmesi caiz olmayan işleri sofilerden nakletmiş.

10-Biyografilerin tertibinde karışıklıktan kurtulamamış bulunmaktadır.

Ayrıca İbnü'l-Cevzî, bu on kusura üç hususu daha eklemiş olup, yaptığı ilâvelerle biyografi sayısını 1031'e çıkarmıştır.²⁴⁴

²⁴⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 234-236; Ahmet Tobay, Ebû Nua'ym el-İsfahânî Hayatı ve Eserleri, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 1997, s.85-86.

3. el-Buhâri (v. 256/870) *et-Târihü'l-Kebîr*

Buhârî'nin *Sahih* adlı eserinden sonraki ikinci büyük eseridir. Sahabe, tâbiûn ve sonrakileri alfabetik olarak tanıtan bir eserdir. Hz. Peygamberle başlamış, sonra ismi Muhammed olan 871 kişinin hayat tercemesini anlatmıştır. Matbu' nüshada 9522 biyografi, "*el-Künâ*" isimli kitabında da 1000 olmak üzere 10522 şahıs hakkında bilgi verilmiştir. İbn Sa'd'ın eserinden şahıs muhtevası bakımından daha fazladır. Şahısların vefât tarihlerinin verilmemesi eserin eksik yönüne işaret etmektedir.²⁴⁵ Birinci, ikinci ve üçüncü ciltleri Dâirat'ül-Maarifi'l- Osmaniyye de bir araya getirilip bir metin teşkil edilmiş, basımında da bu metin esas alınmıştır. Eser daha çok sika râvileri içermekle birlikte zayıf sayılabilecek râvileri de içine almaktadır.²⁴⁶

4. İbn Abdilberr (v. 463/1071) *el-İstiâb fî Marifeti'l-Ashab*

İbn Abdilberr, kendisinden önce yazılan tüm eserlerdeki ashabı içine alarak bu eseri kaleme almıştır. Eser, İbn Hacer'e göre (v. 852/1449) 3500, İbnü'l-Esîr el-Cevzî'ye göre (v.630/1233) 3590 sahabenin hayat hikayesini içermektedir. Sahabeleri önce isimlerine göre sonra da künyeleri bilinenlere göre sıralamış, daha sonra da kadınlar bölümüne yer vermiştir.

İbn Fetûn el-Mâlikî (v. 520/1126) esere zeyl yazmış olup, birçok kez basılmıştır. İbn Hacer'in "*el-İsâbe*" adlı eserinin kenarında da matbûdur.²⁴⁷

5. İbn Hacer (v. 852/1449), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*

Eserin isminden de anlaşılacağı üzere adı "*el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*"dir. Önceki yazılan tüm eserlerdeki düşülen hatalardan uzak, sağlam, daha tertipli ve düzenle yazılmış bir eserdir. İbn Hacer eserini dört bab üzerine tasnif etmiştir.

Birinci babda sahabeliği kendiliğinden belli olanlar, ikinci babda sahabe arasında zikredilen çocuklar, üçüncü babda Hz. Peygamberi asla görmeyenler,

²⁴⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 232-233.

²⁴⁶ Cemal Ağırman, "et-Târîhü'l-Kebîr" *DİA*, c. XXXX, s. 89-90; Yusuf Ziya Keskin, "Buhârî'nin et-Târîhü'l-Kebîr'ine Yönelik Tenkitler", *Marife*, yl. 3, say. 2, güz 2003, s. 104-105; <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/493642>, 27.12.2018; Zübeyir Sıddıkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi* (trc.Yusuf Ziya Kavakçı), İrfan Yayınları, İstanbul, 1966, s. 151-155.

²⁴⁷ Katip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zünûn an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Dairetü Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1357/1941, c. I, s. 89; Tayyip Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1959, s. 68; Çakan, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 237-238; Leys Suûd Câsim, "İbn Abdilberr en-Nemerî", *DİA*, c. IXX, s. 270-271.

(Muhadramûnlar), dördüncü babda kendinden önceki eserlerde yanlışlıkla sahabe olarak verilenlerden bahsetmiştir. Eserinde 11027 râviye ait hal tercemesi mevcuttur.²⁴⁸

Tabakât konusunda öne çıkan bu eseri tanıttıktan sonra Zehebî'nin tabakât konusunda yazdığı eserleri²⁴⁹ ve eserlerinden ilim dünyasında şöhret bulanlarını bildirmek onun tanınması açısından faydalı olacaktır. Zehebî'yi, ilim dünyasına tanıtan tabakât kitaplarının en önemlileri olan *Tezkiratü'l-Huffâz*, *Târihü'l-İslam Vefayâtü'l-Meşâhiri ve'l-Â'lâm*, *Siyer-i Â'lâmi'n-Nübelâ* ve *Mizânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl* hakkında detaylı bilgiler ileriki bölümlerde verilecektir.

B. Ricâl İlmi Hakkında Âlimlerin Görüşleri

Diğer ricâl âlimlerinin tabakât hakkındaki görüşlerinin bilinmesi Zehebî'nin ricâl tabakâtı konusundaki yerinin tespit edilmesi açısından önemlidir. Hadis ilminde hadis ricâlî tabakalara ayrılır. Âlimler belli kıstasları dikkate alarak tabakalandırma yapmışlardır. Bu konuda önemli olanlarına işaret etmekte fayda vardır. İbn Sa'd'ın beş tabakaya ayırdığı sahabe tabakasını başkaları daha da genişleterek İslam'a girişlerine, hicretlerine, gazvelerde bulunmalarına göre on iki tabakaya ayırmıştır.²⁵⁰ el-Hâkim En-Nisâbü'rî (v. 405/1015) tâbiûnu onbeş tabakaya ayırmıştır. Ona göre ilk on tabaka tâbiûnun en yüksek tabakasıdır. Saîd. b el-Müseyyeb, Kays b. Ebî-Hazm, Kays b. İbâd, Ebû Osman en-Nehdî, Ebû Vâil, bu tabakadandır. Ona göre, bazı tâbiiler Hz. Peygamber'in sağlığında sahabenin çocukları olarak dünyaya gelmişlerdir. Abdullah b. Ebî Talha, Ebû İdris el-Havlânî, adlı tâbileri zikredebiliriz. Ahmed b. Hanbel'e göre (v. 241/856) en meşhur tâbiî Saîd b. el-Müseyyib, Ehl-i Basraya göre Hasan, Ehl-i Kûfe'ye göre Alkame, Ehl-i Mekke'ye göre Ata b. Ebî Rebahtır. Hâkime göre tâbiin tabakasının en sonuncusu en son ölen sahabiye görenlerdir. Bunlar Mekke'de Ebu't-Tüfeyl'i,

²⁴⁸ Mehmet Yaşar Kandemir, "İsabe" *DİA*, c. XXII, s. 487; Çakan, *a.g.e.*, s. 240-242; Mehmet Turan, "Meşhur Hadis Âlimi İbn Hacer el-Askalânî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği" *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, Batman, Yıl 2017, c.I, S.1, s. 27.

²⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 75-90; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 343-525; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam.*, s. 155-201; Çakan, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 245-248.

²⁵⁰ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 398-399; Zehebî, *Zikru Men Yu'temedu fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, s. 163; Zehebî, *el-Muîn*, s. 23-24; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 195-196; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, s. 300-307; Ali Özek, *Hadis Ricâlî, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 32-42; Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s. 409-411; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 58-59.

Medine'de es-Sa'ib'i, Şam'da Ebû Ümame'yi, Kûfe'de Ubeydullah b. Ebî Evfâ'yı, Basra'da Enes b. Mâlik'i (v. 93/712), görenlerdir.²⁵¹

Râvilerin tabaka tayininde hakkındaki şu dört şeyin bilinmesi gereklidir.

- 1) Doğum,
- 2) Vefât,
- 3) Öğrenciler,
- 4) Hocalar

Râvi tabakaları beş kısma ayrılır;

1. Sahabe tabakası
2. Tâbiîn tabakası
3. Etbâut-taibiîn tabakası
4. Etbâu etbâut-tâbiîn tabakası,
5. Etbâu etbâi etbâut-tâbiîn tabakasıdır.²⁵²

Tâbiûn ise üç kısma ayrılır.

1. Büyük tâbiînler tabakası (Sahabenin büyüklerinden hadis rivâyet edenler),
2. Orta yaşlı tâbiîler tabakası (Sahabe ve tâbiînden hadis rivâyet edenler)
3. Genç tâbiîler tabakası (Hz. Peygamber zamanında küçük yaşta olan sahabilerden hadis rivâyet edenler).

En meşhur tâbiîler; Saîd b. el-Müseyyib, Ebu Hanife (v. 150/ 769), üçüncü nesil olarak anılan etbâut-tâbiî'nin (kısaca etba) en meşhurları; Mâlik b. Enes (v. 179/ 796), Evzâi (v. 157/774), Sufyân es-Sevrî (v. 161/778), Şu'be b el-Haccac (v. 160/777), İbn Cüreyc'dir (v. 150/768).²⁵³

İbnü's-Salah, "Saîd b. el-Müseyyib (v. 93/712) aşere-i mübeşşereye mülâki olmuştur," diyen Hâkim'in sözüne karşı çıkararak, Sa'd b. Ebî Vakkas (v. 55/675) hariç

²⁵¹ İbn Kesîr, *İhtisarü Ulûmi'l-Hadis*, s. 290.

²⁵² Hâkim en-Nisâbü'rî, *Marifet-u Ulûmi'l-Hadis*, a.g.e., s. 22-24; İbnü's- Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 399; Zehebî, *el-Mûin*, s. 13-14; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasis*, s. 183; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahtis*, s. 195; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtihahları*, s. 300; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 40-42; Talat Koçyiğit, *Hadis Istihahları*, s. 409.

²⁵³ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtihahları*, s. 306; Ali Özek, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 40-41; Talat Koçyiğit, *Hadis Istihahları*, s. 411-413; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 87-90.

hiçbirine mülâki olmadığını ileri sürmüştür.²⁵⁴ İbnü's-Salah'a göre, (v.643/1246) sahabenin en faziletlisi Hz. Ebû Bekir sonra Hz. Ömer, sonra Osman b. Affân ve Ali b. Ebî Tâlib'tir. Kûfe'deki âlimlerin bazıları Hz. Ali'yi, Hz. Osman'dan önce getirirler ki, bunlar Sufyân Es-Sevrî (v. 161/796), Veki b. Cerrâh (v. 197/813), İbn Huzeyme (v. 311/923), Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed El-Bustî'dir (v. 388/998). Bu görüşü İbnü's- Salah kabul etmemiştir. Dört halifeden sonra Bakîyyetü'l-Aşara, Ehl-i Bedir, Hudeybiye'de bi'at edenler (bi'atü'r-rıdvan) gelir.²⁵⁵ İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) sahabe asrından rivâyetin sona erdiği devre kadar olan tabakaları on iki kısma ayırmıştır;²⁵⁶

- 1) Dereceleri ayrı olmakla birlikte Ashab-ı Kiram
- 2) Büyük tâbiîler tabakası (Saîd b. el-Müseyyib)
- 3) Orta yaşlı tâbiîler tabakası (el-Hasan ve İbn Sîrîn)
- 4) Orta yaşlı tâbiîlerden sonra gelenler tabakası (Zührî, Katâde)
- 5) Bir kısmı sahabeden hadis duymamış olan küçük yaştaki tâbiîler tabakası (A'meş)
- 6) Beşinci tabakadaki râvilerle görüşmekle beraber sahabe ile görüşmeyenler tabakası (İbn Cüreyc)
- 7) Büyük etbâu't -tâbiîn tabakası (Mâlik b. Enes, Sufyânü's-Sevrî)
- 8) Orta yaşlı etbâu't- tâbiî tabakası (İbn Uneyne, İbn Uleyye)
- 9) Küçük etbâu't- tâbiîn tabakası (Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Şâfiî)
- 10) Tâbiîn ile görüşmeyip Etbâu't-tâbiîn'den hadis rivâyet eden büyük râviler tabakası (Ahmed b. Hanbel)
- 11) Tâbiîn ile görüşmeyip Etbâu't-tâbiîn'den hadis rivâyet eden orta yaşlı râviler tabakası (el-Buhâri)
- 12) Etbâu't- tâbiîn'den hadis rivâyet eden küçük râviler tabakası (et-Tirmîzi.)

²⁵⁴ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 303.

²⁵⁵ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 298-299; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 136.

²⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tabakâtü'l-Muhaddisîn*, s. 8-9; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İshatlahları*, s. 301.

İbn Sa'd, râvilerinin tabakalarını beş kısma ayırmıştır;²⁵⁷

- 1) Bedir harbî'ne iştirak eden muhâcirler,
- 2) Bedir harbî'ne iştirak eden ensâr,
- 3) Habeşistan'a hicret ettiği yahut Uhud savaşına katıldığı halde Bedir'de bulunmayan ilk Müslümanlar,
- 4) Mekke fethinden önce müslüman olanlar,
- 5) Mekke fethinden sonra müslüman olanlar.

İbn Kâdî Şuhbe ise râvileri, onbeş tabakaya ayırmıştır:²⁵⁸

1. Tabakada 17²⁵⁹, 2. Tabakada 13²⁶⁰, 3. Tabakada 20²⁶¹, 4. Tabakada 20²⁶², 5. Tabakada 21²⁶³, 6. Tabakada 21²⁶⁴, 7. Tabakada 16²⁶⁵, 8. Tabakada 31²⁶⁶, 9. Tabakada 19²⁶⁷, 10. Tabakada 18²⁶⁸, 11. Tabakada 21²⁶⁹, 12. Tabakada 22²⁷⁰, 13. Tabakada 20²⁷¹, 14. Tabakada 19²⁷², 15. Tabakada 16²⁷³ râvinin hayat tercemesini bildirmiştir.

C. Zehebî ve Ricâl İlmi

Zehebî öncesinde râvi tabakâtı yazan âlimler muhtelif kıstasları dikkate alarak râvi tabakaları tasnifi yapmışlardır. Zehebî bu âlimlerin tabaka tasniflerini dikkate alarak değerlendirme yapmış, aşağıda ele alacağımız şekilde râvileri tasnif etmeye çalışmıştır. Zehebî, râvi tabakasını yirmi bir tabaka olarak tasnif etmiştir. Birinci tabakada: Ebû Amr el-Evzâi, Ma'mer b. Râşid vd., İkinci tabakada: Sufyân b. Uyeyne,

²⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, s. 15-17.

²⁵⁸ İbn Kâdî Şuhbe, Ebû'l-Fadl Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü's-Şâfiyyin*, Dâiretü'l-Osmaniyye, Haydarabat, 1398/1978, c. I, s. 3-357, (Her tabakada bulunan râvi isimlerini bildirmiştir).

²⁵⁹ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c.I, s. 3-27.

²⁶⁰ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 27-43.

²⁶¹ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 44-69.

²⁶² İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 70-92.

²⁶³ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 93-111.

²⁶⁴ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 112-136.

²⁶⁵ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 137-157.

²⁶⁶ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 158-200.

²⁶⁷ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 201-225.

²⁶⁸ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 226-250.

²⁶⁹ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 251-281.

²⁷⁰ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 282-305.

²⁷¹ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 306-332.

²⁷² İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 333-356.

²⁷³ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, c. I, s. 357-374.

Abdullah b. Vehb, İsa b. Yunus vd., Üçüncü tabakada: Abdurrahman b. Mehdi, et-Tayâlîsî, Mekkî b. İbrahim vd., Dördüncü tabakada: Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Sa‘d vd., Beşinci tabakada: Buhârî, Zühelî, Ebû Hatim er-Razi vd., Altıncı tabakada: Kazvînî, Şeybânî, et-Tirmîzî vd., Yedinci tabakada: İbn Huzeyme, Ebû Dâvud es-Sicistanî, el-Askerî vd., Sekizinci tabakada: Nisâbûrî, Tahâvî, Ukeylî vd., Dokuzuncu tabakada: Taberânî, İbnü’s-Seken vd., Onuncu tabakada: Ahmed b. Şahin, el-Belhî vd. Onbirinci tabakada: el-Ezdî, Kelâbâzî vd., Onikinci tabakada: ed-Dânî, es-Siczî vd., Onüçüncü tabakada: el-Beyhakî, el-Kurtûbî vd., Ondördüncü tabakada: el-İclî, İbrahim Makdîsî vd., Onbeşinci tabakada. Tahir Makdîsî, Sadefî vd., Onaltıncı tabakada: es-Sellâmî, İşbilî vd., Onyedinci tabakada: İbrahim eş-Şirâzî vd., Onsekizinci tabakada: el-Yemânî vd., Ondokuzuncu tabakada. el-Kelâî vd., Yirminci tabakada: el-Münzirî vd., Yirmibirinci tabakada: Dimyâtî, ez-Zâhirî vd., râvilerin isimlerini zikretmiştir.²⁷⁴

Zehebî, râvileri birbirlerini takip etme bakımından üç sınıfa ayırmıştır. Bunlar sırasıyla sahabe, tâbiûn, etbâû’t-tâbiin’dir. Bu taksim, Hz. Peygamber’in “*İnsanların en hayırlısı benim muâsırlarım, sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir*”²⁷⁵ hadisine uygunluk arz etmektedir. Zehebî’nin bu taksimine karşın hadis âlimleri râvileri kabul veya red bakımından beş tabakaya ayırmışlardır;

Birinci tabaka: Sebt, hâfız, verâ ve mutkin olan, hadis tenkidinde üzerinde ihtilaf edilmeyen, cerh ve ta‘dilüne itimat edilenler, bu tabakadan sayılır. Ricâl konusunda sözüyle ve hadisiyle ihticac olunanlardır.

İkinci tabaka: Âdil, rivâyetinde güvenilir, naklinde sâdik, dininde muttakî, hâfız ve mutkîn kendisiyle ihticac edilen râviler bu tabakayı oluştururlar.

Üçüncü tabaka: Sâdik, muttakî, her zaman kararlı, uzman münekkit bu yüzden kendisiyle ihticac olunan râviler bu tabakadandır

Dördüncü tabaka: Sâdik muttakî, unutkan, vehmi olan, hilesi hatası olan, hadisleri terhib ve tergib konusunda ihticac olunan, haram ve helal konusunda ihticac olunmayan râviler tabakasıdır.

²⁷⁴ Zehebî, *Zikru Men Yu‘temedu Kavliühü fi’l-Cerhi ve’t-Ta‘dil*, s. 175-227.

²⁷⁵ Buhârî, *Sahih*, Kitabu Fedâilî Ashâbi’n-Nebiyî, s. 897, H.no:3651.

Beşinci Tabaka: Ehli sıdk ile aynı yaşayan fakat onlardan kabul edilmeyen münekkittler ve âlimler için Allah tarafından hâin ve alçak olarak isimlendirilen yalancılardan daha evlâ olan ve hayrı çok menedenlerin oluşturduğu tabakadır.²⁷⁶

Tezkiratü'l-Huffâz adlı eserinde râvi tabakalarını yirmi bir tabaka olarak ayırmıştır. En son tabakada hocalarının isimlerini saymıştır.²⁷⁷.

Zehebî Mizânü'l-Î'tidal adlı eserinde zayıf (merdûd) râvileri on sınıfa ayırmıştır:

- 1- Bilerek çok yalan söyleyenler ve hadis uyduranlar,
- 2- İşitmediği halde işitmiş gibi yalan söyleyenler,
- 3- Hadis uydurma ve sahtesini taklit etmekle itham olunanlar,
- 4- Hz. Peygamber'in hadisinde olmayan şeyleri dillendirerek yalan söyleyenler,
- 5- Hatalarının çokluğu sebebiyle ve rivâyetlerine güvenilmeyerek terk edilenler,
- 6- Adaletlerinde vehm, dinlerinde zayıflık olan hadis hâfizları,
- 7- Hıfzları bakımından zayıf olan muhaddisler, onların hatası ve vehimleri vardır, hadisleri terk edilmez. Bilakis şahitlik ve itibar için kabul edilir. Fıkıhta haram ve helâl konusunda kabul edilmez.
- 8- Güvenilir muhaddisler kendilerinde yumuşaklık bulunan mutkînlerin makamına ulaşamayan bilinmeyen şeyhler,
- 9- Birçok meçhûl (bilinmeyen) insanlar. Ebû Hâtim'in meçhul olduğunu bildirdikleri ve haklarında "la yu'rafu", "fihî cehalet" vb. lafızları kullandığı şahıslar,
- 10- Kendine bid'at isnâd edilen sika güvenilir râviler ya da sözlerine inatlarından ve cumhura muhalefetten dolayı itibar edilmeyen sika râviler.²⁷⁸

Netice itibariyle Zehebî ricâl tabakâtı konusunda en önemli tasnifin, sahabe, tâbiûn, etbâû't-tâbiîn şeklindeki tasnif olduğu kanaatindedir. Râvilerin tabaka tayininde doğumlarının, vefâtlarının, hocalarının ve öğrencilerinin bilinmesinin önemli bir kıstas olduğu üzerinde durmuş ve râvileri de kabul veya red bakımından beş tabakaya

²⁷⁶ Ebû Hâtim er-Râzi, *Kitabu'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1372/1953 s. 6-7.

²⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s.162.

²⁷⁸ Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s.19; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 421-422; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s.198-199.

ayırıştır. Ricâl tabakâtı konusunda yazılan eserler içersinde *Tezkiratü'l-Huffâz ve Mîzânü'l-İ'tidal* adlı eserleri daha kapsamlı ve daha umumidir. Zayıf kabul edilen râvileri on sınıfa ayırmış ve zayıflıklarına göre derecelerine işaret etmiştir. Ricâl ilminin önemini vurgulayan Zehebî, râvinin güvenilir olup olmadığı âlimler tarafından bilinirse, âlimlerin onlardan rivâyetleri hususunda herhangi bir şüpheye düşmeyeceklerine işaret etmiştir. Bu bağlamda onu daha iyi tanımamız bakımından kendisini ilim dünyasında otoriter kılan en meşhur eserleri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

IV. ZEHEBÎ'NİN RİCÂLE DAİR ESERLERİ VE EN MEŞHURLARI

Zehebî'nin hadis ilmindeki yerini göstermesi bakımından hadis ricâli hakkında kaleme aldığı eserlerine bakmak yeterlidir. Nitekim o bu konuyla alakalı olarak aşağıdaki eserleri vermiştir.²⁷⁹

1. *Talâiü'l-Müsned*, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, Ahmed b. Hanbel, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire, Mektebetü't-Türâsi'l-İslamiyye, ts. İçindekiler : *Hasâisü'l-Müsned*, Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-İsfahânî : *El-Mes'adü'l-Ahmed fi Hatmi Müsnedi İmam Ahmed*, Ebû Musa el-Medîni: *Tercümetü İmam Ahmed b. Hanbel*, Muhammed b. Muhammed Yusuf Cezerî; ayrıca hadis ve müsned hakkında Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî'ye ait bir bölümde mevcuttur.

2. *Erbau Resâil fi-Ulûmi'l-hadis*, (İ'tina bih Abdulfettah Ebû Gudde), Beyrut Mektebetü'l-Matbuâtî'l-İslamiyye, 1990, 301 sahifedir. İçindekiler: *Kâide fi'l-cerh ve't-tâ'dil kâideti fi'l-merrihîn*, Ebû Nasr Taceddîn İbnü's-Sübkî Abdulvehhâb b. Ali b. Abdi'l-Kâfi Subkî s.1-80; *el-Mütekellimün fi'r-ricâl*, Ebû'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî, s.81-149; *Zikru men Yu'temedu Kavluhu fi'l-cerh ve't-tâ'dil*, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, s.150-227, Usûlü hadis ile alakalı bir eserdir.

3. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Ebû Abdullah İbnü'l- Beyyi Muhammed Hâkim en-Nisâbûrî, Haydarabad, Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1915, birlikte: *Zeyluhu Telhîsi'l-Müstedrek*.

²⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 75-90; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, s. 139-276; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 359-548; Muzaffer Can, *Zehebî'nin Hayatı, Tarihü'l- İslam*, s. 63-65.

4. *el-Kâşif fi-Marifeti Men lehu Rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983. Hadisçiler'in biyoğrafisi ile alakalı bir eserdir.
5. *Marifetü'r-Ruvat el-Mütekellim fihîm bimâ Lâ Yûcebi'r-Red*, Dâru'l-Mârife, Beyrut,1986. Hadis ile alakalı bir eserdir.
6. *Mizânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Dâru'l-Mârife, Beyrut,1963. Hadisciler, biyoğrafya.
7. *Tezkiratü'l-Huffaz*, Dâru İhyâi't-Türasî'l-Arabî, 1956. Tefsir, kıraat, biyoğrafya, hâfizlar.
8. *Divânü'd-Duâfa ve'l-Metrûkin*, Dâru'l- Kalem, Beyrut, 1988. Hadisciler, biyoğrafya.
9. *Ehâdis-i Muhtâre min Mevzûati'l-Cevrakânî ve İbni'l-Cevzî*, (thk. Abdurrahman b. Abdülcebbâr Ferivâî), Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1984. Mevzû hadis.
10. *el-Mûkizati fi ilmi Mustalâhi'l-hadis*, (İ'tina bih Abdulfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuâti'l-İslamiyye, Halep, 1405/1985. Usûlü hadis.
11. *Fihrisü Esmail-Mücerred fi Esmâi Ricâli Sünen-i-İbn-i Mace*, (thk. Besim Faysal Ahmet Cevabire), Dâru'r-Râye, Riyad, 1979. Hadis.
12. *Telhisü Kitabi ile'l-Mütenahiye'l-İbnü'l-Cevzî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1419/1998. Zayıf hadis.
13. *Kifâyetü'l-Hafaza Şerhu Mukaddimeti'l-Mûkiza fi İlm-i Mustalâhi'l-hadis*, (şrh. Ebû Usame Selim b. İyd Hilâlî), Mektebetü'l-Furkan, Acman, 1422/2002. Usûlü hadis.
14. *Terâcimü'l-Eimmeti'l-Kibâr Ashâbu's-Sünen-i ve'l-Âsâr*, (thk. Fehmi Sa'd), Âlemü'l-Kütübi, Beyrut, ts. Hadis.
15. *Tecrîdü Esmâ-i Sahabe*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts. Hadisçiler, biyoğrafya.
16. *el-Muîn fi Tabakâti'l-Muhaddisin*, (thk. Hemmam Abdurrahim Saîd), Dâru'l-Furkan, Amman, 1984. Tabakat, hadis, biyoğrafya.
17. *Mu'cemu's-şuyûh el-kebîr*, (thk. Muhammed Habib El-Heyle), Mektebetü's-Siddîk, Taif, 1988. Hadis, biyoğrafya.

18. *el-Mugnî fi'd-Duâfa*, (thk. Nurettin Itr), Dâru'l-Mearif, Haleb, 1971. Hadisçiler, biyoğrafya.

18. *Tenkîhu Kitabi't-Tahkik (fi ehâdîsi't-ta'lik)*, Feyzullah Efendi Kütüphanesi, Fatih, İstanbul, 296'da kayıtlı.

19. *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Muhammed Esad Talas), Dâru'l-Marife, Beyrut. Tabakat.

20. *Târihü'l- İslam ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve'l-Â'lam*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1417,1996. İslam dini, biyoğrafya.

21. *Tertibü'l-Mevzûat*, Ezher kütüphanesi, Mısır, 290'da kayıtlı. Mevzû hadis.

Zehebî'yi ilim dünyasına tanıtan en önemli eserlerinin tanıtılmasının onu daha iyi tanımamıza yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Bu eserler şunlardır:

A. *Târihü'l-İslam ve Vefayâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lam*

Zehebî'nin tarih sahasında yazdığı eserlerin en meşhuru, *Târihü'l-İslam ve Vefayâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lam* adlı eserdir. Eser ricâl ve tarih kitabı olmasının yanında ihtiva ettiği konular açısından fıkıh ve hadis ilminde de önemli yeri olan bir eserdir.²⁸⁰

1. Eserin Muhtevası

Tarihü'l-İslam iktisadî, siyasî, içtimaî ve idarî bir çok tarihî olayları ve İslam devletlerinin iktisadî durumunu göstermesi açısından önemlidir. Siyasî, ilmî, edebî, fennî ve akîde konularında meşhur olan Müslümanların hayat tercemelerinden bahsetmektedir.²⁸¹

Eserin önemli özelliklerinden birisi Hz. Peygamberin hicretinden başlayıp hicri yedi yüz senesine kadar yaşanan tarihi olayları içermesidir. Endülüslere²⁸² ait bilgi, hicretten başlayıp hicri yedinci asrın sonuna kadar Müslümanlar arasında yaşanan olayları, diğer bir takım olayları, kurulan ve yıkılan tüm devletlerden bahsetmesi açısından önemlidir.²⁸³ Eserinin içerisinde 40.000 kişiye ait hayat hikayesi

²⁸⁰ Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 449-457; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, s. 9.

²⁸¹ Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 454; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, s. 13.

²⁸² Geniş Bilgi için bkz. Akşit, *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, s. 343-345.

²⁸³ Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, s. 11.

bulunmaktadır. Tarih ve terâcim sahasında yazılan kitapların hiçbirinde bu sayıda hayat tercemesine rastlanmamıştır. İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *el-Muntazam*, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (v. 654/1257) *el-Muntazam ve Miratü'z-Zaman*, el-Yûnînî (v.726/1326) *Zeylû Miratî'z-Zaman*, İbn Şâkir el-Kütübî'nin (v.764/1363) *Uyûnü't-Tevârihi*, İbn Kesîr'in (v. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Bedrüddin el-Aynî'nin (v. 855/1452) *İkdu'l-Cum'ân'ı* aynı yöntemle yazılmalarına rağmen Zehebî'nin bu eseri, içerisinde daha fazla hayat hikayesi bulunmakla temayüz etmektedir.²⁸⁴

Tezkira'da ricâli yirmi bir tabakaya, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibar'da* ise on yedi tabakaya ayırmış, *Târihü'l-İslam'da* herhangi bir ayırım yapmamıştır. Eserinde sahabe tabakası veya tâbiûn tabakası gibi sabit bir zaman kullanmamıştır. Birçok temel kitaplarını tabakât üzerine tertip etmiş, fakat tabakâtı çeşitli eserlerinde çok farklı anlamlarda kullanmıştır. Mesela *Tezkiratü'l-Huffaz'da* asrına kadar olan sahabeden hadis hâfizlarının büyüklerini, yirmi bir tabakaya, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibar'da*, kıraat âlimlerini on yedi tabakaya, *Siyer-u Â'lâmi'n-Nübelâ'da* ise yirmi beş tabakaya ayırmıştır. Bu eserlerinde sabit bir zamanı gözetmemiştir. Fakat, *el-Muîn fi Tabakâtü'l-Muhaddisin* adlı eserinde ise birinci tabakasında *Tabakâtü'z-Zuhrî* ve *Katade*, *Tabakâtü'l-A'meş* ve Ebû Hanife, *Tabakâtü'l-Medinî* ve Ahmed gibi ismi meşhur olanları bildirmektedir.²⁸⁵ Zehebî, *Târihü'l-İslam'da* tabakâtı on yıllık devre ile tahdit etmiş ve yetmiş tabakaya ayırmıştır. Her cildinde on yıllık olayları ve o yıllarda yaşayan komutan, âlim, muhaddis, âbid vb. ricâl hakkında hal tercemelerini bildirmiştir.²⁸⁶

Eserinde hadiseler ile vefâtları ayrı ayrı bildirmiştir. Hayat tercemesini verdiği şahısların isimlerini alfabetik sıraya göre düzenlemiştir. İlimlerine değil şöhretlerine i'tibar etmiştir. Zaman zaman da şahısları bilinen meşhur lakaplarıyla adlandırmıştır. Bazı şahısların mükerrer olarak hayat hikayelerini yazdığını bildirmiştir. Hal tercemesinde ricâlin vefât tarihinde değişik vefât tarihi kullanmıştır. Vefât ve tarihi olayları ilk ayıran Cemaleddîn Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'dir. Kitabının adı *el-Muntazam*'dır. Zehebî de bu ayırım metodunda İbnü'l-Cevzî'yi örnek almıştır.²⁸⁷

²⁸⁴ Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 455; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s. 12.

²⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, 100-101; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s. 280-281.

²⁸⁶ Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s. 282-283.

²⁸⁷ Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s. 310-327.

Eserinde kuvvetli bir dil kullanmış, dilinin anlaşılmasında zorluk yoktur. Ayrıca kullandığı dilde hata ve âmiyane konuşmalar asla bulunmamaktadır. Az da olsa bazı unutkanlıklar sebebîyle bir takım hatalar olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır.²⁸⁸

2. Eserin Kaynakları

Zehebî eserini yazarken, Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nisâbûri'nin (v. 405/1015) *Tarih'ü-Nisâbur*, İbnYûnus'un (v. 347/959) *Tarih'ü-Mısır*, Ebî Sa'd es-Semânî'nin (v. 562/1167) *Zeyl*, Hatib el-Bağdadî'nin (v. 463/1071) *Tarih'ü-Bağdad*, Ebu'l-Kasım b. el-Asâkîr'in (v.571/1176) *Tarih'ü-Dımaşk*, İbn Hallikan'ın (v. 681/1283) *Vefâyatü'l-A'yân*, Ebû Şâme'nin (v.665/1267) *Tarih*, Kutbeddîn el-Yûnîni'nin (v.726/1326) *Zeyl'ü-Mirâtü'z-Zaman* en meşhur olanlarıdır. Bunun dışında daha pek çok kaynağı kullanmıştır.²⁸⁹

3. Tarihü'l-İslam'dan İstifade Eden Âlimler

Eser, onun asrında, yaşayan birçok tarihçiye kaynaklık etmesi açısından önemlidir. el-Yâ'merî (v. 734/1334), Kemâleddin İbn el-Fûtî (v. 723/1323), İbn El-Cezerî (v. 749/1349), Alamuddin el-Birzâlî (v. 739/1339), Kutbuddin el-Hâlebî (v. 739/1339), el-Yunîni (v. 726/1326), İbnü'l-Verdî (v. 749/1349), Selahaddin es-Safadî (v. 764/1363), İbn Şakir el-Kütübî (v. 764/1363), Şemseddin el-Hüseynî (v. 765/1364), Elyâfî' (v. 768/1367), Tâceddin es-Subkî (v. 756/1356), İbn Kesîr (v. 794/1392), Takiyuddin b. Râfiu's-Sellâm (v. 774/1373), Bedreddîn ez-Zerkeşi (v. 774/1373), Sehâvî (902/1497) bu tarihçilerden bazılarıdır.²⁹⁰

4. Tarihü'l-İslam Üzerine Yazılan Muhtasarlar

Eser üzerine öğrencisi Alaaddîn Ali b. Half b. Halil es-Sa'dî (v. 792/1390), *Muhtasâru Tarihi'l-İslam*, İbn Kâdî Şuhbe (v. 874/1470) (Alaaddin'in el yazması ile yazılmış bu kitabının yanında olduğunu söylemiştir.)²⁹¹ Muhammed İbnü'l-Cezerî (v. 833/1430) *Mulahhas-Târihu'l-İslam* (bir nüshası Medine'de, Mektebei Arif Hikmet'de

²⁸⁸ Daha geniş bilgi için bkz., Ma'ruf, *a.g.e.*, s. 228-230.

²⁸⁹ Daha geniş bilgi için bkz., Ma'ruf, *a.g.e.*, s. 228-230.

²⁹⁰ Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 455; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fî Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s. 12.

²⁹¹ İbn Kâdî Şuhbe, *Tarihu İbn Kâdî Şuhbe*, (thk. Adnan Derviş), Ma'hedü'l-İlmi, Şam, 1994.

ve diğ er nüshasında Düvelü'l-Arabiyye Üniversitesinde mevcuttur.)²⁹² İbn Kâdî Şuhbe, *Tarihu İbn Kâdî Şuhbe*, adlı muhtasarları yazmışlardır.²⁹³

B. Tezkiratü'l-Huffaz

Kendi sahasında meşhur olan bu esere âlimler *Tabakâtü'l-Huffaz* adını vermişlerdir.²⁹⁴ *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ* adlı eserinde her iki ismi de kullandığını görmekteyiz.²⁹⁵ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz'ı* yazarken râvileri yirmi bir tabakaya ayırmıştır. İlk tabakaya sahabeyi yerleştirmiştir. Şeyhi Ebû'l-Haccac Yusuf b. Abdurrahman el-Mızzî (v. 742 / 1342) ile sonlandırmıştır. 1176 şahsın ve 36 hadis imamının hal tercemeleri mevcuttur. Bunların içinde hocaları ve arkadaşları da bulunmaktadır. En sonuncusu Abdü'l-Hâdi (v. 744 / 1344) isimli arkadaşdır. Eserinde muhaddislerin, fakîhlerin, kurra hâfızların, edebiyatçı ve şairlerin, âbidlerin, zâhidlerin, hâkimlerin, tarihçilerin, müfessirlerin, hatiplerin ve kadıların hayat tercemelerini işlemiştir.²⁹⁶ *Tezkiratü'l-Huffaz'dan*, Halil b. Aybek b. Abdillâh es-Safedî (v. 764/1363) *el-Vâfi ve Nüketi'l-Himyan'da*, Abdülvehhab b. Ali b. Abdil-Kâfi Takiyüddin es-Subkî (v. 776 / 1375), *et-Tabakât'ında*, İbn Hacer Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (v. 852/1449), *ed-Dürerü'l-Kâmine'sinde*, İbn Tokmak (v. 809/1407), *Tercümanü'z-Zaman* adlı eserinde faydalı bilgiler sunmuşlardır. Dünyanın çeşitli köşelerinde kitabın birçok baskısı yapılmış, Haydarabad'da bulunan Dâiratü'l-Maarifi'l-Osmaniyye baskısı bunlardan bir tanesidir. Eserinde İslam âlemindeki ilmî ve siyâsî durumları kısa sözlerle özetlemiştir.²⁹⁷

Tarih ilminde Müslümanlarca önemli görülen bir eserdir. Öğrencisi Hüseyinî (v. 765/1364) esere üç tabaka daha ilâve ederek yirmi dört tabakaya çıkarmış, yirmi iki kişinin de hayat tercemesini ilâve etmiştir. Celaleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr es-

²⁹² Sehâvi, *Fethü'l-Mugîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadis*, c. IX, s. 259; Kâtip Çelebi, Hacı Halife, *Keşfu'z-Zünûn*, c. I, s. 295.

²⁹³ Sehâvi, *el-İ'lan bi't-Tenbih Limen Demmera't-Tarihi*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut, s. 589.

²⁹⁴ Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 459.

²⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, c. II, s. 627.

²⁹⁶ Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, s.160-165; Çakan, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 245-246; Selahattin Polat, Hâbil Nazlıgöl, Süleyman Doğanay, *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s.167-168.

²⁹⁷ Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, s. 161.

Suyûtî (v.911/1506) *Tezkiratü'l-Huffaz*, İbn Fehd ve Hüseyinî'nin eserlerini özetlemiştir. Hüseyinî'nin eserine altı terceme-i hal, İbn Fehd'e ise iki terceme-i hal ilâve etmiştir.²⁹⁸

Tezkiratü'l-Huffaz adlı terâcim kitabı isminden de anlaşılacağı üzere sadece hadis ilminde hâfız olanların hayat hikâyesini anlatmaktadır. Bu sahada yazılan *Mîzânü'l-İ'tidal* zayıf râvilerin, *Kitabü's-Sikat*, sika (güvenilir) râvilerin, *el-Muğni fi'd-Duâfa*, çeşitli yönlerden cerh edilmiş zayıf râvilerin, *Îsaful-Mukatta b. Ricâli'l-Muvatta* ise Muvatta ricâlinin hal tercemelerini içermektedir. Tabakât konusundaki eserlerin çoğu alfabetik sıraya göre yazıldığı halde *Tezkiratü'l-Huffaz* alfabetik değildir.²⁹⁹

C. Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ

Eserine, Safedî ve İbn Dokmak, *Tarihü'n-Nübelâ*, İbn Şakir, *Tarihü Ulemâü'n-Nübelâ*, Subkî, *Kitabü'n-Nübelâ*, Sıbt b. Hacer, *Eyyamü'n-Nübelâ*, Hüseyin b. Nasruddin, İbn Hacer ve Sehâvi, *Siyerü'n-Nübelâ* ismini vermişlerdir.³⁰⁰

Kendi el yazısıyla yazdığı eserin nüshası İstanbul'da III. Ahmed Kütüphanesi'nde 2910/A kayıt numarası ile mevcuttur. Eserini hicri 739-743 yılları arasında yazmıştır. Eser on dört cilttir. I. cilt Hz. Peygamber'in, II. Cild ise Hulefâ-i Râşidin'in hayatını içerir. *Târihü'l-İslam* adlı eserinde ilk iki cildi zikrettiği için eser III. ciltten itibaren basılmıştır. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (v.18/639) ile başlar, el Mansur Ali b. Aybek Et-Türkî'nin biyografisi ile biter. Hicri 661-700 yılları arasında yaşayan şahısların hayat tercemelerini ihtiva eder.³⁰¹ Eserde kırka yakın tabakâttan bahsetmekle, Hz. Peygamber'in hadislerine sened ilmi ile metin tenkidine hizmeti amaçlamıştır. Her tabakada yaşayan şahısların vefâtları, hocaları, talebeleri bildirilmiş az da olsa hâkimler, hulefâlar, vezirler, şâirler ve doktorların hayat hikayelerinden bahsedilmiştir. Eserde 6024 kişinin hayat biyografisi bulunmaktadır. Abbasilerin³⁰² hayat tercemelerine de yer verilmiştir. Eser Şuayb Arnavut tarafından son iki cildi fihrist olmak üzere Beyrut'ta 1981-1984 yıllarında yirmibeş cilt olarak basılmıştır.³⁰³

²⁹⁸ Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s.162-163.

²⁹⁹ Çakan, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 228-263.

³⁰⁰ Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, s. 175.

³⁰¹ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 91-98; Çakan, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 233-234.

³⁰² Akşit, *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, s. 2-4.

³⁰³ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 91-98; Çakan, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 233-234.

Zehebî, *Siyer-u Â'lâmi'n-Nübelâ*'da şu konularda bilgiler vermektedir;

1. Alemiyye: *Târihü'l-İslam*'da, *Meşâhir* ve *A'lâm*'dan bahsederken, Siyerde sadece *Â'lâm*'dan³⁰⁴ bahsetmektedir.

2. eş-Şumûlü'n-Nevî: Eserinde halifeler, emirler, muhâddisler, fakihler, şairler, lügatçı ve nahivciler, âbidler, zâhidler, felsefeciler, hatipler ve vâizler vb. gibi insan topluluklarından bahsetmiştir.

3. eş-Şumûlü'l-Mekânî: Endülüs'ün batısından doğusuna kadar olan İslami şehirlerin tümünü içine almaktadır.

4. et-Tevanünü'z-Zamanî: Fetret zamanı olmasına rağmen hayat hikayesini verdiklerinin sayısında ölçülü davranmıştır. Bununla beraber tabakalar arasında ayrılıklar göze çarpmaktadır. Vefâtları üzere tertip edildiğinde aynı devirde yaşayan mütercimler konusunda tertip ve ölçü göze çarpmaktadır.

5. Tercemeleri kısa ve uzun tutması: Tercemelerin kısa ve uzun tutulması farkı apaçıktır. Çoğu zaman insan kıymetini, şöhretini ve ilmi kariyerini taassubu (aşırılık) olmadan gözetmiştir.

6. Tercemelerinde şahsın tüm özelliklerini ele alır: Hayat tercemesini verdiği şahısların ismini, lakabını, soyunu, künyesini, doğumunu, dirâsetini, şeyhini, talebesini, eserlerini, ilmî kariyerini, inancını, var ise âlimlerin cerh ve ta'dil ilmî hakkındaki görüşlerini ele almıştır.³⁰⁵

D. *Mîzânü'l-İ'tidal fî Nakdir-Ricâl*

Zehebî tarafından zayıf râvileri tanıtmak amacıyla İbn Adî'in (v. 365/976) *el-Kamil* adlı eserinden faydalanılarak yazılmıştır. Eserde toplam 11053 ricâl hakkında bilgi vardır. Eser zayıf râvileri içermesine rağmen aynı zamanda sika (güvenilir) râvileri de içermektedir. Bu sebeple *Mîzân*'da ismi bulunan her râvi için zayıf denilemez. Eserini yazarken İbn Adî'nin zayıf râvileri eserine almasından etkilenmiştir. Ebû Hanife (v.150/747), Şafî, Buharî gibi şahıslar hariç eserinde İbn Adî'yi takip etmiştir. *Mîzân* da sika râvileri, onlar hakkında ileri sürülen ithamları çürütmek için vermiştir. *Mîzân* alfabetik olup sekiz kısımdan oluşur;

³⁰⁴ A'lâm: İlimde, fenninde, amelinde seçkin olan kimselere verilen bir ünvanıdır.

³⁰⁵ Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 473-475.

- 1-Erkek-kadın isimleri (I-IV, 487 arası)
- 2-Erkeklerle ait künyeler (IV, 487-589)
- 3-Baba adlarıyla tanınanlar (IV, 590-598)
- 4-Nisbeler (IV, 599-601)
- 5-İsmi meçhul olan erkekler (IV, 602-603)
- 6-İsmi meçhul olan kadınlar (IV, 604-610)
- 7-Kadınlara ait künyeler (IV, 611-614)
- 8-İsimsizler “Vâlidetü Fülânin” gibi

IV. cildin sonunda 30 sayfalık fihrist bulunmaktadır. Zehebî tanıttığı ricâlin *Kütübü Sitte* ricâlinden olup olmadıklarını da rumuzlar halinde bildirmiştir.³⁰⁶ Eserinde ricâli cerh ve ta'dil yönünden ele alması *Mîzân*'a büyük önem kazandırmıştır. Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Yahya b. Saîd el-Kattan (v. 198/813), Yahya b. Maîn (v. 233/848), Ali b. el-Medîni (v. 234/849) vb. münekkitler *Mîzân*'dan yararlanarak bir çok eser telif etmişlerdir. Eserinde ricâlin on kusurunu bildirmiş, öğrencileri Hüseyinî (v. 765/1364) ve İmadüddîn b. Kesîr (v. 774/1374) eser hakkında bilgi vermişler, el-İrakî (v.806/1404), el-Mizzî (v.724/1341), el-Ha'lebî (v. 841/1438), İbn Hacer el-Askalanî ve Suyûtî, eser hakkında zeyl ve ihtisar yazmışlardır.³⁰⁷ Ünlü tarihçi et-Takiyyü'l-Fâsî (v. 832/1429), *Mîzân* ile İbn Hacer El-Askalanî'nin *Lisanü'l-Mîzân* adlı eserini karşılaştırarak *Lisanü'l-Mîzân*'ın, *Mîzân'ül-İ'tidal*'in özeti olduğunu ve İbn Hacer el-Askalanî'nin eserini yazarken *Mîzân*'dan faydalandığını, ricâl hakkında bilgi verirken bir takım ilaveler yaptığını fakat bu ilavelerin az olduğunu bildirmiştir.³⁰⁸

Kısacası hadis usulü sahasında ricâl tabakatı konusunda birçok eser yazılmıştır. Zehebî'nin *Târihü'l-İslam*, *Tezkira*, *Mîzân*, *Siyer* adlı eserleri de bu eserlerden birkaç tanesidir. Zehebî, rical ilminde ilk eseri *Târihü'l-İslam*'ı kaleme almış, eserinde 40.000'e yakın âlimin hayat hikayesini vermiştir. *Târih*'inde ricali tabakalara ayırmamış, hayat tercümesini verdiği âlimleri tarih konusunda değerlendirmeye tabi tutmuştur. *Tezkira* adlı eserinde de 1200 hadis hafızının hayat tercümesini bildirmiş ve bu hafızları yirmi bir tabakaya ayırmıştır. *Siyer* adlı eserinde toplumun her kesiminden 6024 kişinin hayat tercümelerini vererek onları kırk tabakaya ayırmıştır. *Mîzân*, adlı

³⁰⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 247-248.

³⁰⁷ Ma'ruf, *ez-Zehbî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, s. 193-201.

³⁰⁸ İbn Hacer el-Askalanî, *Lisanü'l-Mîzan*, (tlf. Abdulfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuâtî'l - İslamiyye, Beyrut, 1423/2002, c. I, s. 1.

esrini de İbn Adî'nin eseri *el-Kâmil*'den esinlenerek yazmış, toplamda 11053 zayıf ravi hakkında bilgi vermiştir. Eserinde zayıf ravilerin yanında sika ravilere de yer vermiştir. Zehebî'nin bu eserleri ricâl ilminde büyük bir öneme haizdirler.

V. HADİS İLMİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALARI

Zehebî, zaman zaman hadis âlimleriyle tartışmalar yapmış, bazılarının görüşlerine katıldığı halde bazılarını da eleştirmiştir. Haksız yere eleştirilen bazı âlimlere sahip çıkmış, niçin sahip çıktığını açıkça belirtmiştir. Eleştirilerinde insaflı davranarak adaletten ayrılmamıştır.

A. Zehebî'nin Gözüyle Hadis İlmî Hadis Âlimleri ve Bazı Hadis Meseleleri

Zehebî, hadis ilmini öğrenmeye onsekiz yaşında başlamış ve hadis ilmine karşı büyük bir önem göstermiştir.³⁰⁹ Hatta hadis ilmi bütün düşüncülerinin önüne geçerek, hayatını tamamen meşgul etmiştir. Sayılamayacak kadar kitap ve cüzleri okumuş ve bir çok erkek ve kadın hocalarıyla karşılaşmıştır. Hadis işitme ve kıraatı konusunda bir çok sıkıntılara uğramıştır, Ali b. Muzaffer İskenderânî (v. 716/1317), Şihabuddîn Gazi b. Abdurrahman (v. 709/1310), el-Makdîsî (v. 706/1307), et-Temîmî (v. 733/1333), Mahmud el-Harâitî (v. 716/1317) adlı âlimlerden rıza göstermediği sözleri işitmiştir.³¹⁰

Eleştiren âlimlerin yanında hadis ilmini sevdiren âlimlerinde olduğunu bildirmiştir. Zehebî'ye hadis ilmini sevdiren âlimin Birzâlî (v. 665/1267) olduğunu kendisinin şu sözlerinden anlamaktayız: “*Birzâlî bana hadis talebini sevdirdi. Hatamı görünce senin hatanda muhaddislerin hatasına benziyor, demesi bende büyük bir tesir etti ve ondan bir çok hadis tahrir ettim.*”³¹¹

Zehebî, Buhâri'nin hayat tercemesinde onun sahihini on dokuz yaşında işittiğini ve altı hadis kitabının içinde en yükseği olduğunu mütekaddim hadis âlimlerinin âli isnâda rağbet gösterdiklerini bunun sebebinde âli isnâdın hata ve illetten uzak olması olduğunu söylemiştir.³¹² Herhangi bir tartışmada sünnete sarılmaya özen göstermiş ve

³⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 2; Zehebî, *Kifâye*, s. 14; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu 'z-Zehebî*, s. 112-113; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi 'l-İslam*, s. 85.

³¹⁰ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 22-23; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu 'z-Zehebî*, s. 113; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihi-Tarihi 'l-İslam*, s. 85-86.

³¹¹ Abdussettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 112

³¹² Abdussettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 115.

daima âli isnâda rağbet etmiştir.³¹³ İshak b. Behlûl (v. 252/867) hıfzından Bağdat'ta elli bin hadisi ezbere tahdis ettim deyinince Zehebî, “*İster ezbere olsun ister ezbere olmasın biz bugün cisme değil isme razı olduk. Bizim zamanımızda kim ezbere senediyle onbin hadis rivâyet eden birini görse ona hayret ederdi,*” demiştir.³¹⁴ Zehebî'ye göre hadis ilminin temeli, sahih ve zayıf hadislerin, hadisin illetlerinin çeşitli yollarının cerh ve ta'dil bakımından râvilerin durumlarının bilinmesidir. Hadis ve ilimleri konusunda yaptığı öncülük geniş bir miras faydalı ve kıymetli bir çok kitap bırakmasıdır ki sayısı 120 adete ulaşmıştır.³¹⁵

Zehebî kendi asrında yaşayan muhaddislerin çoğunun hadisi anlamadığını, hadis öğrenme ve hadis tedvininde çabalarının olmadığını ileri sürmüştür. Onların gayretlerinin cüz ve rivâyet sayılarını çoğaltmak, hadisin âdabı ile edeplenmemek, hadis işitme sersemliğinden kurtulamama olduğuna işaret etmiştir.

Zehebî'ye göre hadis öğreniminde Hz. Peygamber'in hadislerinin anlamını bilmek, öğrendiği hadis ile amel etmek ve hadis talebinde samimi olmak üç önemli hedefdir.³¹⁶ Aynı zamanda kendi muasırı muhaddislerin içinde âli isnâdı kullanan rivâyeti güzel olan, doğruluk, ibâdet, itkân ve züht sahibi kimseleri göremediğini şu sözlerle bildirmiştir. “*İslam için koku almadım ve hadis ehli de görmedim.*”³¹⁷ Zehebî'nin hadis hakkındaki görüşlerine önceki bölümlerde detaylıca yer verildiğinden burada bu kadar bilgi vermek yerinde olacaktır.

Zehebî hadis rivâyetleri hakkında yapılan tartışmalarda görüş sahiplerinden haksız yere eleştiriye tabi tutulan âlimleri zaman zaman savunmuştur. Mesela Ebû Hatim Muhammed b. Hıbban el-Busti et-Temîmî'yi (v. 354/965) “*Peygamberlik amel ve ilimdir,*” sözünden dolayı eleştiren ve onu zındık olmakla itham eden birisiyle münakaşa etmiştir.

Zehebî'ye göre, “*Hac, arafattır,*”³¹⁸ sözü de aynen Ebû Hatim'in sözü benzeridir. Bilinen bir şeydir ki bir adam arafatta vakfe yapmazsa hacı olamaz. Burada haccın

³¹³ Abdussettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 105.

³¹⁴ Abdussettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 25.

³¹⁵ Zehebî, *Kifâye*, s. 14; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 119.

³¹⁶ Hallâvî, *İmam ez-Zehebî*, s. 96-98.

³¹⁷ Hallâvî, *İmam ez-Zehebî*, s. 100-115.

³¹⁸ Tirmîzî, *Sünen*, “Tefsir-i sure”, 3; Dârimî, *Sünen*, “Menâsik”, 45; Ebû Davud, *Sünen*, “Menasik”, 68; İbn Mâce, *Sünen*, “Menasik”, 57.

önemi zikredilmiştir. Peygamberlik’de ilim ve amel ile tamamlanırsa önem arz eder, herkes âlim ve âmil olur, ama Peygamber olamaz. Allah, nübüvveti ilim ve amel sahibi olan kullarından seçtiği kimselere verir. Ebû Hâtim’den nakledilen bu uygulamada şüphe yoktur sözleri ile Ebû Hâtim’i desteklemiştir.³¹⁹

İkinci bir tartışması Hz. Peygamber’in yazı bilip bilmediği meselesidir. Zehebî el-Bâcî’nin (v. 474/1082) hayat hikayesinde şöyle demiştir; Bâcî, *Sahih-i Buhâri*’de zikredilen bir hadiste Hudeybiye gününde Hz. Peygamberin hadis yazdığını ve sözlerinin de açık olduğu hakkında konuşunca fakih Ebû Bekir b. es-Sâik bunu inkar ederek, “*Kim ümmî olduğu halde Hz. Peygamber yazdı derse o küfre girer ve onun durumu, Kur’ân-ı Kerimi inkâr edenlerle aynıdır,*” demiştir. Bu sözler üzerine Zehebî, ismini yazmasını bilen her kimse ümmî olmaktan çıkmaz, çünkü o kâtip olarak adlandırılmaz hükümdarlardan bir topluluk ümmî oldukları halde nişanelerini yazmışlardır. Hüküm çok olana göre verilir az olana göre değil Hz. Peygamber de “*Biz ümmî bir ümmetiz*”³²⁰ buyurmakla sahabenin de çoğunun ümmî olduğuna işaret etmiştir. Zehebî, sözlerine delil olarak “*O, ümmîler içinde kendilerinden olan Rasul gönderdi,*”³²¹ ayetini getirmiştir.

Zehebî, Hz. Peygamber’in ümmî olmasının sonradan yazıyı öğrenmesine mani olmadığını, yazı yazmasını vahiy kâtiplerinden ve hükümdarlara yazdığı mektuplardan öğrendiği kanaatindedir. Ayrıca kısa da olsa Hudeybiye’de Muhammed b. Abdullah ismini yazdığını bildiren Zehebî yazı yazması onu ümmîlikten çıkartmaz. Hükümdarların ümmî oldukları halde nişaneleri yazdıkları gibi Hz. Peygamber’in de yazı yazdığına işaret etmiştir.³²² Bazen hocalarını övdüğü halde onlara yeri gelince muhalefet etmiştir. Hocası İbn Teymiyye’yi (v. 611/1215)³²³ çok sevdiğini, onu büyük bir övgü ile övdüğünü dile getirerek; “*O, lakabıyla tanınmada en büyüktür, gözüm onun bir benzerini görmedi, ilimde de bir benzeri yoktur,*” demiştir. Ölünce ona bir kaside yazarak, eserlerinin bini aştığını söylemiştir. Bununla beraber asli ve fer’i meselelerde İbn Teymiyye’ye muhalefet etmiş ve “*Zehebî’nin Nasihatleri*” adlı mektubunu İbn

³¹⁹ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 62-63.

³²⁰ Buhârî, *Sahih*, “Savm”, 13; Müslim, *Sahih*, “Savm”, 15; Ebû Davud, *Sünen*, “Savm”, 4; Nesâî, *Sünen*, “Siyam”, 17; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 206-207.

³²¹ Cuma, 62/2.

³²² Zehebî, *Siyer*, “Mukaddime”, s. 63-64; Ma’ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fi Kitabihî-Tarihi’l-İslam*, s. 128.

³²³ İbn Teymiyye hakkında daha geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Kifâye*, s. 17-28.

Teymiyye'ye göndermiştir. Mektubunda şeyhini kinamıştır, şeyhinin bazı görüşlerini ve ashabının görüşlerini tenkit etmiş, onu azarlamıştır.³²⁴ Dârekutnî'nin eserleri zapt etme hususunda zayıf dediği ed-Dûri'ye sahip çıkarak “*Fakat o kıraatte sebt ve imamdır,*” demiştir. Hadis olmaksızın kıraatte sebt olan Nâfi, Kesaî, Hafsi'yi örnek olarak göstermiştir. Onlar harflere ehemmiyet göstermişler bu hassasiyeti hadis konusunda göstermemişlerdir. Bunların dışındaki bir kısım âlimler hadise önem verip kıraatı fazla önemsememişlerdir. Böylece Dûri'yi ikinci örnekteki âlimler sınıfına koyup ona sahip çıkmıştır.³²⁵ Ukâyli'nin elinde bir delil olmadığı halde zayıf diye nitelendirdiği Hüseyin b. Zekvân'a “*O, sika âlimlerden birisidir*” diyerek Ukaylî'nin cerhini reddetmiş ve onun aksine ta'dil etmiştir.³²⁶ Hafs b. Mesire es-San'ani'ye onun hakkında konuşuyorlar, diyen el-Ezdî'ye “*Doğru kişiler onun ihticacına muhtaçtırlar,*” diyerek karşı çıkmıştır.³²⁷ Abdullah b. Dâvud el-Vasiti için Buhâri, fihî nazar; Nesaî, zayıf; Ebû Hâtim, *kuvvetli değil*, İbn Adî, “*onda bir beis olmadığını düşünüyorum,*” demeleri üzerine Zehebî, “*onun rivâyetlerinin sıhhatli olduğuna şahitlik edilir,*” diye cevap vermiştir. Bu sözleri ile el-Vasîti'ye sahip çıkmıştır.³²⁸ İbn Kuteybe'nin hayat tercemesinde şöyle demiştir; Hatip, İbn Kuteybe'nin sika ve dinine bağlı birisi olduğunu söylediğinde Hâkim ise, “*Çoğu âlime göre onun yalancı olduğunu*” söylemiştir. Zehebî, Hâkim'in sözüne itiraz ederek “*Bu kötü bir duygudur, bu söz Allah Teâla'dan korkmayan bir kimsenin sözüdür,*” diye karşı çıkmıştır.³²⁹

Kays b. Ebî Hâzım'ın hayat tercemesinde “*Neredeyse sahabe sayılacak derecede sika ve hüccettir,*” demiştir. İbn Maîn ve bazıları onu sika kabul etmişlerdir. İsmail b. Ebû Halid “*Sika ama o yüz yaşını geçtiği için bunadı,*” deyince Zehebî, insanlar onunla ihticac konusunda ittifak ettiler, kim onun hakkında konuşursa nefesine eziyet eder, Allah'tan onun için afiyet dileyelim diyerek, Ebî Hâzım'ın durumuna açıklık getirmiştir.³³⁰ Zehebî, Hâkim'in “*Müstedrek*” adlı eserine yazdığı “*Telhisü'l-Müstedrek*” adlı eserinde, râvilerin sahih veya güvenilir olması hususunda yaptığı tartışmaları ele almıştır. Bu eserinde Hâkim'in bazı hadisleri değerlendirmesine karşı

³²⁴ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 37-39; Ma'ruf, *a.g.e.*, s. 101-102.

³²⁵ Abdüssettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 112.

³²⁶ Abdüssettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 121.

³²⁷ Abdüssettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 121.

³²⁸ Abdüssettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 121.

³²⁹ Abdüssettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 131.

³³⁰ Abdüssettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 130.

çıkarak sahih kabul ettiği hadislerin bir kısmının uydurma olduğunu ileri sürmüştür. Mevzû kabul ettiği hadislerden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Birincisi, Enes b. Mâlikten merfû olarak gelen hadis: “Allah Teâla Adn cennetini yarattı, onun ağaçlarını eliyle dikti ve ona konuş dedi oda bunun üzerine muhakkakki müminler kurtuluşa erdiler”³³¹ dedi. Hâkim, bu hadis için sahih hadis deyince; Zehebî, “Hayır bilakis o zayıf bir hadistir,” demiştir.³³² İkincisi, İbn Abbastan merfû olarak rivâyet edilen hadis; “Ben ilmin şehriyim Hz. Ali kapısıdır. Kim şehri isterse kapıya gelsin.”³³³ Hâkim bu hadis için sahih deyince; Zehebî, onun sözünü redderek hadisin uydurma olduğunu söylemiştir.³³⁴ Üçüncüsü İbn-i Abbas’dan merfû olarak rivâyet edilen hadis; “Yıldızlar yeryüzü ehlini boğulmaktan koruyandır. Ehli-beytim ümmetimi ihtilaftan koruyandır. Araplardan bir kabile onlara ihtilafettiler ki, bunun üzerine şeytanın ordusu oldular.”³³⁵ Hâkim bu hadise sahih deyince; Zehebî, bilakis onun uydurma olduğunu söylemiştir.³³⁶ Dördüncüsü; Hz Ali’den rivâyet edilen hadis; “Kıyamet gününde bir nâdi perde arkasından seslenerek ‘Ey topluluk! Hz Muhammed’in kızı geçinceye kadar onu görmemezlikten geliniz,’ diyecektir.”³³⁷ Hâkim bu hadisin Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygun sahih bir hadis olduğunu söyleyince Zehebî, “Allah’a yemin ederim ki o uydurma hadistir,”³³⁸ diye itiraz etmiştir.

Kısaca Zehebî, daima ricâl tenkidinde haklının yanında yer almış ve onu sonuna kadar desteklemiştir. Herhangi bir meselede hata yapan hocası dahi olsa ona muhalefet etmekten çekinmemiştir. Ricâl tenkidinde adil davranan, aşırıya gitmeyen, nefsâni düşüncelerini öne çıkarmayan, hiç birisi hakkında kötü sözler söylemeyen, bazen nefesine yenik düşerek söylediği sözler hariç, insafli bir hadis tenkitçisidir.

³³¹ Hâkim en-Nisâbüürî, *el-Müstedrek*, c.III, s. 153, H.no. 3532.

³³² Hâkim en-Nisâbüürî, *a.g.e.*, c. II, s. 392.

³³³ Tirmizî, *Sünen*, “Kitabü’l-Menâkib”, Bab 20, H.no. 74; Ukaylî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr b. Musa, *Duafâü’l-Kebir*, Dâru’z-Ziya, Kahire, 1427/2006, c. III, s. 150; İbn Asâkir, Ebi’l Kasım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah b. Hüseyin, Abdillâh eş-Şâfi, *Tarih-u Medineti Dimaşk*, Dâru’l Fikr, Şam, 1415/1995, c. IX, s. 20; Zehebî, *Tezkira*, c. IV, s. 1231; Zehebî, *Mizan*, c. II, s. 251.

³³⁴ Hâkim en-Nisâbüürî, *a.g.e.*, c.II, s. 126.

³³⁵ Hâkim en-Nisâbüürî, *a.g.e.*, c. III, s. 162, H.no. 4715; İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dimaşk*, c. XL, s. 20.

³³⁶ Hâkim en-Nisâbüürî, *a.g.e.*, c. III, s. 149.

³³⁷ Hâkim en-Nisâbüürî, *a.g.e.*, c. III, s. 180, H.no.4791.

³³⁸ Hâkim en-Nisâbüürî, *a.g.e.*, c. III, s. 153.

bilinmesi açısından ricâl hakkındaki tüm bilgilerin açıkça ortaya konmasının önemine işaret etmişlerdir.³⁴⁶

B. Tarihçesi

Cerh ve ta'dil ilmi insan zaafları ve hadis uydurma hareketi sebebiyle ortaya çıkmıştır. Hz. Osman'ın şahadeti ile başlayan ve Hz. Ali ile Muâviye arasında devam eden bir takım fitne olayları, hadis uydurmaya zemin hazırlamıştır. Bu durum râvilerin sıkı bir denetime tabi tutulmasına sebep olmuştur. İbn Sîrîn (v. 110/728) “*Önceleri isnâd aranmazdı, ancak fitne³⁴⁷ ortaya çıktıktan sonra râvilerin adları sorulmaya başlandı,*”³⁴⁸ demiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali devirlerinde cerh ve ta'dil faaliyetleri haberin doğruluğunu te'kid gayesiyle sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Hz. Ebubekir, râviden rivâyet ettiği hadis için şahit istemiş, Hz. Ömer hadis rivâyetinde daha katı davranarak şahitlik yanında çok hadis rivâyet edenleri uyarmış, Hz. Ali de râvilerin rivâyetlerini Hz. Peygamber'den duyduğuna dair yemin etmelerini istemiştir.³⁴⁹ Hz. Osman'ın şahadetiyle o zamana kadar aranmayan isnâd sorulmaya başlanmıştır. Isnâdın ortaya çıkması cerh ve ta'dil faaliyetlerini sistemli bir merhaleye taşımıştır. Ashab zamanında görülen tenkit; yanılma, unutkanlık, iyi anlayamama ve benzeri sebeplerden dolayıdır. Hz. Peygamber'in vefatıyla başlayan ve 150 yıla yakın süren tâbiûn dönemi râvileri, rivâyetleri iyi anlayan doğru kişiler olmaları sebebiyle tenkite uğrayanların sayısı azdır. Bununla birlikte içlerinde hataları yüzünden tenkit edilen Haricî, Şîi ve Kaderî fırkaları elebaşları bid'atçılar da vardır. Kısaca tâbiî döneminde cerh ve ta'dil faaliyetleri şifahi olarak yürütülmüştür.³⁵⁰ Tenkit faaliyetleri tebei't-tabiin zamanında tedvin edilmiş ve ilk olarak Basra'da Yahya b. Said El-Kattan cerh ve ta'dil ile ilgili sözlerini yazılı olarak bir araya getirmiştir. Bu dönemde râvi tenkiti ile uğraşan âlimler arasında Kufe'de, Sufyan es-Sevrî, Veki b. Cerrah; Basra'da, Şu'be b. Haccac ve Abdurrahman b. Mehdi; Horasan'da, Abdullah b. Mübarek; Medine'de, Malik b. Enes ve Sufyan b. Uyeyne;

³⁴⁶ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 90.

³⁴⁷ Mustafa Çağrı, “Fitne”, *DİA*, c. XIII, s. 156-159.

³⁴⁸ Müslim, *Sahih*, c. I, s. 15; Tirmîzî, *Sünen*, c. XIII, s. 307; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, *DİA*, c. VII, s. 394.

³⁴⁹ Tirmîzî, *Sünen*, c. XI, s. 133; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 78.

³⁵⁰ Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, *DİA*, c. VII, s. 395.

Dımaşk'da, Abdurrahman el-Evzâi; Mısır'da, Leys b. Sa'd'ın isimleri zikredilebilir. Cerh ve ta'dil ilminin müstakil bir ilim olarak kabul edildiği tebeût tabiin dönemi hicri 220'de sona ermiş bunu takip eden yıllarda İbn Sa'd (v. 230/845) ile başlayan ve aynı asrın son çeyreğine kadar devam eden zaman diliminde yetişmiş eleman ve eser tasnifi bakımından bu ilmin altın çağı sayılmıştır. Ali b. Medîni, Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Sa'd, Ebû Heyseme, Züheyr b. Harb, Ebubekir b. Şeybe, İshak b. Râhüye ve Amr b. Ali el-Fellâs bu devrin önemli münekkitlerindendir. Daha sonraki devrin önde gelen tenkitçileri arasında Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (v. 255/868) Buhâri, Zühelî, Ebu İshak el-Cüzcâni, er-Razi, es-Sicistani, Tirmizi, el-Harbi, Ahmed b. Hanbel, el-Firyâbi, Nesâi, Taberi, İbn Hibban, el-Ukaylî, Tabarâni, el-Ezdî vb. gibi münekkitler yer alır.

Cerh ve ta'dile dahil orijinal çalışmalar IX. asrın sonlarına doğru büyük ölçüde tamamlanmış ve daha sonraki çalışmalar önceki eserler üzerinde cem ve ihtisar şeklinde yürütülmüştür. XI. yüzyılda ise taklit dönemi başlamıştır. Hâkim en-Nisâbûri, el-Berkâni, el-Herevî, el-Halilî, el-Beyhakî, en-Nemeri, Hatip el-Bağdadî, el-Bağci vb. alimler bu devrin önemli birkaç münekkitlerinden sayılırlar.³⁵¹

Kısaca Hz. Peygamber'in sağlığında sahabe diğer sahabeye “*Bu sözü kimden aldın?*” diye sormuyorlardı. Çünkü sahabeler birbirine güveniyorlar, anlayamadıkları konuları Peygamber'e sorarak doğrusunu öğreniyorlardı. Aynı zaman da hepsi âdil kimselerdi. Hz. Osman döneminde Müslümanlar arasında çıkan fitne ve savaşlar, Hz. Peygamber'e karşı hadis uydurma yolunu açınca isnâd sorulmaya başlanmıştır. Isnâd konusunda âlimler fikirlerini ortaya koyarak, isnâdın dinde önemine işaret etmişler, hadis ravilerini güvenilir olup olmama bakımından tenkit etmeye başlamışlar, bu tenkit işini sistemli bir şekilde getirmişlerdir. Böylece Zehebî vb. birçok hadis münekkidi yetişmiştir.

C. Cerh ve Ta'dil İlminin Önemi

Cerh ve ta'dil ilmi rivâyet edilen hadislerin “sahih mi, merdûd mü” olduğunun tesbiti açısından önemlidir. Çünkü hadisi rivâyet eden râvinin hal ve meşrebinin bilinmesi gerekmektedir. Eğer râvi cerh ve ta'dil bakımından incelenmezse rivâyet ettikleri yalan haberlerin insanları kötü yola sevk edeceği konusunda âlimler fikir birliği

³⁵¹ Emin Aşikkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, *DİA*, c. VII, s. 396.

içindedirler. Bu sahada sahih sahibi olan Müslim İbnü'l-Haccâc (v. 261/874) râvilerin ayıplarını açıklamış ve açıklanması gerektiği hususunda da fetva vermiştir.³⁵² en-Nevevî, “*Râvilerin cerhi şeriatın korunması açısından önemlidir,*” diyerek bir çok güvenilir râvinin diğer râvilerin ayıplarını açıklayarak dini korumaya çalıştıklarını bildirmiştir.³⁵³ Cerh ve ta’dil konusunda uygulama sahabe döneminde başlamıştır. Bu uygulamanın öncülüğünü Abdullah İbn Abbas, Ubâde, İbnü’s-Samit ve Enes b. Mâlik yapmışlardır. Tâbiûn devrinde ise eş-Şa’bi, Muhammed b. Sîrîn, Saîd b. el-Museyyib öncülük etmişlerdir. Şöyle bir soru akla gelebilir. Acaba hem sahabe hem de tâbiûn devrinde cerh ve ta’dil ilmi ile uğraşan âlimler neden azdı. Bu sorunun cevabı, onların yaşadığı dönemde zayıf râvilerin sayısının az olması idi.³⁵⁴

Hadis imamlarından Yahya b. Saîd el-Kattân’ın (v. 198/814) cerh ettiği bir şahıs dolayısıyla “*Sen bu kişilerin kıyamette karşına düşman olarak çıkmasından çekinmiyor musun?*” sorusuna Yahya şöyle cevap vermiştir: “*Bunların düşmanlığına maruz kalmam hadisini savunmadığım için Nebi’nin bana düşman olmasından ehvendir.*”³⁵⁵ Yahya’nın verdiği cevap Hz. Peygamber’in hadisinin ashâbı tarafından nasıl savunulduğunu göstermesi açısından önemlidir. Hz. Peygamber ve onun ashâbı zamanında üzerinde cerh’e konu teşkil edecek râviler azdır. Hicri II. asırdan itibaren zabt ve adalet konusunda zayıf râviler çıkararak hadisleri irsâl eden mevkûfu da merfû hadis yapmışlardır. İlk olarak hicri 150/763’de A’meş tarafından başlatılan râviler hakkında konuşma zamanla Şu’be, Evzâi, Sufyân Es-Sevrî, Hammad b. Seleme, el-Leys, İbn Sa’d vb. gibi muhaddislerle devam etmiştir. Bu muhaddislerin cerh kıldığını mecrûh ta’dil kıldıklarını da makbûl olarak kabul etmişlerdir.³⁵⁶ Cârîh de ilk önemli şart râvilerin hallerini gerçek manasıyla bilmeleridir. Eğer cârîh kendisi adalet yönünden noksansa bir râvi hakkında tam isabetli hüküm veremez. Bazı muhaddisler “*falanca yalancıdır*” diyen meslektaşlarına daha güzel kelimelerle râviyi değerlendirmelerini istemişlerdir. Yani üslûblarında kötü bir dil kullanmamalarını söylemişlerdir. Buhârî, mecbur kalmadıkça “*falanca yalancıdır, falanca hadis uydurandır*” ibarelerini kullanmamış, onların yerine “*münkerü’l-hadis, seketû anh, fihî-nazar, terekûhû*” vb. ibareler

³⁵² Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, (çev. Hanefi Akın), Karınca ve Polen Yayınları, İstanbul, 2008, s. 20-22.

³⁵³ en-Nevevî, *Şerh-u Sahih-i Müslim*, Matbaâtü'l-Mısriyye, Kahire, 1347/1929, c. I, s. 107.

³⁵⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 48; *Hadis İstılahları*, s. 69.

³⁵⁵ el-Cezâiri, *Tevcihu'n-Nazar ila Usûli'l-Eser*, s. 117.

³⁵⁶ Zehebî, *Mukaddimetü't-Tahkik*, s. 29; el-Cezâiri, *Tevcihu'n-Nazar ila Usûli'l-Eser*, s. 212.

kullanmıştır. *Tarihü'l-Kebîr* adlı eserini kasederek “*Onda halkı gıybetten başka bir şey yoktur*” diyenlere “*Biz bunları rivâyet yoluyla aldık, kendimizden hiç bir şey söylemedik,*” cevabını vermiştir.³⁵⁷ Hadis imamları hadis râvilerinin hallerini araştırmaya başlamışlar ve bu konuda bir çok eserler yazarak ilim dünyasına kazandırmışlardır. Yalnız bu hususta şu noktaya dikkat etmek gerekir. Her cârih mutlaka cerh ettiği râvinin cerh sebebini açıklamak zorundadır. Yoksa haksız yere bir râviyi suçlamış, milletin gözünde onu küçük düşürmüş olurlar.³⁵⁸

D. Cerh ve Ta‘dil Konuları

Hadis alimleri cerh ve ta‘dil ilmi ile uğraşan âlimlerin bilgili, doğru, tarafsız iyi niyetli ve cerh ve ta‘dil lafızlarını iyi bilen kimseler olmasını şart koşmuşlardır. Bu temel şartlar yanında tenkitde ılımlı ve ölçülü olmayı râvinin cerh ile birlikte iyi yönlerinde belirtilmesini ileri sürmüşlerdir. Kin tutmalarından dolayı yapılan tenkitlerin geçersiz sayılacağını bildirmişlerdir. Ali b. Medînî babasını, Ebû Dâvûd da oğlunu rivâyetlerinde zayıf olması sebebiyle eleştirmişlerdir.³⁵⁹

Taceddîn Es-Subki, münekkitlerin cerh ve ta‘dil lafızlarının manasını iyi bilmelerini, Şafî, Buhâri ve İbn Ebî Hatim er-Razi münekkitlerin tenkitlerinde kırıcı olmamaları gerektiğini söylemişlerdir. Bir râviyi cerh eden râvinin kendisinin mecrûh olmaması gerekir.³⁶⁰ Hadis ve fıkıh alimleri bir râvinin rivâyetinin kabul edilmesi için onun adalet ve zabt sahibi olmasını şart koşmuşlardır.³⁶¹ Râvilerin adaleti genellikle tezkiye yoluyla tesbit edilir. Ancak âlimler tezkiye için ileri sürülen şahitlerin sayısı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı alimlere göre râvinin ta‘dil şartı onun Sahihayn’de adının yer almasıdır.³⁶²

Demek oluyor ki, Zehebî’ye göre cerh ve ta‘dil âlimleri, konularına hakim, tarafsız, âdil ve râvilerin değerlendirmelerin de objektif olmalı, kırıcı ve tarafgir

³⁵⁷ el-Cezâiri, *a.g.e.*, s. 117.

³⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi-İlmi’r-Rivâye*, s. 107-108.

³⁵⁹ Emin Aşikkutlu, “Cerh ve Ta‘dil”, *DİA*, c. VII, s. 396.

³⁶⁰ Emin Aşikkutlu, “Cerh ve Ta‘dil”, *DİA*, c. VII, s. 396.

³⁶¹ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 28.

³⁶² İbnü’s-Salah, *Ulûmü’l-Hadis*, s. 104-105; es-Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 300-302; İbn Kesîr, *el-Bâisü’l-Hasîs*, s.70-71; el-Beykûnî, *Şerhu’l-Manzûmetü’l-Beykûniyye fi-Mustalahi’l-Hadis*, s. 190; Emin Aşikkutlu, “Cerh ve Ta‘dil”, *DİA*, c. VII, s. 397.

olmamalı, ravileri cerh eden kimsenin de mecrûh olmaması ve yeri geldiğinde babalarını dahi tenkit edebilmeleri gerektiğini ileri sürmüştür.

E. Cerh ve Ta'dil Konusunda Yazılan Eserler ve Müellifleri

Zehebî'den önce birçok muhaddis cerh ve ta'dil ilmi konusunda eser yazmışlardır. Bu eserlerin ve müelliflerinin bilinmesi Zehebî'nin cerh ve ta'dil konusunda görüşlerinin bilinmesi açısından önemlidir. Cerh ve ta'dil konusunda yazılmış eserlerin en derli toplusu, İbn Sa'd'ın 9 ciltlik *et-Tabakat* adlı eseridir. Suyûtî (v. 911/1506), bu eseri *İ'cazu'l-Va'd el-Münteka min Tabakâtı İbnu-Sa'd* adıyla ihtisar etmiştir. Buhârî'nin üç *Tarih*'i, Ali b. el-Medîni'nin *Tarih*'i, İbn Kesîr'in *Kitabü't-Tekmil fi Ma'rifeti's-Sikat ve'd-Du'afa ve'l-Mecâhil*'i, Ebû Hatim Muhammed b. Hibban el-Bustî'nin (v.354/965) *Kitabü'l-Mecrûhin-mine'l-Muhaddisin ve'd-Duâfa*, Hâkim en-Nisâbûrî'nin (v.605/1014) *Ma'rifetu Ulûmi'l-hadis*'i yalnız sika râvileri inceleyen el-İclî (v. 361/972) ve Zeynüddin Kasım'ın *Duâfâ ve'l-Metrûkîn* adlı eserleri bu konuda yazılan diğer eserlerden bir kaçıdır.³⁶³ Cerh ve ta'dil konusunda yazılan bazı eserlere işaret ettikten sonra Zehebî'nin bu konuda yazılan eserlerini ve buldukları yerlere işaret edelim;

1-*Erbau Resâil fi Ulûmi'l-Hadis*: (nşr. Abdulfettah Ebû Gudde), 5. baskı, Beyrut, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslamiyye,1990; “*Kâide fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil ve Kâide fi'l-Müerrihin*” / Ebû Nasr Taceddîn İbnü's-Subki Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkâfi Subki,“*el-Mütekellimun fi'r-Ricâl*”/Ebû'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdurrahman Sehâvi “*Zikru men Yu'temedu Kavlühü fi'l-Cerh ve't-Ta'dil* .

2-*Tâlaiü'l-Müsned*: Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel (v. 241/855),(thk. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire, Mektebetü't-Türâsi'l-İslam, (ts); *Hasâisü'l-Müsned* / Muhammed b. Ömer b. Ahmed El-İsfehâni Musa El-Medine, *el-Mes'adü'l-Ahmed fi Hatmi Müsnedi'l-İmam Ahmed*; Muhammed b. Muhammed Yusuf Cezeri, *Tercümetü İmam Ahmed b. Hanbel*,

3- *Zeylehu Telhîsi'l-Müstedrek* : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Haydarabad , 1422/2002.

³⁶³ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtulahtarı*, s. 88; Zehebî'den önce yazılan cerh ve ta'dil konusundaki eserler için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 31-50.

4-*Divânü'd-Duâfâ ve'l-Metrûkîn*: Beyrut, Dâru'l-Kalem, 1988, 2 cilttir. Hadisciler kısmı önem arzetmektedir.

5-*el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû Rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*: 3 cilttir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1983.

6-*Ma'rifetü'r-Ruvâti'l-Mütekellim fihîm bima lâ Yücebür-Red*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1986.

7-*Mizânü'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Ricâl*: 4 cilttir. Dâru'l-Marife, Beyrut, 1963.

8-*Tezkiratü'l-Huffâz*: 4 cilttir. Dâru-İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, 3. Baskı, 1956.

9-*Ehâdisu Muhtâre min Mevzûati'l-Cevrekânî ve İbnü'l-Cevzî*: Mevzû hadisleri içeren bir eserdir. (thk. Abdurrahman b. Abdülcebbar Ferivâî), Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1984.

10-*el-Mükiza fi İlmi Mustalahi'l-Hadis*,(nşr. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbûati'l-İslamiyye, Haleb, 1985.

11-*el-Müştebeh fi'r-Ricâl Esmâuhum ve Ensâbuhum*: Eser 2 cilttir. (thk. Ali Muhammed Bicâvî), Dâru-İhyai'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1962.

12-*Fîhrusu Esmâi'l-Mücerred fi Esmâi'r-Ricâli Sünen-i İbn-i Mâce*: (thk. Besim Faysal Ahmed), Cevabire, Dâru'r-Râye, Riyad 1979.

13-*el-Mücerred fi Esmâi'r-Ricâli Sünen-i İbn Mâce*:(thk. Besim Faysal Ahmed Cevabire) Riyad, Dâru'r-Raye, 1988.

14-*Târihü'l-İslam ve Vefayâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lam*: (thk. Ömer Abdüsselam Tedmûri), Beyrut, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1990.

15-*Telhisü Kitâbi'l-Mevzûat li-İbni'l-Cevzî*: (thk. Ebû Temim Yasir b. İbrahim b. Muhammed), Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1998.

16- *el-Müktena fi Serdi'l-Küna*:(haz. Emin Salih Şaban), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1418/1997.

17- *et-Tahkik (fi Ehadisi't-Ta'lik)*: Eser 8 cilttir, (nşr. Ebû A'sem Hasan b. Abbas b. Kutub), el-Fâruku'l-Hadisiyye, Kahire, 1422/2001.

18-*el-Mûin fî Tabakâti'l-Muhaddisîn*: (thk. Hemmam Abdürrahim Sâid), Amman, Dâru'l-Furkan, 1984.

19-*el-Mucemü'l-Muhtas bi'l-Muhaddisîn*: (thk. Muhammed el-Habib Heyle), Mektebetü's-Sıdk, Tâif, 1988.

20- *Tecridü Esmâi's-Sahabe*: Dâru'l Marife, Beyrut, ts.

21-*Zikru Esmâi men Tükellime fihî ve Hüve Müvessak*: (thk. Muhammed Şakir Meyadînî), Mektebetü'l-Menar, Zerka, 1986.

22-*el-Muğni fi'd-Duâfa*. (thk. Nurettin Itr), Dâru'l-Maarif, Haleb, 1971.

23-*Tercümetü-Eimmeti'l-Kibâr, Ashabü Sünen ve'l-Âsar*:(thk. Fehmi Sa'd), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, ts.

24-*Mucemü'ş-Şuyûhi'z-Zehebî*: (thk. Rukiye Abdurrahman Suveyfi), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1990.

25- *Siyer-u Âlâmi'n-Nübelâ*: eser 23 cilttir, (thk. Şuayb Arnavut), 3. Baskı, Müesesetü't-Risâle, Beyrut, 1405/1985.

26- *Tertibü'l-Mevzûat*: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1994.³⁶⁴

F. Zehebî'nin Cerh ve Ta'dil İlmindeki Metodu

Zehebî, tenkit konusunda yenilikçi bir şahsiyet olarak bilinir. Hadis ricâlini cesaretle tenkit eden münekkitlerden birisidir.³⁶⁵ Zehebî'ye göre ricâl tenkidi, cerh ve ta'dil bakımından ricâlin durumunun açıklanmasıdır.³⁶⁶ Eserlerinin birçoğunda muhaddisleri, fıkıhçıları, tefsircileri, kurrâları, usûlcüleri ve kelâmcıları, edîb ve şairleri, hükümdar, emir ve vezirleri, ordu komutanlarını, cemaat ehlini, bid'at ve hurâfe ashabını tenkit ettiğini görebiliriz.³⁶⁷

Zehebî, râvileri sünnete karşı sevgisi olanlar ve sünneti müdaafa edenler ile batıl ve uydurma hadisleri almayarak onlardan uzaklaşanlar diye iki kısma ayırmıştır.³⁶⁸ Zehebî'nin önemli vasıflarından birisi, ilmi tenkiti açık şekilde yapabilmesi ve bunu

³⁶⁴ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s. 78-83; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 391-426; Ma'ruf, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fî Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, s. 160-201.

³⁶⁵ Abdussettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 199.

³⁶⁶ Ma'ruf, *a.g.e.*, s. 446.

³⁶⁷ Abdussettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 206.

³⁶⁸ Abdussettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 209.

yaparken insaf ölçüsünü elden bırakmamasıdır. Hâkim’i bir çok noktada ölçülü bir şekilde eleştirmiştir.³⁶⁹ Hükümdar, vezir ve emirleri, kuvvetlilik-zayıflık, kararlılık-tereddütlük, cesaret-korkaklık, akıllılık-kurnazlık adalet-zulüm, ilim-cehalet, İslami yayma-cihadı gözetme bakımında değerlendirmiştir.³⁷⁰ Tek zümre değil de seçkin kişileri ele alması bakımından kapsamlı tenkidi, tenkit ettiği şahıslar içinde özellikle hadisçileri ve tarihçileri öne çıkarması, râvilerin kaynaklarını tenkidi, sahih görmediği her şeyi tenkit etmesi, hayat tercemesini verdiği şahıslar hakkında insafli davranması, tenkitçi olmasına rağmen kendisini de eleştirenlerin olduğunu bildirmesi bize tenkit metodu hakkında bilgi vermektedir.

Cerh ve ta’dil ilminde kendinden öncekilerin görüşlerini ele alır, bulduğu verilerle karşılaştırır, kuvvetli bir sened ile nakledilmemiş ise o bilgilere tam olarak güvenmediğinden olmalı ki yeniden değerlendirmeler yapar. Nitekim Zeyd b. Kehb el-Cühenî hakkında “*Onun kendisinde büyük bir eksiklik vardır,*” şeklindeki Fesevî’nin değerlendirmesini önemsiz görür. *Mizânü’l-İ’tidal*’de bu hususa işaret ederek “*Fesevî’nin zikrettiği bu hadisler kabul edilebilir değildir. Biz eğer vesvese yolunu açsaydık vehm ve fesad yoluyla sabit hadisleri reddederdik,*” bilgisine yer vermektedir. Yine *Mizânü’l- İ’tidal*’de Zehebî’nin bu şekildeki tenkitlerine sıkça rastlamaktayız.

Cerh ve ta’dil âlimlerinin kendilerinden yararlandığı iki önemli eseri mevcuttur.³⁷¹ Birçok ricâlin tenkidinde özet yapmayarak, bizzat tenkidi inceleyen özetleyen sonuç çıkarıcı kaynaklarını tek tek saymıştır. İbnü’l-Cevzî’nin (v. 598/1202) *Duâfa* kitabını tenkit ederek ona bir muhtasar yazmıştır. Eba b. Yezid el-Attâr’ın hayat hikayesindeki aynı şahsı İbnü’l-Cevzî *Duâfa*’sında zikretmiş ve onun hakkında sika olduğuna dair hiçbir söz dememiştir. Bu onun kitabının kusurlarındandır, cerh’i açıkça ifade ediyor, tevsîkde ise susuyor, demiştir.

Mizân’da, İbnü’l-Kattâ’nın Hafs b. Bekil’in bilinmeyen birisi olduğunu söylemesi üzerine, İbnü’l-Kattâ’nın asrında yaşayan hiçbir ricâlin onun adaleti konusunda hiçbir şey demediği halde sadece İbnü’l-Kattân’ın konuştuğunu söyler. Aynı

³⁶⁹ Zehebî, *Zeylehü-Telhisi’l-Müstedrek*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Haydarabad, 1422/2002, c. III, s. 129-131; Abdussettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 211; Muzaffer Can, *Zehebî’nin Hayatı, Târihi’l- İslam*, s. 60-61.

³⁷⁰ Abdussettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 212.

³⁷¹ Bkz., Zehebî, *Marifetü’r-Ruvâti’l-Mütakellim fihîm bima lâ Yücebür-Red*, Dâru’l-Marife, Beyrut, 1986; *Zikru Esmâi men Tükellime fihî ve Hüve Müvessak*: (thk. Muhamed Şakir Meyadini), Mektebetü’l-Menar, Zerka, 1986.

zamanda Sahihayn'da hiçbir kimsenin zayıf kılmadığı mestûr kişilerin hayat hikayesine rastlayabiliriz. Zehebî, Ukaylî'nin Ali b. el-Medîni'yi tenkit etmesi üzerine Ali b. el-Medîni'ye sahip çıkarak Buhârî'nin eserinin İbnü'l-Medîni'nin hadisleri ile dolu olduğunu vurgulamıştır.³⁷²

Eşitlik sebebiyle tenkit kitaplarından özetleme yapmamış, onların güzelliklerini ve seçkinliklerini çokça bildirmiştir. Ukaylî'nin kitabının faydalı olduğunu, İbn Adî'nin (v. 365/976) *el-Kâmil* adlı eserinin tenkit konusunda kitapların en mükemmeli ve kullanışlı olduğunu, Dârekûtnî (v. 385/996) hakkında “*Şahıs olarak bu imamın kabiliyetini açıklamak istesem, ona ait kusurlar uzuncadır, dehşete düşersin ve hayretin artar,*” demiştir.³⁷³

Zehebî, zaman zaman bazı meselelerde müctehid imamların görüşlerini destekleyerek onları müdafa etmiştir. Müdafa ettiği müctehid imamlara ait bilgiler daha önceki konularda verildiğinden burada ayrıca değinilmemiştir.

Demek oluyor ki, Zehebî, hadis ricâlini cesaretle tenkit eden bir âlimdir. Tenkit ettikleri arasında toplumun her kesiminden kişiler vardır. Zehebî'ye göre râvinin tenkiti, cerh ve ta'dil yönünden durumunun açıklanmasıdır. Tenkitinde daima adaletli davranarak hiçbir ricâli korumamış, hiçbirini de insafsızca eleştirmemiştir. Kendinden önceki münekkitlerin görüşlerine başvurarak onlardan faydalanmış, onlardan kendisine ulaşan ricâl hakkındaki bilgiyi zayıf görürse onu yeniden değerlendirmeye tabi tutmuştur. Cerh ve ta'dil âlimleri Zehebî'nin eserlerinden faydalanmışlar, Zehebî de bu âlimlerin cerh ve ta'dil konusunda yazdıkları eserlere muhtasar ve zeyl yazarak karşılık vermiştir.

II. MÜNEKKİTLERİN KULLANDIĞI CERH VE TA'DİL LAFIZLARI

Zehebî'nin ricâl hakkında kullandığı cerh ve ta'dil terimlerine geçmeden önce diğer hadis tenkitçilerinin kullandıkları cerh ve ta'dil lafızları ve derecelerinin bilinmesi cerh ve ta'dil terimlerinin daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir. İbn Ebî Hâtim,

³⁷² Zehebî, *Siyer*, “Mukaddime”, s. 61.

³⁷³ Zehebî, *Siyer*, “Mukaddime”, s. 61.

İbnü's-Salah ve en-Nevevî ta'dil lafızlarını dört; Zehebî ve İrakî beş; İbn Hacer El-Askalânî altı mertebeye ayırmışlardır.³⁷⁴

A. Ta'dil İçin Kullanılan Terimler ve Anlamları

Hadis ilminde cerh ve ta'dil âlimleri ta'dil için kullanılan terimleri altı mertebeye ayırmışlardır. Birinci mertebeye: Ta'dil mertebelerinin en yükseği bu mertebedir. Bu mertebeye için şu terimler kullanılır: " اوثق الناس ": İnsanların en sağlam anlamında kullanılan bir terimdir. Sehâvî'ye göre ta'dilin birinci mertebesinde, İbn Hacer'e göre ise sahâbeden sonra ikinci sırada bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîğadır.³⁷⁵ Bu lafız aynı zamanda, " اثبت الناس ": İnsanların en güvenilir, " المنتهي في التثبت ": Adalet ve zabt da en son varılacak derecededir. " لا احد اثبت منه ": Ondan daha sağlam yoktur. " فلان لا يسأل عنه ": Falanca nasıldır diye sorulur mu? anlamlarına gelmektedir. Birinci mertebedeki terimler son derece güvenilir râviler için kullanılmıştır. Kullanılan bu terimler, bu mertebeye de bulunan râviler hakkında hiçbir sorgu yapılamayacağı manasına gelmektedir.³⁷⁶

İkinci mertebeye : Genellikle râvilerin güvenilir kişiler olduğuna delalet edenler terimlerdir. Bu mertebeye de râviler için şu terimler kullanılır: " ثقة ثبت " güvenilir ve sağlamdır,³⁷⁷ " ثقة ثقة " güvenilir, güvenilir,³⁷⁸ " ثقة حجة " güvenilir, hadisi delildir,³⁷⁹ " حافظ ثبت ثقة " güvenilir ve hadis hafızdır,³⁸⁰ " ثبت حجة " sağlamdır ve hadisi delildir,³⁸¹ " حافظ " sağlamdır ve hafızdır,³⁸² " ثقة متقن " güvenilir ve titizdir.³⁸³

³⁷⁴ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 391; Ahmet Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s.135.

³⁷⁵ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 391; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s.135.

³⁷⁶ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 391; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.126; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 99-100; Ahmet Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 135; Polat vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 145; Abdullah Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 74.

³⁷⁷ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 391; Ali Özek, *a.g.e.*, s.126; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s.137; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 278.

³⁷⁸ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 391; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 126; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 137; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 278.

³⁷⁹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 392; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 137; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 117-118.

³⁸⁰ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 391; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 137; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 278.

³⁸¹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 321; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 137; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 273.

³⁸² Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 391; Ali Özek, *a.g.e.*, s.127; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 137; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 273.

Üçüncü merteye : Bu merteye de sika, mutkîn, sebt, huccet, adl, hâfiz, zabt ve imam gibi terimler tekrar etmeksizin kullanılır. Bu merteye de râviler için şu terimler kullanılır : "ثقة" : güvenilir,³⁸⁴ "متقن" : titizdir,³⁸⁵ "ثابت" : sağlamdır,³⁸⁶ "حجة" : hadisleri delildir,³⁸⁷ "عدل" : âdildir,³⁸⁸ "حافظ" : hadis hafızıdır,³⁸⁹ "ضابط" : hadisleri iyi zabtedendir,³⁹⁰ "امام" : hadiste önderdir,³⁹¹ "كأنه مصحف" : sanki o Mushaf gibi sağlamdır.³⁹²

Dördüncü merteye : Bu merteye de güvenilir râviler için şu terimler kullanılır: "محل الصدق" : böylesine sadık denilebilir,³⁹³ "لا بأس به" : rivayetinde sakınca yoktur,³⁹⁴ "ليس به بأس" : onda bir beis yoktur, yani zararı yoktur,³⁹⁵ "متماسك" : sağlamdır,³⁹⁶ "ثقة ان شاء الله" : inşallah sikadır,³⁹⁷ "مأمون" : güvenilir,³⁹⁸ "خير" : hayırlı,³⁹⁹ "خير الناس" : insanların en hayırlısıdır.⁴⁰⁰

³⁸³ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 392; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 137; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 278.

³⁸⁴ Yahya b. Maîn, *et-Tarih ve'l-İlel*, c. I, s. 91; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 392; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 137; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 277-278.

³⁸⁵ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 392; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 125; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 132; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 237.

³⁸⁶ Yahya b. Maîn, *a.g.e.*, c. I, s. 91; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 392; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 137; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 273.

³⁸⁷ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 392; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 127; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 99; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 137; Polat vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 145; Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 117-118.

³⁸⁸ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 392; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 16.

³⁸⁹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 392; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 137; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 108.

³⁹⁰ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 392; Ali Özek, *a.g.e.*, s.127; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 335.

³⁹¹ Ali Özek, *a.g.e.*, s.127; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 135; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 136.

³⁹² Ali Özek, *a.g.e.*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 137; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 216-217.

³⁹³ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 393; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 125; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 140; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 168.

³⁹⁴ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 395; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 138; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 159.

³⁹⁵ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 393; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 163.

³⁹⁶ Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 231.

³⁹⁷ Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145.

³⁹⁸ Yahya b. Maîn, *et-Tarih ve'l-İlel*, c. I, s. 91; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 392; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 138; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 175.

³⁹⁹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 392; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 117.

⁴⁰⁰ Ali Özek, *a.g.e.*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 117.

Beşinci mertebe : Bu mertebe de râviler için şu terimler kullanılır: "شيخ": şeyhtir⁴⁰¹ " : "الي الصدق ما هو " : sıdk mertebesinden uzak değildir,⁴⁰² "الحديث جيد " : hadisi (rivayeti) iyidir,⁴⁰³ "حسن الحديث " : hadisi güzeldir,⁴⁰⁴ "صدق سبى الحفظ " : doğrudur fakat ezberi kötüdür,⁴⁰⁵ "صدق له او هام " : doğrudur, vehme düşer,⁴⁰⁶ "صدق ئيخط " : doğrudur, hata yapar,⁴⁰⁷ "صدق تغير بأخره " : doğrudur, hadisteki durumu ömrünün sonunda değişmiştir,⁴⁰⁸ "صدق رمى بالتشيع او الارعاء " : doğrudur, kendisine şialık ve mürcielik isnad edilir,⁴⁰⁹ "فلان روى عنه الناس " : falancadan herkes rivayette bulundu,⁴¹⁰ "وسط مقارب الحديث " : vasattır, hadis rivayeti doğruya yakındır.⁴¹¹

Altıncı mertebe: Cerh'in sınırında bulunan bir mertebedir. Bu mertebe de raviler için şu terimler kullanılır: "صالح الحديث " : hadisi delil olarak kullanılabilir,⁴¹² "ما اعلم به بأسا " : onda bir beis "ارجوانه لا بأس به " : fena olmadığını ümit ediyorum,⁴¹³

⁴⁰¹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 393; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 140; S. Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁰² Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 393; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 140; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 294.

⁴⁰³ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 393; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 125; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 50.

⁴⁰⁴ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 394; Çakan, *Hadis Usûli*, s. 99; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 140; Polat vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 112.

⁴⁰⁵ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 394; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 262.

⁴⁰⁶ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 394; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 231-262.

⁴⁰⁷ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 394; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 145; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 262.

⁴⁰⁸ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 394; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 262.

⁴⁰⁹ Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146.

⁴¹⁰ Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146.

⁴¹¹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 394; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 207.

⁴¹² Yahya b. Maîn, *et-Tarih ve'l-İlel*, c. I, s. 91; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 394; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 125; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 140; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 272.

⁴¹³ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 395; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 127; Çakan, *a.g.e.*, s. 99; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 71.

bilmiyorum,⁴¹⁴ "مقبول" : makbul birisidir,⁴¹⁵ "صحيح": Salih birisidir,⁴¹⁶ "بيروي حديثه " : hadisi rivâyet olunabilir,⁴¹⁷ "يكتب حديثه " : hadisi yazılabilir.⁴¹⁸

B. Cerh İçin Kullanılan Terimler ve Anlamları

Birinci mertebe: Bu mertebe kullanılan terimler ta‘dilînin en aşağısına en yakın olanıdır. Bu mertebedeki râvîlerin hadisi i‘tibar için alınır. Bu mertebe de kullanılan terimler şunlardır: "فيه لين" : onda gevşeklik var,⁴¹⁹ "لين الحديث" : hadisi gevşektir,⁴²⁰ "فيه مقال" : hakkında söz edilmiştir,⁴²¹ "تعرف و تنكر" : bazen ma‘ruf, bazen münker hadis rivayet eder,⁴²² "ليس بذاك" : bu konu da zayıftır,⁴²³ "ليس بالمتين" : güçlü değildir,⁴²⁴ "ليس بمرضية" : arzu edilen durumda değildir,⁴²⁵ "ليس بعمدة" : umde (temel) değildir,⁴²⁶ "ليس بحجة" : hakkında ihtilaf vardır,⁴²⁹ "تكلّموا فيه" : hakkında cerh amaçlı konuşular,⁴³⁰ "فيه طعن" : cerh

⁴¹⁴ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 395; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 167.

⁴¹⁵ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 394; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 168.

⁴¹⁶ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 394; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s.140; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 290.

⁴¹⁷ Ali Özek, *a.g.e.*, s.127; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 333.

⁴¹⁸ Ali Özek, *a.g.e.*, s.127; Çakan, *a.g.e.*, s. 100; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 332.

⁴¹⁹ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 396; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.129; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 97; Polat vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 146; Abdullah Aydınli, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 80.

⁴²⁰ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 164-165.

⁴²¹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 81.

⁴²² Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 321.

⁴²³ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 164.

⁴²⁴ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 163.

⁴²⁵ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 163.

⁴²⁶ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 164.

⁴²⁷ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 163.

⁴²⁸ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 165.

⁴²⁹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 80.

⁴³⁰ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 321.

amacı ile ona ta'ın ettiler,⁴³¹ "سيئ الحفظ" : hıfzı fenadır,⁴³² "فيه ضعف" : onun hadislerinde zayıflık vardır.⁴³³

İkinci mertebe: Eğer bir râvi çok fazla güçlü biri değilse ve "kavî değildir" denirse aşağıdaki terimler kullanılır : "ليس قوي" : râvi güçlü değildir,⁴³⁴ "ليس القوي بذلك" : ravi o kadar da güçlü değildir.⁴³⁵

Üçüncü mertebe: Bu mertebe de bulunan râvilerin hadisleri i'tibar için yazılır. Bu mertebe de kullanılan terimler şunlardır: "ضعيف الحديث" : hadisi zayıftır,⁴³⁶ "فدون ليس بقوي" : güvenilir derecesinden aşağıdadır,⁴³⁷ "ضعيف" : zayıftır,⁴³⁸ "منكر الحديث" : hadisi münkerdir,⁴⁴⁰ "حديثه منكر" : hadisi makbûl olmayan birisidir,⁴³⁹ "مضطرب الحديث" : onu zayıf kıldılar,⁴⁴¹ "واه" : hadis rivâyetinde gevşektir,⁴⁴² "لا يحتج به" : onunla ihticac olunmaz,⁴⁴⁴ "مجهول" : tanınmayan birisidir.⁴⁴⁵

Dördüncü mertebe : Bu mertebe de bulunan râvilerin hadisleri yazılmaz ve delil olarak da alınmaz. Bu mertebe de kullanılan terimler şunlardır: "رد حديثه" : hadisi

⁴³¹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 307.

⁴³² Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 276.

⁴³³ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 81.

⁴³⁴ Yahya b. Maîn, *et-Tarih ve'l-İlel*, c. I, s. 91; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 397; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.129; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 97; Polat vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 145; Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 163.

⁴³⁵ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 163.

⁴³⁶ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s.60; Polat vd., *a.g.e.*, s. 146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 337.

⁴³⁷ S. Polat vd., *a.g.e.*, s. 146

⁴³⁸ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s.60; Polat, vd., *a.g.e.*, s.146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 336.

⁴³⁹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s.60; Polat, vd., *a.g.e.*, s.146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 212-213.

⁴⁴⁰ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Polat, vd., *a.g.e.*, s.146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 100.

⁴⁴¹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat, vd., *a.g.e.*, s.146.

⁴⁴² Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 59; Polat, vd., *a.g.e.*, s.146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 327.

⁴⁴³ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Polat, vd., *a.g.e.*, s.146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 242.

⁴⁴⁴ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat, vd., *a.g.e.*, s.146; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 161.

⁴⁴⁵ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Polat, vd., *a.g.e.*, s.146; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 61; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 172-173.

reddedildi,⁴⁴⁶ "ردوا حديثه": hadisini reddettiler,⁴⁴⁷ "مردود الحديث": hadisi reddedilen birisidir,⁴⁴⁸ "ضعيف جدا": cidden zayıftır,⁴⁴⁹ "واه بمره": tamamen zayıftır,⁴⁵⁰ "لا يساوي شيئاً": hiçbir şeye değmez,⁴⁵¹ "ليس بشيء": bir şey değildir,⁴⁵² "طرحوا حديثه": hadisini attılar,⁴⁵³ "لا شيء": değersizdir,⁴⁵⁴ "مطروح": atılmıştır,⁴⁵⁵ "مطروح الحديث": hadisi atılmış birisidir,⁴⁵⁶ "ارم به": at onu.⁴⁵⁷

Beşinci merteye : Bu merteye de şu terimler kullanılır: "فلان متهم بالكنب اوالوضع": falanca kişi hadis uydurma ve yalancılıkla itham edilmektedir,⁴⁵⁸ "هالك": helak olmuştur,⁴⁵⁹ "متروك الحديث": terk edilmiştir,⁴⁶⁰ "ذاهب الحديث": hadisi gidicidir, yani değersizdir,⁴⁶¹ "متروك": hadisi terk edilendir,⁴⁶² "تركوه": onu terk ettiler,⁴⁶³ "سكتوا عنه": hakkında adaletli olması konusunda sustular,⁴⁶⁴ "فيه نظر": hakkında şüphe vardır,⁴⁶⁵ "لا يعتبر به": onunla itibar olunmaz,⁴⁶⁶

⁴⁴⁶ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 58; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 259.

⁴⁴⁷ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147.

⁴⁴⁸ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 397; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.128; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 96; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.147; Abdullah Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 175.

⁴⁴⁹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 60; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 337.

⁴⁵⁰ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 59; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 328.

⁴⁵¹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 307.

⁴⁵² Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 60; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 164.

⁴⁵³ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 58; Polat, vd., *a.g.e.*, s.117.

⁴⁵⁴ Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 160.

⁴⁵⁵ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 172.

⁴⁵⁶ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 172.

⁴⁵⁷ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 397; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 138.

⁴⁵⁸ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147.

⁴⁵⁹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 60; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 109.

⁴⁶⁰ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; S. Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 181.

⁴⁶¹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 60; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 335.

⁴⁶² Yahya b. Maîn, *a.g.e.*, c. I, s. 92; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 59; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 181.

⁴⁶³ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 59; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 317.

⁴⁶⁴ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 273.

"ولا مأمون" "ليس بثقة" "güvenilir değildir,"⁴⁶⁸ "لا يعتبر بحديثه" "hadisine itibar olunmaz,"⁴⁶⁷ "غير ثقة" "sika da değil, me'munda değildir,"⁴⁶⁹ "ساقط" "adaleti sakıttır."⁴⁷⁰

Altıncı mertebe : Bu mertebe cerh'in en ağır olanıdır. Bu mertebe de kullanılan terimler şunlardır: "فالن كذاب او يكذب": falanca yalancıdır veya yalan söyler,⁴⁷¹ "دجال": deccaldır,⁴⁷² "وضاغ": çok hadis uydurandır,⁴⁷³ "يضع": hadis uydurur,⁴⁷⁴ "وضع حديثا": hadis uydurdu,⁴⁷⁵ "اكذب الناس": insanların en yalancısıdır.⁴⁷⁶

III. ZEHEBÎ'NİN KULLANDIĞI CERH VE TA'DİL LAFIZLARI VE RÂVİLERİN TASNİFİ

Muhaddisler hadis aldıkları râvilerin daha iyi tanınması açısından râvileri bazı hususları dikkate alarak değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Onlar hakkında bir takım lafızlar kullanmışlardır. Bu bağlamda Zehebî hadis râvilerini ilmi kişilikleri, inanç yönleri, adaletli olup olmamaları, herhangi bir cerh'e tabi tutulup tutulması bakımından ele almıştır. Bunları değerlendirmede bazen farklı davranmıştır. Bu bağlamda Zehebî'nin râvileri tenkitinde kullandığı lafızları kategorize ederek ele alabiliriz.

⁴⁶⁵ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 398; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.125; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 97; Ahmet Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 60; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.147; Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 81.

⁴⁶⁶ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 161.

⁴⁶⁷ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 161.

⁴⁶⁸ Yahya b. Maîn, *et-Tarih ve'l-İlel*, c. I, s. 92; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Ahmet Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 60; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 164.

⁴⁶⁹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 90.

⁴⁷⁰ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 271.

⁴⁷¹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 97; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 55; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 150.

⁴⁷² Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 55; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁷³ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 328-329.

⁴⁷⁴ Yahya b. Maîn, *a.g.e.*, c. I, s. 92; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 332.

⁴⁷⁵ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.125; Çakan, *a.g.e.*, s. 987; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 332.

⁴⁷⁶ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s.128; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 55; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 64.

A. İlmî Kariyerine Göre Râviler

Zehebî, Mâlik (v. 179/796) için uzun ömürlü, âli rivâyetli, parlak zihin ve anlayışlı geniş bilgi sahibi, huccet, rivâyetleri sahih sünnete yapışan, adaletli, fıkıh ve fetvada önder bir şahsiyettir,⁴⁷⁷ İbn Ebî Zîb (v.159/776) için ilim ehlerinden, hakkı söyleyen, hadis hâfızı, kitabı olmayan, cuma namazına erken giden, imam çıkıncaya kadar namaz kılan bir şahsiyettir,⁴⁷⁸ Kâsım (v. 600/1204) için sadûk bir muhaddis, orta bilgili, gariplere ikram eden, yazısı zayıf reddedilen birisidir,⁴⁷⁹ İbn Ukde (v. 332/944) için âli ve nâzil hadis rivâyet eden, hakkı ve batılı yazan, hâfızlığı kuvvetli, hadisi çok olan, kitap tasnifi ve cem eden bâb ve terâcim konusunda seyahati olan bir şahıstır,⁴⁸⁰ İbrahim b. Saîd el-Cevherî (v. 407/1017) için şüphesiz İbrahim huccettir,⁴⁸¹ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm için kim onun kitabına bakarsa onun hâfızlığını, ilmi mekanını, hadisin illetlerini bildiğini geniş bir ilme sahip olduğunu, fıkıh ilminin ihtilaflarını bildiğini ve imam olduğunu görecektir⁴⁸² lafızlarını kullanmıştır. Zehebî hadis râvilerini ilmi birikimlerini de dikkate alan ve bu bağlamda değerlendirmeler yapan bir müelliftir. Onların ilmi durumunu hem tespit, hem de takdir etmeye çalışmıştır.

1. Rivâyet Sayısı Açısından Râviler

Ebû Bürde b. Ebî Musa el-Eş'ari'nin (v. 104/773) hadisinin çok⁴⁸³, Hârice b. Zeyd Sâbit'in âlimlerin büyüğü olmasına rağmen hadisinin az,⁴⁸⁴ İbrahim et-Teymî (v. 92/711) için sika olmasına rağmen kitap ehlinin kendisinden duyduğu hadislerinin az,⁴⁸⁵ Half b. Sâlim (v. 231/846) için ashabin değerinde hadis rivâyet ettiğini,⁴⁸⁶ Osman el-Bettî'nin *Sahih-i Müslim*'de fitne konusunda bir hadisinin olduğunu ve onu şahit olarak tahric ettiğini,⁴⁸⁷ Ömer b. Şebib el-Müslî'nin (v. 202/818), İbn Mâce'nin yanında bir hadisinin bulunduğunu,⁴⁸⁸ Kanber'in rivâyetinin az olduğunu,⁴⁸⁹ İbn Cerir'e (v. 310/

⁴⁷⁷ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 212.

⁴⁷⁸ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 192.

⁴⁷⁹ Zehebî, *Tezkira*, c. IV, s.1368.

⁴⁸⁰ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 839.

⁴⁸¹ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 36.

⁴⁸² Zehebî, *Tezkira*, c. II, s.417.

⁴⁸³ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 95.

⁴⁸⁴ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 91-92.

⁴⁸⁵ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s.73.

⁴⁸⁶ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 660.

⁴⁸⁷ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 60.

⁴⁸⁸ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 204.

⁴⁸⁹ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 392.

923) ait hadis turûkunu gösteren cildi gördüğünü, turûkunun çokluğundan dehşete düştüğünü,⁴⁹⁰ İshak b. Behlül b. Hasan'ın (v. 252/867) ezberinden kırk bin hadis tahdis ettiğini,⁴⁹¹ Cerir b. Yezid'in, Nesâi ve İbn Mâce'den sadece bir hadisi olduğunu,⁴⁹² Selman b. Fervah için kendisine tâbi olunmayan on hadisi olduğunu,⁴⁹³ Süleyman et-Teymiyye'nin (v.245/860) iki yüz hadis tahric ettiğini⁴⁹⁴ kaydetmektedir. Zehebî'nin râvilerle ait olan hadislerin sayısını dikkate alarak değerlendirmeler yapması râvilerin rivâyetlerinin hem kemmiyyet hem de keyfiyyet açısından önemli görüldüğüne işaret eder.

2. Belde ve Mesleklere Göre Râviler

Hasan b. Ebî'l-Hasan el-Bağdâdî'ye Bağdat imamı⁴⁹⁵ Ali b. Âsım b. Süheyb'e (v. 201/817), Irâk'ın senedcisi demiştir.⁴⁹⁶ Enes b. İyaz (v. 200/816) ve İsmail b. Ebî Üveys'in (v.226/841) Medine'nin,⁴⁹⁷ Ebû Muâviye'nin (v. 195/811) Kûfe'nin,⁴⁹⁸ Züheyr b. Muâviye b. Hadic'in (v. 173/790) Cezîre'nin,⁴⁹⁹ Cerîr b. Hazm'ın Basra'nın muhaddisleri⁵⁰⁰ olduklarını bildirmiştir.

Zehebî, râvilerin memleketlerinin isminin verilmesinin onun tanınması açısından önemine dikkat çekmiştir. Râvinin yetiştiği çevrenin ilmi gelişme yönünden ele alınması bakımından önemli olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda râvilerin hangi hadis ilim merkezinde hocalık yaptığını söylemesini, İbnü's-Sabûni (v. 680/1282) *Dâru'n-Nuriye'de* hocalık yapmıştır sözünden anlamaktayız.⁵⁰¹ İbn Kuteybe'nin (v. 276/889) ilmin kaynağı olduğu halde hadis ilmiyle meşguliyetinin az olması sebebiyle hadis ilminde otorite kabul edilemeyeceğini bildirmiştir.⁵⁰² İshak b. el-Mervezî (v. 238/853) için terk edilemeyen birisi olduğunu, kendisinden hadis almayı terk edenler azdır, sözünden anlamaktayız. Bu söz, Mervezî'nin ilmi konumunun önemli olduğunun

⁴⁹⁰ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s.713

⁴⁹¹ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 518.

⁴⁹² Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 397.

⁴⁹³ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 187.

⁴⁹⁴ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 151.

⁴⁹⁵ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s.483.

⁴⁹⁶ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 316.

⁴⁹⁷ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 323.

⁴⁹⁸ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 409.

⁴⁹⁹ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 294.

⁵⁰⁰ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 233.

⁵⁰¹ Zehebî, *Tezkira*, c. IV, s.1464.

⁵⁰² Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 633.

tesbitini yapmaktadır.⁵⁰³ Cerir b. Abdilhâmid (v. 188/804) için güvenilir olması ve hıfzı sebebiyle kendisine hadis için gidilen bir şahıs⁵⁰⁴ olduğunu, Muhammed b. Ziyâd b. Zebbâri'l-Kelbî'nin muhaddis değil şair olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁵ Bu tespitleriyle râvilerin rivâyetlerinde adalet ve zabt sıfatları yanında başka meziyetlerini de dikkate aldığını göstermektedir.

3. Abartılı Tanımlar

Half b. Sâlim (v. 231/846) için “O Rasulullah’ın ashabı denginde hadis rivâyet eden birisidir.”⁵⁰⁶ Ebû Kureyb (v. 248/863) için de “*Ahmed’den sonra onun benzerini görmedim,*”⁵⁰⁷ demiştir.

el-Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sekafi el-Kezzab için “*Ondan hiçbir şey rivâyet olunmaz. Çünkü o apaçık dalâlettedir. Cibril’in kendine indiğini ileri sürmektedir. O, Haccâc’dan daha katı kalplidir*” sözü, râvilerin bazılarının inanç bakımından bozukluklarını ve râvilerin kişilik karakterlerini tahlil ederek değerlendirmeye çalıştığını göstermesi açısından önemlidir.⁵⁰⁸ Ömer b. Abdilaziz (v. 101/720) için *imam, fakih, müctehid, sünneti bilen yüksek sebt, huccet, hâfız ve Allah’tan korkandır* lafızlarını bir arada zikretmiştir.⁵⁰⁹ Ömer’i bu dokuz vasıfla saymasının onun ilmi konumunun ne kadar yüksek olduğunu göstermesi bakımından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Kısacası, Zehebî’nin hayat hikayesini verdiği râvinin tüm özelliklerini anlatması, onun hadis ilminde daha iyi tanınması ve rivâyetinin kabul edilip-edilmemesi açısından önemli olduğu içindir. Râvinin ilmi konumunun, mezhebinin inancının bilinmesi onun tanınması açısından önemlidir. Râvi iyi tanınan birisi olursa onun rivâyetinin alınmasında tereddüt edilmez. Zehebî kendinden sonraki muhaddislere faydalı olması açısından hayat tercemesini verdiği râvileri ince ayrıntılarına varıncaya kadar tanıtmıştır.

⁵⁰³ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 182.

⁵⁰⁴ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 272.

⁵⁰⁵ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 552.

⁵⁰⁶ Zehebî, *Mizân*, c.I, s. 660.

⁵⁰⁷ Zehebî, *Tezkira*, c.I, s. 497.

⁵⁰⁸ Zehebî, *Mizân*, c.III, s. 80.

⁵⁰⁹ Zehebî, *Tezkira*, c.I, s. 118.

B. Hadis Râvileri İçin Kullandığı Ta‘dil Lafızları ve Diğer Münekkitlerin Görüşleri

Zehebî hadis râvileri için bir takım ta‘dil lafızları kullanmıştır. Bu ta‘dil lafızları ravinin daha iyi değerlendirilmesi içindir. Kullandığı ta‘dil lafızları ve diğer münekkitlerin Zehebî'nin kullandığı ta‘dil lafızları hakkındaki görüşleri ricâl ilminde önemli bir yer teşkil etmektedir.

1. Adalet Bakımından Kusursuz Olmakla Birlikte Zapt Yönünden Sika Râvilerin Mertebesine Ulaşamayan Zayıf Râviler İçin Kullandığı Ta‘dil Lafızları

Zehebî, adalet bakımından bir kusuru olmayan fakat hadisi zapt etme konusunda güvenilir râvilerin mertebesine ulaşamayan râviler için şu terimleri kullanmıştır:

1.1. Sâlihü'l-hadis صالح الحديث

Ta‘dil'in altıncı mertebesinde bulunan râviler için kullanılan bu lafız, hadis ilminde güvenilen, salih ve hadisi geçerli olanlar için⁵¹⁰ kullanılmıştır. Bu râvilerin hadisi i‘tibar için alınır. Sika, mutkin, sebt, sadûkun vb. lafızlarından derece yönünden aşağı mertebededir.⁵¹¹ Bu sîga, Zehebî ve Irâkî'ye göre ta‘dil'in dördüncü, Sehâvi'ye göre ise altıncı mertebesinde bulunan râviler için kullanılan bir sîgadır. Böyle râvinin rivâyet ettiği hadis başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i‘tibar için alınır.⁵¹²

İshak b. el-Müseyyib,⁵¹³ Saîd b. Riyâd eş-Şeybânî,⁵¹⁴ el-Hasan b. Zekvân,⁵¹⁵ Talha b. Hıraş b. Abdurrahman b. Hıraş b. Sammete el-Ensâri es-Sülemî,⁵¹⁶ Halid b. Yezîd el-Mer‘î,⁵¹⁷ Seyyar b. Hâtim el-Anez el-Basrî⁵¹⁸ adlı râviler Zehebî tarafından Sâlihü'l-hadis olarak kabul edilmiştir. Zehebî, bu râvileri kendi ölçütlerine göre değerlendirirken

⁵¹⁰ Polat vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 146.

⁵¹¹ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s.124; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 394; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 55; *Hadis Istıhlahları*, s. 91; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.125; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s.117; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 99-100; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s.140; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta‘dil”, s. 398.

⁵¹² Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 100; Abdullah Aydın, *Hadis Istıhlahları Sözlüğü*, s. 272.

⁵¹³ Zehebî, *Mizân*, c. I, s.186; Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s.176.

⁵¹⁴ Zehebî, *Mizân*, c. II, s.138.

⁵¹⁵ Zehebî, *Mizân*, c. I, s.489.

⁵¹⁶ Zehebî, *Mizân*, c. II, s.338.

⁵¹⁷ Zehebî, *Mizân*, c. I, s.341.

⁵¹⁸ Zehebî, *Mizân*, c. I, s.253.

diğer hadis münekkitlerinin de değerlendirmelerini göz önünde bulundurarak râviler hakkında söz söylemeye çalışır. Bu onun önemli özelliklerinden birisidir.

Sâlihü'l-hadis ile eş anlamlı olan “Süveylih” lafzı vardır. Zehebî ve Irâki'ye göre ta'dil'in dördüncü, Sehâvi'ye göre altıncı mertebesindeki bir râvi için kullanılır. Böyle bir râvinin rivâyeti itibar için alınır.⁵¹⁹

Zehebî bu terimi; Ahmed b. Ubeyd b. Nâsîh,⁵²⁰ Ubeydullah b. Ali b. Ebî Râfi,⁵²¹ Osman b. Abdurrahman El-Cümehi El-Basrî,⁵²² Osman b. Muhammed el-Enemâti,⁵²³ Ali b. el-Â'la b. Âmir b. es-Sa'lebî,⁵²⁴ Amr b. Müslim el-Cenedî,⁵²⁵ Muhammed b. Harman el-Kays el-Basrî,⁵²⁶ Muhammed b. Abdillâh ez-Zuhri,⁵²⁷ Recâ b. Ebî Ata el-Mısırî,⁵²⁸ Sehl b. Ebî Salt es-Sîrac,⁵²⁹ adlı râviler için kullanmıştır. Zehebî bu râviler hakkındaki değerlendirmelerinin yanında diğer münekkitlerin görüşlerini de bize aktarmıştır.

Aynı manaya gelen “Sâlihü'l-hâl” sîgasını Abdussamed b. el-Fadl,⁵³⁰ el-Ala b. Hilal b. Ebî Atiye el-Bâhili,⁵³¹ “Salaha hâluhu” sîgasını da Ebû Hureyre⁵³² adlı râviler için kullanmıştır. Salihü'l-hadis, adalet bakımından kusurlu olmakla birlikte zabt yönünden sika râvilerin mertebesine ulaşamayan zayıf râviler hakkında kullanılan bir terimdir. Ta'dil'in altıncı mertebesinde bulunan râviler hakkında kullanılmasına rağmen Zehebî, ta'dil'in dördüncü mertebesinde bulunan râviler için kullanır. Böyle râvinin rivâyet ettiği hadis başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibar için alınır değerlendirmesinde bulunur. Süveylih, Salih'ul-hal ve Salaha hâlihu lafızları Salih'ul-hadis ile aynı anlama gelmektedir. Hadis

⁵¹⁹ İbnü's-Salah, *a.g.e.*, s.125 ; Ahmet Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 394; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 127; Çakan, *Hadis Usûlu*, s. 100; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 290; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.146; Ahmet Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 140; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, s. 398.

⁵²⁰ Zehebî, *Mizân*, c.I,s.118.

⁵²¹ Zehebî, *Mizân*, c.IV,s.14.

⁵²² Zehebî, *Mizân*, c.IV,s.14.

⁵²³ Zehebî, *Mizân*, c.IV,s.52.

⁵²⁴ Zehebî, *Mizân*, c.IV,s.143.

⁵²⁵ Zehebî, *Mizân*, c.IV,s.289.

⁵²⁶ Zehebî, *Mizân*, c.IV,s.528.

⁵²⁷ Zehebî, *Mizân*, c.IV,s.592.

⁵²⁸ Zehebî, *Mizân*, c.II, s.46.

⁵²⁹ Zehebî, *Mizân*, c.II, s.142.

⁵³⁰ Zehebî, *Mizân*, c.II,s.621.

⁵³¹ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s.106.

⁵³² Zehebî, *Tezkira*, c.I,s.33.

ilminde böyle râvilerin rivâyet ettikleri hadislerin senedi araştırılır. Hadis daha kuvvetli bir senetle rivâyet edilmişse o senetle alınır. Şayet kuvvetli senet yok ise o zaman rivâyetleri itibar için alınır.

Kısaca özetlenirse Zehebî, adalet yönünden kusursuz olan fakat zabt yönünden sika râvilerin mertebesine ulaşamayan râviler hakkında Salih'ul-hadis terimini kullanmıştır. Bu terim Zehebî'ye göre ta'dil'in dördüncü mertebesinde bulunan râviler için kullanılır. Süveylih, salihul-hal, salaha hâluhu gibi terimlerde salihu'l-hadis terimi ile aynı anlama gelmektedir. Böyle râvilerin rivayeti başka senetlerine bakılmaksızın itibar için alınır.

1.2. Sadûk ve Meâdinü's-Sıdk صدوق و معادن الصدق

Sadûk, sıdk kökünden türetilmiş mübalağalı ismi fail olup son derece doğru sözlü kimse anlamına gelmektedir. Zehebî'ye göre bu lafız râvinin güvenilir veya zayıf olduğuna delâleti hususunda ihtilaf bulunduğunu hatırlattıktan sonra onun cerh lafzı olmadığını üst seviyede olmasa da râvinin güvenilir olduğuna delâlet ettiğini söylemektedir.⁵³³

Zehebî ve Irâkî'ye göre ta'dil'in üç, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvi için kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin hadisi yazılır ve araştırılır.⁵³⁴ Meâdinü's-sıdk, doğruluğun kaynaklarından manasına gelmektedir.⁵³⁵

Bu sîgayı, Ahmed b. Sabit et-Tarkî el-Hâfız,⁵³⁶ Ahmed b. Ali b. Bedrân el-Halvân el-Mukrî,⁵³⁷ Ahmed b. Amr el-Hâfız,⁵³⁸ Üsame b. Hafsi,⁵³⁹ Cerir b. Abd el-Humeyd,⁵⁴⁰ Cümejd b. Abdurrahman,⁵⁴¹ Muhammed b. Muhammed b. Süleyman,⁵⁴²

⁵³³ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 394; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s. 116; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 99; Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 261-262; S. Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 149; Sadûk lafzı için bkz., Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 151-163; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 398.

⁵³⁴ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 394; Mehmet Yaşar Kandemir, *a.g.e.*, s.116; Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 261; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 398.

⁵³⁵ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 135.

⁵³⁶ Zehebî, *Mizân*, c. I, s.86.

⁵³⁷ Zehebî, *Mizân*, c.I, s. 122.

⁵³⁸ Zehebî, *Mizân*, c.I, s.124-125.

⁵³⁹ Zehebî, *Mizân*, c.I, s. 174.

⁵⁴⁰ Zehebî, *Mizân*, c.I, s. 394.

⁵⁴¹ Zehebî, *Mizân*, c.I, s.420.

⁵⁴² Zehebî, *Mizân*, c. III, s.27.

Muhammed b. Müzâhim,⁵⁴³ Muhammed b. Musaffa,⁵⁴⁴ Muhammed b. Meymun,⁵⁴⁵ Muhammed b. Vaddah el-Kurâzi,⁵⁴⁶ Musa el-Kazım,⁵⁴⁷ Ca'fer b. Muhammed⁵⁴⁸ adlı râviler için kullanmıştır. Ayrıca bu râviler hakkında değerlendirme yapan diğer hadis münekkitlerinin de değerlendirmelerine işaret etmiştir. Sadûk lafızına bir takım ilaveler yapılmıştır. Mesela Sadûk lehu evham (yanlışları çok doğru râvidir) ta'dil'in beşinci mertebesinde bulunan râviler için kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyeti i'tibar için alınır.⁵⁴⁹

1.2.1. Sadûk Lehû Evham صدوق له اوهام

Zehebî bu sîgayı; Mamer b. Raşit Ebû Urvete,⁵⁵⁰ Ebû Bekr b. Ayyaş⁵⁵¹ adlı râviler hakkında diğer hadis münekkitlerinin de görüşlerini belirtmek suretiyle kullanmıştır. Aynı manaya gelen Sadukü Yuhti sîgasını Harp b. Meymune Ebû'l-Haddab el-Ensârî⁵⁵² adlı râvi için kullanmıştır. Harp hakkında diğer hadis münekkitlerinin görüşlerine de işaret etmiştir.

Sadûk Yehimü (sadûk ama vehimleri var), Sadûk Tegayyere bi Ahîretin (sadûk ama hayatının sonuna doğru değişmiştir), Sadûk Seyyiü'l-Hıfz (sadûk ama ezberi kötü) sîgaları aynı anlama gelmelerine rağmen bu sîgaları kullanmamıştır.⁵⁵³ Sadûk Gayru Müttehim sîgasını, İbn Mende için kullanmıştır.⁵⁵⁴ Sadûk Lem Yuttehim (suçlanmadan sadûk) lafzını Muhammed b. Tâhir el-Makdisi için kullanmış ve vehminin çok olması sebebiyle zayıf olduğunu bildirmiştir. İbn Nâsır, “*Muhammed için hatalı ve hadisleri yanlış harekeleyen birisidir,*” İbn Asâkir ise, “*Kütüb-i Sitte 'yi cem etmiştir ama çok açık*

⁵⁴³ Zehebî, *Mizân*, c.III, s. 34.

⁵⁴⁴ Zehebî, *Mizân*, c.III, s.43.

⁵⁴⁵ Zehebî, *Mizân*, c.III, s.53.

⁵⁴⁶ Zehebî, *Mizân*, c.III, s.59.

⁵⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, c.VI, s. 270; Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Ramazan Kazan, *İslam'ın Evrensel Değerlerinden Ahde Vefa*, Nobel Yayınları, Ankara, 2018, s. 108.

⁵⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, c.VI, s. 270; Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Ramazan Kazan, *a.g.e.*, Nobel Yayınları, Ankara, 2018, s. 109.

⁵⁴⁹ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s.124; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasis*, s.79; Ahmet Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 394; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s.116; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 261-262; S. Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.145; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, s. 398.

⁵⁵⁰ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 154.

⁵⁵¹ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 499-503.

⁵⁵² Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 470.

⁵⁵³ Ali Özek, *a.g.e.*, s. 125; Mehmet Yaşar Kandemir, *a.g.e.*, s. 116; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 262; S. Polat, vd., *a.g.e.*, s.145.

⁵⁵⁴ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s.1034.

hataları vardı” demişlerdir.⁵⁵⁵ Eğer râvi bid‘at ehli ise Sadûk Lakinnehu Mubtedeu‘ (doğru fakat bid‘at sahibidir)⁵⁵⁶ lafzını, râvinin doğru olduğunu zannederse Sadûk İnşaaallah, (doğru olduğunu sanırım)⁵⁵⁷ lafızlarını kullanmıştır.

Sadûk lehû garâib sîgasını Ahmed b. Umeyr b. Havsâ için kullanmıştır. Dârekûtnî, “*Ahmed’in kuvvetli olmadığı,*” İbn Mende, “*Havsâ’ya ait iki yüz cüz işittim keşke onlar sahih olsalardı,*” demişlerdir.⁵⁵⁸

1.2.2. Mahalluhu’s-Sıdk محله الصدق

Böylesine sâdık denilebilir anlamındadır.⁵⁵⁹ Zehebî ve Irâkî’ye göre ta‘dil’in dört, Sehâvi’ye göre altıncı mertebesinde bulunan râvi için kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyeti i‘tibar için alınır.⁵⁶⁰ İbn Hâtim’e göre ta‘dil’in ikinci mertebesidir.⁵⁶¹ Bir kimse hakkında mahalluhu’s-sıdk lafzı kullanılırsa hadislerinin tetkik üzere yazılabileceğine işaretir.⁵⁶²

Zehebî bu sîgayı, Ahmed b. el-Münzîr b. el-Cârud,⁵⁶³ Kâsım b. el-Hakem b. Evs el-Ensar el-Basri,⁵⁶⁴ Bekr b. Amr el-Meâferi,⁵⁶⁵ Hüseyin b. el-Hasan es-Seylamâni,⁵⁶⁶ Humeyd b. Ziyad el-Asbehî,⁵⁶⁷ adlı râviler için kullanmıştır. Ayrıca bu râviler hakkında diğer hadis münekkitlerinin de değerlendirmelerine işaret etmiştir.

⁵⁵⁵ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 587.

⁵⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bâisü’l-Hasîs*, s. 79; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 394; Mehmet Yaşar Kandemir, *a.g.e.*, s. 116; Abdullah Aydınlı, *a.g.e.*, s. 261.

⁵⁵⁷ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c.1, s. 394; Emin Aşıkutlu, *a.g.e.*, s. 398; Abdullah Aydınlı, *a.g.e.*, s. 261.

⁵⁵⁸ Zehebî, *Mizân*, c. I, s.125.

⁵⁵⁹ İbnü’s-Salah, *Ulûmü’l-Hadis*, s. 124; İbn Kesîr, *el-Bâisü’l-Hasîs*, s. 80 ; Ahmet Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, s. 393; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.125; Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s. 206; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s. 116; Çakan, *Hadis Usûlü*, s.100; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.145; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s.140; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta‘dil”, s. 398.

⁵⁶⁰ Abdullah Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 167.

⁵⁶¹ Ahmet Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 392.

⁵⁶² Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 55.

⁵⁶³ Zehebî, *Mizân*, c. I, s.158.

⁵⁶⁴ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 370.

⁵⁶⁵ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 347.

⁵⁶⁶ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 531.

⁵⁶⁷ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 612.

1.3. Câizü'l-hadis جائز الحديث

Adalet yönünden kusursuz fakat zabt yönünden sika râvilere ulaşamayan râviler için kullanılan bir sîgadır, hadisi alınılabilir manasındadır.⁵⁶⁸ Bu sîgayı; Zekeriya b. Yahya b. Umâte⁵⁶⁹ ve Saîd b. Ammare⁵⁷⁰ adlı râviler için kullanmıştır. Ayrıca bu iki râvi hakkında diğer münekkitlerin değerlendirmelerine de yer vermiştir.

1.4. Hasen'ül-hadis veya Hadisuhû hasen حسن الحديث او حديثه حسن

Hadisi güzeldir anlamındadır. Ta'dil'in beşinci mertebesinde bulunan bir râvi için kullanılan bir sîgadır.⁵⁷¹ Adalet yönüyle kusursuz olmakla birlikte zaptları sika râvileri zaptına ulaşamayan zayıf râviler hakkında kullanılan bir terimdir. Hadisi hasendir, manasına gelmektedir.⁵⁷² Irâki ve Zehebîye göre ta'dil'in dört, Sehâviye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan sîgadır. Bu râvinin rivâyeti itibar için alınır.⁵⁷³ Bu sîgayı; Muhammed b. Keys el-Esedi,⁵⁷⁴ Ebû Bekr en-Neşhel el-Kûfi⁵⁷⁵ adlı râviler için kullanmış ve bu râviler hakkında diğer münekkitlerin değerlendirmelerine de işaret etmiştir.

Sadûk veya Meâdinu's-sıdk lafzını Zehebî cerh ve ta'dil bakımından kendisine güvenilir, doğru süzlü olan râviler hakkında kullanmıştır. Zehebî bu lafzı ta'dil 'in üçüncü derecesinde bulunan râviler için kullanmıştır. Bu râvilerin rivâyet ettikleri araştırılmak suretiyle yazılır. Râviler doğru kişiler olmasına rağmen hadisi algılama zayıflığı, ömürlerinin sonunda durumlarının değişmesi, çok hataya düşmeleri vb. sebeplerden dolayı sadûk lafzına bir takım ilaveler yapılmıştır. Mesela sadûk lehü evhâm (doğrudur ama bir takım kusurları vardır), Sadûk vehîmu (doğru sözlüdür ancak hataları vardır). Zehebî, bu iki lafzı İbn Hacer'in çokca kullandığına işaret etmiştir. Sadûk yuhtî (doğrudur ama bir takım hataları vardır) lafzı, "sadûk lehü evham" lafzı ile aynı manaya gelmektedir. Sadûk teğayyere bi ahîratın (doğrudur fakat bu doğruluğu hayatının sonunda değişmiştir), Sadûk seyyiü'l-hıfz (doğru ama ezberlemesi zayıf),

⁵⁶⁸ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 140.

⁵⁶⁹ Zehebî, *Mizân*, c. II, s.75.

⁵⁷⁰ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 153.

⁵⁷¹ İbnü's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s.124; Ahmet Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 394; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 99; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 145.

⁵⁷² Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 140.

⁵⁷³ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 112.

⁵⁷⁴ Zehebî, *Mizân*, c. III, s.16.

⁵⁷⁵ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 496.

Sadûk İnşallah (doğru olduğunu sanırım)lafzını, Zehebî ta‘dil’in dördüncü mertebesinde bulunan râviler için kullanmıştır. Sadûk Lakinnehû Mübtedeu‘ (doğru fakat bid‘at sahibidir), sadûk olan râvi bid‘at ehli olsa bile bunun propagandasını yapmaz ise Zehebî’ye göre rivâyeti alınır. Zehebî, sadûk lafzına inşallah lafzı eklenirse bu terim ta‘dil ’in dördüncü derecesi sadûk lakinnehû mübtedeu lafzı eklenirse ta‘dil’in beşinci derecesi olarak kabul eder. Bu terimler ile anılan râvilerin rivâyetleri başka bir rivâyetlerinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i‘tibar için alınır. Sadûk lafzına bir takım ilavelerin yapılması râvilerinde kendi aralarında hadisi anlama ezberleme ve başkalarına aktarmada farklılıklar gösterdiklerine işaret etmektedir.

1.5. Sikat نكته

Sikat, güvenilir manasına gelen ta‘dil lafızlarından birisidir.⁵⁷⁶ Adalet ve zabt niteliklerini tam olarak taşıyan hadis rivâyetinde güvenilir râviler için kullanılan bir sîgadır. Sehâvi’ye göre ta‘dil’in dördüncü, İbn Hacer’e göre üçüncü mertebesinde bulunan râviler hakkında kullanılır. Huccet, Mutkîn, Sebt sîgaları da aynı manalara gelmektedir. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis delil olarak alınır. İbn Hıbban hocası ve talebesi sika olan meçhul bir râviyi sika kabul eder.⁵⁷⁷ Bu ta‘dil lafzına bir takım lafızlar ilave edilir. Örneğin “Sikatün Sebt”, sikadır, sebtir. “Sikatün Sikat” sikadır, sikadır. “Sikatün Huccet” sikadır, huccettir. “Sikatün Hâfiz” sikadır, hâfizdir. “Sikatün Mutkîn” sikadır, mutkîndir vb. gibi.⁵⁷⁸ Bu sika lafzına ilave edilmesinin sebebi bu râvilerin tam anlamıyla sağlam ve güvenilir olduğunu göstermek içindir. Aynı veya farklı ta‘dil lafızları tekrar edilirse Zehebî, bu lafızların birinci derece ta‘dil lafızları olduğuna işaret etmiştir.

⁵⁷⁶ İbnü’s-Salah, *Ulûmü’l-Hadis*, s. 122; İbn Kesîr, *el-Bâisü’l-Hasîs*, s. 79; Ahmet Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 392; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.126-127; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkit*, s. 116; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 137; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta‘dil”, s. 398.

⁵⁷⁷ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 277.

⁵⁷⁸ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 55; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 99; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 145.

Bu sîgayı Eban b. Yezid,⁵⁷⁹ İbrahim, Saîd b. el-Cevheri,⁵⁸⁰ Hâlid b. Mihran,⁵⁸¹ Saîd b. Ebi Meryem,⁵⁸² Saîd b. Ebi Saîd⁵⁸³ adlı râviler için kullanmış, diğer münekkitlerin bu râviler hakkındaki değerlendirmelerini de bizlere bildirmiştir.

1.6. İmâm امام

Hadis ilminde en üst mertebelere ulaşmış hoca anlamındadır. Bu terim, hâkim, hucet ve hâfız ünvanlarıyla aynı manada kullanılan muhaddis ünvanı yerine kullanılır. Sehâvi'ye göre ta'dil'in dördüncü mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis delil olarak alınır.⁵⁸⁴ Zehebî bu terimi, Şerik b. Abdullah Hişâm b. Urve için kullanmıştır. Ancak Ebû'l-Hasan Kattân Hişâm'ın ileriki yaşlarında ezberlediklerinin tümünü unuttuğunu bildirmiştir.⁵⁸⁵

1.7. Lâ Be'se Bihi لا بأس به

Onda bir beis yoktur, zararı yoktur anlamına gelmektedir.⁵⁸⁶ Zehebî ve Irâki'ye göre ta'dil'in üçüncü, Sehâvi'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle râvinin rivâyeti i'tibar için alınır. Yahya b. Maîn, Ebû Zûra ed-Dımaşki bu sîgayı sika manasında kullanırlar.⁵⁸⁷

Zehebî bu sîgayı sebt hucet, sebt hâfız, sika mutkîn, sika sika, sika sadûk gibi lafızlardan hemen sonra zikretmek suretiyle güvenilir râvi hakkında kullanıldığına işaret etmiştir.⁵⁸⁸ Zehebî bu sîgayı; Yunus b. Ebî İshak, Amr b. Abdullah el-Hemedâni es-Sebiî,⁵⁸⁹ İbrahim b. Mahmud b. Hayyar el-Mukri,⁵⁹⁰ Ahmed b. Saîd- el-Hemedâni (İbnü

⁵⁷⁹ Zehebî, *Mizân*, c.I, s.16.

⁵⁸⁰ Zehebî, *Mizân*, c.I, s.36.

⁵⁸¹ Zehebî, *Tezkira*, c.I, s.392.

⁵⁸² Zehebî, *Mizân*, c.I, s.643.

⁵⁸³ Zehebî, *Tezkira*, c.I, s.116.

⁵⁸⁴ Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 127; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 99; Abdullah Aydınli, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 136; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s.125; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 398.

⁵⁸⁵ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 232.

⁵⁸⁶ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s.123; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 79; Ahmet Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 392; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 125; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 55; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s. 117; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 100; Polat vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 145; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 141; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 398.

⁵⁸⁷ Abdullah Aydınli, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 159.

⁵⁸⁸ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 147.

⁵⁸⁹ Zehebî, *Mizân*, c.III, s. 483.

⁵⁹⁰ Zehebî, *Mizân*, c.I, s. 65.

Vehb'in dostu),⁵⁹¹ Muhammed b. Abdullah b. Hafs el-Ensârî,⁵⁹² Muhammed b. Ukbe⁵⁹³ adlı râviler için kullanmış râvilerin diğer hadis münekkitleri hakkında yaptıkları değerlendirmelere de işaret etmiştir.

1.8. Ehâdisuhû Müstakîm احاديثه مستقيم

Onun sözü, hadisleri ve rivâyetleri doğrudur, sağlamdır, manasına gelmektedir. Müstakîmü'l-hadis, Müstakîmü'l-emr, Müstakîmü'r-rivâye lafızları da aynı manalara gelmektedir.⁵⁹⁴ Makbul lafzı aynı anlama gelmektedir. Âlimlere göre ta'dil'in altıncı mertebesindeki râviler için kullanılmıştır.⁵⁹⁵ Bu sîgayı Mesleme b. Muhammed es-Sakefî için kullanmıştır.⁵⁹⁶ Mesleme için Yahya b. Maîn "Leyse bi şey", Ebû Hâtim, "Yuktebû hadisihu" demişlerdir. Aynı lafzı Yahya b. Abdullah Ebû Huceyye el-Kindî el-Eclân⁵⁹⁷ için de kullanmış, diğer münekkitlerin râviler hakkında kullandığı değerlendirmelerini de dikkate alarak bu değerlendirmeler hakkında söz söylemiştir.

1.9. Mutkîn متقين

Hadis rivâyetinde titiz,⁵⁹⁸ hadis öğretim ve öğreniminde ciddi davranan, işini sağlam tutan, güvenilir râvi manasına gelmektedir. Bu özellikte olan kimseler râvi isimlerinde ve hadis metinlerinde hata yapmamakla temayüz ederler. Zehebî'ye göre ta'dil'in üçüncü Sehâvi'ye göre ta'dil'in dördüncü mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis delil olarak kullanılır.⁵⁹⁹ Bu sîgayı, Ali b. es-Sırâc el-Mısırî için kullanmıştır. Hem Zehebî hem de Dârekûtî, Mısırî'nin hadis ezberlemesine karşın bazı kötü alışkanlıklarının bulunduğunu söylemişlerdir.⁶⁰⁰

⁵⁹¹ Zehebî, *Mizân*, c.I, s. 100.

⁵⁹² Zehebî, *Mizân*, c.IV, s. 601.

⁵⁹³ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s. 649.

⁵⁹⁴ Ahmet Yücel, *Hadis İlmünde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 138.

⁵⁹⁵ Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s.168.

⁵⁹⁶ Zehebî, *Mizân*, c. III, s.112.

⁵⁹⁷ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 388.

⁵⁹⁸ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 122; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 79; Ahmet Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 392; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.125; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 55; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s. 116; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 100; Ahmet Yücel, *Hadis İlmünde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 137; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 398.

⁵⁹⁹ Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 237.

⁶⁰⁰ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 131.

1.10. Metîn متین

Râvinin rivâyetinde sağlam olduğuna işaret eden bir sîgadır.⁶⁰¹ Bu sîgayı Yahya b. Muhammed b. Sa'd için kullanmıştır. Ricâl ve İlel ilminde İbn Sa'd'ın sözü sağlamdır demiştir. Dârekûtnî, Yahya'yı sika kılmış; Hâkim en-Nisâbûrî de onu anlama ve hıfz etmede üstün kılarak hatta “*İbn Ebî Davûd'dan da üstündür*” demiştir.⁶⁰²

Zehebî adalet bakımından kusursuz olmakla birlikte, zabt yönünden sika râvilerin mertebesine ulaşamayan râviler için bir takım terimler kullanmış, bu terimlerin hangi manalara geldiğini açıklamıştır. Ayrıca hadis tenkitçilerine göre râvilerin mertebelerine işaret ederek aralarında bir takım râviler hakkında ihtilaf ettiklerine işaret etmiştir. Haklarında bu terimlerin kullanıldığı râvilerin rivâyetlerinin delil olarak alınıp alınamayacağını şayet alınacaksa ne için alınacağını da işaret eden Zehebî, sırasıyla böyle râviler için; Salihü'l-hadis, Süveylîh, Mahalluhu's-sıdk, Sadûk lehû Evhâm, Câizü'l-hadis, Hasenü'l-hadis, Sadûk, Meâdinü's-sıdk, Sikat, İmam, Lâ be'se bih, Ehâdisuhû Müstakîm, Mutkîn, Metîn vb. lafızlarını kullanmıştır. Râviler hakkında kullandığı bu lafızlar sayesinde hadis münekkitlerinin râvileri objektif olarak değerlendirmelerine katkı sağlamıştır. Öteden beri râvilerin ta'dil'inde alimler arasında ihtilaflar olagelmıştır. Zehebî bu ihtilafları ve râvilerin rivâyetlerini dikkate alarak değerlendirmeler yapmaktadır.

C. Kullandığı Cerh Lafızları ve Diğer Münekkitlerin Görüşleri

Zehebî hayat tercemesini verdiği râviler hakkında aşağıdaki cerh lafızlarını kullanmıştır.

1. Kezzâb كذاب

Yalancının biridir manasına gelmektedir.⁶⁰³ Zehebî ve Irâkî'ye göre cerh'in birinci, Sehâvi'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Diğer bir anlamı muteber yolla almadığı ve ezberlemediği hadisleri rivâyet eden, olur olmaz herkesten

⁶⁰¹ Ahmet Yücel, *Hadis İlmünde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 55.

⁶⁰² Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 777.

⁶⁰³ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 126; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 80; Ahmet Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 398; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 125; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s. 117; Ahmet Yücel, *Hadis İlmünde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 55; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, s. 399.

hadis yazan kimse manasıdır. Yahya b. Abdülhamit el-Himmâni'nin (v. 228/842) böyle olduğu söylenir.⁶⁰⁴ Bazı cerh ve ta'dil kaynaklarında cerh'in beşinci mertebesindeki râviler için kullanılan sîgadır.⁶⁰⁵ Bu cerh mertebelerinin en ağır en fena olanıdır, “*falanca kezzâbtır veya kizibte bulunur*” demektir.⁶⁰⁶ Bu sîgayı, Muhammed b. Süleyman b. Ebî Fâtıma,⁶⁰⁷ Ali b. Cabârat el-Kazvinî,⁶⁰⁸ Ammar b. Ömer el-Muhtar,⁶⁰⁹ Ali b. Hasan el-Muktâbî⁶¹⁰ adlı râviler için kullanmış, diğer hadis münekkitlerinin râviler hakkındaki görüşlerine de yer vermiştir.

2. Üttühime bil kizb اتهم بالكذب

Hadis rivâyeti dışındaki konularda yalan söylediği görülen bir râvinin hadis rivâyetinde de yalan söyleyebileceği düşünülerek bununla suçlanmasıdır.⁶¹¹ Bu sîgayı, Ubeydullah b. Ali el-Bağdadi,⁶¹² Ali b. e-Hasan b. Cafer b. Küreyb,⁶¹³ Ala b. Mesleme,⁶¹⁴ Ömer b. Attâb,⁶¹⁵ Fadl b. Ubeydullah el-Himyerî,⁶¹⁶ Muhammed b. Ahmed b. Hemedan,⁶¹⁷ Muhammed b. Salih et-Taberî,⁶¹⁸ Abdullah b. İbrahim el-Gıfârî, Muhammed b. İsa b. Rifat el-Endülüsî,⁶¹⁹ Abdullah b. Hâni İbn Ebî Able,⁶²⁰ Abdülkebir b. Muhammed Ebû Umeyr⁶²¹ vd. râviler için kullanmıştır. Zehebî yalancılıkla itham edilmiş râvileri değerlendirirken diğer alimlerin o râvi hakkında neler söylediklerini de dikkate alır. Bu değerlendirmeler hakkında da söz söylemeye çalışır. Bu yönüyle Zehebî önemli bir özelliğe sahiptir.

⁶⁰⁴ Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 150.

⁶⁰⁵ Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 150.

⁶⁰⁶ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 56; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 97; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 137.

⁶⁰⁷ Zehebî, *Mizân*, c.III, s.595.

⁶⁰⁸ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.116.

⁶⁰⁹ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.166.

⁶¹⁰ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.120.

⁶¹¹ Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 143.

⁶¹² Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.14.

⁶¹³ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.120.

⁶¹⁴ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.137. ,

⁶¹⁵ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.280.

⁶¹⁶ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.353.

⁶¹⁷ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.458.

⁶¹⁸ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.581.

⁶¹⁹ Zehebî, *Mizân*, c.III, s.671.

⁶²⁰ Zehebî, *Mizân*, c.II, s.517.

⁶²¹ Zehebî, *Mizân*, c.II, s.644.

3. Deccâl دجال

Zehebî ve Irâkî'ye göre cerh'in birinci, Sehâvî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan râvi hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyeti asla alınmaz.⁶²² Deccâl (büyük yalancı) anlamına gelmektedir.⁶²³ Bu sîgayı, Hüseyin b. İbrahim⁶²⁴ ve Ömer b. Muhammed b. Hasan el-Belhî⁶²⁵ vb. râviler için kullanmıştır.

4. Hâlik هالك

Hadisi terk edilen râvi manasına gelmektedir. Bu anlamıyla sâkit ve zahib'ül-hadis ile aynı anlama gelir.⁶²⁶ Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerh'in üçüncü Irâkî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvi için kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyeti asla alınmaz.⁶²⁷ Bu sîgayı, Ammar b. Matar,⁶²⁸ Amr b. Câbir Ebû Zurate el-Hadrami,⁶²⁹ Amr b. Vakid,⁶³⁰ el-Fadl b. Salih⁶³¹ adlı râviler için kullanmış ayrıca diğer münekkitlerin bu râviler hakkındaki değerlendirmelerini de göz önüne alarak bilgi vermiştir.

5. Leyse Bi'l –Kavî ليس بالقوي

Hadis rivâyetinde kuvvetli değildir manasıdır.⁶³² Zehebî, Irâkî ve Sehâvî'ye göre "Leyse bi hucce" manasına gelmektedir. Yani cerh sîgasından birisidir.⁶³³ Cerh'in beşinci mertebesindeki râvi için kullanılır. Rivâyeti sadece i'tibar için alınır.⁶³⁴ Bu

⁶²² Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 54.

⁶²³ İbnü's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 126; Ahmet Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 398; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.128; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s. 117; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 96, s. 55; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 147; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 55.

⁶²⁴ Zehebî, *Mizân*, c.I, s.530.

⁶²⁵ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.220.

⁶²⁶ Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 399.

⁶²⁷ Ahmet Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 128; Mehmet Yaşar Kandemir, *a.g.e.*, s. 117; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 98; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 109; Polat, vd, *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 152; Emin Aşıkutlu, *a.g.e.*, s. 399

⁶²⁸ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.169.

⁶²⁹ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.250.

⁶³⁰ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.292.

⁶³¹ Zehebî, *Mizân*, c.IV, s.353.

⁶³² İbnü's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s.126; Ahmet Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c.I, s. 399; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.129; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s. 117; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 140; Emin Aşıkutlu, *a.g.e.*, s. 399.

⁶³³ Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 163.

⁶³⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 55; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 98; S. Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 151.

sîgayı, Yezîd b. Eban er-Rakkâşi için kullanmıştır. İbn Maîn, “*Yezîd Eban b. Ebî Ayyâş’tan hayırlıdır*” derken; Nesâî “metruk”, Dârekûtnî “zayıf”, İbn Adî “Lâ be’sse bihi” olmamasını arzularım demişlerdir.⁶³⁵

6. Leyyîn ve Leyyinü’l-hadis لین والین الحديث

Hadis rivâyetinde gevşeklik vardır, manasınadır. Leyyin terimi Zehebî, İrakî ve Sehâvî’ye göre “*leyse bi umde*” manasınadır. İrakî ve Zehebî’ye göre cerh’in beşinci, Sehâvî ve İbn Hacer’e göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvi için kullanılır. Rivâyeti sadece i’tibar için alınır.⁶³⁶ Bu sîgayı; Muhammed b. Muaz,⁶³⁷ Nübeyh b. Abdullah,⁶³⁸ Ebû Hamza es-Sayrafî,⁶³⁹ Ebû Zür’a el-Hadremî,⁶⁴⁰ Ebû Ömer ed-Dûrî⁶⁴¹ adlı râviler için kullanmış, diğer münekkitlerin râviler hakkında değerlendirmelerini göz önüne alarak bilgi vermiştir.

7. Tâlif تالف

Helâk olmuştur,⁶⁴² manasına gelen bir terimdir. Zehebî ve Sehâvî’ye göre cerh’in dördüncü mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Diğer bir anlamı da şudur: İçinde Hz. Peygambere iftira etmekle veya Râfizi olmakla suçlanan bir râvisi bulunan dolayısıyla çok zayıf olan hadistir. Metrûk ile bu manada eş anlamlıdır.⁶⁴³ Bu sîgayı, İshak b. Yas el-Herevî,⁶⁴⁴ Âla b. Zeyd es-Sekafî,⁶⁴⁵ Mükâtil b. Süleyman,⁶⁴⁶ Ebû Yahya el-Vakar⁶⁴⁷ adlı râviler için kullanmış, râviler hakkında diğer hadis münekkitlerinin sözlerini de bildirerek değerlendirmelerde bulunmuştur.

⁶³⁵ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 418.

⁶³⁶ İbnü’s-Salah, *a.g.e.*, s. 126; İbn Kesîr, *el-Bâisü’l-Hasîs*, s.79; Ahmet Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 129; Talat Koçyiğit, *Hadis Istihlaları*, s. 205; *Hadis Usûlü*, s. 55; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 98; Abdullah Aydınli, *Hadis Istihlaları Sözlüğü*, s.164-165; S. Polat, vd., *a.g.e.*, s. 151; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s.140; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta’dil”, s. 399.

⁶³⁷ Zehebî, *Mizân*, c.III, s. 44.

⁶³⁸ Zehebî, *Mizân*, c.III, s. 245.

⁶³⁹ Zehebî, *Mizân*, c.III, s. 517.

⁶⁴⁰ Zehebî, *Mizân*, c.III, s. 525.

⁶⁴¹ Zehebî, *Mizân*, c.III, s. 556.

⁶⁴² Ahmet Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 399; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 59.

⁶⁴³ Abdullah Aydınli, *Hadis Istihlaları Sözlüğü*, s. 305.

⁶⁴⁴ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 203.

⁶⁴⁵ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 99.

⁶⁴⁶ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 186.

⁶⁴⁷ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 587.

8. Vâhin واه

Büsbütün zayıf manasına gelen bir sîğadır.⁶⁴⁸ Aynı zamanda hadis rivâyetinde gevşek olan bir râvi için kullanılan bir sîğadır.⁶⁴⁹ Başka bir rivâyetinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmeler yapmak üzere yani i'tibar için alınabilen zayıf hadistir. Zehebî ve Irâkî'ye göre cerh'in dördüncü, Sehâvi'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvi için kullanılan sîğadır, i'tibar için alınır.⁶⁵⁰ Bu sîgayı, Amr b. Bekr es-Seksekî,⁶⁵¹ Muhammed b. Hasan b. Kevser,⁶⁵² Haccâc b. Temim,⁶⁵³ Musa b. Mutayr,⁶⁵⁴ Yahya b. Meymûne,⁶⁵⁵ adlı râviler için kullanmış, râviler hakkında diğer hadis münekkitlerinin değerlendirmelerine de yer vermiştir.

9. Vâhi'l-hadis واهي لحديث

Hadisi çok zayıf manasına gelen bir sîğadır.⁶⁵⁶ Güvenilir biri olduğu hiç söylenmemiş olan, bununla beraber etkileyici bir sebepten dolayı zayıf olduğu bildirilen râvi için kullanılır. Böyle bir râvi İbn Hacer'in *Takrib*'inde onuncu sırada olup rivâyeti asla alınmaz.⁶⁵⁷ Bu sîgayı Ebû'l-Ömer el-Bezzâz için kullanmıştır.⁶⁵⁸

10. Galat غلط

Fuḥşu'l-galat manasınadır. Fuḥşu'l-galat, râvinin yanlış doğrusundan çok veya yanlış doğrusuna eşit olacak şekilde çokça hata yapmasıdır. Burada râvi hatayı doğru zannıyla yapmakta, dikkat etse de bundan kurtulamamaktadır. Bu durum râviyi cerh etme durumlarından biridir.⁶⁵⁹ Bu sîgayı vehminin çokluğu sebebiyle Abdülmelik b.

⁶⁴⁸ İbnü's- Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s.126; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 98; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.152;

⁶⁴⁹ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 59.

⁶⁵⁰ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 327.

⁶⁵¹ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 247.

⁶⁵² Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 519.

⁶⁵³ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 461.

⁶⁵⁴ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 223.

⁶⁵⁵ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 411.

⁶⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 80; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 60.

⁶⁵⁷ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 327.

⁶⁵⁸ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 555.

⁶⁵⁹ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 397; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 83-84.

Habib el-Kurtubî için kullanmıştır. İbn-Hazm'a göre, Abdülmelik sika değil, hadisi bilinmeyen birisidir.⁶⁶⁰

11. Tüküllime Fîh/Tekellemü Fîh تكلم فيه

Zehebî'ye göre cerhin beşinci mertebesinde bulunan bir râvi için kullanılan bir sîgadır. Hakkında tenkit vardır manasına gelmektedir. Böyle bir râvinin rivâyetleri i'tibar için alınır.⁶⁶¹ Zehebî bu sîgayı, İkrime,⁶⁶² Ammar b. Muhammed b. Sa'd,⁶⁶³ Ömer b. Sehl,⁶⁶⁴ Kasım b. Mu'temir,⁶⁶⁵ Muaviye b. Ata,⁶⁶⁶ adlı râviler için kullanmış, râviler hakkında diğer hadis münekkitlerinin değerlendirmelerine de yer vermiştir.

12. Metrûk ve Metrûkü'l-hadis متروك او متروك الحديث

İttham bi'l kizb, Fısk, Kesretü'l -galat, Fartü'l -gaflet gibi ağır bir kusurla tenkit edilen râvinin tek başına rivâyet ettiği hadislerdir. Kizb ile itham edilen râvinin dinin zaruri kurallarına aykırı olmayan rivâyetidir. Sika olduğu hiç belirtilmediği halde bir cerh sebebiyle tenkide uğramış olan râvi veya râviler için kullanılan lafızdır. Böyle bir râvi Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerh'in üçüncü, Irâkî'ye göre ikinci mertebesinde. Bu râvi, İbn Hacer'in, tertibine göre onuncu sıradadır. Böyle bir râvinin rivâyeti asla alınmaz, terk edilir.⁶⁶⁷ Bu sîgayı, Sâlim b. İbrahim,⁶⁶⁸ Süleyman b. Süleyman el-Kaflâni,⁶⁶⁹ Sera b. Abd el-Humeydî,⁶⁷⁰ Eban b. el-Muhabbir,⁶⁷¹ Abdullah b. Muhammed

⁶⁶⁰ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 653.

⁶⁶¹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s.396; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 129; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s 117; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 96; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 321; S. Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 148; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 398.

⁶⁶² Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 93-97.

⁶⁶³ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 168.

⁶⁶⁴ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 203.

⁶⁶⁵ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 380.

⁶⁶⁶ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 136.

⁶⁶⁷ İbnü's -Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s.127; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 80; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 398; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.128; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 56; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s.117; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, s. 181; Polat, vd. *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.147; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s.101; Emin Aşıkutlu, *a.g.e.*, s. 399.

⁶⁶⁸ Zehebî, *Mizân*, c. II, s.109.

⁶⁶⁹ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 210.

⁶⁷⁰ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 118.

⁶⁷¹ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 159.

Ebû Bekr el-Hüzâî,⁶⁷² adlı râviler için kullanmış, râviler hakkında diğer hadis münekkitlerinin yaptığı değerlendirmeleri de bize aktarmıştır.

13. Lehû Menâkir ve Sahibü Menâkir له مناكير او صاحب مناكير

Münker olan rivâyetleri var anlamına gelen bir sîgadır.⁶⁷³ Münker, zayıf râvinin kendisinden daha iyi durumda olan râviye aykırı bir şekilde rivâyet ettiği hadistir. Çok hata yapan, çok dalgın ve büyük günah işleyen râvinin rivâyet ettiği hadistir.⁶⁷⁴ Hadisi makbûl olmayan veya hadisi münker olan bir kişi manasında kullanılır.⁶⁷⁵ Bu sîgayı, Ahmed b. Harb en-Nisâbûrî,⁶⁷⁶ Ahmed b. Abdullah b. İyâz el-Mekki,⁶⁷⁷ İsmail b. Eban el-Ganevi,⁶⁷⁸ İsmail b. Abdullah el-Medenî,⁶⁷⁹ Musa b. Hakan,⁶⁸⁰ Muhammed b. Abdullah,⁶⁸¹ Bekir b. el-Hakem,⁶⁸² adlı râviler için kullanmış, râviler hakkında diğer hadis münekkitlerinin değerlendirmelerini de belirtmek suretiyle bizlere bildirmiştir.

14. Münkerü'l-hadis منكر الحديث

Hadisleri münkerdir anlamına gelmektedir.⁶⁸³ Aynı zamanda hadisleri makbûl olmayan râviler için kullanılan bir terimdir.⁶⁸⁴ Zehebî'ye göre cerh'in beşinci, Irâkî'ye göre dördüncü mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyeti i'tibar için alınır. İkinci olarak çokça münker hadis rivâyet eden râvi anlamındadır. Böyle bir râvinin rivâyeti hiç alınmaz. Buhârî bu sîgayı kendilerinden hadis rivâyeti helal olmayan râviler, Ahmed b. Hanbel de rivâyetlerinde tek kalan râviler için kullanmıştır.⁶⁸⁵ Bu sîgayı, Zeyd b. Cârîye,⁶⁸⁶ Gassân b. Eban,⁶⁸⁷ Avn b.

⁶⁷² Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 496.

⁶⁷³ İbnü's-Salah, *a.g.e.*, s. 125; Ahmet Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 396; Ali Özek, *a.g.e.*, s.129; Mehmet Yaşar Kandemir, *a.g.e.*, s. 117; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 93; Emin Aşikkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 398.

⁶⁷⁴ Çakan, *Hadis Usûlü*, s.138-139; Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 210-213.

⁶⁷⁵ Polat, vd., *a.g.e.*, s. 147.

⁶⁷⁶ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 89.

⁶⁷⁷ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 109.

⁶⁷⁸ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 211.

⁶⁷⁹ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 235.

⁶⁸⁰ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 203.

⁶⁸¹ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 604.

⁶⁸² Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 344.

⁶⁸³ Ahmet Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 81-97.

⁶⁸⁴ Polat, vd, *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.146.

⁶⁸⁵ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s.126; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s.180; Ahmet Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I s. 397; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 129; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s. 117; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 98; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 212-213; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 87-97; Emin Aşikkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 399.

⁶⁸⁶ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 99.

Amr,⁶⁸⁸ Mücahid b. Ferkâd,⁶⁸⁹ Yakub b. Muhammed⁶⁹⁰ adlı râviler için kullanmış, râviler hakkında diğer hadis münekkitlerinin değerlendirmelerine de yer vermiştir.

15. Lâ Yu‘refu لا يعرف

Râvinin muhaddisler tarafından tanınmadığını ifade eden terimlerden biridir.⁶⁹¹ Zehebî kendisinden hadis rivâyet edilen râvinin tanınmaması, bilinmemesi veya hadis ilminde meşhûr olmaması bakımından o râviler hakkında Meçhul, Fihî- Cehale, Lâ Yu‘refu, Lâ Yedrî Men Hüve, Leyse Bi’l -Meşhûri, Lâ Nefhemü Mâ Hâzâ, La İlme Bihi vb. lafızların kullanıldığını ileri sürmüş ve kendisi de en çok Meçhul, Fihî Cehale, Lâ Edri Men Hüve, Lâ Yu‘refu lafızlarını kullanmıştır. Zehebî bu sîgayı, Ahmed b. Zürate el-Medenî,⁶⁹² İbrahim b. Ziya el-Kureşî,⁶⁹³ Ahmed b. Ali b. Hamza,⁶⁹⁴ İshak b. İbrahim b. Beşir,⁶⁹⁵ Esved b. Sa‘lebe,⁶⁹⁶ İbrahim b. Ukkâşe,⁶⁹⁷ adlı râviler için kullanmış, râviler hakkında diğer hadis münekkitlerinin görüşlerini belirtmek suretiyle değerlendirmeler de bulunmuştur.

16. Fihî Cehale فيه جهالة

“Vasfi bilinmemektedir”,⁶⁹⁸ “Kendisinde meçhullük vardır”,⁶⁹⁹ anlamına gelen bir sîgadır. Zehebî ve Sehâvi’ye göre cerh’in altıncı mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyeti i’tibar için alınır.⁷⁰⁰ Cehalet sîgası hadis ilminde râvi tanınmaz ise o zaman kullanılır. Leyse Bi’l- Ma’ruf, Leyse Bi’l- Meşhur, La Yu‘rafu, La Yudra Hâluhû, Meçhûl’ül- Hal, La Yudra Men Hüve vb. lafızlarda aynı anlama gelmektedir.⁷⁰¹ Bu sîgayı, Ahmed b. İbrahim b. Musa,⁷⁰² Hatem b.

⁶⁸⁷ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 333.

⁶⁸⁸ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 306.

⁶⁸⁹ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 440.

⁶⁹⁰ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 448.

⁶⁹¹ Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Polat, vd., *a.g.e.*, s.152; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 70-72.

⁶⁹² Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 99.

⁶⁹³ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 32.

⁶⁹⁴ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 123.

⁶⁹⁵ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 180.

⁶⁹⁶ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 256.

⁶⁹⁷ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 49.

⁶⁹⁸ Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.129; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s.72; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta’dil”, s. 399.

⁶⁹⁹ Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta’dil”, s. 399.

⁷⁰⁰ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.80.

⁷⁰¹ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁰² Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 80.

Enes,⁷⁰³ Hafs b. Abdullah,⁷⁰⁴ Sevvâr,⁷⁰⁵ Hasan b. Rezîn,⁷⁰⁶ Bedr b. Amr,⁷⁰⁷ Berâ b. Nâciye⁷⁰⁸ adlı râviler için kullanmış, râviler hakkında diğer hadis münekkitletlerinin değerlendirmelerini de bizlere bildirmiştir.

17. Lâ Yudra Men Hüve لا يدري من هو

Râvinin kim olduğu bilinmemektedir anlamına gelen bir sîgadır.⁷⁰⁹ Zehebî bu sîgayı; İbrahim b. Alâe,⁷¹⁰ Ahmed b. İbrahim El-Büzûrî,⁷¹¹ Cafer b. Huzeyfe,⁷¹² Urve b. Zübeyr,⁷¹³ Halid b. Şerik,⁷¹⁴ el-Hasib b. Zeyd,⁷¹⁵ Meymûne b. Sinbaz,⁷¹⁶ Rebah En-Nûbî,⁷¹⁷ er-Reccal b. Sâlim,⁷¹⁸ Zürzûri el-Mahzûm,⁷¹⁹ Zeyd b. Tağlib⁷²⁰ adlı râviler için kullanmış, râviler hakkında diğer hadis münekkitletlerinin görüşlerini de belirtmek suretiyle değerlendirmeler de bulunmuştur.

18. Meçhul مجهول

Meçhuldür (bilinmeyen) anlamına gelen bir sîgadır.⁷²¹ Râvinin gerek şahsı, gerekse vasfı itibarıyla tanınmaması anlamında kullanılmıştır.⁷²² Meçhul tabiri üç kısma ayrılır;

- 1-) Meçhul'ül-ayn
- 2-) Meçhul'ül-hal

⁷⁰³ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 428.

⁷⁰⁴ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 559.

⁷⁰⁵ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 71.

⁷⁰⁶ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 490.

⁷⁰⁷ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 300.

⁷⁰⁸ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 302.

⁷⁰⁹ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s.72.

⁷¹⁰ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 49.

⁷¹¹ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 79.

⁷¹² Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 405.

⁷¹³ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 417.

⁷¹⁴ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 631.

⁷¹⁵ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 653.

⁷¹⁶ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 31.

⁷¹⁷ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 38.

⁷¹⁸ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 47.

⁷¹⁹ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 70.

⁷²⁰ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 99.

⁷²¹ İbnü's -Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s.127; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 80; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 399; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 56; MehmetYaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanuma Yolları, Tenkiti)*, s.117; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 98; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 146; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 399.

⁷²² Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 61-81.

3-) Meçhul'ül-adâle

Eğer bir râvinin ismi zikredilir ve ondan yalnız bir râvi rivâyet ederse ve rivâyetinde tek kalırsa bu şahsa meçhul'ül-ayn denir. Meçhul'ül-ayn olan kimseden iki veya daha fazla kişi rivâyet ederlerde bu şahıs tevsîk edilmezse meçhul'ül-hal olur. Aynı zamanda mestûr manasına gelir. Âlimlere göre meçhul'ül-adâle de, meçhul'ül-hal ile eş anlamlıdır.⁷²³

Hadis öğretimi ile meşhur olmamış veya âlimlerce ilim talebesi kabul edilmeyen ve kendisinden tek bir râvinin hadis rivâyet etmediği kimse için kullanılan sîğadır. Meçhul râvi zayıf kabul edilir. Sehâvî'ye göre cerh'in altıncı mertebesinde bulunan bir râvi için kullanılır. Rivâyeti i'tibar için alınır. Meçhul râvinin hadisi de zayıf kabul edilir.⁷²⁴ Bu sîgayı, İsmail b. İbrahim b. Şeybe et-Tâi,⁷²⁵ İbrahim el-Kurşî,⁷²⁶ İshak b. Saîd el-Cübeyr,⁷²⁷ İshak b. Muhammed,⁷²⁸ Kab b. Suver,⁷²⁹ Eyyüb b. Salih⁷³⁰ adlı râviler için kullanmış, râviler hakkında diğer hadis münekkitlerinin değerlendirmelerini de göz önünde bulundurmuştur.

19. Zaîf ضعیف

Râvinin zayıf olduğu anlamına gelen bir sîğadır.⁷³¹ Sahih veya hasen hadisin şartlarını taşımamakla birlikte mevzû da olduğu söylenmeyen hadistir. Sahih hadis şartlarının birini veya birkaçını taşımayan hadislerdir. Hakkında güvenilir olduğuna dair bir emare olmayan, adalet ve zabt bakımından tenkit edilen râviler hakkında kullanılan sîğadır. Irâkî'ye göre cerh'in dördüncü, Zehebî ve Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan râviler için kullanılan sîğadır. Böyle râvilerin rivâyetleri i'tibar için alınır.⁷³² Bazı zayıf halleri görülen kimseler için kullanılan sîğadır.⁷³³ Zehebî bu sîgayı; Mükatıl

⁷²³ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 65.

⁷²⁴ Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 172-173.

⁷²⁵ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 214.

⁷²⁶ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 77.

⁷²⁷ Zehebî, *Mizân*, c. I, s.192.

⁷²⁸ Zehebî, *Mizân*, c. I, s.199.

⁷²⁹ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 295.

⁷³⁰ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 289.

⁷³¹ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 98-106.

⁷³² İbnü's -Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s.126; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 80; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 128; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s.470; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 97; Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 336-337; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 146. Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 399.

⁷³³ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 56.

b. Süleyman el-Belhi,⁷³⁴ İbrahim b. el-Fadl el-Mahzûmi,⁷³⁵ Ahmed b. Câfer b. Saîd,⁷³⁶ Ziyâd b. Ebî Ziyâd el-Cassâs,⁷³⁷ Kasım b. İbrahim el-Haşimi,⁷³⁸ Yezid b. Süfyan Ebû Atike,⁷³⁹ adlı râviler için kullanmış, diğer münekkitlerin râviler hakkındaki değerlendirmelerine de yer vermiştir.

20. Zaîfü'l-hadis ضعیف الحديث

Hadisi zayıftır, ama tamamıyla reddedilmeyen manasına gelen bir sîgadır.⁷⁴⁰ Zehebî'ye göre cerh'in beşinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyeti itibar için alınır.⁷⁴¹ Zehebî bu sîgayı, Dinâr Ebû Yahya el-Fettat⁷⁴² ve Ziyad (Ebû'l-Mikdam)⁷⁴³ için kullanmıştır.

21. Yedaü'l-hadis يضع الحديث

Hadis uyduran ve uydurucu manalarına gelen bir sîgadır. Yüsebbücü'l- hadis, Yahteliku'l- hadis, Yefteilü'l -hadis aynı manaya gelmektedir.⁷⁴⁴ Zehebî ve Irâkî'ye göre cerh'in birinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan sîgadır. Bu râvinin rivâyeti hiçbir surette alınmaz.⁷⁴⁵ Zehebî bu sîgayı, Muhammed b. el-Velid b. Muhammed el-Kurtûbî,⁷⁴⁶ Muaviye b. el-Halebî,⁷⁴⁷ Vehb b. Yahya b. Hafs el-Becelî,⁷⁴⁸ İbn Ebî Fatıma,⁷⁴⁹ Osman b. Abdullah el-Emevi eş-Şâmi,⁷⁵⁰ Ömer b. Sâd el-Havlâni,⁷⁵¹

⁷³⁴ Zehebî, *Mizân*, c. III, s.175.

⁷³⁵ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 52.

⁷³⁶ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 87.

⁷³⁷ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 89.

⁷³⁸ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 368.

⁷³⁹ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 542.

⁷⁴⁰ İbnü's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s.127; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 397; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 56, *Hadis Istihlaları*, s. 470; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, s.117; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 97; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.146; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 60; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 398.

⁷⁴¹ Abdulah Aydınli, *Hadis Istihlaları Sözlüğü*, s. 337; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 98-106.

⁷⁴² Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 30.

⁷⁴³ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 96.

⁷⁴⁴ İbnü's-Salah, *a.g.e.*, s.126; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 80; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 398; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.128; Mehmet Yaşar Kandemir, *a.g.e.*, s.117; Polat, vd., *a.g.e.*, s.147; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 399.

⁷⁴⁵ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 56; Çakan, *a.g.e.*, s. 98; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 332; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 107.

⁷⁴⁶ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 60.

⁷⁴⁷ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 140.

⁷⁴⁸ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 355.

⁷⁴⁹ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 595.

⁷⁵⁰ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 42.

⁷⁵¹ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 199.

Muhammed b. el-Cürecâni el-Keyyâl⁷⁵² vb. râviler için kullanmıştır. Diğer münekkitlerin râviler hakkında değerlendirmelerine de yer vermiştir.

22. Fîhî Nazar فيه نظر

Hakkında şüphe vardır manasına gelen bu lafız, genellikle metrûk râviler için kullanılmıştır.⁷⁵³ Zehebî'ye göre cerh'in üçüncü, Irâki'ye göre ise ikinci mertebesinde bulunan râvi için kullanılan bir sîgadır. Bu râvinin rivâyeti hiçbir surette alınmaz. Sehâvî “*bu lafzı Buhârî'nin dışındaki hadisçiler cerhin altıncı mertebesinde bulunan bir râvi için kullanırlar*” dediğinden i'tibar için alınır.⁷⁵⁴

Bu sîgayı Zehebî, Muhammed b. Raşid'e, râfizi diyen Ebû Hâtim'in sözüne karşı kullanmıştır.⁷⁵⁵ Ayrıca Merzûk b. Meymûne,⁷⁵⁶ Muğire b. Hasan el-Hâşimi⁷⁵⁷ için de aynı lafzı kullanmıştır.

23. Lâ Yutâbeu Ala hadisih لا يتابع علي حديثه

Râvinin rivâyet etmiş olduğu hadisın başkaları tarafından rivâyet edilmediğini gösteren bir sîgadır. Sîka olan râvi için cerh edici değildir.⁷⁵⁸ Hadisine uyan bile bulunamaz anlamına gelmektedir.⁷⁵⁹ Zehebî bu sîgayı Ömer er-Rakkâşî⁷⁶⁰ için kullanmıştır. Aynı lafzı Ukâyli⁷⁶¹ ve Buhârî⁷⁶² kullanmışlardır. Lâ yutâbeu ala ba'di hadisih lafzı da aynı kategoride kullanılır. Eğer râvinin tüm hadislerine tâbi olunmaz dense idi, hadisleri alınmaz ve mecrûh kabul edilirdi. Bazı hadislerine tâbi olunur, dendiği için o zaman mecrûh kabul edilmemiştir.⁷⁶³

⁷⁵² Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 452.

⁷⁵³ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s.124; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 80; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s.398; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.129; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 97; S. Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.147; Ahmed Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s.122-128; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, s.399.

⁷⁵⁴ Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 81.

⁷⁵⁵ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 343.

⁷⁵⁶ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 88.

⁷⁵⁷ Zehebî, *Mizân*, c. III, s.159.

⁷⁵⁸ Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 161.

⁷⁵⁹ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 61.

⁷⁶⁰ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 232.

⁷⁶¹ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 281.

⁷⁶² Zehebî, *Mizân*, c. IV, s.580.

⁷⁶³ Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 161.

24. Lâ Tahillü'r-Rivâyetü Anhu لا تحل الرواية عنه

Ondan rivâyet etmek caiz değildir, anlamına gelmektedir.⁷⁶⁴ Sehâvî'ye göre Lâ şey anlamındadır. La şey, cerh'in Irâkî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre dördüncü mertebesinde bulunan bir râvi için kullanılır. Böyle bir râvinin rivâyeti asla alınmaz.⁷⁶⁵ Bu sîgayı Ravh b. el-Müseyyib el-Kelbi için kullanmıştır. İbn Adî, Ravh için hadisleri mevcut değildir, İbn Maîn Süveylih, İbn Hibban mevzû hadis rivâyet eder demişlerdir.⁷⁶⁶ Abdullah b. Müslim b. Rüşeyd içinde aynı lafzı kullanmıştır.⁷⁶⁷

25. Müdellis مدلس

Hadiste bulunan bir kusuru veya çoğunlukla hoş görülmeyen bir özelliğini gizleyip, onun bulunmadığını söyleyerek rivâyet eden kişi anlamına gelmektedir.⁷⁶⁸

Tedlîs: Lugatta karanlık zulmet manasına gelen “delese” fiilinden türetilmiş olup bir şeyin ayıbını ve kusurunu gizlemek açık ve belli olması gerekirken onu karanlık içinde bırakıp belirsiz hale sokmak demektir. Tedlîs'ül-atf, tedlîs'ül-isnâd, tedlîs'üt-tesviye, tedlîs'üş-şuyûh, tedlîs'üs-sukût, tedlîsin beş ayrı çeşididir.

1-) Tedlîsü'l-isnâd: Râvinin muâsırı olduğu şeyhden doğrudan doğruya işitmediği ancak bir başkası vasıtasıyla aldığı hadisi aradaki vasıtayı kaldırarak ondan rivâyet etmesidir.

2-) Tedlîsü't-tesviye: Bir şeyi diğer bir şeyle aynı seviyeye getirmektir. Bir hadisin senedinde hem zayıf hemde güvenilir râviler varsa, zayıf râviler isnâdтан çıkarılsa bu isnâd tesviye edilmiş olur. Yani sened güvenilir râvilerden oluşan bir sened haline gelir.

3-) Tedlîsü'ş-şuyûh : Bir râvinin şeyhini ma'ruf ve meşhur olarak bilinen ismi ile değilde şaşırtmak için bilinmeyen bir isim veya lakapla zikretmesidir.

⁷⁶⁴ Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.128; Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s. 204; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 97; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s. 151; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 60; Emin Aşıkkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, s.399.

⁷⁶⁵ Abdullah Aydınli, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 160-161

⁷⁶⁶ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 61.

⁷⁶⁷ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 503.

⁷⁶⁸ Abdullah Aydınli, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 195.

4-) Tedlîsü'l-atf: Bir râvi aynı hadisi rivâyet eden iki şeyhinden o hadisi nakleder ve her ikisinin ismini vav ile arka arkaya zikreder. Ancak bu râvi hadisi birinci şeyhden işitmiş olmasına rağmen ikinci şeyhini de ondan işitmiş gibi vav ile eklemiştir.

5-) Tedlîsü's-sukut: Râvi isnadi zikrederken haddesenâ yahut semi'tu dedikten sonra hatırına bir şey gelmiş gibi susar, sonra şeyhinin ismini zikrederek hadisin isnâdını verir.⁷⁶⁹

Tedlîs'in beş çeşidi dışında bilâde, hazf, icâzet, kat', metin, münâvele, vicâde vb. çeşitlerine de raslanmaktadır.⁷⁷⁰

Bu sîgayı; Muhammed b. Muhammed b. Süleyman,⁷⁷¹ Mekhül ed-Dımaşkî,⁷⁷² Lâhik b. Humeyd,⁷⁷³ Yezid b. Ebî Malik,⁷⁷⁴ Ömer b. Ali b. Ata b. Mikdam,⁷⁷⁵ Muhammed b. Hammad ez-Zehrâni⁷⁷⁶ adlı râviler için kullanmış, râviler hakkında diğer hadis münekkitlerinin görüşlerini de belirtmek suretiyle değerlendirmeler de bulunmuştur.

Tedlîs yapan râvi bir kısım hadis ehli ve fıkıhçılara göre mecrûh kılınmıştır. Şeyhinden işitip işitmediği belli oluncaya kadar onun rivâyeti kabul edilmez. Şâfiî'ye göre tedlîs yalanın kardeşidir. Katâde, A'meş, Huseym b. Beşir vd., âlimlere göre tedlîs yalancılık değildir. Süfyan b. Uyeyne'ye yalnız güvenilir kimselerden tedlîs yaptığı bilinen râvilerin rivâyetlerinin kabul edileceğini ileri sürmüştür.⁷⁷⁷

26. Matrûhu'l-Hadis مطروح الحديث

Hadisi atılmış manasına gelmektedir.⁷⁷⁸ Zayıf hadisten düşük, mevzû hadisten üstün olan hadis çeşidine verilen addır. Sehâvî'ye göre cerh'in dördüncü mertebesinde

⁷⁶⁹ Tedlîs için bkz., İbnü's- Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 73-76; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 45-46; Subhî es- Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtihahları*, s. 142-150; Talat Koçyiğit, *Hadis Istihahları*, s. 432-436; *Hadis Usûlü*, s.103-104; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 136.

⁷⁷⁰ Abdullah Aydın, *Hadis Istihahları Sözlüğü*, s. 312-314.

⁷⁷¹ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 26.

⁷⁷² Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 177.

⁷⁷³ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 356.

⁷⁷⁴ Zehebî, *Mizân*, c.III, s. 439.

⁷⁷⁵ Zehebî, *Mizân*,c. IV, s. 214.

⁷⁷⁶ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 528.

⁷⁷⁷ İbnü's- Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s.74-76; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s.45-46; Subhî es- Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtihahları*, s.146-148; Talat Koçyiğit, *Hadis Istihahları*, s. 436.

⁷⁷⁸ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, s. 397; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 128; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.147;

bulunan bir râvi için kullanılan bir sîgadır. Böyle râvinin rivâyeti asla alınmaz.⁷⁷⁹ Zehebî, bu sîgayı, Hişam b. Hassan için “*Şayet bir kişiyi sevecek olsan Hişam b. Hassan’ı severim, o benim damadımdır. Hâfız da değildir,*” diyen Şu‘be hakkında kullanarak, bu sözü Şu‘be’nin uydurduğunu söylemiştir. Buradaki Şu‘be, Şu‘be b. el-Haccac değil, Hudbe b. Hâlid tarafından mürchie olarak kabul edilen bir kişidir.⁷⁸⁰

27. Terekûhû تركوه

Hadisini terkettiler⁷⁸¹ veya onu terkettiler⁷⁸² manasına kullanılan bir sîgadır. Irâki’ye göre cerh’in ikinci, Sehâvî’ye göre üçüncü mertebesinde bulunan râvi için kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyeti asla alınmaz.⁷⁸³ Bu sîgayı Abdolvâris b. Saîd⁷⁸⁴ ve Ebû İsmet el-Mervezî⁷⁸⁵ için de kullanmıştır.

Netice itibariyle hadis münekkitleri hadis rivâyet eden râvileri güvenilir olup olmaması bakımından değerlendirerek onlar hakkında bir takım cerh ve ta‘dil lafızları kullanmışlardır. Onların asıl hedefi kendilerinden sonra gelen hadis münekkitlerine râvileri tanımaları açısından yardımcı olmaktır. Çünkü râvinin hadisin alınıp alınmaması onun cerh ve ta‘dil yönünden tanınmasına bağlıdır. Aynı zamanda münekkitler cerh ve ta‘dil lafızlarını derecelere ayırmışlar, hangi râvinin hangi derecede olduğunu belirtmişlerdir. Cerh ve ta‘dil lafızlarını derecelendirmede aralarında ihtilaf olmuştur. Bazısı bir cerh ve ta‘dil lafzını birinci, bazısı ikinci, bazısı üçüncü, derecede kabul etmişlerdir. Zehebî hayat tercemesini verdiği şahısları cerh ve ta‘dil yönünden sıkı bir incelemeye tâbi tutmuştur. Râvinin kusurunu en ince ayrıntısına kadar araştırmıştır. Öncelikle râvinin hakkında diğer münekkitlerin görüşünü belirttikten sonra kendi görüşlerini bildirmiştir. Râvinin tanınması için bazı lakablar kullanmış ve râvinin hangi beldenin râvisi olduğunu da bildirmiştir.

Ahmet Yücel, *Hadis İlmінде Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 60; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta‘dil”, s. 399.

⁷⁷⁹ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s.115; *Hadis Istılahları*, s. 211; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 98; Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 172.

⁷⁸⁰ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 296.

⁷⁸¹ İbnü’s- Salah, *Ulûmü’l-Hadis*, s.127; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 128; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 443; Ahmet Yücel, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 59; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta‘dil”, s. 399.

⁷⁸² S. Polat vd., *a.g.e.*, s. 147; Çakan, *a.g.e.*, s. 96.

⁷⁸³ Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 317.

⁷⁸⁴ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 257.

⁷⁸⁵ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 552.

Zehebî diğerk münekkitlerin mecrûh kıldığı râvileri itiraz ederek onları sahiplenmiş bazende onların ta'dil yönünden kabullendikleri râvilere de itiraz ederek cerh etmiştir. Güvenilir râvileri, Sâlihül-hadis, Mutkîn, Metin, Huccet, Sadûk, vb. gibi ta'dil lafızlarıyla, güvenilmeyen râvileri de, Kezzâb, Metrûkû'l-hadis, Deccâl, Hâlik, Galat, Vâhi'l-hadis, Şeytan vb. cerh lafızlarıyla değerlendirek kendinden sonraki münekkitlere yol göstermiştir.

Zehebî'nin râviler hakkında kullandığı cerh ve ta'dil lafızlarını belirttikten sonra diğerk âlimlerin bu lafızlarına hangi anlam verdiklerinin bilinmesi faydalı olacaktır. Bu bağlamda Meçhul, Münkerü'l-hadis, Zaîf ve Zaîfü'l-hadis, Leyse bi-şey, Seketu anh, Fihî nazar, vb. önemli cerh lafızlarına Sehâvî ve diğerk âlimlerin bakış açılarını tespit etmek, Zehebî'nin tenkit anlayışının bilinmesine katkı sağlayacaktır.

D. Diğerk Münekkitlerin Kullandığı Cerh ve Ta'dil Lafızları

1. Meçhul مجهول

Cehaletten kasıt;

- 1-) Râvinin isminin bilinmemesi,
- 2-) Râvinin halinin bilinmemesidir.

Râvi eğer gerek şahsi gerekse vasfı olarak tanınmaz ise hakkında diğerk terimlerde kullanılsa yaygın olarak “meçhul” terimi kullanılmıştır. Bir râvinin meçhul olması hadis âlimlerince onun tanınmamasıdır.⁷⁸⁶ Bu terim, ilk defa Ebû Hanife (v. 150/767) tarafından kullanılmış, Şâfî (v.104/819) tarafından yaygınlaştırılmıştır.⁷⁸⁷ Meçhul tabiri genellikle senedde kullanılmıştır. “isnaduhu meçhul” veya “isnadu leyse bi'l-meşhûr” şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁸⁸ Bu terimi Ebu Hâtim, sahabe hakkında kullanmıştır. Onun sahabeye meçhul lafzını söylemesi sahabenin cahilliği ile alakalı olmayıp sadece onların tanınmaması, bilinmemesi ile alakalıdır. O sahabe için, Lâ a'lemü ravâ anhü (ondan rivâyet edildiğini bilmiyorum) veya Lâ a'rifihû (onu

⁷⁸⁶ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 63.

⁷⁸⁷ İbnü's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s.147; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, s. 397; Talat Koçyiğit, *Hadis Istihlaları*, s. 211-214; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 96; Abdullah Aydın, *Hadis Istihlaları Sözlüğü*, s.172-173; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.146; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 64; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, s. 399.

⁷⁸⁸ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 65.

tanımıyorum) gibi lafızlar kullanmıştır.⁷⁸⁹ Zehebî bu terimi, kendisinden oğlundan başka hiçbir kimsenin rivâyet etmememesi sebebiyle Sabit b. Kays b. el-Hatib hakkında kullanmıştır.⁷⁹⁰ Zehebî râvinin bilinmemesi ve tanınmaması konusunda “Fihî cehale, Lâ yudrâ hâlühû, Lâ yudrâ men hüve, Meçhul” vb. lafızları çokça kullanmıştır.

2. Münkerü'l-hadis منكر الحديث

Münker, sözlükte bilinmeyen hoş karşılanmayan anlamına gelir.⁷⁹¹ Terim olarak üç anlamda kullanılır. Birincisi: Zayıf râvinin sika râviye muhalif olarak rivâyeti. İkincisi: Râvinin rivâyetinde tek kalması. Üçüncüsü: Mevzû hadis manasında kullanılmasıdır. Münker terimini ilk kullanan İshak b. Râhûye (v. 238/853)'dir. Birinci tarife uygun münkeri ilk önce Müslim kullanmış, daha sonra Ebû Hâtim Er-Râzi (v. 297/890) ve İbn Hacer kullanmışlardır. İkinci tarife uygun olarak Tirmizi, Zehebî, Yahya b. Saîd el-Kattân (v. 198/813) Ahmet b. Hanbel, Nesâî, Ebu Bekir Ahmet b. Hârûn el-Berdîcî (v. 301/913) kullanmışlardır. Mevzû hadis ile aynı anlama geldiğini İbnu's-Salah, Nevevî, İbn Kesîr ve Irâkî, mevzû hadis ile aynı anlama geldiğini ileri sürmüşlerdir.⁷⁹² Münkerü'l-hadis ise çokça münker hadis rivâyet eden, hadisleri münker olan anlamına gelmektedir. Bu tabiri ilk olarak Yahya b. Saîd el-Kattân kullanmıştır. Bu terim şu râviler için kullanılmıştır:

Birincisi: Rivâyetinde teferrüd eden râviler. İkincisi: Zayıf râviler. Üçüncüsü: Metrûk râviler.⁷⁹³ Zayıf olan râviler için, yûktebu hadisuhû (hadisi yazılır), yûktebu hadisuhû li'l-i'tibar (hadisi araştırmak için yazılır), yûktebu hadisuhû velâ yuhteccu bihi (hadisi yazılır fakat delil olarak kullanılmaz) vb., lafızlar kullanılır.⁷⁹⁴ Metrûk râviler içinde, terekûhû (onu terk ettiler), şibhu bi'l-metrûk (metrûk râvilerden farksızdır), metrûkü'l-hadis (hadisi terk edilmiştir) vb., lafızlar kullanılır.⁷⁹⁵ Zehebî hadisuhû bî menâkirin (münker hadis rivâyet etmiştir), ravâ menâkir (münker hadis rivâyet etmiştir),

⁷⁸⁹ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 68-69.

⁷⁹⁰ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁹¹ İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemü'l-Vasît*, s. 902.

⁷⁹² İbnu's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s.126; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 79; Ahmet Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, s. 397; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.128; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 291; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 98; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 210-212; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 82-86.

⁷⁹³ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 87-91.

⁷⁹⁴ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 88-99.

⁷⁹⁵ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 90-91.

ehadisuhû menâkir (hadisleri münkerdir), lehû menâkirun (münker rivâyetleri var) vb, lafızları kullanmıştır.⁷⁹⁶

3. Zaîf veya Zaîfü'l-hadis ضعیف او ضعيف الحديث

Eğer bir râvi hadis rivâyeti açısından zayıf olan ancak hadisi tamamen reddedilmeyecek derecede ise bu râviye Metrûk veya Zaîfü'l-hadis denir. İlk defa ne zaman kullanıldığı tespit edilememiştir. İbn Maîn'e göre zayıf sika olmayan ve hadisleri terk edilecek kadar zayıf olan metrûk râviler hakkında kullanılan bir terimdir.⁷⁹⁷ İbn Hâtîme göre terk edilemeyen i'tibar için yazılabilen râviler hakkında kullanılmıştır.⁷⁹⁸ İbn Hacer ise hakkında muteber tevsîk bulunmayan ve cerh edilmiş bir râvi hakkında kullanıldığını ifade etmiştir.⁷⁹⁹ Eğer bir râvi zayıf ise onun hakkında Yüktebü hadisuhû (hadisi yazılır) Yüktebu hadisuhû li'l-i'tibar (hadisi i'tibar için alınır), Leyse bi'l-Kaviyyi (o kadarda kuvvetli değildir), Leyse bi'l-Metrûk (metrûk değildir), Yüktebu hadisuhû ala'd-da'fi (zayıf olduğu bilindiği halde hadisi yazılır), La Yuhteccu bihi (hadisi ile ihticac olunmaz), vb. lafızlar kullanılmıştır. Eğer bir râvi metrûk ise Metrûkü'l-hadis (hadisi terk edilmiş), Metrûk (terk edilmiştir), Terekû hadisehu (hadisini terk ettiler), Keennehu metrûk (sanki o terk edilmeli), İla't-terki mâ hüve (böylesi terk edilebilir), İdrîb aleyhi (at gitsin üstüne çizgi çek), Kane lâ Yasduku (doğru söylemezdi), Lâ şey'un (bir şey değil), Münkerül-hadis (hadisleri münkerdir), Zâhibû'l-hadis (hadisi sakıttır), Seketü anhü (hakkında bir şey söylemediler), Leyse bi sikatin (sika değildir), Kesîrû'l-hatai (hatası çok), İndehu acâibün (yanında tuhaf rivâyetleri vardır) vb., lafızlar kullanılmıştır.⁸⁰⁰ Zayıf ve metrûk râviler hakkında dokuz terim, otuzüç farklı lafız kullanılmıştır.⁸⁰¹

⁷⁹⁶ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 51, c. II, s. 55, 510, c. III, s. 101, c. IV, s. 43, 395.

⁷⁹⁷ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 125; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, a.g.e., s. 80; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 396-397; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 128; Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 470; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 95; Abdullah Aydın, a.g.e., s. 337; Ahmet Yücel, a.g.e., s. 98.

⁷⁹⁸ Yahya b. Maîn, *et-Tarih ve'l-İlel* (thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf), İhyâu Turâsi'l-Arabî, Mekke, 1399/1979, c. I, s. 112; İbnü's-Salah, a.g.e., s.124; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanü'l-Mizân*, c. I, s.13.

⁷⁹⁹ İbn Ebû Hâtîm er-Râzi, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, c. II, s. 37.

⁸⁰⁰ İbn Hacer el-Askalani, *Takribü't-Tahzib li Hâtîmeti'l-Huffâz*, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1421/2000, s.74.

⁸⁰¹ Daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İlminden Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 100-103.

4. Leyse bi-Şey ليس بشئ

Bir para etmez manasına kullanılan bir terimdir.⁸⁰² Bu terim son derece zayıf olan râviler hakkında kullanılır. Ahmed b. Hanbel bu terimi diğer cerh lafızlarıyla birlikte kullanmıştır. Yedau'l-hadis (hadis uydurur), Ehâdîsuhû mevzûatün (hadisleri uydurmaz), Kezzâb (yalancıdır), Bâtıl (batıldır), Metrûku'l-hadis (hadisleri metrûkdür), Münkerû'l-hadis (hadisleri münkerdir), Leyse Lehû Aslen (rivâyetinin aslı yoktur), Yeskütü hadisuhû (hadisleri sakıttır) gibi lafızlar Leyse bi şey'in ile birlikte zikredilen terimlerden bazılarıdır.⁸⁰³ Bu terimi ilk olarak Sufyân es-Sevrî (v. 161/778), Abdullah b.Mübârek (v.181/797),Yahya b.Sâi'd el-Kattân v.198/813) kullanmışlardır.⁸⁰⁴ Söz konusu lafız çoğunlukla metrûk râviler hakkında kullanılan şiddetli cerh lafızlarındandır. İbn Maîn, metrûk ile aynı anlamda kullanmıştır.⁸⁰⁵ Bu terim râvi, sened ve mervî olmak üzere üç yerde kullanılmıştır. Eğer râvinin hakkında Leyse bi şey' denildiyse o râvi çok şedid bir cerh'e tabi tutulmuş râvidir. Sened hakkında güvenilir değil, zayıf sened anlamında mervî hakkında ise son derece zayıf metrûk anlamlarında kullanılmıştır. Bu görüşü Sufyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Yahya b. Maîn, Ebû Zûr'a ve Ebu Hâtim ileri sürmüşlerdir.⁸⁰⁶ Leyse bi şey' terimi hadisi az anlamına kullanılmamıştır. Böyle olsa idi, İbn Maîn "hadisi az" terimi için Kalilü'l-hadis⁸⁰⁷ Zehebî'de, Abdulaziz b. el-Muhtar el-Basri için "çok hadis rivâyet edenlerdendi,"⁸⁰⁸ lafızlarını kullanmazlardı. Kısaca Leyse bi şey' tabiri çok şiddetli cerh lafzı olarak tanımlanmıştır.

5. Fîhî Nazar فيه نظر

Metrûk olan râvi için kullanılan bu lafız hakkında şüphe vardır anlamına gelmektedir. Bu lafız, en sıkça Buhârî en nadir olarak Ebû Hâtim er-Râzî tarafından

⁸⁰² Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, s. 397

⁸⁰³ Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.128; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 204; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.147; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 97; Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.164; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s.106-108; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", s. 399.

⁸⁰⁴ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 108.

⁸⁰⁵ Yahya b. Maîn, *et-Tarih ve'l-İlel*, c. II, s. 456; İbn Ebû Hâtim er-Razi, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, c. VI, s. 375; el-Mizzî, Cemaluddîn Ebû'l-Haccac Yusuf b. Abdîrrahman b. Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1400/1980, c. XXII, s. 370; Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 296; İbn Hacer el-Askalani, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dâru Sadr, Beyrut, 1325/1968, c. VIII, s. 143.

⁸⁰⁶ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, *a.g.e.*, s. 110.

⁸⁰⁷ Yahya b. Maîn, *Mâri'fetü'r-Ricâl* (thk. Muhammed Kâmil Gassân), Mecmau'l-Lugati'l-Arabi, Şam, 1400/1980, c. I, s. 91.

⁸⁰⁸ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 113-114

kullanılmıştır.⁸⁰⁹ Buhâri râvinin terkini gerektirecek hallerde bu lafzı diğer münekkitlerle birlikte aynı anlama gelecek şekilde kabul etmiştir. Zehebî bu lafzı Buhâri'nin sadece metrûk râviler hakkında kullandığını, Habiburrahman el-A'zamî ise hem metrûk hem de güvenilir râviler hakkında, ed-Dümeynî ise zayıf anlamında kullandıkları söylemiştir.⁸¹⁰ Beyhâki ise bazı rivâyetleri münker olan râviler hakkında kullanmıştır. Yani hakkında bu lafzı kullandığı râviler metrûk değildirler.⁸¹¹ Bu tabir, fi isnadihi nazar, fi hadisihi nazar, şekilleriyle sened veya mervî hakkında kullanmıştır.⁸¹²

6. Seketû Anhu سكتو عنه

“Hakkında bir şey söylemediler”⁸¹³ manasına gelen bu lafız sıkça Buhâri nadiren Müslim ve Ebû Hâtim er-Râzi tarafından kullanılmıştır. Bu lafzı üç münekkit de metrûk râviler hakkında kullanmışlardır.⁸¹⁴ Seketû anhu lafzı, terekuhû, metrûkû'l-hadis, zâhib, münkerü'l-hadis lafızlarıyla aynı manada kullanılmıştır. Fîhî-nazar olarak kabul edilen râviler hakkında kullanılan bu lafız şiddetli cerh lafzı olarak kabul edilmiştir.⁸¹⁵

7. Leyse bihi Be's ليس به بأسا

Onda bir beis yoktur, zarar yok anlamına gelen bir terimdir.⁸¹⁶ İlk defa Süfyân Es-Sevrî (v. 161/778) tarafından kullanılmıştır. İbn Ebû Hâtim söz konusu lafzın hadisi zabtı araştırılmak üzere yazılan zayıf râviler hakkında kullanılır, demiştir.⁸¹⁷ İbnü's-Salah ise bu lafzın sadece Yahya b. Maîn tarafından sika manasında kullanıldığına işaret etmiştir.⁸¹⁸ Terim mütekaddim münekkitlere göre hem zayıf, hemde güvenilir râviler hakkında kullanılmıştır. Bu terimi Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. İbrahim, Ebû Hâtim er-Râzi sika anlamında, İbn Ebû Hâtim ise zayıf râviler hakkında

⁸⁰⁹ İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 80; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, s. 398; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 125; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 97; Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 81; Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.147; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 122; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, s. 399.

⁸¹⁰ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 123-124.

⁸¹¹ Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 125-126.

⁸¹² Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 126.

⁸¹³ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s.126; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, s. 398; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 129; Çakan, *a.g.e.*, s. 96; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 273; S. Polat, vd., *a.g.e.*, s.125; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 128; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, s. 399.

⁸¹⁴ Ahmet Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 128-129.

⁸¹⁵ Ahmet Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 130.

⁸¹⁶ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 127; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 79; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 127; Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 163; S. Polat, vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, s.127; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 141.

⁸¹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-Ta'dil*, c. II, s. 37.

⁸¹⁸ İbnü's-Salah, s. 123-124.

kullanmışlardır. Zehebî, sebt-huccet, sebt-hâfiz, sika-mutkin, sika-sika, sika-sadûk gibi lafızlardan sonra zikretmek suretiyle güvenilir râviler hakkında kullanmıştır.⁸¹⁹

8. Sadûk صدوق

Son derece doğru sözlü anlamına gelen bir lafızdır.⁸²⁰ Lafız hicri II. asırda Şu‘be b. Haccâc, Süfyan Es-Sevrî ve Süfyan b. Uyeyne tarafından kullanılmıştır. Hicri III. asırdan itibaren bir râvinin zayıf veya güvenilir olduğunu belirlemek için kullanılmıştır. İbn Ebû Hâtim “*el-Cerh*” adlı eserinin üç yerinde sadûk lafzını kullanmıştır. Birisinde zayıf râviler hakkında diğer iki yerde ise hem zayıf hemde güvenilir râviler hakkında kullandığını bildirmiştir.⁸²¹ Bu lafzı, güvenilir râviler hakkında Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Nümejr, Ebû Hâtim er-Râzi, İbn Ebû Hâtim kullanmışlardır. İbn Maîn, Leyse bi-hucce, Ebû Zür‘â, Leyyinü’l-hadis, er-Râzi ise Yuktebu hadisuhû lafızları ile aynı anlama geldiğini ileri sürmüşlerdir.⁸²² Zehebî ise bid‘at ehli hakkında kullanılan bir lafızdır demiştir.⁸²³ *Mizânü’l-İ’tidal* adlı eserinin dışında diğer eserlerinde kullandığı cerh ve ta‘dil lafızlarından az da olsa bahsetmek faydalı olacaktır.

Zehebî, *er-Ruvât* adlı eserinde İsmail b. Semî için “sika,”⁸²⁴ Behz b. Esedü’l-Ammî için “huccet,”⁸²⁵ Hâriz b. Osman için “sebt,”⁸²⁶ Daûd b. el-Husayn için “sadûk,”⁸²⁷ Sehl b. Ebî Salt es-Sirâc için “sâlihü’l-hadis”⁸²⁸ lafızlarını kullanmıştır. *Telhîs* adlı eserinde Müslime b. Alî için “vâhin”⁸²⁹, Sevvâr el-Hemedâni için “sâkıt”⁸³⁰ Süfyan b. Muhammed el-Masîsî için “yesrikü’l-hadis,”⁸³¹ Ahmed b. İbrahim el-Müzenî için “kezzâb”⁸³² Ahmed es-Sâmi için “la-şey’ûn,”⁸³³ diğer râviler için ise cerh ve ta‘dil lafızlarını kullanmıştır.⁸³⁴ *er-Ruvâtü’s-Sikat* adlı eserinde Şerik b. Abdullah en-Nahaî

⁸¹⁹ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 4.

⁸²⁰ Ali Özek, *a.g.e.*, s. 125; Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 261; S. Polat, vd., *a.g.e.*, s.145; Ahmet Yücel, *a.g.e.*, s. 151.

⁸²¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta‘dil*, c. I, s. 6, 10; c. II, s. 37.

⁸²² Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 153.

⁸²³ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 5, 228, 480, 633; c. IV, s. 284.

⁸²⁴ Zehebî, *er-Ruvâtü’s-Sikat*, s. 52.

⁸²⁵ Zehebî, *er-Ruvâtü’s-Sikat*, s. 54.

⁸²⁶ Zehebî, *er-Ruvâtü’s-Sikat*, s. 55.

⁸²⁷ Zehebî, *er-Ruvâtü’s-Sikat*, s. 61.

⁸²⁸ Zehebî, *er-Ruvâtü’s-Sikat*, s. 176.

⁸²⁹ Zehebî, *Telhîsu Kitabi İleli’l-Mütenâhiye li İbni’l-Cevzî*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1419/1998, s. 29.

⁸³⁰ Zehebî, *Telhîs*, s. 55.

⁸³¹ Zehebî, *Telhîs*, s. 57.

⁸³² Zehebî, *Telhîs*, s. 56.

⁸³³ Zehebî, *Telhîs*, s. 58.

⁸³⁴ Zehebî, *Telhîs*, s. 59-64-65-66,69,70,71,81,83,84,87,94,104,115,117,119,128,135,147.

için “sadûk,”⁸³⁵ İbâde b. Ziyâd el-Esedi için “lâ be’se bihi,”⁸³⁶ Abdullah b. İsa b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ için “sîka,”⁸³⁷ Abdurrahman b. Ebî Hâtim için “el-Allâme”⁸³⁸ lafızlarını kullanmıştır. Diğer râviler için *er-Ruvatu’s-Sikat* adlı eserinde cerh ve ta’dil lafızlarını kullanmıştır.⁸³⁹ *Dîvanü’l-Duâfa ve’l-Metrûkin* adlı eserinde Ahmed b. el-Hasan için “leyse bi sika,”⁸⁴⁰ Ebû Zer Ba’lebek için “meçhul,”⁸⁴¹ Ahmed b. Hafs es-Sa’di için “vâhin” ve “leyse bi şey’in,”⁸⁴² Yezid b. Hârun için “lehû menâkîr,”⁸⁴³ Hişam b. Ammar için “müttehim,”⁸⁴⁴ Ahmed b. Muhammed için, “vaddâh,”⁸⁴⁵ diğer râviler için ise, cerh ve ta’dil lafızlarını kullanmıştır.⁸⁴⁶ *Marifetür-Ruvât* adlı eserinde Eban b. Tağlib için “sadûk,”⁸⁴⁷ İbrahim b. Sa’d için “sikat,”⁸⁴⁸ İbrahim b. Yusuf b. Ebî İshak için “kalilü’l-hadis, Lâ be’se bihi,”⁸⁴⁹ Ahmed b. Sâlih için “sebt,”⁸⁵⁰ el-Ahvas b. Cevvab için, “imam,”⁸⁵¹ Esed b. Musa için “sahibu tevâlif,”⁸⁵² Bekir b. Mismâr için “sâlihü’l-hadis,”⁸⁵³ diğer râviler için ise, cerh ve ta’dil lafızlarını kullanmıştır.⁸⁵⁴

Kısaca Zehebî râvi bilinmiyor veya tanınmıyorsa o râviyi meçhûl olarak değerlendirmiştir. Meçhûl lafzının eş anlamlısı olarak “lâ edrî mâ hüve, fîhi cehalet, lâ yudra hâluhû” vb. lafızlara eserlerinde sıkça rastlamak mümkündür. Burada cehaletten kasıt okuma-yazma bilmemek anlamında değil râvilerin bilinmemesi, tanınmaması anlamındadır. Zehebî böyle tanınmayan râvilerin iyi bir araştırmaya tâbi tutulmasını, eğer tüm araştırmalara rağmen râvi tanınmıyorsa rivâyetinin terk edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Râvi münkerü’l-hadis lafzı ile anılıyorsa râvinin zayıf olduğunu ve sika râvilere muhalefet ettiğini ileri sürerek böyle râviler için; hadisuhû bî menâkir, ravâ

⁸³⁵ Zehebî, *er-Ruvâtü’s-Sikat*, s. 98.

⁸³⁶ Zehebî, *er-Ruvâtü’s-Sikat*, s. 103.

⁸³⁷ Zehebî, *er-Ruvâtü’s-Sikat*, s. 106.

⁸³⁸ Zehebî, *er-Ruvâtü’s-Sikat*, s. 109.

⁸³⁹ Zehebî, *er-Ruvâtü’s-Sikat*, s. 35,71,73,77,144.

⁸⁴⁰ Zehebî, *Divânü’l-Duâfa ve’l-Metrûkin*, s. 24.

⁸⁴¹ Zehebî, *Divânü’l-Duâfa ve’l-Metrûkin*, s. 25.

⁸⁴² Zehebî, *Divânü’l-Duâfa ve’l-Metrûkin*, s. 25.

⁸⁴³ Zehebî, *Divânü’l-Duâfa ve’l-Metrûkin*, s. 27.

⁸⁴⁴ Zehebî, *Divânü’l-Duâfa ve’l-Metrûkin*, s. 28.

⁸⁴⁵ Zehebî, *Divânü’l-Duâfa ve’l-Metrûkin*, s. 29.

⁸⁴⁶ Zehebî, *Divânü’l-Duâfa ve’l-Metrûkin*, s. 29,30,31,32,35,36,40,43,44,46.

⁸⁴⁷ Zehebî, *Mâ’rifetü’r-Ruvât*, s. 53.

⁸⁴⁸ Zehebî, *Mâ’rifetü’r-Ruvât*, s. 55.

⁸⁴⁹ Zehebî, *Mâ’rifetü’r-Ruvât*, s. 57.

⁷⁷⁹ Zehebî, *Mâ’rifetü’r-Ruvât*, s. 59.

⁸⁵¹ Zehebî, *Mâ’rifetü’r-Ruvât*, s. 63.

⁸⁵² Zehebî, *Mâ’rifetü’r-Ruvât*, s. 66.

⁸⁵³ Zehebî, *Mâ’rifetü’r-Ruvât*, s. 77.

⁸⁵⁴ Zehebî, *Mâ’rifetü’r-Ruvât*, s. 83,91,92,95,107,109,111,115,139,141,144.

menâkir, ehadisuhû menâkir, lehû menâkir vb. lafızlarını kullanmıştır. Bu lafzın zayıf, metrûk ve rivâyetinde teferrüd eden kendisine ait münker hadisleri bulunan râviler için kullanıldığını tesbit etmiştir. Zaîf veya zaîfü'l-hadis lafzının rivâyeti bakımından güvenilir olmayan ve terk edilecek derecede metrûk râviler hakkında kullanıldığını, râvi zayıf ise onun rivâyetinin yazılabileceğini metrûk ise rivâyetlerinin terk edileceğine işaret ederek, zayıf veya metrûk râviler hakkında dokuz terim ve otuz farklı lafız kullanıldığını bildirmiştir. Zehebî'ye göre bir râvi “leyse bi şey” olarak değerlendirilmiş ise o râvinin rivâyeti alınmaz. Zehebî, “leyse bi şey” lafızını ağır cerh lafzı olarak kabul etmiştir. Fîhi nazar lafzını, Buhâri'nin metrûk olan râviler için kullandığını, diğer hadis münekkitlerinin de hakkında şüphe olan râviler için kullandıklarını bildirmiştir. Zehebî, seketû anı lafzının “terekuhû, metrûku'l-hadis, zâhib, münkeru'l-hadis” lafızlarıyla eş anlamlı olduğunu, cerh ve ta'dil alimlerinde kuvvetli cerh lafzı olarak kabul gördüğüne işaret etmiştir. Leyse bihi be's lafzını sebt, huccet, hâfiz, sîka vb., lafızlardan sonra bildirmek suretiyle güvenilir, râviler hakkında, “sadûkun lakinnehu mübtedeu” lafzının da bid'at ehli için kullanıldığını ifade etmiştir.

IV. RÂVİLERİN MEZHEBLERİNİ TETKİK

Eserleri incelendiğinde Zehebî'nin mezhebi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak âlimlerin çoğuna göre itikatta Hanbelî, fıkhıta ise Şâfi mezhebine mensuptur denilse de, bu sadece söylentiden öteye geçmemiştir.⁸⁵⁵ Eş'ari mezhebine mensup olmaması sebebiyle kendisine Eşrefiyye medresesinde hocalık verilmemiştir.⁸⁵⁶ Bazıları onu İbn Teymiyye'ci olarak kabul etseler de Zehebî, İbn Teymiyye'nin görüşlerinden benimsedikleri olsa da çoğu zaman ona muhalefet etmiştir. Hatta İbn Teymiyye'ye “*en-Nasihatu'z-Zehebîyye*” adlı risâle yazarak göndermiştir. Bu risâle Şamda hicri 1347/1928 yılında basılmıştır.⁸⁵⁷

Mezhebi konusunda bazı âlimlerin görüşlerinin verilmesi, mezhebinin tanınması açısından faydalı olacaktır. Mesela öğrencisi Tacuddîn Subkî, Zehebî'yi aşırı derecede övmesine rağmen İbn Teymiyye'ye zarar verdiğini, hocasının Hanbeli mezhebinin görüşlerine aşırı olarak meyiletmesi ve Hasan El-Eş'ari'nin huzurunda bulunmuş olan ehl-i sünnetin ileri gidenlerini aşırı şekilde hor görmesi onların hayat hikayelerini

⁸⁵⁵ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s.128; Muzaffer Can, *Zehebî'nin Hayatı, Târihi'l- İslam*, s. 51.

⁸⁵⁶ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 39; Hallavî, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fî Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, s. 23.

⁸⁵⁷ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 37-38; Muzaffer Can, *a.g.e.*, s. 52.

anlatırken insafsız davranmaya, istemeyerek de olsa hayırlı bir şekilde onları anmadığını ifade etmiştir.⁸⁵⁸

İbn Teymiyye'nin sohbetleri sayesinde Şam'daki selef akîdesi kendisine tesir etmiş, bu inançında aşırı gitmemiş ve derinleşmemiştir. Bu konuda susmayı tercih etmiştir. Mezheplere ait bir çok konuda görüşler beyan etmiştir. “*Mu‘tezile bid‘attır,*” sözünü benimsemiş ve Yunanlı filozoflara sert eleştiriler yapmıştır. Selefin amellerine ve ruhsatlarına hayran kalmıştır.⁸⁵⁹

A. Mezhepler Arası Münakaşalara Bakışı

Her âlim yaşadığı devrin ilmî müktesabatına bîgane kalamayacağı gibi döneminin önemli fikri hareketlerine de müstağni kalamaz. Zehebî ise kendi dönemindeki fikrî tartışmaları takip etmiş bu tartışmalarda beyan edilen fikirlerin değerlendirmesini yapmış, taraflarının haklılık ve haksızlıklarını ortaya koymaya gayret etmiştir. Bu bağlamda aşağıda vereceğimiz örnekler onun âlim bir kişilikle ilmî ve içtimaî sorumluluğunun gereği üzerine düşenleri yaptığını göstermesi bakımından önemlidir. Zehebî zaman zaman mezhepler arasındaki münakaşaları ele alır. Mesela Keferbatne (Şam kırsalına bağlı Doğu Guta'da bir kasaba) ehli ve Sabga (Şam kırsalına bağlı Doğu Guta'da bir kasaba) ehli⁸⁶⁰ seyahatte aşırılık konusunda birbirlerine lanet ettiler. Mezhep düşmanlığı birbirlerini lanetleme için caiz değildir. Keferbatne, Hanbeli Sabga ise, Eş‘aridir. Peygamber “*Mümin lanetkar olamaz*” buyurduğu halde sizinle Keferbatne halkı arasında nasıl lanetleme olur, demiştir. Bu hadis, İbn Mes‘ud’a aittir. İbn Mes‘ud’dan o da Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “*Mümin iftira eden, lanetleyen, kötü söz ve küfür eden birisi değildir,*”⁸⁶¹ hadisine senedi kuvvetli denilmiş, İbn Hıbban ve Hâkim hadisi sahih kılmışlar, Zehebî de onları desteklemiştir. Nâsır b. Abdisseyyid b. Ali için “*Mu‘tezilenin reislerinden olup aynı zamanda Hanefî mezhebini dendi*” sözüyle Nâsır’ın mutezile olmasına rağmen Hanefî mezhebinden olduğunu bildirmiştir.⁸⁶²

⁸⁵⁸ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 128; Muzafer Can, *Zehebî'nin Hayatı, Târihü'l- İslam*, s. 51-52.

⁸⁵⁹ Zehebî, *Siyer, Mukaddime*, s. 64; Abdutsettar Şeyh, *a.g.e.*, s. 303-304.

⁸⁶⁰ el-Hüseynî, *Zuyûlü'l-İber*, s. 269; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihaye*, c. XIV, s. 28.

⁸⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 405; Buhâri, *Sahih*, Ehâdisü'l-Edebî'l-Müfred fi'l-Ahlak, İslam House, Riyad, 1432/2010, s. 312; Tirmizi, *Sünen*, H.no:1978.

⁸⁶² Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. I, s. 392.

Aynı zamanda mezhebi münakaşalara da işaret eden Zehebî, Abdussettar b. Abdil-Hümejd b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Mazi b. Vüheys için, sünnet ve nassların lafzına ittibada aşırı gittiğini mütekellimlere karşı geldiğini ondan işittiğini söylemiştir. Aynı zamanda “*Sen Vüheys’i Allah’ın sıfatları hakkında birçok kitap yazdığını görürsün, bu yazdıkları sahih değildir. Kişinin Allah’tan korkması ve böyle sıfatları ona nisbet etmekten çekinmesi gerekir,*” demiştir.⁸⁶³ Abdussettar ile bizim şeyhimiz Şemseddin b. Ebî Ömer ve ashabı arasında bir olay meydana geldi. O, Eş’ârilere saldıracak kadar fanatik bir Hanbeli idi. Bazı mütekellimlerin konuşması bana ulaştı. Sen Allah’ın arşa oturduğunu söylüyorsun, dediğinde “*vallahi ben onu demedim*” dedi. Lâkin “*Allah şöyle buyurdu, Resul şöyle tebliğ etti, ben de doğru söyledim, sen yalan söyledin*” diye cevap verdi. Bu münakaşada Abdüssettar’ın mücessimedan olduğunu görmekteyiz.⁸⁶⁴

Diğer bir misal: Ebû'l-Fadl bir müddet Tahrâniyye medresesinde ders verdi. Sonra kadılığı ve dersi terk etti. Muazzam ona şarabın ibâhatını sordu. O bundan yüz çevirerek bu konuda “*Ebû Hanife üzerine bir bab açamam, çünkü ben onun haramlığı konusunda Muhammed’in mezhebine mensubum. Ondan onu içtiğine dair hiçbir şey sahih olmamıştır. İbn Mes‘ud’un hadisi sahih değildir. Hz. Ömer’den de herhangi bir rivâyet yoktur*”, deyince Muazzam kızarak onu Tahrâniyye medresesinden kovdu.⁸⁶⁵

Bazı râvilerin mezhep değiştirmelerine işaret etmiştir. Hasan b. Ebî Bekr el-Mübarek b. Muhammed b. Yahya b. Ali b. Müsellim için “*Önce Hanbeli idi, sonra Şâfiî oldu ve Hanefilik’te karar kıldı,*”⁸⁶⁶ sözü ile Muhammed b. Yahya b. Muzaffer b. Ali b. Nuaym için “*İlk önceleri Hanbeli mezhebinde iken sonra Şâfiî mezhebine geçti,*”⁸⁶⁷ sözü bunun en güzel örnekleridir. Bazen de mezhepde aşırı gidenlere işaret etmiştir. Furad b. Ahnef için “*Şiilerin aşırılarından,*”⁸⁶⁸ sözü ile Ali b. Yahya b. Maharremî için “*Sünnî selefî ve eser sahibi idi,*”⁸⁶⁹ İbâd b. Yakup⁸⁷⁰ için, “*Şiilerin ileri gelenlerinden ve bid‘atın başı olmasına rağmen hadiste güvenilir idi,*” sözleri bunun en

⁸⁶³ Geniş bilgi için bkz., Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasında Münakaşalar*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989, s. 116-145.

⁸⁶⁴ Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. VII, s. 324.

⁸⁶⁵ Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. III, s. 311.

⁸⁶⁶ Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. III, s. 313.

⁸⁶⁷ Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. IV, s. 392.

⁸⁶⁸ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 340.

⁸⁶⁹ Zehebî, *Târihü'l-İslam*, c. V, s. 324.

⁸⁷⁰ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 379.

güzel örneklerini teşkil etmektedir. Ayrıca hayat tercemesini anlattığı râvilerin itikadi görüşlerine de yer vermiştir. Bu ricâlin itikadi görüşleri için ise, es-Sebeiyye, el-Havâric, en-Nevâsib, el-Kaderiyye, el-Cehmiyye, el-Teşû muhabbet'il-Ali, el-İrcâi, el-İbâdiyye, el-Kaadiyye, el-Vâkifu fi'l-Kur'an, el-Haşeviyye, el-Felâsife vb. lafızları kullanmıştır. Zehebî, İbn Teymiyye yazdığı risâlesinde bazı noktalarda onu eleştirerek onun hakkında şunları söylemiştir: “*Sen kendi ayıplarını bırakıp başkalarının ayıplarıyla uğraşıyorsun, daima kendini övüyor, diğer âlimleri kınıyorsun, güya sen İslamiyet kokusunu almayan ve Hz. Peygamber'in dinini bilmiyenlerle mücadele ettiğini sanıyorsun. Ama o senin gıybet ettiğin kimseler öyle çok şeyler biliyorlar ki, başkaları onunla amel etse zafere ulaşırlar, çok mücadelecisin, rahat durmuyorsun, dinde yanlış etmekten kendini korumalısın. Sen ne zaman felsefi küfrün inceliklerini ortaya çıkaracaksın da biz ne zamana kadar onları reddeceğiz. Kelime-i şahadete dayalı imanın sağlam olarak kurtulursa sen mutlusun. Sana tâbi olan kimse zındıklığa doğru gittiğinin farkında olamaz, senin yanında oturan öğrenciler zâhirde sana bağlı olsa bile batında sana düşmandırlar. Bu konuda bana inanmıyorsan adaletli bir şekilde bu durumu araştır. Ne zamana kadar nefesine uyup iyi kişileri ayıplayacaksın. Kendini çok fazla öveceksin, Buhârî ve Müslim bile kendilerini senin kadar ön plana çıkarmamışlardır. Tövbe etme zamanın gelmedi mi? Ben sana karşı dost olduğum halde bana karşı durumun böyle ise düşmanlarına karşı durumun nasıl olacaktır.*”⁸⁷¹

Zehebî, Hârici⁸⁷² Şiâ ve Râfizi⁸⁷³ el-Kaderiye,⁸⁷⁴ el-Mürchie,⁸⁷⁵ el-Cehmiyye ve Mu'tezile,⁸⁷⁶ Reyçi,⁸⁷⁷ Şuûbiyye⁸⁷⁸ mezheplerine intisab eden râvilerin isimlerini zikredip mezheplerini dikkate alarak tasnif etmiştir.

⁸⁷¹ Ebû Hâmid b. Merzûk, *Beraatül-Eşariyyin*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 379-380; Ahmed Davudoğlu, *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri*, 5. Baskı, Huzur Yayınevi, 1989, s. 48-51.

⁸⁷² İbrahim b. Yakup, Ebû İshak es-Sadi el-Cüzecâni, İsmail b. Semi el-Kûfi el-Hanefî, Behz b. Esed el-Ammî, Hâriz b. Osman er-Rahâbiyyü el-Himesî, Dâud b. el-Hüseyn Ebû Süleyman el-Medenî, Şebes b. Râb'î, Sa' sa b. Sûhan (veya Savhan), Sadaka b. Yesâr, Abdullah b. Şefik el-Ukaylî hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 49-70.

⁸⁷³ Eban b. Saleb el-Kûfi, Cafer b. Süleyman ed- Dub'î, el-Hasan b. Salih b. el-Hayy el-Fakîh, Ebû Abdullah el-Hemedânî, Zübeyd b. el-Hâris el-Yâmî, Saîd b. Eşvâ, Said b. Muhammed el-Ceremî, Şerik b. Abdullah en-Nahî, İbâd b. Yakup el-Esedî, İbad b. Ziyad el-Esedî, Abdullah b. İsa b. Abdurrahman b. Ebî leylâ, Abdullah b. Muhammed b. Hanefiyye, Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzi hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 73-109.

⁸⁷⁴ Sevr b. Yezid ed-Deylî, Sevr b. Yezid el-Kelâî, Hassan b. Atiyye, Hasan b. Yesâr, Zekeriya b. İshak el-Mekkî, Said b. Evs Ebû Zeyd el-Ensârî en-Nehâvî, Said b. Ebû Arûbe, Selam b. Miskin, Seyf b. Süleyman el-Mekkî, Şeyban b. Furûh, Salih b. Keysân, Abdullah b. Ebi Lebid el-Medenî el-Âbid, Abdü'l-â'la b. Abdü'l-â'la es-Sâmi hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 113-145.

Kısaca Zehebî'nin eserlerine baktığımızda ricâlin hayat tercemelerini sunarken, onların her yönü ile ele alınmasının tanınmasında önemli rol oynadığını bildirmiştir. Bu yüzden ricâlin itikadî ve mezhebî görüşlerine yer vermekle yetinmiş, ricâli mezhepleri yönünden eleştirmemiş, sadece mezhepde aşırı gidenlere işaret etmekle mezhepte taassub (aşırılık) yapmadığını kanıtlamıştır. Kendisinde mezhebî taassub olsa idi kendine mezhepce muhâlif olan ricâlin hayat tercemelerine eserlerinde yer vermezdi.

Mezhepde aşırı giden ricâlin isimlerini vermesi onların rivâyetlerinin alınıp alınmaması veya mezhebi yönden rivâyetlerinin incelenmesi içindir. Mezhebinde aşırı giden ricâlin rivâyetinin “makbûl mu, merdûd mu” olduğu konusuna girmemiş, sadece böyle ricâlin rivâyetlerinin alınıyorken mezhebi taassubunun göz önünde bulundurulmasını istemiştir. Falanca ricâlin rivâyeti makbûl, falancanın merdûd diye herhangi bir ayrıma girmemiştir. Bazen kendisine çok kızdığı râviler de olmuştur. İbn Bishân (v. 743/1343) hakkında çok karalamalarda bulunmuş, İbn Bishân da kendi el yazısıyla kendisine karalamalı hakaretlerle ve küfürle karşılık vermiştir.⁸⁷⁹

⁸⁷⁵ İbrahim b. Yusuf el-Bâhilî el-Belhî, İbrahim b. Tahman, Eyyüb-Salih b. Âid el-Kûfi, Hammad b. Ebi Süleyman Müslim Ebû İsmail el-Eş'âriyyi, Zerr b. Abdillâh el-Hemedânî, Salim b. Aclân el-Eftâs, Talak b. Habib el-Âbid hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 149-169.

⁸⁷⁶ Bişr b. Seniyyü el-Basrî el-Efuh, Sehl b. Ebi's-Salat es-Sirâc, Abdullâh b. Ebi Necih el-Mekkî hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 173-182.

⁸⁷⁷ İbrahim b. Halid Ebû Sevr el-Kelbî hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s.185-186.

⁸⁷⁸ Ahmed b. Beşir el-Kûfi hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikat*, s. 187-190.

⁸⁷⁹ Sehâvî, *İ'lân*, s. 470; Zehebî, *Mu'cemu's-Şuyûh*, c. II, s. 30-31.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZEHEBÎ, METİN VE SENED

I. ZEHEBÎ VE SENED

A. Zehebî ve İsnâd

1. İsnâd

Zehebî'nin isnâd hakkındaki görüşlerine geçmeden önce isnâd hakkında bilgi vermek, onun isnâd konusundaki görüşlerinin daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

İsnâd, lügatta lâzım olarak, dağın eteğinden zirvesine doğru tırmanmak, yükselmek, müteaddi olarak yükseltmek manasında kullanılır.⁸⁸⁰ Bir başka anlamı itimad etmektir.⁸⁸¹ Her iki mana sülâsiden kullanılan sened kelimesinin tam karşılığıdır. Hadis ıstılahında isnâd, sözün asıl sahibine aracılar vasıtasıyla yükselmesidir.⁸⁸²

İsnâd başka milletlerde olmayan yalnız Müslümanlara has olan bir sistemdir. İbn Hazm'ın ifadesine göre, hadisin Hz. Peygamber'e varıncaya kadar muttasıl bir şekilde güvenilir kimse tarafından yine güvenilir kimseden rivâyet edilmesi keyfiyeti, Allah'ın yalnız Müslümanlara has kıldığı bir sistemdir.⁸⁸³ Hadis ilminde ise biri diğerinden olmak ve nakletmek şartıyla hadisi rivâyet eden kişilerin RAsulullah'a kadar sıralandığı kısım olarak tarif edilir.⁸⁸⁴ Mesela Ebû Ali el-Ceyyânî'ye göre, Allah Müslümanları diğerlerinden üç şeyle ayırmıştır. (Birisi isnâd, diğer ikisi ise, ensâb ve i'rab'tır).⁸⁸⁵

⁸⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s. 220-224; Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 41; el-Cezâiri, *Tevcihü'n-Nazar*, s. 29; İbrahim Mustafâ, vd, *Mu'cemü'l-Vasît*, c. I, s. 454.

⁸⁸¹ Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 41.

⁸⁸² Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 41; el-Cezâiri, *a.g.e.*, s. 29.

⁸⁸³ Suyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 159; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasis*, s.118-119; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahtis*, s. 209; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 20; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 170; *Hadis Usûlü*, s. 80; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 162; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 29; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 139-141; Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s.71-73.

⁸⁸⁴ Çakan, *Hadis Usulü*, s. 29.

⁸⁸⁵ el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzûmetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s. 151; Kâsimî, *a.g.e.*, s. 209; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 176.

2. İsnadın Önemi ve En Sahih İsnâdlar

İsnadın önemi hakkında bir çok hadis zikredilmiştir. Bunlardan en meşhuru “Benim sözümü işiten onu ezberleyip güzelce manasını anlayan sonra onu edâ eden yani başkalarına nakleden bir kimsenin Allah yüzünü ak etsin,” hadisidir.⁸⁸⁶ İkinci hadis Atâ b. Yesâr’dan O’da İbn Abbas’dan rivayet etmiştir. İbn Abbas dedi ki; “Ali b. Ebî Tâlib’i işittim şöyle diyordu : Rasulullah (sav) bizim yanımıza geldi ve şöyle buyurdu : Ey Allahum ! Halifelerime merhamet et. Biz: Ya Rasulallah senin halifelerin kimdir? dedik. Cevaben: Onlar benim hadislerimi rivâyet eden ve onları insanlara öğreten kimselerdir,” buyurdu.⁸⁸⁷ Üçüncü hadis “Kim kırk tane hadis ezberlerse Allah Teala o hadisler sayesinde ona fayda verir. Şöyle denilir (hadisleri ezberleyene): Cennete dilediğin kapıdan gir,”⁸⁸⁸ vb. bu hadislerden birkaç tanesidir. Hadis ilminde hadisleri ilk önce senedleri ile zikreden Zührî’dir. İsnâd, Zührî’den itibaren kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁸⁹

Hadis ilminde kullanılan en sahih isnâdlardan bazıları şunlardır;⁸⁹⁰

Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Rahûye’ye göre; Zührî => Sâlim b. Abdullah b. Ömer => Abdullah,

İbnû-’l-Medeni ve Amr b. Ali el-Fellâs ve Süleyman b. Harbe göre; Muhammed b. Sîrîn => Abide b. Amr es-Selmânî => Ali,

İbn Mâin’e göre; A‘meş => İbrahim en-Nehaî => Alkame => Abdullah b. Mes‘ûd,

Ebû Bekr b. Şeybe ile Abdurrezzâk’a göre; Zührî => Ali b. el-Hüseyn => Ali b. Ebî Talib,

⁸⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.V, s.73; Buhâri, *Sahih*, K. “İlim”, 9, Hac, 132; İbn Mâce, *Sünen*, “Mukaddime”, 18; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İlim”, 10; Tirmîzi, *Sünen*, “İlim”, 7.

⁸⁸⁷ Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü ’l-Fâsıl Beyne ’r-Râvi ve ’l-Vâi*, s. 5; Elbânî, *es-Silsiletü ’z-Zaifeti ve ’l-Mevzûati*, c. II, s. 247; Hatib el-Bağdadi, *Şeref-u Ashâbi ’l-Hadis*, s. 31; Irâkî-İbnu’s-Subkî- ez-Zebîdî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâi Ulûmiddin*, Dâru’l-Âsime, Riyad, 1408/1987, c. I, s. 85.

⁸⁸⁸ Hatib el-Bağdadi, *Şerefu Ashâbi ’l-Hadis*, s. 20; İbn Abdilberr, *Câmiu ’l-Beyani ’l-İlmi ve Fadlihi*, c. I, s. 192.

⁸⁸⁹ Ali Yardım, *Hadis I*, s. 163.

⁸⁹⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Hâkim en-Nisâbü’rî, *Marifetu Ulûmi ’l-Hadis*, s. 53-56; İbn Kesîr, *el-Bâisü ’l-Hasîs*, s. 22; İbn Hacer el-Askalani, *en-Nüket*, s. 79-80; Sehâvi, *Fethu ’l-Muğis*, c. I, s. 41-44; Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s.77-78; el-Cezâiri, *Tevcihü ’n-Nazar*, s. 177; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı*, *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 210-215; Mustafa Çağırıcı, “Fiten”, *DİA*, c. XIII, s. 156-159.

Buhârî'ye göre; Malik => Nâfi => İbn Ömer en sahih senedlerdir.

Hadis ilminde kullanılan zayıf isnâdlardan bazıları da şunlardır:

Ehl-i Beyte göre; Amr b. Şemr=> Câbir el-Cu'fâ=> Haris el-A'var, Mekkelilere göre; Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh=> Şihab b. Hırâş=> İbrahim b. Yezid el-Havzî=> İkrime=> İbn Abbas, Yemenlilere göre; Hafs b. Ömer el-Adeni=> Hakem b. Eban=> İkrime=> İbn Abbas, Şamlılara göre; Muhammed b. Kays el-Maslûb=> Ubeydullah b. Zahr => Ali b. Yezid=> Kâsım=> Ebû Ümame.⁸⁹¹

3. İsnâdın Önemi Hakkında Âlimlerin Sözleri

Muhammed b.Sîrin (v. 110/728): “*Bidayette isnâd sorulmuyordu, ne zaman ki fitne zuhur etti hadis rivâyet eden kimselere bize hadisi aldığınız kimselerin isimlerini söyleyiniz denmeye başlandı, isnâd ilminin din olduğunu dinini kimden aldığını iyi bil diye*” tavsiyede bulunmuştur.⁸⁹² İbn Şihab ez-Zuhrî (v. 124/ 742): “*Kale Rasulullah*” diyerek kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki râviyi atlayan İbn Ebî Ferve'yi “*Hadisini niçin isnâda bağlamıyorsun da bize ipi ve halkası olmayan hadisleri rivâyet ediyorsun*” diye azarlamıştır.⁸⁹³ Sufyan es-Sevri (v.161/778): “*İsnâdın müminin silahı olduğunu*”,⁸⁹⁴ Abdullah b. Mübârek (v. 181/797): “*İsnâd dindedir, o olmasaydı herkes dilediğini söylerdi,*”⁸⁹⁵ İmam Şâfiî (v. 204/819): “*Senedsiz hadis öğrenmeye çalışan kimsenin durumu gece karanlığında odun toplayan kimseye benzer, o içinde zehirli yılan bulunan bir bağ odunu sırtına yüklenirde farkında bile olmaz.*”⁸⁹⁶ Ahmed b. Hanbel (v. 241/855): “*Âli isnâdın peşine düşmek önceki nesillerden bize intikal eden bir sünnettir.*”⁸⁹⁷ Mâlik: “*Bu ilim yani ilm-i hadis dindedir. Artık dininizi kimlerden aldığınıza dikkat ediniz. Şu direklerin dibinde 'Kale Rasulullah' diyenlerden yetmiş zatla buluştum ki, onların her birine Beytü'l-mâli teslim etseniz emin sayabilirsiniz. Böyle iken onların hiç birinden*

⁸⁹¹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Marifetu Ulûmi'l-Hadis*, s. 56-58. Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 272-273.

⁸⁹² Tirmizî, Sünen, c. XIII, s. 307; Abdülfettah Ebû Gudde, *el-İsnadu Mine'd-Din, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye*, Beyrut, 1992, s. 41; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 24; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 80; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 163.

⁸⁹³ Zehebî, *Ma'rifetü'r-Ruvat*, s. 12; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 174.

⁸⁹⁴ Zehebî, *Ma'rifetü'r-Ruvat*, s. 11-12; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 71; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 24; Talat Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 80; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 164; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 34.

⁸⁹⁵ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 71; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 24; Talat Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 81; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 164; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 34.

⁸⁹⁶ Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 24; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 164.

⁸⁹⁷ İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s.119; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 81; Ali Yardım, *Hadis I*, s. 164.

*hadis ahzetmedim. Çünkü işin ehli değillerdi. Sonra memleketlerimize İbn Şihâb ez-Zuhrî gelince hepimiz kapısına koşup üst üste yığılırdık,*⁸⁹⁸ demişlerdir.

Hadis âlimlerine göre isnâd (sened) bir hadisin kabul edilip edilmemesi açısından çok önemlidir. Herşeyden önce hadisin isnâd zincirindeki râviler, muhaddislerce iyi tanınırsa rivâyet ettiği hadisler hiçbir şüpheye meydan vermeden alınır. İlk zamanlar herkes birbirine güvendiği için isnâd sorgusu yapılmamış, fakat İslam'da çıkan fitne üzerine isnâd sorgulanmaya başlanmıştır. Muhaddislerin isnâdı silah olarak kabul etmeleri hadislerin bizlere doğru bir şekilde intikalini sağlamıştır.

B. Zehebî'nin Isnâd Hakkındaki Görüşleri

Hayatını hadis ilimlerine adanmış olan Zehebî, isnâd hakkında şunları söylemiştir: *“Kendi muâsırları arasında dirayetli olan, güzel rivâyetli, doğruluğu, ibadeti, itkanı, zühdü gerektiren âli isnâd üzere büyük muhaddisler görmedim.”* Bunun üzerine zamanındaki hadis tâlibleri için onlardan İslam adına bir koku koklamadığını, onları hadis ehli olarak görmediğini, onların temelinin âli isnâd üstadları olduğunu bizlere bildirmiştir. Zehebî'ye göre en sağlam sened, Cibril'in Allah Teâla'dan, Hz. Peygamber'in de Cibril'den; Hz. Peygamber'den de Ebû Bekir, Ömer, İbn Mes'ûd, Ebû Hureyre, İbn Abbas, insanları yöneten uzun ömürlüler ve âli isnâd sahiblerinin rivâyetlerinin senetleridir. Bunlardan sonra Mesruk, İbn el-Müseyyib, Hasan el-Basrî, Şa'bî, Urve ve onların hadis akranları rivâyet, dirayet, sıdk, ibadet, itkân bakımından yüklerini taşıyarak diğer nesillere aktarma görevini üstlenmişlerdir.⁸⁹⁹

Zehebî ehl-i hadisin benimsediği usûle göre bir hadisin sahîh mi zayıf mı olduğunun anlaşılmasında önemli ölçütlerden birini, hatta başta gelenini sened olarak görür. Senedinde kopukluk, zayıflık, gevşeklik olan hadisler dikkate alınmaz ve reddedilir. Zehebî'nin Ukaylî'den naklettiği rivâyet onun sened konusundaki hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir. Ukaylî, bana Fadl b. Cafer hadis tahdis etti. Fadl, Abdülmelik b. Muhammed'den, o da Süleyman b. Davûd'dan, o da, Yahya b. Saîd el-Kattân'dan rivâyet ederek, Yahya b. Saîd el-Kattân'ın *“Ben Muhammed b. İshak'ın çok yalancı olduğuna şahadet ederim”* dediğini söyledi. Süleyman b. Davûd, Yahya b. Saîd el-Kattân'a *“Bunu sana kim bildirdi”* diye sorunca Saîd de *“Vüheyb”*

⁸⁹⁸ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 72.

⁸⁹⁹ Hallâvî, *İmam ez-Zehebî*, s. 100.

demıştır. Süleyman, Vüheyb'e "Bunu sana kim bildirdi?" deyince Vüheyb, "Mâlik" demıştır. Süleyman Malik'e "Bunu sana kim bildirdi?" deyince Malik, "Hişam b. Urve" demıştır. Süleyman, Hişam b. Urve'ye "Bunu sana kim bildirdi?" deyince, Hişam "Karımdan öğrendim" demıştır. Bunun üzerine Zehebî bunun batıl bir hikaye olduğunu, Süleyman b. Davud'un ise şâzz olduğunu, güvenilir birisi olmadığını ifade etmiştir.⁹⁰⁰ Zehebî sened zincirindeki bazı râvilerin zayıf olması sebebiyle sened zincirini zayıf kabul etmiştir. İsnâdın da Davud b. Ata bulunan sened zincirinin Davud'un zayıf birisi olması, Şuayb isminde bir râvinin tanınmaması, Hasan adlı râvinde Mugîre'den işitmemesinden dolayı müdellis olmaları sebepleri ile zayıf saymıştır.⁹⁰¹

Sahih ve hasen hadis şartlarını taşımayan hadislerle zayıf hadis denir. Hadisde zayıflık; senedde kopukluk ve râvide cerhi gerektiren bir halin bulunmasıyla olur.⁹⁰² Senedde inkita (kopukluk) sebebiyle zayıf hadis çeşitleri şunlardır: Mürsel, Munkatı, Mu'dal, Muallak, Müdelles.⁹⁰³ Râvideki cerhi gerektiren hallere göre hadis çeşitleri şunlardır: Mevzû, Metrûk, Münker, Muallel, Müdrec, Maklûb, Muzdarib, Şâzz, Musahhaf ve Muharref. ⁹⁰⁴ Zehebî, hadislerde zayıflık konusunda yapılan bu tasniflerin dışında hadisleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır:

A. Ravi sayısı açısından : Mütevâtir

B. Bilgi kaynağı açısından : Merfû hadis, Mevkûf hadis

C. Sıhhat ve hüküm açısından : Hasen hadis, Zayıf hadis

D. Senedinde inkita, kopukluk sebebiyle hadis çeşitleri

Zehebî'nin bu tasnifi diğer âlimlerin yaptıkları tasnif ile aynıdır.

E. Ravide cerh sebebiyle hadis çeşitleri

⁹⁰⁰ Ma'ruf, *ez-Zehbî ve Menhecuhu fî Kitabihi-Tarihi'l-İslam*, s. 454-455.

⁹⁰¹ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s.124-125.

⁹⁰² İbnü's-Salih, *Ulûmü'l-Hadis*, s.111; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 38; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 41; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istihlaları*, s.137; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 20; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 8; Talat Koçyiğit, *Hadis Istihlaları*, s. 467; *Hadis Usûlü*, s. 98; Çakan, *Hadis Usûlü*, s.131; Abdullah Aydın, *Hadis Istihlaları Sözlüğü*, s.336.

⁹⁰³ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 271; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 8; Talat Koçyiğit, *Hadis Istihlaları*, s. 468; *Hadis Usûlü*, s. 99; Çakan, *a.g.e.*, s. 132.

⁹⁰⁴ Kâsimî, *a.g.e.*, s. 42; Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 271; Ali Özek, *a.g.e.*, s. 8; Talat Koçyiğit, *Hadis Istihlaları*, s. 468; *Hadis Usûlü*, s. 99; Çakan, *Yeni Hadis Usûlü*, s.137.

Zehebî, bu şekildeki sınıflandırmaya diğer âlimlerden farklı olarak bazı hadis çeşitlerini ilave etmiştir: Muhtelak ve masnu‘, Batıl haber, Garib hadis, Ferd hadis.⁹⁰⁵

Kısaca Zehebî, kendisine ulaşan bir haberi hemen kabul etmemiş, derinlemesine araştırarak doğrusunu bulmaya gayret göstermiştir. Bu davranışı onun muhakkik bir âlim olduğunu ve sened konusunda titiz bir yol takip ettiğini göstermektedir.

C. Zehebî’ye Göre İsnâd Çeşitleri

Hadis ilmine ait eserleri incelendiğinde hadislerin isnâdı için İsnâd-ı Âli ve Nâzil, İsnâd-ı Kavî, Sened-i Hasen, Sened-i Ceyyîd, İsnâduhû Garîb, Seneduhû Sâkıt, Sened-i Muzlim, Seneduhû Nazîf, Sened-i Mevzûün, İsnâd-ı Sâlih, İsnâd-ı Mecâhil, Sened-i Gayri Sahîh, İsnâd-ı Leyyin, İsnâd-ı Münkir, İsnâd-ı Zayıf, İsnâduhû Dayyık, Ruvâtühû sikât, İsnâduhû Leyse bi Kaviyyin, İsnâduhû Vâhin, Fîhî İntikâun gibi lafızlar kullanmıştır. Bu lafızlardan bir kısmını zayıf râviler, bir kısmını da kuvvetli râviler için kullanılmıştır.

Kuvvetli olarak kabul ettiği isnâdlar: Ruvâtühû Sikât, İsnâd-ı Kavi, Sened-i Hasen, Sened-i Ceyyîd, Seneduhû Nazîf, İsnâduhû Sâlih, Âli ve Nâzil İsnâd.

Zayıf olarak kabul ettiği isnâdlar: İsnâduhû Garîb, Seneduhû Sâkıt, Sened-i Muzlim, Sened-i Mevzûün, İsnâd-ı Mecâhil, Sened-i Gayri Sahîh, İsnâd-ı Leyyin, İsnâd-ı Münkir, İsnâd-ı Zayıf, İsnâduhû Dayyık, İsnâduhû Leyse bi Kaviyyin, İsnâduhû Vâhin, Fîhî İnkıtâun.⁹⁰⁶

1. Âli (Uluvv isnâd) ve Nâzil İsnâd

Âli isnâd: Rivâyetin gerek Hz. Peygamber’e gerekse meşhur hadis imamlarından birine râvi sayısının azlığı dolayısıyla yakın olması halinde isnâdın kazandığı yüksek değeri ifade eder.

Nâzil isnâd: Âli isnâdın zıddı kabul edilir. Senedinde üçten daha fazla râvisi bulunan isnâda nâzil isnâd denir. Diğer bir tarife göre haberin kısa yoldan menbâna ulaşmasına âli isnâd, uzun silsilelerle ulaşmasına nâzil isnâd denir.⁹⁰⁷

⁹⁰⁵ Zehebî, *Kifâye*, s. 20-22.

⁹⁰⁶ Zehebî, *Siyer*, Mukaddime, s.124-125; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu’z-Zehebî*, s. 136-140.

⁹⁰⁷ Hâkim en-Nisâbüri, *Marifetü Ulûmi’l-Hadis*, s.53-56; İbnü’s-Salah, *Ulûmü’l-Hadis*, s. 255-264; en-Nevevi, *Takrib*, s. 84-85, *İrşad*, s. 529-538; İbn Kesîr, *İhtisarü Ulûmi’l-Hadis*, s. 251-253; İbn Hacer el-

Âli İsnâd'a Örnekler:

a) Abdete => İsmail b. Ebî Hâlid=> Kays b. Ebî Hâzım senediyle rivâyet edilen;

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ. قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَجِيبُوا الدَّاعِيَ وَاعْوَدُوا الْمَرِيضَ.

Sufyan es-Sevri şöyle demiştir: Bana Mansur, Ebû Vâil'den o da Ebû Musa el-Eş'âri'den tahdis etti. Peygamber: “ *Davet edene icabet edin ve hastaları da ziyaret edin*”⁹⁰⁸ buyurmuştur, hadisini Zehebî, mürselden daha çok sahîh âli isnâdlı hadis olarak kabul etmiştir.⁹⁰⁹

b) Ahmed b. Abdurrahman el-Âbir=> Abdurrahman es-Sıbt=> Ebû Tâhir es-Selefi=> Mekki b. Alân=> Ebû Bekir el-Hayrî=> Ebû Ali el-Ma'kalî=> Muhammed b. Yahya=> Muhammed b. Abdullah b. el-Müsennâ=> Eş'ab=> Muhammed b. Sîrin=> Halid el-Hizâi=> Ebû Kilâbe=> İmran b. Husayn senediyle rivâyet edilen;

اخبرنا احمد بن عبد الرحمن العابر و جماعة قالوا: انا عبد الرحمن السبط انا ابو طاهر السلفي انا مكي بن علان انا ابو بكر الحيري انا ابو علي المعقلي نا محمد بن يحيى نا محمد بن عبد الله بن المثنى اخبرني اشعث عن محمد بن سيرين عن خالد الحذاء عن ابي قلابه عن عمران بن حصين : أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِهِمْ فَسَهَا فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ تَشَهَّدَ ثُمَّ سَلَّمَ.

“*Muhakkak ki Peygamber onlara namaz kaldırırken unuttu. Bunun üzerine iki sehiv secdesi yaptı, sonra teşehhüd etti, sonra selam verdi,*”⁹¹⁰ hadisinin Zehebî, âli senedli bir hadis olduğunu ve hadisi Ebû Davûd, Ebû İsa ve İbn Mâce'nin Muhammed b. Yahya'dan tahric ettiklerini ileri sürmüştür.⁹¹¹

c) Abdullah b. Muhammed => Sufyan b. Uyeyne=> İbnû'l-Münkedir=> Cabir b. Abdullah senediyle rivâyet edilen;

Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s.79; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, c. III, s. 344-380; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzûmetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s.151-158; Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 131-132; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İshlahları*, s.199-203; el-Cezâiri, *Tevcihü'n-Nazar*,s.163-164; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasari, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 191; Hallâvî, *İmam ez-Zehbî*, s.100; Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehbî*, s.100,115; Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 30-37; *Hadis Usûlü*, s. 129-130; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s.130; Ali Yardım, *Hadis I*, s.167.

⁹⁰⁸ Buhârî, *Sahih*, “Ahkam”, 23, “Nikah”, 71; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, 404; c. II, 68, 127; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Nikah”, 71, “Edep”,108.

⁹⁰⁹ Zehebî, *Mu'cemu's-Şuyûh*, s. 659.

⁹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 447; Tirmîzi, *Sünen*, c. I, s. 420-421; Nesâi, *Sünen*, Sehv, 23.

⁹¹¹ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 532.

حدثنا عبدالله بن محمد حدثنا سفيان قال : سمعت ابن المنكدر قال : سمعت جابر بن عبدالله ولد لرجل منا غلامٌ فَسَمَّاهُ الْقَاسِمَ فَقُلْنَا: لَا نُكْنِيكَ أَبَا الْقَاسِمِ وَلَا تَنعَمْ لَكَ عَيْنًا فَآتَيْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ: سَمَّ ابْنَكَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ.

“Bizden bir adamın oğlu oldu. Oğluna Kâsım ismini verdi. Ebû'l Kâsım lakabını verme, bunu belirlemek sana hoş olmaz dedik. Nebi'ye geldik durumu bu şahış Hz. Peygambere haber verdi. Hz.Peygamber sen oğluna Abdurrahman ismini koy buyurdu,”⁹¹² hadisini Zehebî, âli isnâdlıdır, dedikten sonra Buhâri ve Müslim'i de buna delil olarak göstermiştir.⁹¹³

Nâzil İsnâd'a Ait Örnekler;

a) Ziyâd b. Eyyûb el-Bağdâdi => Mehâribi=> Leys=> Abdülmelik=> İkrime=> İbn Abbas senediyle rivâyet edilen;

حدثنا زياد بن ايوب البغدادي حدثنا المحاربي عن الليث وهو ابن ابي سليم عن عبدالمك عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تمار أخاك ولا تمازحه ولا تعده موعدا فتخلفه.

İbnû Abbas Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu söyledi: “*Mü'min kardeşinle münakaşa etme, onun hoşuna gitmeyecek şakalar yapma ve ona yerine getiremeyeceğin bir söz söyleme,*”⁹¹⁴ hadisi Zehebî'ye göre nâzil isnâdlı bir hadistir.⁹¹⁵ Bu hadisi Tirmizî, Mehârimî'den rivâyet etmiştir. Ayrıca Zehebî, *Mu'cem*,⁹¹⁶ *Tezkira*,⁹¹⁷ *el-Muğni*⁹¹⁸ adlı eserlerinde de âli isnâdlara yer vermiştir.

2. İsnâd-ı Kavî

Zehebî'ye göre en kuvvetli isnâd (sened zinciri) budur. Aşağıdaki sened zincirlerini, İsnâd-ı Kavî (kuvvetli isnâd) olarak kabul etmiştir.

⁹¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s.178; Buhâri, *Sahih*, c. VII, s. 53; Müslim, *Sahih*, c. III, s. 1684.

⁹¹³ Zehebî, *Mu'cemu's-Şuyüh*, s. 476.

⁹¹⁴ Tirmizî, *Sünen*, c. III, s. 531, H. no:1995; İbnû'l-Esir İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Câmü'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasul*, (thk. Abdülkadir Arnavud), Mektebetü'l-Halvânî, Tebuk, 1389/1969, c. II, s. 753; Mahmud Nassâr, *et-Tasrih bi Zevâidi'l-Camii's-Sahih Süneni't-Tirmizî*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000, c.I, s.307, H.no: 1995.

⁹¹⁵ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 633-635.

⁹¹⁶ Zehebî, *Mu'cemu's-Şuyüh*, s. 18, 20.

⁹¹⁷ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 198, 258; c. II, s. 490, 646, 717; c. IV, s. 1284, 1392, 1400, 1499.

⁹¹⁸ Zehebî, *el-Muğni*, s. 235, 236, 358.

a) Ömer b. Abdül-Vâhid ve el-Velid b. Müslim=> Saîd=> Rebia=> Rebia'nın Babası=> İdrîs=> Abdurrahman b. Ebî Umeyre,⁹¹⁹

b) Zehebî, İbnü'l-Cevzî'nin sahîh olmadığını ileri sürdüğü bir hadisin sened zincirini, hadisin garabetine rağmen kuvvetli sened olarak bildirmiştir. Half b. el-Velîd=> Hâlid=> Süheyl=> Süheylin babası=> Ebû Hureyre senedini, kuvvetli sened olarak kabul etmesi, Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde rivâyet etmiş olmasındandır.⁹²⁰

c) İshak et-Talkânî=> İbn Fudayl=> İsmail=> Kays=> Zübeyr...⁹²¹

d) Ebû el-Ganâim=> el-Müslim b. Muhammed el-Allâti=> Ali b. Ahmed ve Abdurrahman b. Muhammed=> Ömer b. Taberziz=> Hibetullah b. Muhammed eş-Şeybânî=> Ebû Tâlib Muhammed b. Hamd el-Bezzaz=> Ebû Bekir Muhammed Abdullah eş-Şâfî=> İbrahim b. Abdurrahim b. Denûka=> Abdullah b. Sâlih el-İclî=> İsrâîl=> Ebû İshak=> Abdurrahman b. Yezîd=> İbn Mesud,⁹²²

e) Musa b. Davud=> Züheyr=> Ebû İshak=> Ebû Sâlih=> Ebû Hureyre,⁹²³

f) Ali b. Yusuf el-Mısrî=> Abdurrahman b. İsmail el-Fakîh=> Muhammed b. Ali el-Vâsiti=> Ebû Muhammed b. Kudâme=> el-Mübârek b. Muhammed ve Ebû'l-Feth b. el-Bittî=> Nasr b. Ahmed=> Ebû Muhammed el-Beyyia=> Ebû Abdullah el-Mehâmi-Muhammed b. Amr el-Bâhilî=> Ebû Damrete=> Humejd=> Enes,⁹²⁴

Zehebî'ye göre hadislerin isnâd zincirinde birinci sırayı kuvvetli isnâd anlamına gelen İsnâd-ı kavî almaktadır. İsnâd-ı kavî olarak kabul ettiği sened zincirindeki râviler adalet ve zabt yönünden güvenilir kimselerdir. Diğer hadis âlimlerinin sahîh olarak görmediği sened zincirini sebepleriyle birlikte açıklayarak kuvvetli isnâd olarak kabul etmiştir. Kuvvetli olmasına karşın senedde bir illet varsa bu illeti de açıklamaktan çekinmemiştir.

⁹¹⁹ Zehebî, *Telhîs*, s. 93; *Siyer*, c. III, s. 126.

⁹²⁰ Zehebî, *Telhîs*, s. 275.

⁹²¹ Zehebî, *Telhîs*, s. 299.

⁹²² Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 391-392.

⁹²³ Zehebî, *Telhîs*, s. 147-149.

⁹²⁴ Zehebî, *Tezkira*, c. IV, s. 1462.

3. Sâlihü'l- isnâd/Sahihu'l- isnâd

Sahihü'l- isnâd terimi, metni olmasa da senedi sahîhlik şartlarını taşıyan hadis anlamına gelmektedir.⁹²⁵ Zehebî eserlerinde bu terimi İsnâduhû Sâlih veya Sened-i Sihâh olarak da kullanmıştır. Senedindeki tüm râvilerin sâlih, mutkîn doğru kişiler olduğunun anlaşıldığı sened çeşidine girmektedir.

Zehebî'nin Sâlihü'l- isnâd olarak kabul ettiği isnâdlardan bazıları şunlardır;

a) Ebû İshak ed-Dercî=> Ebû'l- Haccac el-Hâfız=> Ebû Cafer es-Seydellâni=> Fatıma bint Abdullah=> İbn Reyze=> Ebû'l-Kâsım et-Tabarânî=> Bekr b. Sehl=> Abdullah b. Sâlih=> Muaviye b. Sâlih=> Sâlih b. Cübeyr,⁹²⁶

b) Nasrullah b. Muhammed Ebû'l-Feth el-Hidâd=> Hasan b. Ahmed el-Hidâd=> Ahmed b. Abdullah el-Hâfız=> Süleyman b. Ahmed=> Ahmed b. Şuayb=> Ebû'l-Meâfi Muhammed b. Vehb el-Harrânî=> Muhammed b. Seleme=> Ebû Abdurrahman=> Zeyd b. Ebî Enise=> Mâlik b. Enes=> Saîd el-Mukbîri=> Ebû Hureyre,⁹²⁷

c) el-Eberkûhî=> Ekmel b. Ebû'l-Ezher=> Saîd b. Ahmed=> Muhammed b. Muhammed ez-Zeynî=> Muhammed b. Ömer=> Ebû Bekir b. Ebû Davûd=> Amr b. Osman=> Bakıyye=> ez-Zebîdî=> ez-Zührî=> Abdurrahman b. Kâb=> Abdurrahman,⁹²⁸

d) Ahmed b. Selâme=> Mes'ud el-Cemâl ve Ebû'l-Mekârim et-Teymî=> Ebû Ali el-Mukrî=> Ebû Nuaym=> Abdullah b. Cafer=> İsmail b. Abdullah=> Saîd b. Ebî Meryem => Yahya b. Eyyûb=> İbn Aclân İyaz b. Abdullah=> Abdullah b. Amr, senediyle zikredilen hadis, garîb hadis olmasına rağmen senedinin sahîh olduğunu bildirmiştir.⁹²⁹

e) Ali Muhammed b. Yusuf en-Nahvî=> İbn Ravâha=> Ebû Tahir es-Selefî => Yahya b. Abdulvahhab b. Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya b. Mende=> Muhammed ve Amâyi=> Ebû Abdullah Ebî Saîd b. Anbese=> Bakıyye=> Bahir b. Sa'd => Halid b. Ma'dan=> Ebû'z-Ziyad=> Hz. Aişe,⁹³⁰

⁹²⁵ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 200-202; Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 271.

⁹²⁶ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 389-390; Zehebî, *Telhîs*, s. 64, 97.

⁹²⁷ Zehebî, *Tezkira*, c. IV, s. 1409-1410.

⁹²⁸ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 509.

⁹²⁹ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s.567.

⁹³⁰ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s.741.

f) Yahya b. Süleyman el-Câfi=> Ahmed b. Beşir=> Mis'ar=> Allame b. Mürşid
=> İbnû Berîde=> Berîde,⁹³¹

g) Zeyd b. Ebî Ūnise=> Cinâda b. Ebî Hâlid=> Mekhûl=> Ebû İdris=> Ebû'd-
Derda,⁹³²

h) Yezid b. Ebû Habib=> Abdullah b. Râşid ez-Zûfî=> Abdullah b. Ebî Merre
=> Hârice b. Huzâfe,⁹³³

i) Ömer b. Eyyûb=> Mis'ad b. Ukbe=> Ebû'z-Zübeyr=> Câbir,⁹³⁴

i) Ahmed b. İshak=> el-Feth b. Abdullah el-Kâtib=> Hibetullah b. el-Hüseyin el-
Kâtib=> Ahmed b. Muhammed b. en-Nakûr=> İsa b. Ali Ebû'l- Kâsım Abdullah b.
Muhammed=> Bişr b. Velid el-Kindî=> İbrahim b. Sa'd=> Zuhrî=> Enes,⁹³⁵

k) İbnû Rabze=> et-Tabarânî=> Ebû Zeyd el-Havtî=> Ebû'l-Yeman İtaf b.
Hâlid=> Talha b. Abdullah=> Abdurrahman=> Abdurrahman'ın Babası⁹³⁶

l) Ebû'l-Fadl b.Tâc el-Emnâi=> Zeynep eş-Şâriye=> Vecih eş-Şihâmî=> Ahmed
b. Muhammed b. Mükrîm=> Muhammed b. el-Hasan el-Alevî=> Ebû Nasr Muhammed
b. Hamdûye el-Mervezî=> Abdullah b. Hammad el-Amelî=> Saîd b. Afir=> Yahya b.
Eyyûb=> Ubeydullah=> Ebû'z-Zübeyr=> Câbir,⁹³⁷

Ayrıca *Mîzânü'l-İ'tidâl*⁹³⁸ ve *Telhîs*⁹³⁹ adlı eserlerinde bir kısım senedler için de
aynı sîgayı kullanmıştır.

Ebû'l-Hasan Ali b. Mahmud b. Abdullatif es-Sülemî=> Mahmud el-Kâdi Ebû'l-
Sa'd Abdullah b. Muhammed et-Temîmî=> Muhammed b. El-Hasan el-Mezrûkî=>
Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. el-Hâşimi=> Abd b. Ahmed el-Hâfız=> Muhammed b.
Abdullah b. Hamîrûye=> Ahmed b. Necdet=> Saîd b. Mansûr=> Ebû'l-Ahvâs=> Ebû
İshâk=> Cerire b. Abdullah şeklindeki sened zincirinin Sahîhü'l-İsnâd bir sened zinciri

⁹³¹ Zehebî, *Telhîs*, s. 31.

⁹³² Zehebî, *Telhîs*, s. 141.

⁹³³ Zehebî, *Telhîs*, s. 152.

⁹³⁴ Zehebî, *Telhîs*, s. 173-174.

⁹³⁵ Zehebî, *Mîzân*, c. I, s. 327.

⁹³⁶ Zehebî, *Mîzân*, c. II, s. 340.

⁹³⁷ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 872.

⁹³⁸ Zehebî, *Mîzân*, c. I, s. 327, 403, 580, 581; c. IV, s.192, 208, 215, 217, 465, 534, 588; *Telhîs*, s. 64, 97, 176, 242, 312, 317, 343.

⁹³⁹ Zehebî, *Telhîs*, s. 64, 97, 176, 242, 312,317, 343.

olduğuna işaret etmesi, Sâlihü'l-isnâd ile Sahîhü'l-isnâd lafızlarının bir manaya geldiğine en güzel bir örnek teşkil etmektedir.⁹⁴⁰

Kısaca Zehebî, Sâlihü'l-isnâd ve Sahîhü'l-isnâd kavramlarını hadisin senedinde bulunan râvilerin cerh ve ta'dil ilmi bakımından doğru ve güvenilir olanları hakkında kullanmıştır. Ancak sened zincirindeki râvilerin doğru ve güvenilir olmaları sözlerinde de doğru olacakları sebebiyle rivâyet ettikleri hadisler hadis ilminde makbul görülmüştür. Burada şu hususu göz önüne almak gerekir, her senedi sahih olan hadisin metnide sahihdir demek doğru değildir. Ona göre sâlihü'l-isnâd ve sahihü'l-isnâd aynı manaya gelen iki kavramdır. Aynı manaya gelen “isnâduhü sahih” veya “sened-i sıhâh” kavramlarını da az da olsa kullanmıştır.

4. Hasenü'l-İsnâd

Hadis imamlarının çok sık kullandıkları tabirlerden birisi olan Hasenü'l-isnâd, hadisin isnâd yönünden hasen olduğuna işaret etmektedir. Genellikle “bu isnâdı hasen olan hadistir,” manasında kullanılır. Ancak isnâdı hasen olan her hadis hasen hadis olarak kabul edilmez. Yani isnâdı hasen olan bir hadis şazz⁹⁴¹ ve illetli⁹⁴² olabilir. Metni değilse de senedi hasen hadisin özelliklerini taşıyan hadistir.⁹⁴³

Zehebî'nin “hasenü'l-isnad” olarak kullandığı sened zincirlerinden bazıları şunlardır:

a) Ebû'l Fadl b. Asâkir=> Kâsım b. Ebî Sa'd=> Abdullah b. Ömer b. Ahmed es-Sıfâr=> Abdullah=> Ebû Bekr b. Half=> Abdullah el-Hakim=> Ebû'n-Nadr el-Fakîh=> Osman b. Saîd=> Musa b. İsmail=> Hammad b.Seleme=> İshak b. Abdullah b. Ebû Talha => Saîd b. Yesâr=> Ebû Hureyre.⁹⁴⁴

b) İshak b. Ebî Bekr el-Esedî=> Yusuf b. Halil=> Ebû'l-Mekârim et-Temîmî => Ebû Ali el-Hidâdî=> Ebû Naîm el-Hâfız=> Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed=>

⁹⁴⁰ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 107.

⁹⁴¹ Şazz: Sika ravinin diğer sika ravilere veya kendisinden daha sika olan raviye aykırı olarak rivayet etmesidir. Yanlışları doğrularından fazla olan ravinin rivayetidir. Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 291.

⁹⁴² İlet: Hadisin sıhhatini bozacak bir kusur manasınadır. Bu kusur ancak mütehasıs âlimlerce anlaşılır. Ayrıca hadisin sahihliğine zarar veren ve onu sahihlikten düşüren her türlü kusur manasına da gelir. Bkz. Abdullah Aydınlı, *a.g.e.*, s. 134.

⁹⁴³ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 246-248; Abdullah Aydınlı, *a.g.e.*, s. 112.

⁹⁴⁴ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 894.

Abdullah b. Şîrüye=> İshak b. Râhûye=> Muhammed b. Seleme ve el-Mehâribî=> Muhammed b. İshak=> Eban b. Sâlih=> Muhammed b. Süheyl⁹⁴⁵

c) Kuteybe=> Abdülaziz b. Muhammed=> Süheyl zinciridir.⁹⁴⁶ Ayrıca Zehebî, *Telhîs* adlı eserinde bazı râviler hakkında aynı terimi kullanmıştır.⁹⁴⁷

5. Senedühü Ceyyîd

“Ceyyîd” lügatta iyi ve güzel manasında kullanılmıştır. Hadis ıstılahında sahihe yakın bir manada zikredilmiştir.⁹⁴⁸ İbn Salah’a (v. 643/1245)⁹⁴⁹ göre Zuhrî’nin (v.124/742) Sâlim’den onun da babasından rivâyetini içeren sened zinciri isnâdların en sahihidir. Ahmed b. Hanbel⁹⁵⁰ ise ceyyîdü’l-isnâd tabirini kullanmıştır. Tirmizî ve İbnü’s-Salah’a⁹⁵¹ göre ceyyid tâbiri ile sahîh tâbiri aynı manaya gelmektedir. Suyûtî (v. 911/1505), bir hadis uzmanının sahîh tabiri yerine ceyyîdi kullanmasında bir incelik olduğunu bildirerek bir hadis hasen mertebesinde yüksek sahîhe de tam ulaşamıyorsa onun ceyyid tabiri ile anılmasının sahîhden bir derece aşağı olmasındandır demiştir.⁹⁵²

Zehebînin, sened-i ceyyîd olarak kabul ettiği sened zincirlerinden bazıları şunlardır:⁹⁵³

a) Hüseyin b. Vâkid=> Ebû Gâlib=> Ebû Ümâme ... senedini Ahmed b. Hanbel müsnedinde zikretmiştir.⁹⁵⁴

b) Cerîr=> Ata b. es-Sâib=> Abdullah b. Ubeyd b. Ümeyr=> Ubeyd=> İbn Ömer,⁹⁵⁵

c) Cerir=> A‘meş=> İsmail b. Recâ=> İsmail=> Ebî Saîd,⁹⁵⁶

d) Ahmed b. Hibetullah b. Tâc el-Emnâ=> Abdülmuîz b. Muhammed Zâhir b. Tâhir=> Muhammed b. Abdurrahman=> Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed b.

⁹⁴⁵ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 706.

⁹⁴⁶ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 706.

⁹⁴⁷ Zehebî, *Telhîs*, s. 148.

⁹⁴⁸ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 390-398; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 80.

⁹⁴⁹ İbnü’s-Salah, *Ulümü’l-Hadis*, s. 12.

⁹⁵⁰ Suyûtî, *Tedrib*, s. 104.

⁹⁵¹ Suyûtî, *Tedrib*, s. 104.

⁹⁵² Suyûtî, *Tedrib*, s. 58.

⁹⁵³ Zehebî, *Telhîs*, s. 22, 371.

⁹⁵⁴ Zehebî, *Telhîs*, s. 148.

⁹⁵⁵ Zehebî, *Telhîs*, s. 230.

⁹⁵⁶ Zehebî, *Telhîs*, s. 81.

Ahmed=> Ebû Arûbe el-Harrânî=> Muhammed b. İbâd b. Adem=> Abdulvahhab => Yûnus Hasan=> İbn Ömer.⁹⁵⁷

6. Sened-ü Nazîf

Senedi nazîf en azından görünüşünde hadisin senedinin sahîhliğine zarar verici bir kusuru bulunmayan senede denir.⁹⁵⁸ Bu sened çeşidine Osman b. Ebî Şeybe=> Muhammed b. el-Hasan el-Esedî=> Şerik=> Ebû İshâk=> İbnü'z-Zübeyr .. senedi örnek teşkil eder.⁹⁵⁹

İsnâd-ı kavî, isnâd-ı sâlih, isnâd-ı hasen, sened-i ceyyid, sened-i nâzîf, hadis ilminde sahîh sened zincirleri için kullanılan terimlerdir. Sened zincirinde bulunan tüm râviler adalet ve zabt yönünden makbûl olan râvilerdir. Muhaddislere göre bu senedle zikredilen hadisler dinde delil olarak kabul gören hadislerdir.

7. Senedühü Muzlim

Senedindeki râvilerin çoğu meçhûl (bilinmeyen) olan isnâda sened-u muzlim denir.⁹⁶⁰ Zehebî'nin sened-u muzlim kabul ettiği sened zinciri şunlardır:

a) Muhammed b. Ahmed=> İbrahim b. Cüneyd=> Ahmed b. Velid b. Ebân=> Hüseyin b. Hasan=> Halil İbrahim=> İsmail Hülğânî... Zehebî, sened zincirindeki İsmâil Hülkânî'nin bu sözü söylemediğini ve bu sözün bir zındıka ait olması sebebiyle bu hadisin senedinde karanlık vardır demiştir.⁹⁶¹

b) Muhammed b. Davûd-Yahya b. Hasan=> Süleyman b. Mûsa=> Cafer=> Amcaoğlu Hubeyb=> Hubeyb'in babası=> Hubeyb'in dedesi; Zehebî, seneddeki Süleyman b. Mûsa'nın Kûfe ehlinde bir Freng olduğunu ve meşhur olmadığını ileri sürerek bu sebepten dolayı senedi karanlıktır demiştir.⁹⁶²

c) Ebû Saîd el-Kencerûdî=> Abdurrahman Muhammed b. Muhammed=> Yusuf b. Muhammed b. Semerkandî=> el-Kâsım b. Hanbeli es-Serahsî=> İshak b. İsmail es-Semerkandî=> Ma'ruf b. Hasan es-Semerkandî=> İbn Ebî Zî'b=> Nâfi=> İbn Ömer...

⁹⁵⁷ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 146.

⁹⁵⁸ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 141.

⁹⁵⁹ Zehebî, *Telhîs*, s. 101.

⁹⁶⁰ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 390-398; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 242.

⁹⁶¹ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 229.

⁹⁶² Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 409.

Zehebî seneddeki Ma‘ruf b. Hasan’ın zayıf bir râvi olmasından dolayı senedin karanlık olduğunu söylemiştir.⁹⁶³

d) Ebû'l-Meâlî Muhammed b. Ahmed b. Abdilaziz b. Abdullah b. Ali el-Cüzâmi=> Abdülaziz=> Ebû Tâhir el-Hâfız=> Ebû'l-Feteyan Ömer b. Ebû'l-Hasan el-Hâfız=> Ahmed b. Muhammed el-Becelî el-Hâfız=> Muhammed b. Ahmed b. Yakup ez-Zerkâ=> Ebû Hâmid Ahmed b. İsa b. Mehdî=> Muhammed b. Rezzâm el-Mervezî => Muhammed b. Eyyub el-Henâî=> Humeyd b. Humeyd Abdurrahman b. Delhem=> İbn Abbas. Zehebî seneddeki Rezzâm’ın yalancı olması sebebiyle bu sened zincirinin karanlık olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁶⁴

e) İbnû Allân=> el-Kindî=> Şeybânî=> Ebû Bekir el-Hatîb=> Ali b. el-Muhsin => Muhammed b. el-Hüseyin b. Eş-Şeybe el-Alevî=> Abdulaziz b. İshak b. Bakkâl=> el-Hasan b. Ali b. Abdussamed el-Ezemî=> Bahr b. Yahya=> Abdulkerim b. Ravh=> Abdulaziz b. Abdullah b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf=> İbrahim=> Abdullah. Zehebî, hadisin senedindeki Abdulaziz b. İshak b. Bakkâl’ın Zeydiyye görüşünde olması sebebiyle bu sened zincirini karanlık olarak kabul etmiştir.⁹⁶⁵ Ayrıca Zehebî’nin *Telhîs* adlı eserinde senedi muzlim olan isnadlara işaret etmiştir.⁹⁶⁶

8. İsnâdühü Leyyin

Leyyin kelime olarak rivâyette gevşek anlamındadır.⁹⁶⁷ Zehebî ve Irâkî’ye göre Leyse bi umde anlamına gelmektedir.⁹⁶⁸ Leyyinü’l-hadis tabiri, hadis ilminde gevşek davranmaları sebebiyle bazı râviler hakkında kullanılan bir tabirdir. Cerh’in birinci mertebesinde yer alan râviler için kullanılır.⁹⁶⁹

⁹⁶³ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 1064.

⁹⁶⁴ Zehebî, *Tezkira*, c. IV, s. 1239.

⁹⁶⁵ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 623.

⁹⁶⁶ Zehebî, *Telhîs*, s. 34, 36, 37, 50, 61, 73, 84, 140, 196, 251, 314.

⁹⁶⁷ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 140; Polat, vd, *a.g.e.*, s. 146.

⁹⁶⁸ Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 164.

⁹⁶⁹ Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 390-398; Talat Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 205, *Hadis Usûlü*, s. 55; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 98.

Zehebî'ye göre İsnâduhu leyyin olan sened zincirlerinden bazıları şunlardır;

a) Ali b. Müshîr=> Abdurrahman b. İshak=> Halife b. Kays=> Hâlid b. Araka=> Ömer... Zehebî, Buhâri'nin "*Halife b. Kays'ın hadisi sahîh değildir,*" sözünü ölçü olarak bu senedi gevşek bir sened olarak kabul etmiştir.⁹⁷⁰

b) Osman b. İbrahim el-Mukrî=> Ebû Abdullah el-Hâfız Abdulvahid b. el-Kâsım => Fatma bint Abdullah=> İbn Reyze=> Ebû'l -Kâsım et-Tabarânî=> Mahmud b. el-Ferc => İsmail b. Amr el-Becelî=> Fudayl b. Merzûk=> Adıyy b. Sâbit=> Berâe... Zehebî, Taberânî'nin "*Hadis senedinde Becelî yalnız kalmıştır*" sözünü ölçü olarak bu hadisin senedinde gevşeklik olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁷¹

9. İsnâduhu Dayyikü'l-Mahrec

İlk olarak rivâyet edildiğinde veya yazıldığı yerde râvi sayısı çok az olan (yani bire düşen) hadistir.⁹⁷² Bu terim ile Adyak, Ferd, Garîb, Mahrec, Mahrecü'l-hadis aynı manaya gelmektedir.

El-Hasan b. Yunus=> Cafer b. Münir=> Ebû Tahir b. Selefe=> Ebû Ali el-Berdânî => Ebû'l-Hüseyin b. et-Tîrarî=> Hennad b. İbrahim=> Muhammed b. Ahmed el-Hâfız=> Half b. Muhammed=> Nasr b. Ahmed el-Kindî=> Sehl b. Şazûye=> Muhammed b. Sehl b. Osman=> Ebû İsa Kancâr=> Ebû Hamza=> A'meş=> Eyyüb b. Ebû Temîme=> Muhammed => Ebû Hureyre, isnâd zinciri bunun en güzel örneklerindedir. Zehebî, bu isnâd zincirinden aşağıdaki kısmın çıkarılmak suretiyle daraltıldığını ileri sürmüştür.

Muhammed b. Ahmed=> Mansûr b. Cerir=> Abdullah b. Muhammed b. eş-Şarkî => Müslîm=> Ebû Abdullah b. Sehl=> Ebû Abdullah.⁹⁷³

10. İsnâduhu Garîb

Metni birçok kimseden rivâyet edilmekle beraber bir râvinin tek başına başka bir râviden rivâyet ettiği hadistir. Tirmizî bu hadis için "*Bu yönüyle bu senedle garîbtir,*" lafzını kullanmıştır.⁹⁷⁴

⁹⁷⁰ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 666.

⁹⁷¹ Zehebî, *Tezkira*, c. IV, s. 1406.

⁹⁷² Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 54.

⁹⁷³ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 677.

⁹⁷⁴ Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 85.

a) Anbese b. Abdurrahman=> Abdullah b. Nâfi=> Abdullah=> Ümmü Seleme... sened zincirindeki Anbese'nin metrûk, Abdullah'ın da zayıf bir râvi olması sebebiyle Zehebî tarafından garîb sened olarak kabul edilmiştir.⁹⁷⁵

b) Abdurrahman b. Muhammed el-Fakîh=> Ömer b. Tabarzez=> Muhammed b. Abd el-Bâkî=> el-Hasan b. Ali el-Cevherî=> Ebû'l-Bekir Kâsım b. Zekeriya el-Mukrî => Muhammed b. Süleyman Levîn=> el-Velid b.es-Sevr=> Süddî=> Süddî'nin Babası => Ebû Hureyre,⁹⁷⁶

c) Ebû'l-Fadl b. Kudâme=> Muhammed b. Abdülvâhit el-Hâfız=> Ebû Ravh Abdi el-Muîz=> Temim el-Cürcânî=> Ali b. Muhammed el-Behâî=> Muhammed b. Ahmed er-Zevzenî=> Muhammed b. Hibban el-Hasan b. Sufyan=> Yezid b. Sâlih eş-Şükrî=> Muhammed b. Eban el-Vâsitî=> Cerir b. Hâzım=> Ebû Zecâi el-Atâderî=> İbn Abbas... senedli hadisi Zehebî, *Kütüb-i Sitte*'de bulamadığını ve bu hadisin tüm senedinin garîb olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁷⁷

11. İsnadühü Münker

Hadisin senedinde bulunan râvilerden hadisi kabul edilmeyen ve kendisine rıza gösterilmeyen kimseler için kullanılan tabirdir. Cerh de üçüncü mertebede bulunan bu tabir, Zaîfü'l-hadis, Vâhin, Hadisühü münker, Zaîf vb. gibi lafızlarla aynı mertebede yer alır.⁹⁷⁸ Buhârî'ye göre kendisinden hadis alınması helal olmayan râvilerden oluşan sened anlamındadır.⁹⁷⁹

Bu sened çeşidine, Muhammed b. Haşım=> Ba'lebekkî=> Suveyd b. Abdulaziz => Mâlik=> Zuhrî=> A'reç=> Ebû Hûreyre senedini örnek verebiliriz. Zehebî, bu senedin râvilerinin bazılarının tanınmaması veya sika râvilerce kabul görmemesi açısından isnâdı münker demiştir.⁹⁸⁰

⁹⁷⁵ Zehebî, *Telhîs*, s. 150.

⁹⁷⁶ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 717.

⁹⁷⁷ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 923.

⁹⁷⁸ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 291.

⁹⁷⁹ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 24.

⁹⁸⁰ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 252.

12. Senedühü Mevzû

Zayıf olan asıl senedin yerine kıymetini artırmak maksadıyla sahîh bir sened uydurulup konmuş hadisin senedi için bu lafız kullanılır.⁹⁸¹

Zehebî “*Barik li ümmeti fi bukûriha*” hadisinin meçhûl bir senedle Ali’den rivâyet edildiğini söyler. Bu hadisin iki ayrı senedinin olduğunu söyler. Birincisi Abdurrahman b. İshak (ki o zayıftır)=> Numan b. Sa’d adlı sened zinciri, ikincisi Ali b. Abbas (ki o zayıftır)=> el-Alâ b. el-Müseyyib=> el-Alâ=> Abdullah adlı sened zinciridir.

Bu hadis, Ebû Zer’den senedi muzlîm olarak rivâyet edilmiştir. Zehebî bu hadisi İbrahim b. Müslimîn (ki o meçhûldür) uydurduğunu söylemiştir. İbrahim’e ait sened zincirinin Kattan=> Ubeydullah=> Nâfi=> İbn Ömer olduğunu bildirmiştir.

Abd b. Humejd müsnedinde bu hadisi İsmail b. Ebî Üveys=> Muhammed b. Abdurrahman (ki o metrûktür)=> Abdullah senediyle zikretmiştir. Aynı hadis, senedi muzlim olarak Urs b. Âmire tarafından rivâyet edilmiştir. Hadis, Enes b. Mâlik tarafından senedi sâkit olarak rivâyet edilmiştir. Ali b. Uyeyne=> Zühri’den o da => Enes’den rivâyetle bu hadisi uydurmuştur.⁹⁸²

13. İsnadühü Zaîf

Zehebî’ye göre cerh’in beşinci derecesinde bulunan bir râvinin sened zincirinde bulunarak rivâyet ettiği isnâda, isnâdı zayıf denir. Kavî isnâdın zıddı olarak kullanılan bir terimdir.⁹⁸³ Bu isnâda, örnek olarak aşağıdaki sened zincirini bildirmiştir.

İshak es-Sifâr=> İbnü Revaha=> Ebû Tahir es-Selefi=> Bendar b. Muhammed => Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Ebî Ali=> Ebû Muhammed b. Hayyan=> Ali b. el-Hasan b. Selim er-Râzi=> Mesrûk=> İbrahim b. Ebî Münzîr=> Abdülaziz b. İmran=> İbrahim b. Ebî Habibe => Davûd b. el-Hüseyyin=> İkrime b. Abbas...Zehebî’ye göre bu isnad zinciri zayıftır. Bu isnâdla rivâyet edilen hadiste münker hadistir.⁹⁸⁴

⁹⁸¹ Abdullah Aydınli, *a.g.e.*, s. 186.

⁹⁸² Zehebî, *Telhîs*, s. 109-111.

⁹⁸³ Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 337.

⁹⁸⁴ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 799-800.

14. İsnadühü Gayr-i Sahîh

Râvilerden birinin zabtının tam olmaması gibi bir eksikliği bulunan isnâd zincirine gayru sahîh isnâd denir. Bu durumdaki bir isnâd başka bir rivâyetle giderilerek sahîh isnâd derecesine çıkartılır.⁹⁸⁵

Zehebî bu isnâda, örnek olarak aşağıdaki sened zincirini bildirmiştir.

Ebû Fadl b. Asâkir=> Ebû Ravh el-Bezzâz=> Ebû'l-Kâsım en-Nisâbûri=> Ebû Saîd et-Tayyib=> Şafî b. Muhammed el-Esferâni=> Muhammed b. Hamdün=> Ebû Huzâfe el-Medenî=> Mâlik=> Nâfi=> İbn Ömer,

Bu isnâd sahîh olmayan bir isnâddır. Ancak sahîh derecesine başka bir rivâyetteki sened ile ulaştırılmıştır.⁹⁸⁶

15. Fî İsnâdihi Mecâhil

Râvileri tek tek tanınsa da âlimlerin bir bütün olarak bilmedikleri tanımadıkları sened için kullanılan bir terimdir.⁹⁸⁷

Ahmed b. Hasan et-Tûsî=> Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed el-Hakim=> Ebû Bekr Ahmed b. Abdullah b. el-Ahrâs=> Ebû Müslim Galib b. Ali er-Râzi=> Ebû Nasr Muhammed b. İsmail en-Nesefî=> Abdülmü'min b. Half=> Yahya b. el-Müstefad => Vehb=> Cafer=> Cünâde b. Mervan=> Haris b. Numan=> Saîd b. Cübeyr=> Enes b. Malik bu senede örnek teşkil etmektedir. Zehebî seneddeki tanınmayan râviler bakımından bu hadis münker ve senedi de mecâhildir demiştir.⁹⁸⁸

II. ZEHEBÎ VE HADİS ÇEŞİTLERİ

Eserlerine baktığımızda Peygamberimiz'e ait olan hadisleri tenkit ilmi açısından ele almış ve onlara ait sıhhat değerlendirmelerini yapmıştır. Zehebî sened tenkidinde râvilerin cerh ve ta'dil bakımından değerlendirmelerinde sebepleri zikretmeye ehemmiyet vermiştir. Zehebî'nin değerlendirmelerine göre hadis çeşitleri aşağıdaki şekildedir:

⁹⁸⁵ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 270.

⁹⁸⁶ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 808.

⁹⁸⁷ Abdullah Aydın, *a.g.e.*, s. 172-173.

⁹⁸⁸ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 866.

A. Râvi Sayısı Açısından Hadisler

1. Mütevâtir Hadis

Aklın ve âdetin yalan üzere birleşmelerini imkânsız gördüğü bir topluluğun senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettiği sahih hadistir.⁹⁸⁹

a) Ebû-Sâlih=> el-Leys=> Ziyâde b. Muhammed el-Ensârî=> Muhammed b. Ka'b => Fedâle b. Âbid=> Ebû'd-Derda senediyle rivâyet edilen;

وَرَوَى اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ ، قَالَ : حَدَّثَنِي زِيَادُ بْنُ مُحَمَّدٍ ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبِ الْقُرْظِيِّ ، عَنْ فَضَالَةَ بْنِ عُبَيْدٍ ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ : إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَنْزِلُ فِي ثَلَاثِ سَاعَاتٍ بَقِيْنَ مِنَ اللَّيْلِ ،

“Allah Teala gecenin geri kalan üçte birinde yeryüzüne yönelir...”⁹⁹⁰ hadisine Zehebî mütevâtir hadis demiştir.⁹⁹¹ Zehebî, nüzûl hadislerinin tümünün mütevâtir hadis olduğunu ileri sürmüştür. Buhâri, Ziyâde b. Muhammed El-Ensari'ye münkerü'l-hadistir, demiştir. Zehebî de bu konuda Buhâri'yi desteklemiş, Ziyâde'nin bazı münkerlerinin olduğunu söylemiştir.⁹⁹²

Mütevâtir hadisin râvileri hakkında belirli bir rakam zikredilmemiştir. Bazı hadis âlimleri bu sayıyı Kur'an-ı Kerim'den çıkarttıkları bazı delillerle tespite çalışmışlardır. Bazılarına göre mütevâtir olması için dört ayrı koldan rivâyet edilmesi gerekir. Bu sayıyı beşe, altıya, yediye hatta kırka, yetmiş ve daha fazlaya çıkarırlar mevcuttur. Mütevâtir, lafzî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrılır. Lafzî mütevâtir'e en güzel

⁹⁸⁹ İbnü's- Salah, *Ulümü'l-Hadis* , s. 267-269; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*,(trc. Talat Koçyiğit), s. 22-25; *en-Nüket*, s. 56-59; *Nuhbetü'l-Fiker*, s. 197-200; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzûmetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis* , s. 94-96; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis* , s. 151-152; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlâhları*, s. 120-128; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, s.102-105; el-Cezâiri, *Tevcihü'n-Nazar*, s. 39-40; Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlâhları*, s. 344-349; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 106-109; *Hadis Usûlü*, s. 87-88; Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü* , s. 232; Hayri Kırbaçoğlu, İslam Düşüncesinde Sunnet, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, 2003, s.123-124; H.Yunus Apaydın, “Mütevâtir”, *DİA*, c.XXXII, s.208-211; Hüseyin Hansu, Mütevâtir Haber Bilgi Değeri ve İslam Düşüncesindeki Yeri (haz.Rukiye Çalışkan), *Hadis Tetkikleri Dergisi*, Yıl: 2008, c.VI, S. 2, s. 215-218; Nuri Tuğlu, *Maturîdilik ve Hadis*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016, s. 105-108.

⁹⁹⁰ İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi, *Kitabu't-Tevhid ve İsbatu Sıfatı'r-Rab*, (thk. Abdülaziz İbrahim eş-Şehvan), Dâru'r-Rüşd, Riyad, 1414/1994, H. no: 178.

⁹⁹¹ Zehebî, *Telhîs*, s. 24-26.

⁹⁹² Müslim, *Sahih*, c. I, s. 342, H. no. 758; Zehebî, *Telhîs*, s. 26-27; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî El-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1405/1985, c. II, s. 116, H. no. 3406.

örnek Kur'an-ı Kerimdir. Her sahabe lafzını hiç değiştirmeden Kur'an-ı Kerim'i diğerlerine rivâyet etmişlerdir. Hadisler arasında lafzî mütevatir hadisler çok azdır İbnü's-Salah bunların başında “*Men Kezebe Aleyye Müteammiden....*”⁹⁹³ hadisini zikretmiştir. Hadisi Hz. Peygamber'den bir rivâyete göre kırk, diğerine göre atmış iki râvi rivâyet etmiştir. Manevi mütevâtir ise mana üzerine rivâyet edilen hadislerdir. Manevi mütevâtire örnek “*Ref'ul-Yedeyn Fi'd-dua*”⁹⁹⁴ hadisidir. Hadis elli sahabe tarafından rivâyet edilmiştir. Dua yapılırken ellerin kaldırılmasıdır. Yüz kadar rivâyeti olmasına rağmen tevâtür derecesinde olmamakla beraber ellerin kaldırılması her rivâyette vardır ve tevâtür derecesindedir. Mütevâtir hadisin hükmüne gelince mütevâtir hadisleri inkâr eden kâfir olur. Çünkü mütevâtiri reddetmek Rasulullah'ı reddetmektir. Mütevâtir hadisle amel etmek vaciptir. Tetkik ve tenkide tâbi değillerdir.⁹⁹⁵

Zehebî'nin mütevâtir hadis tarifi, hemen hemen diğer hadis âlimlerinin tarifi ile örtüşmektedir. Zehebî, Medine kıraat imamı Ebû Ca'fer'in kıraatını bazı âlimlerin şazz, bazılarının da mütevâtir olarak ileri sürmelerine rağmen bu görüşlerin her ikisine de inceleyerek ikisinin de doğru olmadığını belirtmiştir. Ebû Ca'fer'in kıraatının âdil ve sahih kimseler tarafından nakledilmesi ve arap diline uyması sebebi ile kabul edildiğini söylemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in mescidinde Kur'an dersleri veren ve hiçbir kimsenin karşı çıkmadığı bir şahsın kıraatı için şazz denilmesinin yanlış olacağına dikkat çekmiştir.⁹⁹⁶ Zehebî'nin bizzat kendisinin mütevâtir⁹⁹⁷ olarak kabul ettiği hadislere rastlamak mümkündür. Bu hadislerden en meşhuru; “*Kişi sevdiği ile beraberdir,*”⁹⁹⁸ hadisidir.

⁹⁹³ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 227; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahtis*, s.151; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s.122; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s.103; Çakan, *a.g.e.*, s.107; Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 233-234.

⁹⁹⁴ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvi*, s. 375; Kâsimî, *a.g.e.*, s.151; Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s.123; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 348; *Hadis Usulü*, s. 88.

⁹⁹⁵ Kâsimî, *Kavâidü't-Tahtis*, s. 152; Ebî Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris el-Kettânî, *Nazmü'l-Mütenâsir Mine'l-Hadisi'l-Mütevâtir*, Dâru'l-Kütübî's-Selefiyye, Kahire, 2010, c. I, s. 9-20; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 104; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 347; Çakan, *Hadis Usulü*, s. 107.

⁹⁹⁶ Tayyar Altıkulaç, “Ebû Ca'fer el-Kâri,” *DİA*, c. X, s. 116.

⁹⁹⁷ el-Kettânî, *a.g.e.*, c. I, s. 176-202.

⁹⁹⁸ el-Kettânî, *a.g.e.*, c. I, s. 202.

B. Hadisin Kaynağı Açısından

1. Merfû hadis

Söz, fiil takrir olarak hassaten Hz. Peygamber'e izafe olunan isnâdı muttasıl veya munkatı olan hadise merfû hadis denir. Merfû hadis, sarahatan (açık) merfû ve hükmen merfû olmak üzere iki kısma ayrılır.

1) Sarahaten merfû hadis: Açık bir şekilde Hz. Peygambere izafe olunan hadistir. Yani hadis içerisinde Resulullah'a ait bir söz, bir fiil, bir takrir veya bir vasıftan söz ediliyorsa bu açıkça merfû bir hadistir. Ayrıca şunu yapmakla emrolunduk ve şunu yapmaktan nehyolunduk şeklinde sahabiler tarafından verilen bilgiler de açık merfû olarak değerlendirilmektedir.

2) Hükmen merfû hadis: Herhangi bir sahabenin geçmiş peygamberler ve gelecekte cereyan edecek olaylar ya da işlenmesi halinde işleyene sevap yahut azab gerekecek konular gibi şahsi görüş ve kanaata dayanması mümkün olmayan mevzûlara dair verdiği haberlere denir.⁹⁹⁹ Diğer bir tarife göre, isnâdı sahabe kalmak suretiyle Hz. Peygamber dönemine izafe edilen rivâyetlere hükmen merfû denir.¹⁰⁰⁰

a) Yahya b. Yahya => Mâlik => Nâfi=> İbn Ömer=> Hz. Aişe senediyle rivâyet edilen;

وحدثنا يحيى بن يحيى قال قرأت على مالك عن نافع عن ابن عمر عن عائشة أنها أرادت أن تشتري جارية تعتقها فقال أهلها نبيحك ها على أن ولاءها لنا فذكرت ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم فقال لا يمنحك ذلك فإنما الولاء لمن أعتق.

Hız. Aişe, azad etmek için cariye almak istedi. Cariyenin ailesi “*Onun sorumluluğu bize ait olarak sana vela hakkını satalım*” dedi. Hız. Aişe bu durumu Hız. Peygamber'e zikretti. Bunun üzerine Hız. Peygamber : “*Bunu almaktan vazgeçme ancak*

⁹⁹⁹ Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 183; İbnü's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 45; en-Nevevî, *Takrib*, s. 32; *İrşad*, s. 157; İbn Kesîr, *İhtisârü Ulümü'l-Hadis*, a.g.e.s. 126; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, s. 129-134; *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 72-75; *Nuhbetül-Fiker*, s. 313-317; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, c. II, s. 178-180; *Şerhu et-Takrib ve't- Teyisir*, s. 86-88; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzümetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s. 67-68; Kâsımî, *Kavâidü't-Tahtis*, s.126-127; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlâhları*, s. 181-183; Ahmed Nâim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c.I, s. 133-134; Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlâhları*, s. 217; *Hadis Usûlü*, s. 115-119; Çakan, *Hadis Usûlü*, s.115-118.

¹⁰⁰⁰ Muhammet Yılmaz, “Mevkuf Hadisler ve Hükmen Merfû,” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana, 2001, c. I, s. 1.

sorumluluk azad edenin hakkıdır,” buyurdu¹⁰⁰¹ hadisi, sahîh garîb hadis olmasına rağmen, Müslim bu hadisi Mâlik’in hadisi olarak tahriç etmiştir. Müsnedi İbn Ömer de Buhâri, Ebû Davûd ve Nesâi, hadisi Mâlik’in tarikinden merfû olarak tahriç etmişlerdir.¹⁰⁰² Ayrıca Zehebî, *Telhîs*¹⁰⁰³ adlı eserinde merfû hadislerle örnek vermiştir.

2. Mevkûf hadis

Sahabelerin söz, fiil, takrirlerine, muttasıl veya munkatı haberlere mevkûf hadis denir.¹⁰⁰⁴

a) Ebû Fadl b. Asâkir=> Ebû Rûh el-Bezzâz=> Ebû'l-Kâsım en-Nisâbûrî=> Ebû Saîd et-Tayyib=> Şafî b. Muhammed el-Esferânîyî=> Muhammed b. Hamdün => Ebû Huzâfe el-Medenî=> Mâlik=> Nâfi=> İbn Ömer senediyle rivâyet edilen;

اخبرنا ابو الفضل بن عساكر عن ابي روح البزاز انا ابو القاسم النيسابوري انا ابو سعيد الطيب انا شافع بن محمد الاسفراييني نا محمد بن حمدون الحافظ نا ابو هذافة نا مالك عن نافع عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وآله وسلم قال: العلم ثلاثة، آية محكمة وسنة قائمة ولا أدرى.

Peygamber, “*İlim üçtür, muhkem ayet, kuvvetli sünnet, başkasını bilmiyorum,*” buyurmuştur,¹⁰⁰⁵ hadisine Zehebî, senedinin sahîh olmamasına ve Huzâfe’nin münkerlerinden olmasına rağmen mevkûf hadis olabilir demiştir.

b) Ahmed b. İshak=> el-Fetih b. Abdullah el-Ermevî => İbnû ed-Dâye et-Tarâîfi => Ebû Cafer b. Seleme=> Ebû'l -Fadl ez-Zuhrî=> Câ'fer el-Feryâbi=> Ebû't-Taki el-

¹⁰⁰¹ Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Ebî Âmir, *Muvatta*, (thk. Muhammed Fuad Abdulkaki), Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1406/1985, c. II, s. 562; Buhâri, *Sahih*, c. III, s. 147, H. no. 2536; Müslim, *Sahih*, c. II, s. 704, H. no. 1504,1505; İbni Mâce, *Sünen*, s. 315, H. no: 2076; Nesâi, *Sünen*, c. V, s. 49, H. no: 4997,4998,4999; Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, H. no:1504; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İfhamü fi Şerhi Bulûğî'l-Meram*, (tlf. Abdülaziz b. Abdullah er-Râcâhî), Dâru'l-Âsime, Riyad, 1425/2005, c. II, s. 10-11; Ebû Abdurrahman el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bud*, Dâru İbn Hazm, Beyrut,1426/2005, c. II, s. 1315, H. no. 3915.

¹⁰⁰² Zehebî, *Mu'cemu's-Şuyûh*, s. 645.

¹⁰⁰³ Zehebî, *Telhîs*, s. 23, 24-25.

¹⁰⁰⁴ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, s. 145; İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 46; en-Nevevî, *Takrib*, s. 33, *İrşad*, s. 157-165; İbn Kesîr, *İhtisârü Ulûmü'l-Hadis*, s.127-130; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, s. 140; *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 75-77; *Nuhbetül-Fiker*, s. 170; Şehâvi, *Fethu'l-Muğis*, c. II, s. 187-190; *Şerhu et-Takrîb ve't-Teyisir*, s. 88-98; Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 184-194; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzûmetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s. 72-80; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 133-134; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c.I, s. 134-135; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 175; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 224-225; *Hadis Usûlü*, s. 115; Muhammed Yılmaz, *Mevkuf Hadisler ve Hükmen Merfû*, s. 161-169.

¹⁰⁰⁵ İbn Mâce, *Sünen*, Mukaddime, H. no. 56; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Ferâiz, c. IV, s. 511, H. no. 2885; Tabarânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, c. I, s. 299, H. no:1001; İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, c. XVII, s. 318; Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 809; Zehebî, *Siyer*, c. XV, s. 71.

Hamâsî => Muhammed b. Harb=> ez-Zebîdî=> Selim b. Âmir => Ebû Ümâme senediyle rivâyet edilen;

اخبرنا احمد بن اسحاق انا الفتح بن عبدالله انا الارموي و ابن الداية والطرائفي قالوا انا ابو جعفر بن المسلمة انا ابو الفضل الزهري نا جعفر الفريابي نا ابو النقي الحمصي نا محمد بن حرب نا الزبيدي عن سليم بن عامر عن أَبِي أَمَامَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ وَإِنْ صَامَ وَصَلَّى وَزَعَمَ أَنَّهُ مُسْلِمٌ : مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا أَنْتَمِنَ خَانَ.

Ebû Ümame dedi ki: “Üç şey kimde bulunursa oruç tutsa da namaz kılsa da ve Müslüman olduğunu iddia etse de o münafıktır,”¹⁰⁰⁶ hadisi Zehebî’ye göre sahîh ve mevkûf bir hadistir. Sahabeden Ebû Ümâme’ye aittir.¹⁰⁰⁷ “O kimse konuşunca yalan söyler, vaat ettiği zaman yerine getirmez, emanet edilince hıyanetlik eder.” Başka bir rivayette hadise “tartışmaya girince haddini aşarak aşırı gider” ilave edilmesi ile münafıklığın alâmeti dörde çıkarılmıştır.¹⁰⁰⁸ Zehebî, *Tezkira*,¹⁰⁰⁹ *Mizân*,¹⁰¹⁰ *Telhîs*¹⁰¹¹ adlı eserlerinde diğer mevkûf hadisleri bildirmiştir.

C. Sıhhat ve Hüküm Açısından Hadis Çeşitleri

1. Hasen Hadis

Zabtı biraz gevşek olan râvilerin muttasıl senedle rivâyet ettikleri şazz ve muallal olmayan hadislere hasen hadis denir.¹⁰¹²

Ahmed b. Hibetullah el-Hasan=> Saîd b. Sehl=> Ali b. Ahmed el-Medenî=> Ebû Nasr Ahmed b. Ali ez-Zâhid=> el-Esam=> Saîd b. Osman et-Tanûhî=> Ebû'l-Muğire=> Evzâî =>İsmail b. Ubeydullah senediyle rivâyet edilen;

¹⁰⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s.189, 198, 200, 257, 367, 526; Buhârî, *Sahih*, “İman”, 24, “Şehadet”, 28, “Vesaya”, 8, “Mezâlim”, 17, “Cizye”, 17, “Edep” 69; Müslim, *Sahih*, “İman”, 107, 108; Ebû Davûd, *Sünen*, “Sünnet”, 15; Tirmîzi, *Sünen*, “İman”, 14; Nesâî, *Sünen*, “İman”, 20.

¹⁰⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 220.

¹⁰⁰⁸ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûmi ve'l-Hikem*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1422/2001, c. II, s. 480.

¹⁰⁰⁹ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 339.

¹⁰¹⁰ Zehebî, *Mizân*, c. II, s.100, c. III, s. 269.

¹⁰¹¹ Zehebî, *Telhîs*, s. 22-23.

¹⁰¹² İbnü's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 29-40; en-Nevevî, *İrşad*, s. 137-152; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi* (trc. Talat Koçyiğit), s. 39-41; *en-Nüket*, s. 84-89; *Nuhbetü'l-Fiker*, s. 234-242; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, c. II, s.116-170; *Şerhu et-Takrib ve't-Teyisir*, s. 63-82; el-Beykûnî, *a.g.e.*, s. 52-55; el-Cezâiri, *Tevcihü'n-Nazar*, s. 176-185; Kâsımî, *Kavâidü't-Tahtis*, s. 105-111; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 242-249; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtihahları*, s. 29-133; Talat Koçyiğit, *Hadis Istihahları*, s. 125-135; *Hadis Usûlü*, s. 94-96; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 127-130.

وانا احمد بن هبة الله انا الحسن قالوا: انا سعيد بن سهل انا علي بن احمد المديني انا ابو نصر احمد بن علي الزاهد نا الاصم نا سعيد بن عثمان التنوخي نا ابو المغيرة نا الاوزاعي عن اسماعي بن عبيد الله قدم انس بن مالك علي وليد ابن عبد الملك فسأله ماذا سمعت من رسول الله يذكر به قال: سمعت رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول: انتم والساعة كهاتين.

Enes b. Mâlik Velid b. Abdilmelik'e gelerek Rasullah'tan ne iştiğini sordu. Rasulullah'ın söylediğini işittim şöyle buyurdu dedi : “*Siz ve Kıyamet günü şununla şunun yakınlığı gibi (yahut da şu iki parmak gibi) olacaksınız, buyurdu,*”¹⁰¹³ hadisini Zehebî, hasen hadis olarak kabul etmiştir. Zehebî, siz yerine ben lafzını kullanarak “*Ben ve Kıyamet günü*” olarak hadisi tahric etmiştir. Buhârî hadisdeki entüm lafzı yerine enâ lafzını kullanmıştır.¹⁰¹⁴

1.1. Hasenün Sahîhün

Zehebî, sahîh hadis şartlarını taşımakla birlikte hasen hadis şartlarını da taşıyan hadisler için hasenün sahîhün ibaresini kullanır. Aynı lafzı Tirmizi de kullanmıştır.¹⁰¹⁵

a) Yahya b. Ebî Mansûr=> Abdulkadir b. Abdullah=> Nasr b. Seyyâr=> Ebû Âmir El-Ezdî=> Abdulcebbar b. Muhammed=> Muhammed b. Ahmed b. Mahbûb => Muhammed b. İsa Kuteybe=> Bekir b. Mudar=> Aclân=> Abdullah b. Muhammed b. Ukeyl => Rübeyyi‘ bint Müavvez, sened zinciriyle rivâyet edilen;

وانبأنا يحي بن ابي منصور انا عبد القادر بن عبد الله انا نصر بن سيار نا ابو عامر الازدي قالوا: عبد الجبار بن محمد انا محمد بن احمد بن محبوب ثنا محمد بن عيسى الحافظ حَدَّثَنَا قُنَيْبَةُ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرَ عَنِ ابْنِ عَجَلَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ عَنِ الرَّبِيعِ بِنْتِ مُعَوِّذِ ابْنِ عَفْرَاءَ أَنَّهَا رَأَتْ النَّبِيَّ تَوَضَّأُ قَالَتْ: مَسَحَ رَأْسَهُ وَمَسَحَ مَا أَقْبَلَ مِنْهُ وَمَا أَدْبَرَ وَصَدَّغَيْهِ وَأَذُنَيْهِ مَرَّةً وَاحِدَةً.

“Rübeyyi‘ bint Muavvez b. Afra Rasulullah'ın abdest aldığı görü ve şöyle dedi: Başını meshetti, başının ön kısmı ile arka kısmını ve iki şakağını meshetti iki kulağını da bir kere meshetti,”¹⁰¹⁶ hadisini Zehebî, hasenün sahîhün olarak kabul

¹⁰¹³ İbn Asâkir, *Tarihü Medîneti Dimaşk*, c. III, s. 301; Zehebî, *Mu‘cemu’ş-Şuyûh*, s. 355; Mehmet Sofuoğlu, *Sahihi Buhâri Tercemesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, c. XII, s. 5406, 5407.

¹⁰¹⁴ Zehebî, *Mu‘cemu’ş-Şuyûh*, s. 629.

¹⁰¹⁵ en- Nevevi, *İrşad*, s. 144-145; Sehâvi, *Şerhu Et-Takrib ve’t Teysir*, s. 74-75.

¹⁰¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 45, 259; İbn Mâce, *Sünen*, 441; Ebû Dâvûd, *Sünen*, c. I. s. 379, H.no: 129.

etmiştir. Yine Zehebî'ye göre Ali=> Talha b. Masraf=> Talha=> Masraf'ın dedesi yoluyla Rübeyyi'nin hadisi hasen sahihtir.¹⁰¹⁷

1.2. Hasen Garîb

Hasen garib sözü tamamıyla Tirmîzi'ye aittir. Zehebî'ye göre hadis hem sened hemde metin bakımından garib olursa hasen garib olur. Tirmîzi'ye göre hadis metin bakımından hasen sened bakımından garib kabul edilir.¹⁰¹⁸

a) Ahmed b. Abdurrahman el-Âbir=> Abdurrahman es-Sıbt=> Ebû Tâhir es-Selefi=> Mekki b. Alân=> Ebû Bekir el-Hayrî=> Ebû Ali el-Ma'kalî=> Muhammed b. Yahya=> Muhammed b. Abdullah b. el-Müsennâ=> Eş'as=> Muhammed b. Sîrîn=> Halid el-Huzâi => Ebû Kilâbe=> Ebû Mahleb=> İmran b. Husayn senediyle zikredilen;

اخبرنا احمد بن عبد الرحمن العابر وجماعة قالوا: انا عبد الرحمن السبط انا ابو طاهر السلفي انا
مكي بن علان انا ابو بكر الخيري انا ابو علي المعقلي نامحمد بن يحيى نامحمد بن عبدالله بن
المثنى اخبرني اشعث عن محمد بن سيرين عن خالد الحذائي عن ابي قلابه عن عمران بن
حصين رضي الله عنه : أن النبي صلى الله عليه وسلم صلي بهم فسها في صلاته فسجد
سجدتي السهو ثم تشهد ثم سلم .

“*Muhakkak ki Resulullah onlara namaz kıldırırken unuttu. Bunun üzerine iki sehiv secdesi yaptı. Sonra teşehhüd etti ve sonra selam verdi,*”¹⁰¹⁹ Zehebî bu hadisi şeyhlerin (hocaların) öğrencilerinden hadis rivâyet etmeleri bakımından garîb bulmuştur.¹⁰²⁰ Ebû Dâvûd, Ebû İsa ve İbn Mâce, Muhammed b. Yahya'dan bu hadis tahriç etmişlerdir. Hadis bu âlimlere göre âli isnadlı bir hadistir. Hadis ilminde büyüklerin küçüklerden hadis rivâyet etmesine “Rivâyetü'l-ekâbiri ani's-sağir” denilmektedir. Babaların oğullarından sahabenin tabiûndan şeyh'in talebesinden rivâyetleri konunun güzel örneklerini oluşturmaktadır. Hadis ilminde asıl yol, küçüklerin büyüklerden rivâyetidir. Bu konuda Hatib el-Bağdadi ve Selahattin el-Alâi

¹⁰¹⁷ Zehebî, *Mu'cemu's-Şuyûh*, s. 653.

¹⁰¹⁸ İbnü's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 39; Kâsmî, *Kavâidü't-Taḥdis*, s. 107-108; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 247-248; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, s. 130-131; Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s. 129-131; James Robson, “Hasen Hadislerin Çeşitleri” (çev. Talat Koçyiğit), *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1963, Ankara Üniversitesi Basım Evi, s.110-118; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 130; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 37-38; Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 113.

¹⁰¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 447; Tirmîzi, *Salat*, 173; Nesâi, *Sehv*, 23.

¹⁰²⁰ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 532.

(v.761/1359) iki önemli eser yazmışlardır. Buhâri'nin talebesi Ebûl-Abbas es-Serrâc'dan (v. 313/925) rivâyetini, Yahya b. Said el-Ensari ve Zührî'nin Malik'den rivâyetlerini (her ikisi Malikin hocalarıdır) örnek olarak verebiliriz.¹⁰²¹

b) Ali b. Muhammed b. Kaymaz ed-Dakiki=> El-Hasan b. Ali el-Kalânîsî=> Ali Ebî Muhammed el-Hâfiz=> Abdullah b. Ömer=> Abdülevvel b. İsa=> Abdullah b. Muhammed el-Ensârî=> Abdulcebbar b. el-Cerrâh=> Muhammed b. Ahmed b. Mahbûb => Ebû İsa et-Tirmizî=> Kuteybe=> İbn Uyeyne=> Muhammed b. el-Münkedir=> Sâlim ebî'n-Nadr=> Ubeydullah b. ebi Râfi=> Ubeydullah senediyle rivâyet edilen;

قرأت علي محمد بن قيمان الدقيقي والحسن بن علي القلانسي وعلي ابي محمد الحافظ: اخبركم عبدالله بن عمر انا عبدالاول انا عبدالله بن محمد الأنصاري انا عبدالجبار بن الجراح انا محمد بن احمد بن محبوب انا ابو عيسى الترميذي نا قتيبة ثنا ابن عيينة ع محمد بن المنكدر و سالم ابي النصر عن عبيد الله بن ابي رافع عن ابيه عن النبي صلى الله عليه وسلم- قال: لا ألفين أحدكم متكئا على أريكته يأتيه الأمر من أمري مما أمرت به أو نهيت عنه فيقول: لا ندري ما وجدنا في كتاب الله اتبعناه.

Ubeydullah b. Ebî Râfi'nin babası Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu söyledi: “Kendisine benim emrettiğim ya da yasakladığım herhangi bir emir geldiğinde sizden birini koltuğuna yaslanmış olarak şöyle söylediğini görmeyeyim: Bilmiyoruz. Biz Allah'ın kitabında bulduğumuza uyarız,”¹⁰²² hadisi, Zehebî'ye göre İbn Uyeyne'nin yalnız kalması sebebiyle hasen garîb hadis olarak adlandırılmıştır.¹⁰²³ Hadisi, Ebû Davûd, Tirmizî ve İbn Mâce tahrir etmişlerdir. İbn Mâce, Nadr b. Ali'den isnadında Sufyan olmaksızın rivâyet etmiştir. Zehebî, hasen garîb olan diğer hadisleri *Tezkira*¹⁰²⁴ ve *Mîzân*¹⁰²⁵ adlı eserlerinde zikretmiştir.

¹⁰²¹ İbnü's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 307-309; en-Nevevî, *İrşad*, s. 617-619; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s.291-293; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*,(trc. Talat Koçyiğit), s. 83-84; *Nuhbetü'l-Fiker*, s. 332; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, c. IV, s.124-129; *Takrib*, s. 95; Suyûti, *Tedrib*, s. 242-243; el-Cezâiri, *Tevcihü'n-Nazar*, s.175.

¹⁰²² Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Sünne”, 6, H.no: 4605; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 8; Tirmizî, *Sünen*, “İlim” 10, H.no.2663 .

¹⁰²³ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 1191.

¹⁰²⁴ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 1160, c. IV, s. 1499.

¹⁰²⁵ Zehebî, *Mîzân*, c. III, s. 433.

Bir takım râviler için hasenü'l-hadis,¹⁰²⁶ Onun hadisinin rütbesi hasendir,¹⁰²⁷ hadisuhu hasen¹⁰²⁸ gibi lafızları kullanmıştır. Bu lafızlar ta'dilin Irâki'ye göre dördüncü, Sehâvî'ye göre, altıncı mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis i'tibar için alınır.

2.Zayıf hadis

A. Senedindeki İnkıta Sebebiyle Hadis Çeşitleri

1. Mürsel Hadis

Tâbînin sahabeyi atlayarak Hz. Peygambere izafe ettiği hadislere mürsel hadis denir.¹⁰²⁹

a) Muhammed b. Balban=> Ahmed b. Ferah=> Ebû'l-Abbas El-Ferâvî=> İbnû Abd Ed-Dâim=> Yahya es-Sekafî=> el-Haddâd=> Ebû Nuaym=> İbnû Fâris=> Ebû Mesud => Ebû Davûd=> Şu'be=> İbn Ebî Sefer=> Şa'bi senediyle rivâyet edilen;

اخبرنا محمد بن بلبان واحمد بن فرح وابوالعباس الفراء ويقالوا: انا ابن عبد الدائم انا يحيى الثقفي انا الحداد حضورا انا ابو نعيم انا ابن فارس نا ابو مسعود انا ابو داود نا شعبة عن ابن ابي السفر عن الشعبي قال : قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : خَيْرُ الدَّوَاءِ السَّعُوطُ وَاللَّدُودُ وَالْحِجَامَةُ وَالْمَشِيَّ وَالْعَلَقُ

“Şa'bi Peygamberin şöyle buyurduğunu söyledi: İlaçların en faydalısı, enfiye boğaz ilacı, hacamat, yürüyüş ve sülüktür,”¹⁰³⁰ hadisini Zehebî, mürsel hadis olarak bizlere bildirmiştir.¹⁰³¹

¹⁰²⁶ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 496; c. IV, s. 290, 662, 673.

¹⁰²⁷ Zehebî, *Mukaddemü't-Tahkik*, c. I, s. 224.

¹⁰²⁸ Zehebî, *Mizân*, c. III, s.16.

¹⁰²⁹ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, s. 167-171; İbnu's- Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 51-56; en-Nevevî, *Takrib*, s. 34-35; İrşad, s. 167-178; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmü'l-Hadis*, s. 135-139; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, s. 101-103; *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 53-54; *Nuhbetül-Fiker*, s. 257-259; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, c. I, s. 238-274; *Şerhu et-Takrib ve't- Teysir*, s. 100-106; Suyutî, *Tedrib*, c. I, s. 223-232; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzümetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s.105-111; Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 137; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s.141-148; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtıahları*, s.137-139; Talat Koçyigit, *Hadis Ishtıahları*, s. 291-298; *Hadis Usûlü*, s. 132-134; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 99-101.

¹⁰³⁰ Zehebî, *el-Muğnî*, s.179; *Mu'cemu'ş-Şuyûh*, s. 487; Elbânî, *es-Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaifeti ve'l-Mevzûati*, c. VIII, s. 48.

¹⁰³¹ Zehebî, *Mu'cemu'ş-Şuyûh*, s. 179.

b) Hammad b. Delil=> Sevrî=> Kays b. Müslim=> Târik, senediyle rivâyet edilen;

حماد بن دليل عن الثوري عن قيس بن مسلم عن طارق عن أم الطفيل امرأة أبي بن كعب
قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: رأيت ربي في المنام في أحسن صورة .

“*Rabbimi rüyamda en güzel surette gördüm,*”¹⁰³² hadisinin de Zehebî münker olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰³³ Hadis çeşitli senedlerle Münker, Merfû, Muallel, Muzdarip, Müdelles olarak rivâyet edilmiştir.¹⁰³⁴ Zehebî, *el-Muğnî*,¹⁰³⁵ *Tezkira*,¹⁰³⁶ *Mizân*¹⁰³⁷ adlı eserlerinde diğer mürsel hadislere işaret etmiştir.

2. Munkatı Hadis

Senedin herhangi bir yerinden bir râvinin veya senedin farklı yerlerinden peşpeşe olmamak şartıyla birden fazla râvinin düşürüldüğü hadislere denir. Diğer bir tarife göre senedinde bilinmeyen bir râvi zikredilen hadislerdir. Munkatı ve mürsel senedlerinde muttasıllık kalmamaları bakımından zayıf sayılmışlardır. Munkatı hadislerde ya senedinden bir râvi düşer ya da senedinde tanınmayan bir râvi vardır. Mürsel hadis gibi zayıf kabul edildiğinden amel edilemez.¹⁰³⁸

a) Tahir b. Abdullah b. Ömer el-Acmî=> İbn Halil=> Mesud el-Cemâl=> Ahmed b. Selâme=> Cemâl=> el-Hasen b. Ahmed => Ebû Nuaym=> İbn Hallâd => Muhammed b. Muhallad=> Hâris b. ebî Esleme=> Yezîd=> Davûd b. ebî Hind=> Mekhûl=> Ebû Sa'lebe senedi zinciriyle rivâyet edilen;

¹⁰³² Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 368, c. IV, s. 88, c. V, s. 243, 378; Dârimî, *Müsned*, Rüya, Bab 12, H.no. 2320; İbnü'l-Cevzi, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, c. I, s. 34-35; İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *Kitâbü's-Sünnet* (nşr. M. Nâsirüddîn el-Elbânî), el-Kütübî'l-İslamiyye, Beyrut 1400/1980, H. no: 471; Elbânî, *a.g.e.*, s. 6371, H. no: 48397.

¹⁰³³ Zehebî, *Telhîs*, s. 24-26.

¹⁰³⁴ Zehebî, *Telhîs*, s. 24-25.

¹⁰³⁵ Zehebî, *el-Muğnî*, s. 193, 198, 387, 423.

¹⁰³⁶ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 460, 526.

¹⁰³⁷ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 97, 261, 367; c. III, s. 20, 29, 212, 268, 344, 364, 381; c. IV, s. 54, 211, 308.

¹⁰³⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, s. 173-176; İbnü's- Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 56-58; en-Nevevî, *Takrib*, s. 35-36; *İrşad*, s. 180-182; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulümü'l-Hadis*, s. 141-144; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nuket*, s. 140-141; *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 55; *Nuhbetül-Fiker*, s. 260-261; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, c. I, s. 276-284; *Şerhu et-Takrib ve't-Teyisir*, s. 110-112; Suyutî, *Tedrib*, c. I, s. 208-210; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 139-141; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 149-150; Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 286, 287; *Hadis Usûlü*, s. 101-102; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 209-210.

طاهر بن عبدالله بن عمر العجمي اخبركم ابن خليل انامسعود الجمال وانبأني احمد بن سلامة عن الجمال انالحسن بن احمد انا ابو نعيم انا ابن خلاد ومحمد بن مخلد قالوا: ثنا الحارث بن ابي اسلمة انا يزيدانا داؤد بن ابي هند عن مكحول عن ابي ثعلبة الخشني عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : إِنَّ أَحَبَّكُمْ إِلَيَّ وَأَقْرَبُكُمْ مِنِّي فِي الْآخِرَةِ أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا وَإِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَيَّ وَأَبْغَدَكُمْ مِنِّي فِي الْآخِرَةِ أَسْوَأُكُمْ أَخْلَاقًا الْمُنْتَشِدُّونَ الْمُتَفَيِّهُونَ التَّرْتَارُونَ.

“Sa’lebe Rasulullah’ın şöyle buyurduğunu söyledi: *Ahirette bana en sevimsiniz ve en yakın olanınız ahlakça güzel olanınızdır, Ahirette bana en sevimsiz ve en uzak olanınız ahlakça en kötü olanınız, gevezelik yapanınız, bilgçlik taslayanınız ve sözü çok uzatanınızdır.*”¹⁰³⁹ hadisini Zehebî, hadisi Vüheyb’in bir topluluktan rivâyet ettiğini ve râvilerinin sağlam olduğunu fakat Mekhul ile Sa’lebe arasında bir inkita olması sebebiyle munkatı olarak kabul etmiştir.¹⁰⁴⁰

b) Ebû Kudâme=> İbn Tabarzedey=> Ahmed b. el-Hasan=> Ebû Muhammed el-Cevherî=> Ebû Bekir el-Kabî=> Ebû Müslim el-Kecî=> Ebû Asım=> Cafer b. Muhammed b. Ali => Ömer senediyle rivâyet edilen;

ابوقدامة ابن طبرزد احمد بن الحسن ابو محمد الجوهرى ابو بكر القبيعي ابو مسلم الكجي ابو عاصم عن جعفر بن محمد بن علي ، عن ابيه ان عمر بن الخطاب ذكر المجرس فقال : ما أدري كيف أصنع في أمرهم ؟ فقال عبد الرحمن بن عوف : أشهد لسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول سئوا بهم سنة أهل الكتاب

Ebû Âsım Ca’fer b. Muhammed b. Ali’den O’da babasından rivayetinde Muhakkak ki, Ömer b. El-Hattab mecûsîleri kasederek şöyle dedi: “*Kendilerine emredilenler nasıl davranıyorlar? Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf şahitlik ederim ki, Rasullah’ı mecûsîlere de ehl-i kitap muamelesi uygulayın buyururken işittim, dedi,*”¹⁰⁴¹ hadisini Zehebî, senedindeki Muhammed’in Ömer ile karşılaşmamasından dolayı munkatı hadis olarak kabul etmiştir.¹⁰⁴²

¹⁰³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s.193-194; Buhârî, *Sahih*, “Fedailü’s-Sahabe”, 27, “Menâkıb”, 23; Tirmîzi, *Sünen*, c. III, s. 438, H. no: 2018; İbn Hibban, *Sahih*, H. no: 5673.

¹⁰⁴⁰ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 148.

¹⁰⁴¹ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr li-Camii’l-Mezâhibi Fukehâi’l-Emsar*, Dâru Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000, c. IX, s. 77, H. no: 617; Heysemî, *a.g.e.*, c. 6, s.13; İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhisî’l-Habîr fî Tahrîci Ehadisi’r-Rafîyyi’l-Kebir*, Dâru Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1390/1971, c. III, s. 352-353, H. no: 1642.

¹⁰⁴² Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 403.

c) İsa b. Fâid=> Muhammed b. Nasr => Saîd b. Ubâde senediyle rivâyet edilen;

أخرج عن عيسى بن فائد عن محمد بن نصر عن سعيد بن عباد : من تعلم القرآن ثم نسيه
لقي الله وهو أجذم.

“*Kim Kur'an -ı Kerim'i öğrenir de onu unutursa Allah Teâla'ya cüzzamlı olarak kavuşur,*”¹⁰⁴³ hadisi Zehebî tarafından senedindeki İsa b. Fâid'in mübhem birisi olması sebebiyle munkatı olarak kabul edilmiştir.

3. Mu'dal Hadis

Senedinde birbiri arkasına iki veya daha fazla râvi düşmüş olan hadise denir. Bu yönüyle munfasıl, munkatı, mürsel, muallak hadis grubuna dahil edilmiştir. Manasında kapalılık, anlaşılmaazlık bulunan hadislere de mu'dal hadis denir.¹⁰⁴⁴

a) Ebû'l Kasım Abdilmelik b. Hasan El-Mâlikî=>Muhammed b. El-Kasım b. Fehm => Ahmed b. Mutarraf b. Sevvâr El-Bûstî=> Ebû Muhammed Yahya b. Sümâme b. Hacer El-Kureşî => Muhammed b. Zekeriya b. Dînar => İbn Aişe => Aişe'nin babası senediyle rivâyet edilen;

أخبرنا أبو القاسم عبد الملك بن الحسن المالكي ، ثنا محمد بن القاسم بن فهم ، أبنا أحمد بن
مطرف بن سوار البستي ، حدثني أبو محمد ، يحيى بن ثمامة بن حجر القرشي ، ثنا محمد بن
زكريا بن دينار ، ثنا ابن عائشة ، عن أبيه ، قال : خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فقال
في خطبته : إن ربي أمرني أن يكون نطقي ذكرا ، وصمتي فكرا ونظري عبرة.

“*Rasulullah hitab etti ve hutbesinde ve şöyle buyurdu :Rabbim! konuşmamın zikir, susmamın düşünce ve görüşümün bir ibret olmasını emretti,*”¹⁰⁴⁵ hadisi Zehebî'ye göre Gülâbî'nin mu'dallarındandır.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, H. no: 22781; Dârimî, *Müsned*, H. no:3340; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Vitri, 21; Elbâni, *a.g.e.*, c. I, s.744.

¹⁰⁴⁴ Hakîm en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, s.193-198; İbnü's- Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 59-72; en-Nevevî, *Takrib*, s. 36-39; *İrşad*, s. 183-203; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulümü'l-Hadis*, s.145-150; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, s. 100; *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 55; *Nuhbetül-Fiker*, s. 260; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, c. II, s. 276-285; *Şerhu et-Takrib ve't-Teysir*, s. 112-116; Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 211-223; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzümetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s. 100; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 134; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 149-150; Subhî es- Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtihahları*, s. 141; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 102-103; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 134-135; Abdullah Aydınli, *Hadis Istihahları Sözlüğü*, s. 194.

4. Müdelles hadis

Bir râvinin mülâki olduğu şeyhten işitmeden yahut da muasırı olmakla beraber mülâki olmadığı şeyhten işitmiş gibi rivâyet ettiği hadislere müdelles hadis denir.¹⁰⁴⁷

a) Mehâsin b. El-Hasan=> Ömer b. Abdilmenam=> Ebû'l- Kâsım b. Harastanî => Abdulkerim b. Hamza=> Abdülaziz b. Ahmed=> Temmam b. Muhammed => Heyseme => Abbas b. El-Velid => Muhammed b. Şuayb => Numan b. El-Münzir => Mekhûl=> Anbese b. Ebî Sufyan => Ümmi Habibe senediyle rivâyet edilen;

انبأنا محاسن بن الحسن من عمر بن عبد المنعم عن ابي القاسم بن الحر ستاني انا عبد
الكريم بن حمزة نا عبد العزيز بن احمد الحافظ نا تمام بن محمد الحافظ نا هيسمة نا عباس بن وليد
نا محمد بن شعيب انا النعمان بن المنذر عن مكحول عن عنبسة بن أبي سفيان عن أم حبيبة
قالت: قال رسول الله: مَنْ حَافَظَ عَلَيَّ أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ قَبْلَ الظُّهْرِ وَأَرْبَعٍ بَعْدَهَا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيَّ النَّارَ.

“Kim öğlen namazından önce dört rekat ve öğle namazından sonra dört rekat namazı devam ettirirse, Allah cehennemini ona haram kılar,”¹⁰⁴⁸ hadisini Zehebî, Mekhûl’un Anbese ile hiç karşılaşmaması sebebiyle müdelles olarak bildirmiştir.¹⁰⁴⁹ Başka bir vecihle Tirmîzî hadisi sahihün garîbün olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁵⁰

b) Zehebî Ebû Hureyre’den nakledilen aşağıdaki iki hadisinde müdelles olduğunu ileri sürmüştür.

Ebû'l-Hasan b. Abdulğânî b. Muhammed b. ebî'l-Kâsım b. Teymiyye => Abdüllatif b. Yûsuf Behrân => Ahmed b. İshak => Muhammed b. ebî'l-Kâsım =>

¹⁰⁴⁵ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 550; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, c.VII, s. 140; el-Gumârî, Ahmed b. Muhammed b. Sıddık el-Hüseyn, *Fethu'l-Vahhab bi Tahrici Ehâdisi's-Şihab*, Âlîmü'l-Kütüb, Beyrut, 1418/1998, c. II, s. 247, H. no: 721.

¹⁰⁴⁶ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 550.

¹⁰⁴⁷ Hatib el-Bağdadî, *Kitabu'l-Kifâye*, s. 355-365; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, s. 317-337; İbnü's- Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 73-75; en-Nevevî, *Takrib*, s. 39; *İrşad*, s. 205-212; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulümü'l-Hadis*, s. 151-157; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, s. 104-106; *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 55-57; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, c. I, s. 38-46; *Şerhu et-Takrîb ve't- Teysir*, s. 130-136; Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 223-232; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzümetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s. 101-104; Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 136-137; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 163-174; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasis*, s.124; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 142-150; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 249-250; *Hadis Usûlü*, s. 103-104; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 136.

¹⁰⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.VII, s. 459, 485; Ebû Dâvûd, *Sünen*, c. IV, s. 14; Tirmizi, *Sünen*, c. I, s. 452, H. no:428; İbn Asâkir, *Tarihü Medineti Dımaşk*, c. XLVII, s. 22-23.

¹⁰⁴⁹ Zehebî, *Mu'cemu's-Şuyûh*, s. 446.

¹⁰⁵⁰ Tirmîzî, *Sünen*, c. I, s. 452, H. no. 428.

Muhammed b. Abdülbâki => Ali b. Muhammed b. Muhammed => Abdulvâhid b. Muhammed b. Abdullah => Muhammed b. Muhallad => Muhammed b. Said b. Gâlib => Süfyan b. Uyeyne => İbn Cüreyc b. ebî'z-Zübeyr => Ebû Sâlih => Ebû Hüreyre senedi ile rivayet edilen;

أخبرنا أبو الحسن علي بن عبد الغني بن محمد بن أبي القاسم بن تيمية الحراني بمصر أنا عبد اللطيف بن يوسف بحران أنا أحمد بن إسحاق المصري أنا محمد بن أبي القاسم الخطيب قالاً : أنا محمد بن عبد الباقي الحاجب أنا علي بن محمد بن محمد بن الأخضر أنا عبد الواحد بن محمد بن عبد الله الفارسي ثنا محمد بن مخلد الخصيب حدثنا محمد بن سعيد بن غالب العطار نا سفيان بن عيينة عن ابن جريج بن أبي الزبير عن أبي صالح عن أبي هريرة يبلغ به النبي صلى الله عليه وسلم قال : ليضربن الناس أكباد الإبل في طلب العلم فلا يجدون عالماً أعلم من عالم المدينة.

“*Pek yakında insanlar develerini koşturarak ilim arayacaklar, fakat medîne âlimlerinden daha bilgili kimseler bulamayacaklardır.*”¹⁰⁵¹

Muhammed => Leys b. el-Ferah=> Askerî => Abdurrahman b. Mehdî => Süfyan => İbn Cüreyc => Ebî'z-Zübeyr => Ebû Sâlih => Ebû Hüreyre senedi ile rivayet edilen;

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ ثنا لَيْثُ بْنُ الْفَرَحِ أَبُو الْعَبَّاسِ بِالْعَسْكَرِ ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ زَمَانٌ يَضْرِبُونَ أَكْبَادَ الْإِبِلِ.

“*Rasulullah buyurdu: İnsanlar üzerine develerini koşturacakları bir zaman gelecek.*”¹⁰⁵² Zehebî bu iki hadisin senedlerinin sağlam olduğunu söylemiştir. Hadisleri Ebû Bedr es-Sükûnî=> Meâribî'den=> Meâribî de=> İbn Cüreyc'den rivâyet etmişlerdir. İbn Cüreyc ise müdellis birisidir. Zehebî hadisi, İbn Cüreyc'in Ebû Zübeyr'den işitmemesi yönüyle müdelles kabul etmiştir.¹⁰⁵³ Zehebî tedlîs yapan râvi için

¹⁰⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 299; Tirmizi, *Sünen*, İlim, 18, H. no : 2680; Zehebî, *Meşihatü el-Hafiz Zehebî'l-Mu'cemu'l-Latif*, Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1408/1998, H. no: 49.

¹⁰⁵² Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 299; Tirmîzi, *Sünen*, “İlim”, 18, H. no. 2680; Muhammed Muhalled, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhalled b. Hafz el-Attârü'd-Dürî, *Mevkiu Câmi'î'l-Hadis*, Camiu't-Turas, ts., c. I, s. 59, H. no : 45; Zehebî, *Siyer*, c. VIII, s. 56.

¹⁰⁵³ Zehebî, *Mu'cemu's-Şuyûh*, s. 33.

müde'llîs sîgasını kullanmıştır.¹⁰⁵⁴ Bu hadis aynı zamanda merfû, mevkuf ve hasen hadis olarak da bilinmektedir.

B) Râvi'deki Cerh Sebebiyle Hadis Çeşitleri

1. Mevzû hadis

Hız. Peygamber adına yalan uydurmak (kızb) ile cerhedilmiş râvinin rivâyetine denir. Bu aslında hadis değildir. Ona hadis değil, uydurulan söz demek daha doğrudur.¹⁰⁵⁵ Söylemediği veya yapmadığı halde iftirayla Rasulullah'a ait olduğu söylenen hadis veya yalancılıkla itham edilmiş bir râvinin tek başına rivâyet ettiği dinin zaruri esaslarına aykırı hadislerdir.¹⁰⁵⁶ Daha geniş manası şudur: İslam dinine kastedenler olmak üzere mensup oldukları siyasî fırka ve hizipleri, fikhî mezhepleri, kabilelerini, dillerini, beldelerini, peşinden gittikleri insanları methetmek, halife ve emirlerin yanında yüksek mertebeler kazanmak, cami ve mescitlerde vaaz ettikleri cemaatin teveccühüne nail olmak, halkın dinî emir ve nehiylere karşı rağbetini artırmak maksadıyla din düşmanlarının yalancıların ve cahillerin uydurdukları sonra bu uydurulan sözlere derecelerini yükseltmek için tanınmış hadis râvilerinden isnâdlar ekleyerek hadismiş gibi Hız. Peygamber'e iftira ile isnâd ettikleri hadislerdir.¹⁰⁵⁷

a) Mutayn=> Cafer=> Ebû Muaviye=> A'meş=> Mücâhid=> İbn-i Abbas senediyle rivâyet edilen;

قال: مطين حدثنا جعفر حدثنا أبو معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس سمعت رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول: أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بِأَبْهَا فَمَنْ أَرَادَ الْعِلْمَ فَلْيَأْتِهِ مِنْ بَابِهِ

¹⁰⁵⁴ Zehebî, *Mizân*, c. II, s.169, 224, 442; c. III, s. 26, 40, 172, 272, 348, 356, 439, 579; c. IV, s. 214,528.

¹⁰⁵⁵ İbnu's- Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 98-99; en-Nevevî, *Takrib*, s. 46, *İrşad*, s. 258-265; İbn-i Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*, s. 181-186; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, s. 108-112; *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 58-60; *Nuhbetül- Fiker*, s. 267-294; Sehâvî, *Şerhu et-Takrib ve't-Teyisir*, s. 162-168; Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 274-290; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzûmetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s. 168-177; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 155-161; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 225-236; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 235-234; *Hadis Usûlü*, s. 132; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisleri Tanıma Yolları*, Ayyıldız Matbası, Ankara, 1980, s. 19-21; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 137.

¹⁰⁵⁶ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 183-186.

¹⁰⁵⁷ Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 225.

“İbn Abbas Rasulullah’ı şöyle buyuruyor iken işittim: Ben ilmin şehriyim, Ali ise onun kapısıdır, kim ilim öğrenmek isterse, onun kapısından gelsin,¹⁰⁵⁸ hadisi Zehebî’ye göre mevzû hadistir. Bu hadisi Hz. Ali taraftarlarının uydurduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁵⁹

b) Muhammed b. Fevr b. Abdullah b. Mehdî => Muaz b. İsa => Ömer b. Übeyd et-Tenâfesî => Sufyan => Ebî’z-Zinâd => A’rec => Ebû Hureyre senediyle rivâyet edilen;

ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُورٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَهْدِيٍّ ثَنَا مُعَاذُ بْنُ عَيْسَى ثَنَا عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الطَّنَافِسِيِّ عَنْ سُهَيْبَانَ الثَّوْرِيِّ عَنْ أَبِي الزَّنَادِعِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : الْعِلْمُ خَلِيلُ الْمُؤْمِنِ وَالْحِلْمُ وَزِيرُهُ وَالْعَقْلُ دَلِيلُهُ وَاللَّيْنُ أَخُوهُ وَالرَّفْقُ وَالِدُهُ وَالْعَمَلُ قِيَمُهُ وَالصَّبْرُ أَمِيرُ جُنُودِهِ

Ebû Hureyre Rasulullah’ın şöyle buyurduğunu söyledi: “İlim müminin dostudur, hilm (yumuşak başlılık) onun yardımcısıdır, akıl onun rehberidir, alçak gönüllülük kardeşidir, dostca davranış yumuşak huyluluk babasıdır, amel onun kıymetidir, sabır onun ordu kumandanıdır,”¹⁰⁶⁰ hadisini Zehebî, hadisin senedindeki et-Tenâfusî’nin ve onun şeyhinin zararlı birileri olmasından dolayı mevzû olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁶¹

c) Muhammed b Mahled => Ömer b. Muhammed b. el-Hakem => Ali b. el-Hasan el-Kelbî => Yahya b. Dâris => Mâlik b. Mikval => Avn b. ebî Cuhâyfe senediyle rivâyet edilen;

حَدَّثَنَا عَلِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّسَائِيُّ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ الْكَلْبِيُّ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الضَّرِيرِ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ مَعْوَلٍ عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ

¹⁰⁵⁸ Tirmîzi, *Sünen*, “Kitabü’l-Menâkib”, 74, Bab, 20; Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa, *ed-Duafâü’l-Kebir*, Dâru’z-Ziyya, Kahire, 1427/2006, c. III, s.150; Hâkim en-Nisâbûrî, *Müstedrek*, c. III, s. 137, H.no: 4637; İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dimaşk*, c. IX, s. 20; Zehebî, *Tezkira*, c. IV, s. 1231; Zehebî, *Mizan*, c. II, s. 251; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed Abdullah, *el-Fethu’r-Rabbânî min Fetevâ’l-İmami’s-Şevkânî*, Mektebetü Ceylü’-Cedid, Yemen, 1432/2011, c. I, s. 920-921. Geniş bilgi için bkz. Yusuf Açıkkel, *Ehl-i Beyt*, Nobel Yayınları, Ankara, 2009.

¹⁰⁵⁹ Zehebî, *Tezkira*, c. IV, s. 1231-1232.

¹⁰⁶⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanü’l-Mizan*, c.VII, s.443 ; el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf Feyzü’l-Kadir *Terîbu’s-Şerhi’l-Câmiu’s-Sağir*, el-Mektebetü’t-Ticâriyyâtü’l-Kebîr, Mısır, 1356/1935, c. IV, s. 389, H. no: 5713; el-Kudâî, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Selâme b. Ca’fer, *Müsned-i Şihab*, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1407/1986, c. I, s. 122, H. no: 152-153; Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 10, H. no. 8070; Hasan Ali el-Halebî, *Mûsâti’l-Ehâdisi ve’l-Âsâru’d-Daifeti ve’l-Mevzûati*, Mektebetü’l-Ârifin, Riyad, 1419/1999, c. VI, s.139, H. no: 14443-44-45.

¹⁰⁶¹ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 31.

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ : قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : سَأَلْتُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُقَدِّمَكَ ثَلَاثًا فَأَبَى عَلَيَّ إِلَّا أَنْ يُقَدِّمَ أَبَا بَكْرٍ .

Hız. Ali (r.a) Hız. Peygamber'in kendisine şöyle buyurduğunu söyledi : “*Ey Ali! Allah'tan senin önce halife yapılmanı üç kere istedim. Allah Teala bu isteğimi kabul etmedi. Ancak ve ancak Ebu Bekir'in önce halife olmasına rıza gösterdi,*”¹⁰⁶² hadisi Zehebî'ye göre, Dârekutnî tarafından rivâyet edilmiş olmasına rağmen Yahya b. Dâris'in tehlikeli biri olması ve batıl haber rivâyet etmesi sebebiyle mevzû hadistir. Yahya'nın tehlikeli biri olduğuna Ali b. Hasan El-Kelbî'de katılmıştır.¹⁰⁶³

1.1. Muhtelak ve Masnu'

Mevzû hadis anlamında kullanılan diğer bazı terimler vardır. Bunlar Masnu' ve Muhtelaktır. Muhtelak ve Masnu' mevzû hadis manasına gelmektedir.¹⁰⁶⁴

a) Sungur el-Esedî=> Ebû Nasr el-Fârîsi=> Ali b. Mahmud=> Ebû Tahir el-Hâfız => Ebû Abdullah es-Sekafî=> Ebû Abdurrahman es-Sülemi=> Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed b. ebî Saîd er-Râzi=> Muhamed b. Müslim b. Vâre=> el-Firyâbî=> es-Sevrî=> İsmail es-Süddî=> Abdhayr sened zinciriyle rivâyet edilen;

اخبرنا سنقر الاسدي وابونصر الفارسي قالانا: انا علي بن محمود انا ابو طاهر الحافظ انا ابو عبدالله الثقفي نا ابو عبدالرحمن السلمي نا ابو جعفر محمد بن احمد بن سعيد الرازي ثنا ابو عبد الله محمد بن مسلم بن وارة ثنا محمد بن يوسف الفريابي ثنا سفیان بن سعيد الثوري عن اسماعيل السدي عن عبد خير قال : كان لعلي بن ابي طالب رضي الله عنه اربعة خواتيم يتختم بها ياقوت لقلبه فيروزج لبصره حديد صيني لفته عقيق لحرزه كان نقش الياقوت لا اله الا انت الملك الحق المبين ونقش الفيروزج الله الملك ونقش الحديد الصيني العزة لله جميعا ونقش العقيق ثلاثة اسطر ماشاء الله لا قوة الا بالله استغفر الله.

“Ali b. Ebî Talib'in takındığı dört yüzüğü vardı. Yâkut kalbi, Fîrûze gözü, Çin demirli olanı kuvveti, Akik taşı korunması içindir. Yakutta: La ilahe illa ente'l-melikü'l-

¹⁰⁶² İbn Sâ'd, *Tabakatü'l Kübra*, c. III, s. 169; et-Taberî, *er-Riyâzü'n-Nadireti fi Menâkibi'l-Aşrati*, Mektebetü'l-Kevser, Riyad, 1415/1994, c. I, s. 150, H. no:496; Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 222.

¹⁰⁶³ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 222.

¹⁰⁶⁴ İbnü's-Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 98; en-Nevevî, *Takrîb*, s. 46; *İrşad*, s. 258; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetül-Fiker*, s. 268; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, c. II, s. 98; *Şerhu et-Takrîb ve't-Teysir*, s. 162; Suyutî, *Tedrib*, c. I, s. 274; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzûmetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s. 168; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 206.

hakkü'l-mübîn, firûzede:Allahü'l-Melikü, demir yüzüğünde: el-İzzetü lillahi cemian, Akik taşında üç satırda: Maşaallah la kuvvete illa billahi estağfirullah nakşedilmişti,"¹⁰⁶⁵ hadisi Zehebî'ye göre Ebû Cafer'in adaletinin bilinmemesi ve yalancı olması sebebiyle muhtelak (uydurulmuş) olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁶⁶

1.2. Mevzû Haber

Mevzû hadis anlamında kullanılan diğer lafızlardan birisi de mevzû haberdir. Hadis ilminde bazı âlimler haber ile hadisi eş anlamlı kabul etmişlerdir. Bu sebeple mevzû haberlere aynı zamanda mevzû hadis de denilebilir. Mevzû kelime olarak iskat etmek, terk etmek, sonra koymak, getirmek, iftira ve ihtilak etmek anlamlarına gelmektedir. Hz. Peygamberin söylemediği sözü ona iftira ile nisbet etmek anlamına gelmektedir.¹⁰⁶⁷

Hadis ilminde büyük bir yer teşkil eden mevzû hadislerin bazı sebepleri vardır. Bu sebepleri şöylece sıralayabiliriz:

- 1-) Râvinin fırka, mezhep ve kabilesini müdafaa gayreti
 - a-) Siyasî firkalar
 - b-) Kelam ve fikhî mezhepler
 - c-) Milliyetçilik duygusu
 - d-) İslam düşmanlığı
- 2-) İslam dinine hizmet etme arzusu
- 3-) Şahsi menfaat¹⁰⁶⁸

Bir hadisin mevzû olup olmadığı bazı yollarla bilinir. Mevzû hadisin tanınma yolları şunlardır :

- 1-) Hadis uyduranın itirafı
- 2-) Haberin lafzında ve manasında bozukluk

¹⁰⁶⁵ Ebû Osman el-Buhâyri, *Ettâsiu min Fevâidi Ebî Osman el-Buhayri*, Dâru Kütübi'z-Zahiriyye, Şam, 1428/2007, c. I, s. 31, H. no: 30.

¹⁰⁶⁶ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 576-577.

¹⁰⁶⁷ Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 225-234.

¹⁰⁶⁸ Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler Menşei ve Tamm Yolları Tenkiti*, s. 31-64.

3-) Mevcut güvenilir hadis kitaplarında bulunmaması

4-) Kuran'a ve sahih sünnete aykırılık

5-) Bir çok kişinin görmesi gereken bir olayı bir kişinin gördüğünü iddaa etmesi

6-) Akla muhalif olması

7-) Tarihi olaylara aykırı olması ¹⁰⁶⁹

a) Nasr => Bişr b. Abdullah ed-Dârisî=> Hâzım b. Bekr el-Kureşî =>Yezid b. İyâz=> A'reç=> Ebû Hureyre senediyle rivâyet edilen;

أَنَا نَصْرٌ نَا بَشْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الدَّارِسِيُّ نَا حَارِزُ بْنُ بَكْرِ الْفَرَشِيِّ نَا يَزِيدُ بْنُ عِيَاضٍ عَنِ
الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : مَنْ صَلَّى عَلَيَّ فِي كِتَابٍ لَمْ تَنْزَلِ الْمَلَائِكَةُ تَسْتَغْفِرُ
لَهُ مَا دَامَ اسْمِي فِي ذَلِكَ الْكِتَابِ.

Ebû Hureyre Rasullah'ın şöyle buyurduğunu söyledi : “*Kim benim için kitapta salât-ü selam getirirse meleklerde ona bu kitapta ismim devam ettiği müddetçe dua etmeye devam ederler,*” hadisi de Zehebî tarafından mevzû haber kabul edilmiştir.¹⁰⁷⁰ Hadis, Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde rivâyet edilmiştir.¹⁰⁷¹

b) Saîd b. Amr => Misade b. Sadaka => Cafer b. Muhammed => Muhammed=> Muhammed'in babası senediyle rivâyet edilen;

حدثنا سعيد بن عمرو عن مسعدة بن صدقة عن جعفر بن محمد عن ابيه عن جده عن ابيه عن
علي قال: قال رسول الله : إذا كتبتُم الحديث فاكتبوه بإسناده فإن يك حقا بإسناده فإن يك حقا كنتم
شركاء في الأجر و إن يك باطلا كان وزره عليه.

Hız. Ali Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyledi : “*Hadis yazdığınızda onu senediyle yazınız. Hadisin senedi doğru olursa onun sevabına ortak olursunuz. Batıl olursa, günahı onun üzerine olur,*”¹⁰⁷² hadisi Zehebî tarafından mevzû haber kabul edilmiştir.¹⁰⁷³

¹⁰⁶⁹ Mehmet Yaşar Kandemir, *a.g.e.*, s.176-186.

¹⁰⁷⁰ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 320.

¹⁰⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 445, 446.

¹⁰⁷² Ahmed b. Hanbel, c. IV, s. 131; el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, c. X, s. 222, H. no: 29174; el-Münâvi, *Feyzu'l-Kadir*, c. I, s. 433, H. no: 837; Elbânî, *es-Silsiletü'z-Zaifeti ve'l-Mevdûati*, c.II, s. 225, H. no: 822.

¹⁰⁷³ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 98.

c) Süleyman b. Abdurrahman=> Osman b. Fâid=> Cafer b. Bürkân=> Nâfi=> İbn Ömer senediyle rivâyet edilen;

سليمان بن عبد الرحمن عن عثمان بن فائد عن جعفر بن بركان عن نافي عن ابن عمر عن النبي : كلام أهل الجنة بالعربية وكلام أهل السماء وكلام أهل الموقف بين يدي الله بالعربية .

“Cennet ehlinin konuşması, dili Arapça iledir, Sema ehlinin konuşması da Arapça iledir. Allah’ın yanında derecesi olanın konuşması da Arapça iledir,¹⁰⁷⁴ hadisine Zehebî, Osman’ın zayıf olması sebebiyle uydurma hadis demiştir.”¹⁰⁷⁵ Zehebî, *Mîzânü’l-İtidal* adlı eserinde diğer mevzû haberleri bildirmiştir.¹⁰⁷⁶

1.3. Bâtıl Haber

Mevzû hadis anlamına gelen diğer lafızlardan biri de bâtil haberdir. Bâtıl uydurma anlamına gelmektedir. Hadis ilminde uydurma hadis olarak kullanılır.¹⁰⁷⁷

a) Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed b. Yusuf El-Cürcânî => Abdullah b. Yusuf El-Cürcânî El-Ali b. Muhammed Es-Sâik=> Zekeriya b. Yahya En-Nesâî=> Mâlik => Humeyd Et-Tavîl=> Enes senediyle rivâyet edilen;

ابو احمد محمد بن محمد بن يوسف الجرجاني وعبدالله بن يوسف الجرجاني قالوا: حدثنا علي بن محمد الصائغ حدثنا زكريا بن يحيى النسائي حدثنا مالك عن حميد الطويل عن انس : يا علي اتق الله فإنه من كثر نشبه كثر شغله ومن كثر شغله اشتد حرصه كثر همه ومن كثر همه نسي ربه.

Enes’den Enes de Hz. Peygamber’den merfû olarak rivâyet edilen bir hadisinde Hz.Peygamber şöyle buyurdu: “Ey Ali! Allah’tan kork. Kimin malı çok olursa meşguliyeti de çok olur. Kimin meşguliyeti çok olursa açgözlülüğü artar. Kimin açgözlülüğü artarsa tedirginliği çok olur. Kimin tedirginliği çok olursa, Allah’ı

¹⁰⁷⁴ Buhâri, *Sahih*, “Tevhid”, 38; Muhammed Tahir el-Fettenî, *Tezkirâtü’l-Mevzûât*, Matbaâtü’l-Müniriyye, Kahire, 1343/1924, s.66; İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, c.III, s.256, H. no:1486.

¹⁰⁷⁵ Zehebî, *Telhîs*, c. I, s. 273, H.no: 728.

¹⁰⁷⁶ Zehebî, *Mîzân*, c. IV, s. 98, 103, 204, 221, 230, 231, 246, 248, 260, 261, 270, 271, 313, 314, 315, 323, 333, 339, 349, 359, 372, 376, 385, 399, 410, 436, 437, 467, 478, 483, 504, 509, 538, 539, 540, 572, 582, 595, 602, 653, 656, 658, 669.

¹⁰⁷⁷ Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 39.

*unutur.*¹⁰⁷⁸ Zehebî, senedde bulunan Mâlik'in bu hadisi söylemesinin imkânsız olmasından dolayı hadisi bâtil olarak bildirmiştir.¹⁰⁷⁹

b) Ubeydullah b. Abdurrahman => Ebû Abdullah b. Mende=> Bekir b. Abdurrahman=> Abdülaziz b. Muâviye=> Ahmed b. İbrahim=> Ubeydullah b. Abdurrahman => Şu'be => Katade => Enes senediyle rivâyet olunan;

عبيد الله بن عبد الرحمن صاحب القصب قرأت بخط الحافظ أبي عبد الله بن مندة اسمه قال منكر الحديث أخبرنا بكر بن عبد الرحمن حدثنا عبد العزيز ابن معاوية ثنا أحمد بن إبراهيم ثنا عبد الله بن عبد الرحمن صاحب القصب عن شعبة عن قتادة عن انس رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله ان الله في سماء الدنيا ثمانين الف ملك يستغفرون لمحبى أبى بكر وعمر.

Abdullah b. Abdurrahman Şu'be'den Şu'be Katâde'den Katâde Enes'ten rivâyetle Enes Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyledi: “*Muhakkak ki gökyüzünde Ebû Bekir ve Ömer'e sevgimden dolayı istiğfar eden 80 bin meleği vardır.*”¹⁰⁸⁰ hadisine, Zehebî, Ubeydullah b. Abdurrahman'ın “münkerü'l-hadis” olarak tanınması sebebiyle bâtil haber demiştir.¹⁰⁸¹ Zehebî, bir kısım râviler için “Etâ bi haberi mevzûin”¹⁰⁸² veya “hadisihû mevzûün”¹⁰⁸³ sîgalarını kullanmıştır. Kısaca Zehebî, mevzû hadis, bâtil, muhtelâk ve masnu', münker arasında herhangi bir fark gözetmemiş, bu hadis çeşitlerinin tümünü râvilerdeki cerh sebebiyle zayıf hadisin çeşitleri olarak kabul etmiştir.

2. Münker hadis

İbn Hacer münker hadisi, zayıf bir râvinin güvenilir râvilere muhalif olarak rivâyet ettiği ve rivâyetinde tek kaldığı hadistir diye tarif etmiştir. İbnü's-Salaha göre;

¹⁰⁷⁸ İbnu'l Cevzi, *el-Mevzûatü'l Kübrâ*, Kitabü'z-Zühd, c. III, s.131.

¹⁰⁷⁹ Zehebî, *Telhis*, c.I, s. 300, H. no: 819.

¹⁰⁸⁰ İbn Hacer el-Askalâni, *Lisânü'l-Mîzan*, c. III, H. no: 107.

¹⁰⁸¹ Zehebî, *Mîzân*, c. III, s. 13, H. no: 5380.

¹⁰⁸² Zehebî, *Mîzân*, c. I, s.100, 114, 122, 152, 164, 239, 308, 320, 415, 420, 523; c. III, s. 3, 10, 23, 51, 80, 103, 111, 158, 161, 202, 204, 221, 230, 231, 246, 248, 256, 261, 271, 284, 314, 359, 362, 385, 399, 403, 467, 468, 582, 596, 602, 653, 658, 669.

¹⁰⁸³ Zehebî, *Mîzân*, c. II, s. 5,88, 103, 121, 150, 154, 160, 175, 210, 339, 349, 374, 385, 422, 436, 452, 460, 488, 497, 507, 519, 533, 536, 546, 581, 637, 641, 648.

râvinin rivâyetiyle tek kaldığı hadistir ki, metni yalnız onun rivâyetiyle bilinir, aynı zamanda bu metin ne onun rivâyet ettiği yönden ve ne de bir başka yönden ma'ruftur.¹⁰⁸⁴

a) Yahya el-Bâbluttî=> Abdullah b. el-Hasan=> İbrahim b. Cüreyrc er-Rühâvî => Zeyd b. ebî Enîse=> Zührî=> Ebû Seleme=> Ebû Hureyre senediyle rivâyet edilen;

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْحَسَنِ ، ثنا يَحْيَى الْبَابُلْتِيُّ ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ جُرَيْجٍ الرَّهَافِيُّ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أَنَيْسَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : الْمَعِدَةُ حَوْضُ الْبَدَنِ وَالْعُرُوقُ إِلَيْهَا وَارِدَةٌ فَإِذَا صَحَّتِ الْمَعِدَةُ صَدَرَتِ الْعُرُوقُ بِالصَّحَّةِ وَإِذَا سَقَمَتِ الْمَعِدَةُ صَدَرَتِ الْعُرُوقُ بِالسَّقَمِ.

Ebû Hureyre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyledi: “*Mide bedeninde deponedir, damarlar mideye gelirler. Mide sağlıklı olursa damarlar sağlıklı, mide sağlıklı olmazsa damarlar sağlıklı olmaz,*”¹⁰⁸⁵ hadisi Zehebî tarafından senedindeki İbrahim b. Cüreyrc'in güvenilir olmaması sebebiyle münker hadis kabul edilmiştir.¹⁰⁸⁶

b) el-Esferâyînî=> Muhammed b. Abdurrahman el-Hemedânî => Muhammed b. Yunus => Bedel b. el-Muhbîr=> Şu'be=> Ebî'z-Zübeyr=> Câbir senediyle zikredilen;

وبه الأسفراييني انا محمد بن الهمداني نا محمد بن يونس نا بدل بن المخبر نا شعبة عن أبي الزبير عن جابر قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار.

Câbir, Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu söyledi: “*Kim benim ağzımdan bilerek yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın,*”¹⁰⁸⁷ hadisini Zehebî, bu senedle

¹⁰⁸⁴ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 80-82; en-Nevevî, *Takrib*, s. 41; *İrşad*, s. 950; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*, s.165-166; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 124; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 44-45; *Nuhbetü'l-Fiker*, s. 246-247; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, c. II, s. 12-20; *Şerhu et-Takrîb ve't-Teysîr*, s. 140-143; Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 238-239; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzûmetü'l-Beykûniyye fî-Mustalahi'l-Hadis*, s. 165-166; Kâsımî, *Kavâidü't-Tahtîs*, s. 134; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 123-126; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 171-174; Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 287-291; *Hadis Usûlü*, s. 113-115; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 138-139.

¹⁰⁸⁵ Ebî Ali es-Savvâf, Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan, *Fevâid*, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1408/1987, H. no: 56; İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûat*, c. III, s. 91, H. no: 1300; et-Tîbî, Şerâfuddîn, *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*, Mektebetü Nezzâr Mustafa, Riyad, 1417/1997, c. IX, s. 2974, H. no: 4566; Elbânî, *a.g.e.*, c. IV, s. 187, H. no: 1692.

¹⁰⁸⁶ Zehebî, *Mizân*, c. I, s.143.

¹⁰⁸⁷ Buhârî, *Sahih*, c. I, s. 36; Müslim, *Sahih*, c. I, s.10; İbn Mâce, *Sünen*, c. I, s.13-14; Ebû Dâvûd, *Sünen*, c. III, s. 435; Tirmîzi, *Sünen*, c. IX, s.126.

münker olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁸⁸ Rebî' b. Habîb'e göre hadis merfu,¹⁰⁸⁹ Elbânî'ye göre zayıftır.¹⁰⁹⁰ Zehebî, bu hadisin başka senedlerle mütevâtir hadis olarak rivâyet edildiğini söylemiştir.¹⁰⁹¹

c) Ahmed b. Muhammed el-Müfid=> Yusuf b. Halil=> Mesud b. ebî Mansûr=> el-Hasan b. Ahmed el-Mukrî=> Mesud b. Nâsır er-Rikat=> Osman b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed en-Nûkânî=> Ebû Amr=>Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim el-Hayyât=> Ahmed b. Muhammed b. Yasin=> Ebû Gıyâs=> Ahmed b. Muhammed b. Dinar en-Nisâbûrî=> Ezher es-Semanî=> İbn Sîrîn=> Ebû Hureyre senediyle rivâyet edilen hadis de;

أخبرنا أحمد بن محمد المفيد أخبرنا يوسف بن خليل ثنا مسعود بن أبي منصور أخبرنا الحسن بن أحمد المقرئ أخبرنا مسعود بن ناصر الرقاب نا عثمان بن محمد بن أحمد بن محمد النوقاني نا أبي أبو عمر نا أبو بكر محمد بن إبراهيم الخياط نا أحمد بن محمد بن ياسين نا أبو عتاب نا أحمد بن محمد بن دينار النيسابوري عن أزهر السمان عن ابن سيرين عن أبي هريرة عن النبي - صلى الله عليه وسلم - قال : تفكهاوا وكلوا البطيخ فإن حلاوته من الجنة.

Peygamber buyurdu: “*Meyve atıştırınız. Karpuz yeyiniz. Çünkü onun tadı cennettendir.*”¹⁰⁹² Zehebî, Ezher'in kati olarak hadisi tahdis etmemesinden dolayı hadisi münker kabul etmiştir.¹⁰⁹³

d) Ebû Necîh=> Diğer Bir Kişi => İsmail b. İshak b. el-Husayn er-Rakkî => Abdullah b. Muaviye el-Cumhî=>Babasından=> Babasıda Dedesinden=> Ebû Galiz Ümeyye senediyle zikredilen;

ابن ابي نجیح وآخر قالوا : حدثنا اسماعيل بن اسحاق بن الحصين الرقي حدثنا عبد الله بن معاوية الجمحي سمعت ابي عن ابيه عن جده عن أبي غليظ أمية قال : رأني رسول الله صلى الله عليه وسلم وعلى يدي صرد فقال : هذا أول طير صام عاشوراء .

¹⁰⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, c. XVI, s.270-271; *Tezkira*, c. III, s. 980.

¹⁰⁸⁹ Rebî' b. Habîb, Ebû Amr er-Rebî' b. Habîb b. Amr el- Ezdî, *el-Câmiu's-Sahih Müsnedi Rebî' b. Habîb*, Vizaretü'l-Evkaf ve Şuûni'd-Dîniyye, Amman, 1432/2011, s. 162, H. no: 226-227.

¹⁰⁹⁰ Elbânî, *a.g.e.*, c. V, s. 46, H. no:2030.

¹⁰⁹¹ Abdussettar Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s.118 ; Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisleri Tanıma Yolları*, s. 17-19.

¹⁰⁹² İbnü'l- Cevzî, *Kitabü'l-Mevzuât*, Et'ime, c. III, s. 37.

¹⁰⁹³ Zehebî, *Siyer*, c. XVIII, s. 534.

“Resulullah elimini üsüdüğünü gördü de bu Âşure orucunun ilk habercisidir,”¹⁰⁹⁴ buyurdu. Zehebî, bu hadise Rakî’den üç kişinin tahdis etmesi sebebiyle münkerdir, demiştir.¹⁰⁹⁵ Zehebî, münker olarak kabul ettiği diğer hadisleri *Mizânü’l-İ’tidâl*,¹⁰⁹⁶ *Tezkiratü’l-Huffâz*,¹⁰⁹⁷ *Mukaddemetü’t-Tahkik*,¹⁰⁹⁸ *Telhîs*,¹⁰⁹⁹ *Mu’cemu’ş-Şuyûh*,¹¹⁰⁰ *el-Muğni*¹¹⁰¹ adlı eserlerinde zikreder.

3. Metrûk hadis

Hadis rivâyetinde yalancılıkla itham olunan yahut söz ve fiillerinde fasık olduğu anlaşılan yahut da vehm ve gafleti çok olan kimselerin rivâyet ettiği hadislerle, metrûk hadis denir.¹¹⁰² Ayrıca İttihâm bil- Kizb, Fısk, Kesretül-galat, Fartü’l-gaflet gibi ağır bir kusurla tenkit edilen râvinin tek başına rivâyet ettiği hadislerdir.¹¹⁰³

a) Yakub b. Ubeyd=> Muhammad b. Amr => Üsâme b. Zeyd el-Leysî => Ebân b. Salih => Mücahid => Yezid b. Şecere => Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh senediyle rivâyet edilen;

حدثنا يعقوب بن عبيد حدثنا محمد بن عمرو أخبرنا أسامة بن زيد الليثي عن أبان بن صالح عن مجاهد عن يزيد بن شجرة عن أبي عبيدة بن الجراح قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن في الجنة مائة درجة ما بين كل درجتين كما بين السماء والأرض والأفردوس أعلى الجنة وفوقه عرش الرحمن عز وجل ومنها يتفجر أنهار الجنة فإذا سألتهم الله عز وجل فاسألوه الأوردوس

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh Rasulullah’ın şöyle buyurduğunu söyledi : “*Cennette yüz tabaka vardır. Her iki tabaka arası yerle gök arasındaki mesafe kadardır. Firdevs*

¹⁰⁹⁴ İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzuât*, “Et’ime”, c. I, s. 575, H. no: 1145; İbn Arrak, Ali b. Muhammed, *Tenzü’ş-Şerîati’l-Merfûa ani’ş-Şerîati’l-Mevzûa*, Mektebetü’l-Kübra, Kahire, 1401/1981, c. II, s. 156, H. no: 31.

¹⁰⁹⁵ Zehebî, *Mizân*, c. III, s.137.

¹⁰⁹⁶ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 244, 278, 335, 344, 462, 493, 537, 553, 650; c. II, s. 12, 18, 33, 101, 131, 157, 158, 194, 197, 223, 226, 316, 334, 401, 412, 472, 483, 503, 520, 526; c. III, s. 16, 60, 76, 108, 113, 225, 269, 306, 310, 440, 442, 529, 567, 642, 670, 676; c. IV, s. 4, 22, 30, 101, 105, 284, 257, 345, 347, 406, 407, 562, 564, 595, 601.

¹⁰⁹⁷ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 346, 418; c. II, s. 748, 749, 765; c. III, s. 800, 814, 827, 1003, 1017, 1026.

¹⁰⁹⁸ Zehebî, *Mukaddimetü’t-Tahkik*, c. I, s.143, 153, 166, 170, 189, 234, 248, 426, 429.

¹⁰⁹⁹ Zehebî, *Telhîs*, s.71.

¹¹⁰⁰ Zehebî, *Mu’cemu’ş-Şuyûh*, s. 69.

¹¹⁰¹ Zehebî, *Muğni*, s.156, 228, 230.

¹¹⁰² İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü’l-Fiker Şerhi*, s. 60; *Nuhbetül- Fiker*, s. 275; el-Beykûnî, *Şerhu’l-Manzümetü’l-Beykûniyye fi-Mustalahi’l-Hadis*, s. 167; Kâsımî, *Kavâidü’t-Tahdis*, s. 135; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 126-127; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 174; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 221; *Hadis Usûlü*, s. 115; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 137-138.

¹¹⁰³ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 181.

*cennetin en üstünüdür. Allah'ın arşı vardır. Cennetin nehirleri ondan fışkırıp çıkarlar. Allah'tan bir şey dilerse Firdevsi dileyiniz,*¹¹⁰⁴ hadisini Zehebî, senedindeki Vâkidi'yi diğer râvilerin terk etmeleri sebebiyle metrûk hadis olarak bildirmiştir.¹¹⁰⁵

b) Muhammed b. Yusuf=> İsa el-Attâr=> Ebû Hasan el-Mukayyir=> Abdülhak el-Yûsûfî=> el-Mübârek b. Abdülcebbar=> Ebû Ali b. Şâzân=> Ebû Amr b. es-Semmak=> Muhammed b. İsa=> Muhammed b. el-Fadl=> Zeyd el-Kummî=> Hammad=> İbrahim => Alkame => İbn Me'sûd senediyle rivâyet edilen;

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ وَعِيسَى الْعَطَّارُ قَالَا: أَنَا أَبُو الْحَسَنِ الْمُقَيَّرُ نَا عَبْدُ الْحَقِّ الْيُوسُفِيُّ أَنَا الْمُبَارَكُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ أَنَا أَبُو عَلِيٍّ بْنُ شَادَانَ أَنَا أَبُو عَمْرٍو بْنُ السَّمَاكِ نَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى نَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ عَنْ زَيْدِ الْقُمِّيِّ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَخَذَهُ الضَّحِكُ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى فِيهِ.

İbni Mes'ûd dedi ki: “*Nebi'yi gülme tuttuğu zaman elini ağzının üzerine koyardı,*¹¹⁰⁶ hadisini Zehebî, senedindeki Muhammed b.Fadl'ın metrûk olması nedeniyle metrûk hadis saymıştır.¹¹⁰⁷

c) Ebû'l- Meâni el-Hemadânî=> el-Mübârek b. ebî'l-Cûd=> İbn et-Tallâye => Abdülaziz b. Ali=> Ebû Tahir el-Muhalla=> Ebû Hâmid el-Hadrami=> İsa b. Misâver => Yağnem b. Sâlim b. Kunbur=> Enes b. Mâlik senediyle rivâyet edilen;

ابو المعاني الهمداني المبارك بن ابوالجود ابن التلاي عبد العزيز بن علي طاهر المحلي ابو حامد الحضرمي عيسى بن مساور عن يغنم بن سالم بن قنبر عن انس بن مالك: قال لي رسول الله: من قاد أعمى أربعين خطوة لم تمس وجهه النار.

Enes b. Mâlik'den Rasulullah bana şöyle buyurdu : “*Kim bir âmâyı kırk adım götürür de kılavuzluk yaparsa cehennem ateşi asla dokunmaz.*¹¹⁰⁸ Bu hadis, Nu'aym'ın

¹¹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 335, 339; İbn Mâce, *Sünen*, H. no:3512; Tirmizi, *Sünen*, H. no: 2529.

¹¹⁰⁵ Zehebî, *Mu'cemu's-Şuyûh*, s. 411.

¹¹⁰⁶ Muhammed Abdurraûf el-Münâvi, *Fezû'l-Kadir*, c.V, s.179; Muhammed b. Yusuf es-Salihü's-Şâmî, *Sebilü'l-Hedyi ve'r-Reşâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1993, c.VII, s.124.

¹¹⁰⁷ Zehebî, *Mu'cemu's-Şuyûh*, s. 579.

¹¹⁰⁸ Nesâi, *Kiyâmü'l-Leyl*, 67; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesâdin'i-Semâniye*, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1419/1998, c. X, Bab, 17, H. no: 2616.

ittifakla metrûk kabul edilmesi sebebiyle Zehebî tarafından metrûk hadis olarak bildirilmiştir.¹¹⁰⁹

4. Muzdarip hadis

Bazen bir, bazen iki veya daha fazla râviden muhtelif şekillerde rivâyet edilen fakat ne râvilerden birinin hafıza yönünden üstünlüğü ne kendisinden rivâyet ettiği şeyhine yakınlık derecesi ve ne de diğer tercih sebeplerinden birinin bulunmaması dolayısıyla rivâyetleri arasında tercih yapılamayan hadise denir. İzdırab genelde ya isnâd da ya metinde ya da her ikisinde olabilir. Bu ıstılah, zaîfun, hadisihû münker, lâ yuhteccu bihi tabirleri ile birlikte aynı mertebe de bulunan râviler için kullanılmıştır.¹¹¹⁰

Muhaddisler isnâd da, metinde ve her ikisinde meydana gelen birçok ızdırab örnekleri¹¹¹¹ bildirmişlerdir.

a) Ebû Hureyre=> Damrate=>Abbâd b. Kesir=> el-Hasan=> Yedi Kişi=> İmrân b. Husayn=> Ma'kal b. Yesâr =>Semûre b. Cündeb =>Câbir b. Abdullah senediyle rivâyet edilen;

من طريق ضمرة عن عباد بن كثير عن الحسن قال حدثني سبعة من وأبو هريرة وعمران بن حصين ومعقل بن يسار وسمرة بن جندب وجابر بن عبد الله رضي الله عنهم أن رسول الله صلى الله عليه وسلم : نهى عن الحجامة يوم السبت ويوم الأربعاء وقال من فعل ذلك فأصابه بياض فلا يلومن الا نفسه.

*Rasulullah cumartesi ve çarşamba günleri hacamat (kanaldırmak) tan nehyetti. Kim böyle yaparsa onun gözüne beyaz leke isabet eder. Bu durumda kimseyi değil de kendisini kınasın buyurdu,*¹¹¹² hadisini Zehebî, senedindeki Abbâd b. Kesir'in hadisi

¹¹⁰⁹ Zehebî, *Mu'cemu's-Şuyûh*, s. 191.

¹¹¹⁰ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 93-95; en-Nevevî, *Takrib*, s. 45-46, *İrşad*, s. 249-253; İbn Kesîr, *İhtisârü Ulûmi'l-Hadis*, s. 177-178; *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 58; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, s. 117, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 63-64; *Nuhbetül-Fiker*, s. 286-288; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, c. II, s.70-80, *Şerhu et-Takrib ve't- Teysir*, s.158-159; Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 262-267; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzümetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s. 139-142; Kâsîmi, *Kavâidü't-Tahdis*, s.136; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 134-135; Subhî es- Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s.156-160; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 357-358; *Hadis Usûlü*, s.106; Çakan, *Hadis Usûlü*, s.142-143.

¹¹¹¹ İzdırab çeşitleri için bkz. İbnü's- Salah, *a.g.e*, s.94-95; Ahmed Naîm, *a.g.e*, c. I, s. 313-314; Subhî es- Sâlih, *a.g.e.*, s. 157-159; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s.176-180; Çakan, *a.g.e.*, s.143.

¹¹¹² İbn Mâce, *Sünen*, "Tıb", 33; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Tıb", 5.

A'reş'ten mi yoksa Hasan'dan mı rivâyet ettiğinin belli olmaması sebebiyle muzdarip olarak kabul etmiştir.¹¹¹³

5. Garîb hadis

Garîb hadis, hangi tabakadan olursa olsun, bir râvinin rivâyet ettiği haberle teferrüd (tek) kaldığı hadistir.¹¹¹⁴ Yani râvinin rivâyetin de tek kalmasıdır. Hadis ıstılahında ferd hadis gerek lûgat, gerekse ıstılah yönünden garîb hadisin eş anlamlısıdır. İstılahçılar bu iki kelime arasında az veya çok kullanma bakımından ayırım yapmışlar, ferd ismini daha çok ferdi mutlaka, garîb ismini de ferdi nisbî'ye vermişlerdir. Bu ayırım isim olarak kullanışları yönündendir. Fiil olarak kullanışları söz konusu olunca aralarında ayırım yapılmamıştır. Mesela; “teferrada bihi fûlanün” ile “ağrabe bihi fûlanün” fiileri aynı manada kullanılmışlardır. Zehebî, garîb hadislere işaret ederken bir takım sîgalar kullanmıştır. Garib hadisin bir çok çeşidi vardır. En önemlilerini üç gurupta toplamak mümkündür;

- 1) Bir şahsın diğer bir şahıstan teferrüdü,
- 2) Bir şehir halkının bir şahıstan teferrüdü,
- 3) Bir şahsın diğer şehir halkından rivâyetiyle meydana gelen teferrüdü.¹¹¹⁵

Zehebî'nin garîb olarak kabul ettiği hadisler şunlardır:

a) Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah=> Zeyd b. Nuaym=> Muhammed b. el-Hasan=> Ebû Hanife=> Heysem es-Sayrafi => Şa'bi=> Câbir senediyle zikredilen;

ابو اسماعيل مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ثَنَا زَيْدُ بْنُ نَعِيمٍ بِبَعْدَادَ ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ ثَنَا أَبُو حَنِيفَةَ
عَنْ هَيْثَمِ الصَّيْرَفِيِّ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ جَابِرٍ : أَنَّ رَجُلَيْنِ اخْتَصَمَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي
نَاقَةٍ.

¹¹¹³ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 38.

¹¹¹⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, s. 311-316; İbnü's- Salah, *Ulümü'l-Hadis*, s. 270-271; en-Nevevî, *İrşad*, s. 232-233; İbn Kesir, *İhtisâru Ulümi'l-Hadis*, s. 257; *el-Bâisü'l-Hasis*, s. 124; İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 31-32; *en-Nüket*, s. 73; *Nuhbetü'l-Fiker*, s. 217; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, c. I, s. 38-39; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzûmetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s. 87-89; el-Cezâiri, *Tevcihü'n-Nazar*, s.176-185; Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 128-129; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 190-193; Ali Özek, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, s. 9; Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 114; *Hadis Usûlü*, s. 125-126; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 127-130; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 85.

¹¹¹⁵ Subhî es- Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 191-192.

“İki adam bir deve konusunda Rasûllah’ın huzurunda birbirlerinden davacı olmuşlardır.”¹¹¹⁶ Hadisini, Zehebî hadisin senedinde bulunan Ferec b. Fudâle’yi zayıf bulduğu için garîb hadis olarak kabul etmiştir.¹¹¹⁷ Hadisi, Dârekutnî¹¹¹⁸ tahriç etmiştir.

b) Mâlik=> Ebû’z-Zinad=> A’rec=> Ebû Hureyre sened zinciri ile rivâyet edilen;

مالك عن أبي الزناد عن الأعرج عن أبي هريرة ; أن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - قال : رأس الكفر نحو المشرق والفخر والخيلاء في أهل الخيل والإبل والفدادين أهل الوبر والسكينة في أهل الغنم .

Ebû Hüreyre Rasulullah’ın şöyle buyurduğunu söyledi “*Küfrün başı doğu tarafındadır. Kendini beğenmek ve kibirlenmek, at ve deve sahipleri ile hayvanlara boyunduruk vuran çadır ehli yani çöl bedevilerindedir. Sükûnet yani vakar ve tevâzu ise koyun sahiplerindedir,*”¹¹¹⁹ hadisinin de Zehebî, garîb hadis olduğunu bildirmiştir, ve herhangi bir açıklama yapmamıştır.¹¹²⁰

c) Sadaka b. ebî-İmrân=> Kays b. Müslim=> Târik b. Müslim=> Ebû Musa sened zinciriyle rivâyet edilen;

فحدثني صدقة بن أبي عمران عن قيس بن مسلم عن طارق بن شهاب عن أبي موسى رضي الله عنه . قال : كان أهل خيبر يصومون يوم عاشوراء . يتخذونه عيداً . ويلبسون نساءهم فيه حلبيهم وشارتهم . فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : فصوموه أنتم .

Ebû Mûsa şöyle dedi : “*Hayber halkı Aşûre günü oruç tutuyordu ve o günü bayram edinmişlerdi. Kadınları o günde ziynetlerini ve takılarını giyiyorlardı. Bunun üzerine Rasullah :Sizler de Aşûre orucunu tutunuz buyurdu,*”¹¹²¹ hadisini Zehebî, bu hadisi Müslim’in garîb hadis olarak kabul ettiğini bildirmiştir,¹¹²²

¹¹¹⁶ Dârimi, *Sünen*, “Ferâiz”, 10; Buhâri, *Sahih*, “Husumat”, 6; Müslim, *Sahih*, “İman”, 224; “Sıyam”, 217; İbn Mâce, *Sünen*, “Nikah”, 65; Tirmîzi, *Sünen*, “Hudud”, 5-8, H. no :1429; Darekutnî, *Sünen*, c.V, H. no: 4477; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Alî, *Sünen*, c. X, s. 256, H. no:19552.

¹¹¹⁷ Zehebî, *Siyer*, c. XX, s.314.

¹¹¹⁸ Darekutnî, *Sünen*, c.V, H.no: 4477; Beyhakî, *Sünen*, c.X, s.256, H. no:19552.

¹¹¹⁹ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 270, 319, 380; Buhâri, *Sahih*, “Bedü’l- Halki”, 15; “Megâzi”, 74; Müslim, *Sahih*, “İman”, 85, 86, 87, 89; Tirmîzi, *Sünen*, “Fiten”, 61.

¹¹²⁰ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 253.

¹¹²¹ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s.14; c. VI, s. 244; Müslim, *Sahih*, Sıyam, 129, 130.

¹¹²² Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 312.

d) Muhammed b. Abdusselam et-Temîmî=> Abdülmûîz b. Muhammed Temîm b. ebî Saîd=> Muhammed b. Abdurrahman İbn Hemedân=> Ebû Ya'la=> Muhammed b. Ebû Bekr el-Mikdamî=>Yusuf b.Yezîd İbrahim b. Ömer b. Ebân=> İbnû Şihâb => Şihâb => Abdurrahman b. Avf sened zinciriyle rivâyet edilen;

اخبرنا محمد بن عبدالسلام التميمي عن عبد المعز بن محمد انا تميم ابن ابي سعيد انا محمد بن عبد الرحمن انا ابن حمدان انا ابو يعلي نا محمد بن ابي بكر المقدامي ثنا يوسف بن يزيد نا ابراهيم بن عمر بن ابان حدثني ابن شهاب عن ابيه عن عبد الرحمن بن عوف: أَنَّهُ شَهِدَ ذَلِكَ حِينَ أُعْطِيَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانٍ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَا جَهَّزَ بِهِ جَيْشَ الْعُسْرَةِ، وَجَاءَ بِسَبْعِمِائَةِ أُوقِيَّةٍ ذَهَبٍ.

Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affan'ın Resulullah'a tebük seferi (sıkıntıda olan ordu) için, orduya verdiği paraya şahit oldu. *Hz. Osman güçlü bir orduyu donatacak olan şeyleri verdi.Ayrıca 700 okka altın getirdi.*¹¹²³ Hadisi de garîb hadistir. Zehebî, bu hadise İbrahim b. Ebân'ın zayıf olması sebebiyle garîb hadistir, demiştir. Üstelik hadisteki gerçek miktarın yirmi bin dirhem olduğunu ileri sürmüştür.¹¹²⁴

e) Ebû Bekir b. ebî Şeybe=> İbn Uleyye=> Veki'=> Gundar=> Şu'be=> el-Hakem=> İbrahim=> Esved=> Aişe sened zinciriyle zikredilen;

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُكَيْبٍ وَغُنْدَرٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنِ الْحَكَمِ عَنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْأَسْوَدِ عَنِ عَائِشَةَ قَالَتْ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَانَ جُنُبًا فَأَرَادَ أَنْ يَأْكُلَ أَوْ يَنَامَ، تَوَضَّأَ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ.

Hz. Aişe şöyle dedi: “*Rasullah, cünüp olduğu zaman yemek veya uyumak istediğinde, namaz abdesti gibi abdesti alırdı,*”¹¹²⁵ hadisi de Zehebî'ye göre garîb hadistir. Zehebî bu hadisin garîb olma sebebinin bildirmemiştir.¹¹²⁶ Zehebî, Rasulullah'ın cünüp olan kimsenin yemesine ve içmesine ruhsat verdiğiine işaret eden hadislerinin bulunduğu ayrıca işaret etmiştir.¹¹²⁷

f) Âdem=> Şu'be => Â'meş=> Ebû Vâil=> Huzeyfe sened zinciriyle zikredilen;

¹¹²³ Buhâri, *Sahih*, “Vasaya”, 3, “Fedailü's-Sahabe”, 7; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, c. IX, s. 85, H. no: 14521.

¹¹²⁴ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 707. Beyhakî, *es-Sünen'ül-Kübrâ*, c. I, s. 311, c.VII, s. 312

¹¹²⁵ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 306; Dârimî, *Sünen*, “Taharat”, 88; Müslim, *Sahih*, H. no. 305.

¹¹²⁶ Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 764; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.I, s.311, c.VII, s.312.

¹¹²⁷ Dârimî, *Sünen*, “Taharat”, 88; Tirmîzi, *Sünen*, “Cuma”, 78.

حدثنا آدم قال حدثنا شعبة عن الأعمش عن أبي وائل عن حذيفة قال: أتى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُبَّاطَةَ قَوْمٍ فَبَالَ قَائِمًا ثُمَّ دَعَا بِمَاءٍ فَجَنَّتَهُ بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ

Huzeyfe şöyle demiştir: “*Peygamber bir kere ensardan bir kavme ait toprak yığınının bulunduğu yere vardı da ayakta dikilerek bevletti. Sonra su istedi. Ben de ona bir miktar su götürdüm kendisi onunla abdest aldı...*”¹¹²⁸ hadisi de Zehebî’ye göre garîb hadisidir. Zehebî bu hadisin garîb olma sebebini bildirmemiştir.¹¹²⁹

g) Fatma b. Muhammed=> Ebû'l-Kâsım b. Revaha es-Selefi=> Ebû Abdullah es-Sekafî=> Yahya b. İbrahim ebû'l-Hüseyin Abdulbâkî=> Muhammed b. Yahya el-Kezzaz=> Ebû Âsım=> İbnü Cüreyc=> İbn Şihab ez-Zuhrî=> Ebû Seleme=> Ebû Hureyre isnâd zinciriyle zikredilen;

اخبرنا فاطمة بنت محمد بطرابلس انا عمي ابو القاسم بن راحة السلفي انا يحيى بن ابراهيم انا ابو الحسين عبد الباقي الحافظ نا محمد بن يحيى القزاز نا أبو عاصم عن بن جريج عن بن شهاب الزهري عن أبي سلمة عن أبي هريرة قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ليس منا من لم يتغن بالقرآن .

Bize İbnü Şihab, Ebû Seleme’den haber verdi ki; Ebû Hureyre şöyle demiştir: “*Rasulullah Kur’an okurken tegannî etmeyen (Kur’anı okurken sesini güzelleştirmeyen) bizden değildir, buyurdu.*”¹¹³⁰ Zehebî hadisi Ebû Âsım’ın tek başına rivâyet etmesi açısından garîb olarak kabul etmiştir. Aynı zamanda Buhârî’nin de bu hadisi İshak’tan rivâyet ettiğini bildirmiştir.¹¹³¹

h) İsa b. Yahya el-Ensâri=> Mansur b. Sened=> Ahmed b. Muhammed=> Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Musa=> Ömer b. el-Heysem=> Ebû Ahmed el-Assâl=> Musa b. İshak=> Ahmed b. Yunus=> Ebû Bekir b. Ayyâş=> Yazid b. Ebî Ziyâd => Abdurrahman b. ebî Naîm=> Ebû Saîd isnâd zinciriyle rivâyet edilen;

¹¹²⁸ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 246; c.V, s. 283; Dârimî, *Sünen*, “Taharet”, 13; Buhârî, *Sahih*, “Vudu”, 60-62, H. no:224; “Mezâlim”, 27, H. no : 2471; “Tabakat”, 73-74; İbni Mâce, *Sünen*, “Taharet”, 13; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Vudu”, 9; Tirmîzi, *Sünen*, “Taharat”, 9; Nesâi, *Sünen*, “Taharat”, 16, 23.

¹¹²⁹ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 791.

¹¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 172, 175, 179; Dârimî, *Sünen*, c.I, s. 417; Salat, 141; Buhârî, *Sahih*, “Tevhid”, 44; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Vitri, 20; “Fedâilü'l-Kur’an”, 34; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c.II, s. 257; İbn Hibban, *Sahih*, c. I, s. 327.

¹¹³¹ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 884.

أخبرنا عيسى بن يحيى الأنصاري أنا منصور بن سند أنا أحمد بن محمد الحافظ أنا أبو بكر أحمد بن محمد بن أحمد بن موسى الحافظ أنا عمر بن الهيثم الواعظ نا القاضي أبو أحمد العسال نا موسى بن إسحاق ثنا أحمد بن يونس نا أبو بكر بن عياش عن يزيد بن أبي زياد عن عبد الرحمن بن أبي نعم عن أبي سعيد -رضي الله عنه- قال استيقظ رسول الله -صلى الله عليه وآله وسلم- ذات ليلة فإذا الفأرة قد أخذت الفتيلة وصعدت إلى السقف لتحرق عليه البيت قال: فلعنها وأحل قتلها للمحرم.

Ebû Saîd dedi ki: “*Rasulullah bir gece uyandı. Kandilin fitilinden tutan ve tavana tırmanan orada evi yakacak bir fare gördü. Bunun üzerine Ebû Saîd şöyle dedi: Rasulullah ona lanet etti. İhramlıya da onun katlini helal kıldı.*”¹¹³² Zehebî, Ebû Ahmed el-Assâl’ın rivâyetinde tek kalması bakımından hadisi garîb hadis kabul etmiştir.¹¹³³

1) İbnû Allân=> el-Kindî=> el-Kazzâz=> el-Hatib=> Ali b. Muhammed b. Ali el-İbâdî => İbnû Hallâd=> el-Hâris b. Muhammed=> İbrahim b. Abdullah=> İsmail b. Câfer => el-Alâü=> Alâü’nin babası=> Ebû Hureyre isnad zinciriyle rivâyet edilen;

قَالَ انبأنا ابن علان و غيره ان الكندي اخبرهم انبأنا القزاز انبأنا الخطيب انبأنا علي بن محمد بن علي الابدادي حدثنا ابوخلاد العطار انبأنا الحارس بن محمد انبأنا ابراهيم بن عبدالله انبأنا اسماعيل بن جعفر عن العلاء عن ابيه عن ابي هريرة يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا عدوى ولا طيرة ولا هامة ولا صفر وفر من المجدوم كما تفر من الاسد .

Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Rasulullah şöyle buyurdu:“*Adva (hastalığın bulaşması), tıyara (uğursuzluk), hama (baykuş uğursuzluğu), safera(safer ayının uğursuzluğu), diye bir şey yoktur.Cüzzâmlıdan arslandan kaçır gibi kaç,*”¹¹³⁴ hadisi İbrahim b. Abdullah’ın yalnız kalması sebebiyle Zehebî tarafından garîb hadis olarak kabul edilmiştir.¹¹³⁵

¹¹³² Mâlik, *Muvatta*, “Hac”, 88, 90; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s.184, 180, 269, 440; Buhâri, *Sahih*, “Sayd”, 7, “Bedü’l- Halk”, 16; Müslim, *Sahih*, “Hac”, 66, 69, 71, 77, 79; Dârimî, *Sünen*, “Menâsik”, 19; Nesâi, *Sünen*, “Menâsik”, 82, 84, 86, 88, 113, 114, 116, 119.

¹¹³³ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 888.

¹¹³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s.174, 180, 269, 440; Buhâri, *Sahih*, “Buyu”, 36, “Tıb”, 19, 25, 43, 45, 53, 54; Müslim, *Sahih*, “Selam”, 102-109, 111, 114, 116; İbn Mâce, *Sünen*, “Mukaddime”, 10, Tıb, 43; Dârimî, *Sünen*, “Tıb”, 24; Tirmîzi, *Sünen*, “Siyer”, 46, “Kader”, 9.

¹¹³⁵ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 43.

i) Abdü'l Hâfız b. Bedrân=> Yusuf el-Hicâr=> Musa b. Abdülkadir=> Saîd b. el-Benâü => Ali el-Basrî=> Ebû Tahir el-Muhlis=> Abdullah b. Muhammed=> Abdulcebbar b. Âsım=> Ubeydullah b. Amr=> Zeyd b. ebî Üneyse=> Adıyy b. Sâbit=> Ebû Hâzım el-Eşcâi=> Ebû Hureyre senediyle rivâyet edilen;

أخبرنا عبد الحافظ بن بدران ويوسف الحجار قالاً: أنا موسى بن عبد القادر أنا سعيد بن البناء أنا علي البصري أنا أبو طاهر المخلص أنا عبدالله بن محمد أنا عبد الجبار بن عاصم ثنا عبيدالله بن عمرو عن زيد بن أبي أنيسة عن عدي بن ثابت عن أبي حازم الأشجعي عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من تطهر في بيته، ثم مشى إلى بيت من بيوت الله، ليقضي فريضة من فرائض الله، كانت خطواته: إحداهما تحط خطيئة، والأخرى ترفع درجة.

Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyledi: “*Kim evinde temizlenir, abdest alır ve Allah'ın farzlarından bir farzı yerine getirmek için Allah'ın mescitlerinden birisine giderse, onun iki adımından biri günahlarını yok eder, diğeri de bir derece yükseltir,*”¹¹³⁶ hadisini de Zehebî garîb hadis kabul etmiştir. Zehebî, Müslim'in bu hadisi şeyhi Zekerıya b. Adıyy'den tek başına rivâyet ettiğini, Zekerıya'nın da Ubeydullah'tan tahrıc ettiğini, bildirmiştir. Ayrıca Zeyd b. Ebî Ünise'nin hadisi tek başına rivâyet ettiğini ileri sürmüştür.¹¹³⁷

j) Ebü'l- Ganâim el-Müslim b. Muhammed el-Kaysî el-Kindî=> Ebû Mansur eş-Şeybâni=> Ebû Bekir el-Hatib=> Ebû Nuaym=> Ebû Bekir Muhammed b. Cafer b. Hüseyin Gundar=> Ebû Ali Muhammed b. Saîd=> Abdullah b. Muhammed b. Ayşûn => Muhammed b. Süleyman b. ebî Davûd=> Davûd b. ez-Zeberkân=> Matar el-Varrâk => Hârun b. Antera=> Abdullah b. Sâib Zâzân=> İbn Mes'ud senediyle rivâyet edilen;

أخبرنا أبو الغنائم المسلم بن محمد القيسي وغيره إجازة عن الكندي سماعاً أنا أبو منصور الشيباني أنا أبو بكر الخطيب أنا أبو نعيم الحافظ نا أبو بكر محمد بن جعفر بن حسين غندر قدم

¹¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 29; c. IV, s.157; c.V, s. 177; Müslim, *Sahih*, “Mesâcid”, 282; İbn Mâce, *Sünen*, “İkame”, 197; Zehebî'nin garib hadis olarak kabul ettiği diğer hadisler için bkz: *Tezkira*, c. I, s. 261, 313, 340, 390; c. II, s. 509, 532, 583, 584, 762, 764, 774, 793; c. III, s. 842, 884, 888, 919, 922, 923, 961, 969, 998, 1007, 1060, 1061, 1067, 1098, 1131, 1159, 1178; c. IV, s. 1221, 1222, 1231, 1232, 1266, 1370, 1406, 1447; *Mizânü'l İ'tidal*, c. I, s. 208, 209, 210, 228, 238, 274, 275, 632, 641; c. II, s. 106, 149, 173, 195, 199, 270, 313, 343, 480, 571, 593; c. III, s. 38, 65, 126, 240, 347, 403, 474, 532; c. IV, s. 24, 27, 69, 277, 289, 363, 424, 433, 438, 491; *Mukaddimetü't-Tahkik*, c. I, s. 164, 365, 366, 367, 414, 440; *el-Muğni fi'd-Duâfa*, s. 110, 122, 145, 173-174, 188, 230, 231, 261, 287, 308, 309, 321, 322, 334, 374, 386, 405; *Mu'cemu's-Şuyûh*, s. 34, 36, 72.

¹¹³⁷ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 241-242.

علينا نا الحافظ أبو علي محمد بن سعيد بالرقعة أنا عبد الله بن محمد بن عيشون نا محمد بن سليمان بن أبي داود نا داود بن الزبيرقان عن مطر الوراق عن هارون بن عنتره عن عبد الله بن السائب عن زاذان عن ابن مسعود عن النبي -صلى الله عليه وآله وسلم- قال: ذهاب البصر مغفرة للذنوب، وذهاب السمع مغفرة للذنوب، وما نقص من الجسد فعلى قدر ذلك.

İbn Mes'ud Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyledi: “*Görmenin ve işitmenin yok olması günahlar için bir bağışlamadır. Bedenden eksik olan organlara göre bu mağfiret miktarı takdir edilir,*¹¹³⁸ hadisi Zehebî tarafından ciddi olarak garîb olduğu bildirilmektedir. Hadis'in neden garîb olduğunu bildirmemiştir . Garîbin sonuna cidden lafzını getirmesi bunun en büyük kanıtıdır.¹¹³⁹

k) Ebû'l- Fadl b. Hibetullah b. Ahmed=> Zeyd el-Emnâ=> Ebû Berekat el-Hasan b. Muhammed=> Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan=> Ebû Sa'd İsmail b. ebî Sâlih Ahmed b. Abdülmelik=> Ebû'l-Hasan Muhammed b. el-Hüseyin=> Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. İbrahim el-Müzekkî=> Muhammed b. Abdulvehhab el-Ferrâi el-Hüseyin b. el-Velid=> Kays=>İbn ebi Leylâ=> Ebû Zübeyr=> Câbir senediyle zikredilen;

أَخْبَرَنَا ابوالفضل احمد بن هبة الله بن احمد انا زيد الامناء ابوالبركات الحسن بن محمد انا عمي ابوالقاسم علي بن الحسن انا ابو سعد اسماعيل بن ابي صالح احمد بن عبد الملك المؤذن انا والدي انا أبو الحسن محمد بن الحسين أنا ابو القاسم عبيد الله بن إبراهيم بن بالويه المزكي نا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ نا الْحُسَيْنُ بْنُ الْوَلِيدِ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ عَنْ جَابِرِ قَالَ : قَدِمَ وَفَدُ جُهَيْنَةَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَامَ غُلَامٌ يَتَكَلَّمُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَهْ فَأَيُّ الْكَبِيرِ.

Câbir şöyle dedi : “*Cüheyne kabilesinin temsilci heyeti Hz.Peygamber'e geldi. İçlerinden küçük bir çocuk onunla konuşarak bir şeyler söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona susarmısın dedi ve büyükleriniz nerede? diye sordu,*”¹¹⁴⁰ hadisi için de

¹¹³⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Rikak”, 76; el-Münâvî, *Fezû'l-Kadir*, c. III, s. 566, H.no: 4338; Elbâni, *es-Silsiletü'z-Zaifeti ve'l-Mevdûati*, c. II, s. 227.

¹¹³⁹ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 961.

¹¹⁴⁰ Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003, H. no: 10243; Hatib el-Bağdâdî, *Tarih*, c.XIV, s. 497-498; Gazali, *İhyau Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1431/ 2010, c. II, s.194.

Zehebî tarafından “*ciddi olarak garîb bir hadistir*” denilmiştir. Zehebî bu hadisin garîb olma sebebini bildirmemiştir.¹¹⁴¹

1) Yahya b. Ahmed=> Muhammed b. Abdullah es-Sülemî=> Mansur b. Ferâvî=> Abdulcabbar b. Muhammed=> Ebû Bekir el-Beyhâkî=> Ebû'l-Hasan el-Alevî=> Abdullah b. eş-Şarkî=> Abdullah b. Hâşim=> Muâz el-Anberî=> Sufyan=> İbn el-Münkedîr=> Câbir senediyle rivâyet edilen;

اخبرنا يحيى بن احمد انا محمد بن عبدالله السلمي انا منصور بن فراوي انا عبدالجبار بن محمد انا ابوبكر البيهقي انا ابوالحسن العلوي نا عبدالله بن الشريقي نا عبدالله بن هاشم نامعاذ العنبري نا سُفيان الثَّورِيَّ عَن مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَن جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيَنَامُ أَهْلُ الْجَنَّةِ؟ قَالَ: النَّوْمُ أَخُو الْمَوْتِ وَلَا يَمُوتُ أَهْلُ الْجَنَّةِ.

“*Câbir dedi ki: Bir adam Rasulullah'a cennet ehli uyur mu? diye sorunca Rasulullah uyku ölümün kardeşidir. Cennet ehli ölmez buyurdu,*”¹¹⁴² hadisi de Zehebî tarafından “*cidden garîb hadis*” olarak kabul edilmiştir. Zehebî bu hadisin garîb olma sebebini bildirmemiştir.¹¹⁴³

5.1. Garîb Münker

Zehebî'nin garib münker olarak kabul ettiği hadisler şunlardır:

a) Ahmed b. Hibetullah=> Abdulmuîz b. Muhammed=> Zâhir b. Tâhir=> İshak b. Abdurrahman=> Half b. Ahmed b. Muhammed b. İsmail=> Half b. Süleyman=> Half b. Muhammed Kerdûs=> Half b. Musa el-Ümmî => Katâde=> Enes, sened zinciriyle rivâyet edilen;

فقرأته علي احمد بن هبة الله عن عبد المعز بن محمد انا زاهر بن طاهر انا اسحق بن عبد الرحمن قال: انا الامير خلف بن احمد بن محمد نا خلف بن محمد بن اسماعيل ناخلف بن سليمان نا خلف بن موسى العمي عن أبيه عن قتادة عن أنس قال: قال رسول الله صلي الله عليه وسلم: كل بني آدم حسود وبعض الناس أفضل في الحسد من بعض، ولا يضر حاسدا حسده ما لم يتكلم بلسانه أو يعمل باليد.

¹¹⁴¹ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 1164-1165.

¹¹⁴² Tabarânî, *Mu'cemü'l-Evsad*, Dârü'l-Haremeyn, Kahire, 1415/1995, c. I, s. 282; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, H. no: 444; Ebû Osman el-Buhayri, *Fevâid*, H. no: 11.

¹¹⁴³ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 601-602.

Enes Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu söyledi: “*Her insanoğlu kıskançtır. Bazı insanlar bazılarında daha kıskançtır. Hased edenin (kıskanan) hasedi dili ile konuşmadıkça ve eli ile amel etmedikçe zarar vermez,*”¹¹⁴⁴ hadisi hem garîb hem de münker hadis şartı taşıdığı için Zehebî tarafından “garîbün münker” denilmiş ve neden garîb münker olduğunu açıklamamıştır.¹¹⁴⁵

b) Ebû Hâşim=> İsmail b. Riyâh=> Riyâh=> Ebû Said El-Hudrî senediyle rivâyet edilen;

وروي ابن هاشم عن إسماعيل بن رباح عن أبيه أو غيره عن أبي سعيد الخدري أن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَانَ إِذَا فَرَغَ مِنْ طَعَامِهِ قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَطْعَمَنَا وَسَقَانَا وَجَعَلَنَا مُسْلِمِينَ.

“*Muhakkakki Nebî yemeğini bitirince, Bizi doyuran, bize su veren, bizi Müslümanlar olarak kılan Allah'a hamd olsun diye dua ederdi,*”¹¹⁴⁶ hadisi hem garîb hem de münker sıfatını taşıması bakımından “garîbün münker” olarak adlandırılmış ve neden garîb münker olduğunu açıklamamıştır.¹¹⁴⁷

5.2. İsnâdü Sahîh Garîb Hadis

Zehebî'nin isnâdü sahih garib hadis olarak kabul ettiği hadisler şunlardır:

a) Eberkûhî=> Ekmel b. Ebî'l-Ezher=> Saîd b. Ahmed => Muhammed b. Muhammed ez-Zeynî=> Muhamed b. Ömer=> Ebû Bekir b. ebû Davûd=> Amr b. Osman => Bâkiye=> ez-Zebîdi=> Zührî=> Abdurrahman b. Kab=> Abdurrahman senediyle rivâyet edilen;

اخبرنا الابرقوهي انا اكمل بن ابي الأزهر انا سعيد بن احمد انامحمد بن محمد الزيني انا محمد بن عمر انا ابو بكر بن ابي داود ناعمر بن عثمان نا بقية بن الوليد حدثني الزبيدي اخبرني الزهري، عن عبد الرحمن بن كعب بن مالك عن كعب بن مالك أن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَكُونُ أَنَا وَأُمَّتِي عَلَى تَلٍّ فَيَكْسُونِي رَبِّي حُلَّةً خَضْرَاءَ ثُمَّ يُؤَدِّنُ لِي فَأَقُولُ مَا شَاءَ اللهُ أَنْ أَقُولَ فَذَاكَ الْمَقَامُ الْمَحْمُودُ.

¹¹⁴⁴ el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, c. III, s. 463, H.no: 7447; Aclûni, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfu'l-Hafa ve Müzîlü'l-İlbâs*, Mektebetü'l-Kutsî, Kahire, 1351/1932, c. II, s. 286, H. no: 2208; Elbâni, *es-Silsiletü'z-Zaifeti ve'l-Mevzûati*, c.VII, s. 92, H. no: 3091.

¹¹⁴⁵ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 164.

¹¹⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 32; c. IV, s. 326, 337; c.V, s. 252, 261, 275; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Et‘ime”, 52, H. no: 3850; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, “Kitabu'l-Et‘ime”, H. no: 7947.

¹¹⁴⁷ Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 228.

Ka'b b. Mâlik'den Hz. Peygamber söyle buyurdu : “*İnsanlar kıyamet gününde bir araya getirilir. Ben ve ümmetim bir tepe üzerinde oluruz ve Rabbim bana yeşil bir elbise giydirir, sonra bana izin verilir. Ben de Allah izin verdikçe konuşurum. İşte bu makam Makâmü'l-Mahmuddur,*”¹¹⁴⁸ hadisi senedi sâlih olmasına rağmen Zehebî tarafından garîb hadis olarak kabul edilmiştir. Zehebî bu hadisin garîb olma sebebini bildirmemiştir.¹¹⁴⁹

b) Muhammed b. Yusuf en-Nahvî=> İbnû Revaha=> Ebû Tahir es-Selefi => Yahya b. Abdulvahhap b. Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya b. Mende => Yahya ve Mende'nin amcası=> Ebû Abdullah=> Abdullah=> Saîd b. Anbese=> Bakiyye => Bahîr b. Sa'd=> Halid b. Ma'dan=> Ebû Ziyâd senediyle rivâyet edilen;

نا قرأت علي محمد بن يوسف النحوي اخبركم ابن رواحة انا ابو طاهر السلفي انا يحيى بن عبد الوهاب بن محمد بن اسحاق بن محمد بن يحيى بن منده الحافظ انا ابي وعمي قالو: ابو عبدالله انا ابي حدثني ابي نا سعيد بن عنبسة انا بَقِيَّةُ عَنْ بَحِيرِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ عَنْ أَبِي زِيَادٍ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنْ أَكْلِ الْبِضْلِ فَقَالَتْ: آخِرَ طَعَامٍ أَكَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِيهِ بِضْلٌ.

Ebû'z-Ziyad dedi ki: “*H. Aişe'ye Rasullah'ın soğan yemesini sordum. O da, "Nebi'nin en son yediği yemekte soğan vardı" dedi,*”¹¹⁵⁰ Zehebî, hadisin senedinin sağlam olmasına rağmen garîb hadis olduğunu söylemiştir. Zehebî bu hadisin garîb olma sebebini bildirmemiştir. Hadisi Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'in de rivâyet etmiştir.¹¹⁵¹

¹¹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 306; es-Suyûtî, *el-Hasâisü'l-Kübra*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, c. II, s. 392; Elbânî, *es-Silsiletü's-Sahihâ*, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 1415/1995, H. no: 2370; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, c. X, s. 380.

¹¹⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, c. VI, s. 284; *Tezkira*, c. II, s. 509.

¹¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 86; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “*Kitabü'l-Et'ime*”, c. IV, s.112, H. no: 3829; el-Begâvi, Ebû Muhammed Muhyi's-sünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *el-Envar fi Şemâli'n-Nebiyi'l-Muhtar*, Dâru'l-Mektebî, Şam, 1416/1995, c. I, s. 629; İbn Mülakkin, Ebû'l-Hafs Siracüddin Ömer b. Ali b. Ahmed, *el-Bedrü'l-Münir fi Tahrici'l-Ehâdisi ve'l-Âsar'il-Vakiati fi Ş-Şerhi'l-Kebir*, Dâru'l-Hicre, Riyad, 1429/2004, c. VII, H. no. 443; Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001, c. VIII, s. 133, H. no: 3231 .

¹¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 86; Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 741.

5.3. Garîb Munkatı

Zehebî'nin garîb munkatı olarak kabul ettiği hadisler şunlardır:

a) Abdullah b. Harun Et-Tâi=> Ahmed b. Yezid El-Bekâvi=> Şüreyh b. Muhammed Ebî Muhammed Nazm=> Ahmed b. Muhammed Et-Talamankî=> Muhammed b. Ahmed b. Yahya b. Müfrec=> Muhammed b. Eyyüb b. Es-Semût=> Ahmed b. Amr el-Bezzâr=> Muhammed b. Müsennâ=> Muaz b. Hişam ebî Katâde=> Esved b. Seri senediyle rivâyet edilen;

انبأنا عبدالله بن هارون الطائي انا احمد بن يزيد البقوي عن شريح بن محمد عن ابي محمد بن حزم انا أحمد بن محمد بن عبد الله الظلمنكي ثنا يحيى ابن مفرج ثنا محمد بن أيوب الصمود أنبأ أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار ثنا محمد بن المثني ثنا معاذ بن هشام الدستوائي ثنا أبو علي قتادة عن الأسود بن سريع عن النبي (ص) قال : يعرض على الله تبارك وتعالى الأصم الذي لا يسمع شيئاً والأحمق والهرم ورجل مات في الفترة فيقول الأصم رب جاء الاسلام وما أسمع شيئاً ويقول الأحمق رب جاء الإسلام وما أعقل شيئاً ويقول الذي مات في الفترة رب ما أتاني لك من رسول فيأخذ موثيقهم ليطيعنه فيرسل الله تعالى إليهم أدخلوا النار فوالذي نفسي بيده لو دخلوها لكانت عليهم برداً وسلاماً.

Esved b. Serî' Hz.Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyledi: *"Allah'a bir şey duymayan sağır, ahmak, ihtiyar ve fetret döneminde ölmüş bir adam arz olunur. Sağır,Rabbim İslâm geldi ama ben hiçbir şey duymadım der. Ahmak, Rabbim İslam geldi ama benim aklım bir şeye ermiyordu der.Rabbim fetret döneminde ölen kişi de bize bir peygamber gelmedi ki itaat etmek için onların vesikalarını alayım der. Allah onlara bir haberci göndererek "Girin cehenneme" denir. Allah'a yemin olsun ki, oraya girseler bile cehennem onlara serinlik ve esenlik yeri olur,*"¹¹⁵² hadisi hem garîb hem de munkatı şartlarını taşıdığı için Zehebî bu hadise "Garîbün Münkati" tabirini kullanmıştır. Münkati olmasının sebebi; Katade'nin bu hadisi, Ahnef b. Kays'dan aldım demesi, fakat Katade'nin Ahnef ile hiç görüşmemesidir.¹¹⁵³

¹¹⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s . 24; el-Heysemî, *Keşfü'l-Estâr*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1404/1984, c. III, s. 33, H. no. 2124; Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedreddîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2001, c. VIII, s. 439.

¹¹⁵³ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 1100.

5.4. Garîb Merdûd

Zehebî'nin garîb merdûd olarak kabul ettiği hadisler şunlardır:

a) Ahmed b. İshak=> el-Mübârek=> İbn ebî'l-Cûd=> Ahmed b. ebî Gâlib=> Abdulaziz b. Ali=> Ebû Tahir el-Muhlis=> Muhammed b. Harun=> Zeyd b. Sâid=> Ebû İshak el-Fezârî=> A'meş=> Mücâhid=> İbn Abbas, senediyle rivâyet edilen;

اخبرنا احمد بن اسحاق انا المبارك انا ابن ابي الجود انا احمد بن غالب انا عبدالعزيز بن علي انا ابوطاهر المخلص نا مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ نا زَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ نا إِسْحَاقُ الْفَزَارِيُّ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَنْ أَدَخَلَ عَلَى مُؤْمِنٍ سُرُورًا فَقَدْ سَرَّنِي وَمَنْ سَرَّنِي فَقَدْ اتَّخَذَ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا وَمَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ تَمَسَّهُ النَّارُ أَبَدًا .

İbn Abbas Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyledi: “*Kim bir mümini sevindirirse beni sevindirir. Kim beni sevindirirse Allah katında bir söz alır. Kim Allah katında söz alırsa, Cehennem ateşi ona asla dokunmaz.*”¹¹⁵⁴ Zehebî, bu hadisteki Ebû İshak ve Zeyd'in hadisin zayıf (garîb merdûd) olmasına sebep oldukları halde, hadisin zayıf olarak kabul edilmediğini bildirmiştir.¹¹⁵⁵

6. Ferd hadis

Senedinin bir veya birkaç yerinde râvi sayısı bire düşen hadis anlamına gelmektedir. Aslında çok kimse tarafından rivâyet edilmiş olmakla beraber herhangi bir hocadan sadece bir râvinin rivâyet etmiş olduğu veya yalnızca bir bölgedeki râvilerin rivâyet etmiş oldukları hadise de denir.¹¹⁵⁶ Hadis ıstılahında gerek lügat gerekse ıstılahı yönden garîbin eş anlamlısıdır. Hadis ıstılahında isnâdın herhangi bir yerinde râvisi tek kalmış haber manasına gelmektedir. Ferd-i Muhalif, Ferd-i Mutlak ve Ferd-i Nisbî olmak üzere üç çeşidi vardır.¹¹⁵⁷

¹¹⁵⁴Müslim, *Sahih*, c. IV, s.1761, H. no: 4171; Ali el -Muttaki, *Kenzul-Ummal*, c.VI, s. 432, H. no: 16411.

¹¹⁵⁵ Zehebî, *Tezkira*, c. I, s. 274.

¹¹⁵⁶Hâkim en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, s. 311-316; en-Nevevî, *Takrib*, s. 151; İbn Kesîr, *İhtisarü Ulûmi'l-Hadis*, s. 169-170; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, s. 73-76; Sehâvi, *Fethu'l-Muğis*, c. I, s. 38-46; Suyûtî, *Tedrib*, c. I, s. 248-250; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasis*, s. 124; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 76.

¹¹⁵⁷İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s.88-89; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzümetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s. 130-134; Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 132; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 190-193; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 108-110, *Hadis Usûlü*, s. 130.

Ferd-i Mutlak: Sahabinin veya tâbiinin rivâyet ettiği hadiste tek kalması demektir. Mesela Hz. Peygamberin velâ satışını ve hibesini yasaklayan hadisi¹¹⁵⁸ gibi bu hadisi İbn Ömer'den rivâyetinde Abdullah b. Dinar tek kalmıştır.

Ferd-i Nisbî: Garabetin senedin ortasında olması halinde ortaya çıkan haber çeşitidir. Nisbî denilmesi haber aslında meşhur olsa bile teferrüdün belirli bir şahsa nisbetle vuku bulmasıdır. Malik b. Enes Nafi'den Nafi'de İbn Ömer'den hadis rivâyet etmiş olsa bir başka râvide hadisi mütâbi olmaksızın Malik'ten rivâyetiyle teferrüd etse bu hadis Malik'ten tek olarak rivâyet eden râviye nisbetle ferd hadistir.

Ferd-i Muhalif: Adalet ve zabt yönünden zayıf olan bir râvinin kendisinden daha güvenilir râvilere muhalif olarak rivâyeti ve bu rivâyetin de yalnız kalmasıdır.¹¹⁵⁹

a) Ebû Abdullah el-Buhâri=> Saîd b. Telîd=> İbn Vehb=> Cerir b. Hâzım=> Eyyüb=> Muhammed=> Ebû Hureyre senediyle rivâyet edilen;

قال البخاري حدثنا سعيد بن تليد حدثنا ابن وهب قال اخبرني جرر بن حازم عن ايوب السخيتاني عن محمد بن سيرين عن ابي هريرة قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : بينما كلب يطيف بركية فذ كاذ يقتله العطش إذ رآته بغيا من بعايا بني اسرائيل فنزعت موقها فاستقت له به فسقته اياه ، فغور لها به .

Ebû Hureyre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyledi : “*Köpek kyunun etrafında dolaşırken nerede ise susuzluk onu öldürecekti. İsrailoğullarının fahişelerinden bir fahişe onu görünce terliğini çıkardı. Terliğe ile ona su taşıyarak onu suladı. Bundan dolayı bağışlandı,*”¹¹⁶⁰ Zehebî, hadisin ferd ve aziz hadis olduğunu,

¹¹⁵⁸ Buhâri, *Sahih*, “Kitabu'l-Itk” c. III, s. 120; Müslim, *Sahih*, “Kitab'ul-Itk”, c. II, s.1145; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 109.

¹¹⁵⁹ İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 88-89; en-Nevevî, *İrşad*, s. 232-233; *Takrib*, s. 151; İbn Kesîr, *İhtisarü Ulûmi'l-Hadis*, s. 257; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 31-32; *en-Nüket*, s. 73-75; *Nuhbetü'l-Fiker*, s. 217-219; Sehâvi, *Fethu'l-Muğis*, s. 38-46; Suyûtî, *Tedrib*, s. 245-250; el-Beykûnî, *Şerhu'l-Manzûmetü'l-Beykûniyye fi-Mustalahi'l-Hadis*, s. 87-89; el-Cezâiri, *Tevcihü'n-Nazar*, s. 176-185; Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 128-129; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 50; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İshlahları*, s. 190-191; Talat Koçyiğit, *Hadis İshlahları*, s. 109-110; *Hadis Usûlü*, s. 125-126,130; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 127-130.

¹¹⁶⁰ Müslim, *Sahih*, “Kitabü's-Selam”, c.IV, s.1761, H. no: 4171; İbnü'l-Cevzî, *Câmiu'l-Mesânid*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1426/2005, c. V, s. 353, H. no: 4662; Elbânî, *es-Silsiletü's-Sahîha*, s. 379, H. no: 2082.

Buhâri'nin hadisi Avf ve İbni Sîrîn tarikinden Müslim'in de Abdullah b. Vehb'ten rivâyet ettiğini ileri sürmüştür.¹¹⁶¹

b) Ebû Abdullah Muhammed b. Hâzım el-Makdisî=>Muhammed b. Gassam => Saîd b. Sehl ez-Zâhid=>Ali b. Ahmed el-Medîni=>Ebû Bekr Ahmed b. Ali=> Muhammed b. Ahmed en-Nahvî=> el-Hasan b. Sufyan=>Ebû Bekir b. ebî Şeybe=> İsmail b. İbrahim=>Ata b. es-Sâib=>Hakim b. ebî Yezîd senediyle rivâyet edilen;

و اخبرنا ابو عبدالله محمد بن حازم المقدسي انا محمد بن غسان انا سعيد ابن سهل الزاهد انا علي بن احمد المديني انا ابوبكر احمد بن علي انا محمد بن احمد النحوي انا الحسن بن سفيان انا ابوبكر بن شيبة انا اسماعيل بن ابراهيم عن عطاء بن السائب عن حكيم بن أبي يزيد عن أبيه رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: دعوا الناس فليرزق الله بعضهم من بعض فإذا استنصح الرجل الرجل فلينصح له.

Hakim b. Ebî Yezid Hakim'de babasından Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu söyledi: “İnsanları bırakın. Allah onların bazısını bazısıyla rızıklandırır. Bir adam diğer bir adama fikir almak için danışırsa onun fikrini alsın.”¹¹⁶² Zehebî'ye göre hadisi Ata b. Es-Sâib rivâyet etmiş, Ebû Yezîd rivâyet etmemiştir, Ayrıca Ahmed b. Hanbel ve Bakî b. Mahled müsnedlerinde tahric etmişlerdir.¹¹⁶³

c) Abdulaziz=> Muhammed b. İbrahim =>Ebû Sâbit b. Abdullah el-Medenî => Abdullah b. Vehb=> Yahya b. Süleyman => Hilal b. Ali=> Ata b. Yesâr=> Ebû Hureyre senediyle rivâyet edilen;

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ : أَبُو تَابِتٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمَدَنِيُّ قَالَ : عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ قَالَ : أَخِ يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : مَنْ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى فَقَدْ كَذَبَ .

Hilal b. Ali, Ata b. Yesar'dan Yesar'da Ebû Hureyre'den tahdis etti ki Peygamber, “Her kim ben Yûnus b. Mettâ'dan daha hayırlıyım derse muhakkak yalan

¹¹⁶¹ Buhâri, *Enbiya*, 54; Zehebî, *Mu'cemu'ş-Şuyûh*, s. 429.

¹¹⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.III, s. 418, 419; c. IV, s. 259; Buhâri, *Sahih*, “Buyu”, 68; Tabarâni, *Mu'cemu'l-Kebir*, c. XXII, s. 354, H. no. 888; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, c. IV, s. 83, H. no: 6369; Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-Mardiyye*, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1405/1985, c. I, s. 438.

¹¹⁶³ Zehebî, *Tezkira*, c. III, s. 1086-1087.

söyler,” buyurmuştur,¹¹⁶⁴ Zehebi’ye göre hadis Füheyl’in yalnız kalmasıyla ferd hadisdir. Ayrıca Buhâri’nin dışında hadisi kimse rivâyet etmemiştir.¹¹⁶⁵

Ferd veya garib hadis alimlerin çoğuna göre eş anlamlıdır. Yani ferd hadis denilince garib hadis garib hadis denilince ferd hadis anlaşılır. İstîlâhı yönden ferd tabiri garibin müterâdifî görülse de muhaddisler ferdi garibi mutlaka; garibi de garibi nisbiye tahsis etmişlerdir. Ferd ile garib arasındaki müştereklik teferrüd (yalnız kalma) mefhûmudur. Zehebi’ye göre bu iki hadis çeşidi aynı manaya gelmektedir. Garib hadis hakkında bilgi verirken garib hadisin sonlarına bazı ilaveler getirmiştir. Mesela Garibün cidden, Garibün münker, Garibün merdûd, İsnadu sahih garib hadis, Garibün munkatı vd. bu ilavelerden birkaç tanesidir. Garib hadisleri değerlendirirken garib denmesinin sebeplerini delilleriyle bildirmiş, diğer muhaddislerin de değerlendirmelerine yer vermiştir.

7. Muallel hadis

Dış görünüşü bakımından sahîh olmakla birlikte bu sıhhati yok edebilecek gizli bir kusura sahip olan hadise denir. Bu illet bulununcaya kadar böyle bir hadis sahih ve hatadan salim olarak kabul edilir. İleti muhaddisler kolayca anlayamazlar. Hadis ilimlerinin en kapalı olması sebebiyle Allah’ın kendilerine yetenek ve geniş kültür verdiği ricâl ilmini çok iyi bilen kişilerin anlayabileceği bir konu olarak kabul edilmiştir.¹¹⁶⁶ Hadis âlimleri birçok illet çeşidine işaret etmişlerdir.

1) Güvenilir bir râvinin muttasıl olarak rivâyet ettiği hadisi diğer bir râvinin mürsel olarak rivâyet etmesi.

2) Râvilerden birinin ismini söylemesi veya müphem bırakması.

¹¹⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 45; Buhâri, *Sahih*, Tefsir Sure, IV, 126; İbni Mâce, *Sünen*, *Zühd*, 23; Tirmîzi, *Sünen*, Tefsir Sure, 39, 9; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, Dâru’l-Maarif, Beyrut, 1379/1959, c. VIII; s. 415, H. no: 4620.

¹¹⁶⁵ Zehebi, *Mu’cemu’s-Şuyûh*, s.656.

¹¹⁶⁶ İbnü’s-Salah, *Ulûmü’l-Hadis*, s. 59-93; en-Nevevî, *Takrib*, s. 43-45; *İrşad*, s. 234-248; İbn Kesîr, *İhtisarü Ulûmi’l-Hadis*, s. 175-176; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, s. 140-141; *Nuhbetü’l-Fiker Şerhi*, s. 60-66; *Nuhbetül-Fiker*, s. 276-280; Sehâvî, *Fethu’l-Muğis*, c. II, s. 47-48; *Şerhu et-Takrib ve’t-Teysir*, s. 152-156; Suyûtî, *Tedrib*, c.I, s. 251-260; el-Beykûnî, *Şerhu’l-Manzümetü’l-Beykûniyye fi-Mustalahi’l-Hadis*, s. 135-137; Kâsımî, *Kavâidü’t-Tahdis*, s. 35; Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 176-189; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlâhları*, s. 150-156; Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlâhları*, s. 238-240; *Hadis Usûlü*, s. 104-106; Çakan, *Hadis Usûlü*, s.139-140.

3) Senedi sahih olduğu halde seneddeki râvilerden birisinin hadisi işitmeyen birisi olması. İletin çeşitlerinden bir kaç tanesidir.¹¹⁶⁷ Muallel hadis örneklerini Hâkim en-Nisâbûrî¹¹⁶⁸ ve Ahmed Naîm¹¹⁶⁹ adlı müelliflerin eserlerinde bulabiliriz.

a) Osman b. ebî Şeybe =>İshak b. İbrahim =>Muhammed b. Abdullah b. en-Nümeyr => Veki'=>A'meş=> Ebû Vâil senediyle rivâyet edilen;

حدثنا عثمان بن ابي شيبه واسحاق بن ابراهيم ومحمد بن عبدالله بن نمير جميعا عن وكيع عن الأعمش عن أبي وائل عن عبد الله قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أول ما يقضى بين الناس يوم القيامة في الدماء

“Peygamber kıyamet gününde insanlar arasında verilecek ilk hüküm kan davaları hakkındadır, buyurdu” hadisin de Zehebî, birçok illetin olduğunu bildirmiştir. Fakat Ebû Davûd bu illetlere aldırış etmeyerek Süfyan’dan o da A’miş’ten bu hadisi tahriç etmiş, ama hadisi merfû olarak kabul etmemiştir.¹¹⁷⁰

b) Ya’kub b. İbrahim Ed-Devrakî => Süfyan b. Uyeyne => Davud => Şâ’bi=> Hâris=> Ali, senediyle rivâyet edilen;

حدثنا يعقوب بن ابراهيم الدورقي حدثنا سفيان بن عيينة قال: ذكر داود عن الشعبي عن الحارث عن علي أبي طالب رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: أبو بكر وعمر سيذا كهول أهل الجنة من الأولين والآخرين ما خلا النبيين والمرسلين، لا تخبرهما يا علي.

Hız. Ali’den Hız. Peygamber şöyle buyurdu: “Ebu Bekir ile Ömer Peygamberler ve Rasuller hariç, önceki ve sonraki ümmetlerinden cennet ehlinin ihtiyarlarının efendileridir. Ey Ali! Sakın onlara haber verme”¹¹⁷¹ hadisini Zehebî, Hâris’in gevşek olması sebebiyle Muallel hadis saymıştır.¹¹⁷²

Garîb hadis sahibi olsa da Saîd b. Ebî Meryem sika bir râvidir. İbn Mâce ve Tirmizî bu hadisi tahriç etmişlerdir.

¹¹⁶⁷ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, c. I, s. 180-183; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, s. 153-155; Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s. 239-240.

¹¹⁶⁸ Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma’rifetu Ulûmi’l-Hadis*, s.113-119.

¹¹⁶⁹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, s.184-189.

¹¹⁷⁰ Zehebî, *Mu’cemu’ş-Şuyûh*, s. 684.

¹¹⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 80; İbn Mâce, *Sünen*, H. no: 95; Tirmizî, *Sünen*, Menâkıb, c.VI, s. 51, H. no: 3666; İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimaşk*, c. XXX, s.174 .

¹¹⁷² Zehebî, *Mu’cemu’ş-Şuyûh*, s.554.

Sonuç olarak Zehebînin isnâd hakkında bilgi vermesi ve en sahih ile en zayıf isnâdı örnekleri ile birlikte bildirmesi, hadis ilminde isnâdın önemine işaret ettiğini göstermektedir. Zehebî, isnâdı çeşitli kısımlara ayırarak bazılarının zayıf ravilere, bazılarında güvenilir ravilere ait olduğunu bildirmiştir.

Hadisleri ravi sayısı, kaynağı, hüküm ve sıhhati, senedindeki inkıta', ravinin cerh'i bakımından olmak üzere bir takım ayırma tabi tutmuştur. hadislerin tariflerini yapmış, diğer müelliflerin hadis tarifleri ile kendi tarifini karşılaştırmış, tariflere katıldığı ve katılmadığı kısımları delilleri ile birlikte bizlere bildirmiştir. Bazı hadis tariflerinin sebebini açıklamaması Zehebî'nin kusurlarından birisidir.

SONUÇ

Zehebî tarihçiliğinin yanında önemli hadis tenkitçilerinden birisi olarak hadis ilimleri alanında kendinden söz ettirmiştir. Her ne kadar tarih konusunda yazdığı eser ile tanınsa da bazı âlimler tarafından hadis münekkidi olarak tanınır. Zehebî Türk asıllı âlimlerden birisidir.

Doğum yeri hakkında âlimler arasında ihtilaf olsa da Silvan'da dünyaya gelmiş ve sonra Şam'a giderek hayatının büyük bir bölümünü Şam'da geçirmiştir. Babasının kuyumculuk ile uğraşması sebebiyle Zehebî lakabıyla bilinir. İlk öğrenimini babasından almış, küçük yaşta Kıraat, Hadis, Fıkıh vb. ilimleri tahsil etmiş, 18 yaşında hadis ilmi tahsiline başlamıştır. Şam, Ba'lebek, Halep, Humus, Hama, Trablus, Nablus, Mısır, İskenderiye, Basra, Maarra, Remle, Main, Kerek, Kahire, Mekke ve Medine olmak üzere otuz civarında ilim merkezine seyahat etmiştir. Bu seyahatlerinde oradaki âlimler ile buluşmuş, onlardan ilim tahsil etmiştir. Hac ibadetini yerine getirirken boş zamanında oradaki âlimlerden ders alması, onun ilme karşı düşkünlüğünü göstermesi açısından önemlidir. Kıraat ilmini, Şagur mescidi imamı es-Sâlihi (v. 741/1341) ve el-İskenderânî'den (v. 695/1296), hadis ilmini ed-Dımaşkî (v. 709/1310) el-Makdîsî (v. 706/1307), et-Temiî (v. 733/1333), el-Harâiti (v. 716/1317), el-Mağribi (v. 696/1297), el-Ebergûhî (v. 701/1302), ed-Dimyâtî'den (v. 705/1306) tahsil etmiştir. Hocalarından aldığı bilgileri talebelerine aktarmak suretiyle hem hadis ilminin gelişmesine yardım etmiş, hem de ismi asırlar boyunca yaşayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Onu ilim sahasında ölümsüz kılan tarih konusunda yazdığı *Târihü'l-İslâm* adlı eseridir. Bu eseri tabakat, terâcim ve tarih konusunda yaşadığı dönem ve günümüz tarihçilerine kaynaklık etmiştir.

Hadis ilimlerinin ağırlıklı olarak öğretildiği dârü'l-hadis eğitim merkezinde hocalık yapmıştır. Hadisü'l-medresetü'n-nefisiyye, dârü'l-hadisi'l-fâdiliyye, dârü'l-hadisi'l-urviyye, dârü'l-hadisi't-tenkiziyye ve türbetü Ümmü Sâlih hocalık yaptığı eğitim merkezlerinden birkaç tanesidir. Bu eğitim merkezlerinde ileriki yıllarda İslam'a hizmet edecek bir çok talebe yetiştirmiştir. Ailesinin büyük çoğunluğunun ilim ile meşgul olması, onu ilme ve ilim öğrenmeye yönlendirmiştir. İlmî mevkiîni, ilim dünyasına kazandırdığı 300 civarındaki eserinden öğrenmekteyiz. Vefat ettiğinde

hocalarının ve öğrencilerinin tamamının cenazesine katılması ne kadar çok sevildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Hadis ilmi dışında az da olsa Fıkıh, Akâid, Kelam vb. ilimlerle de meşgul olmuş, Ru'yetullah, Halku'l-Kurân, İstiva, İsra vb. konularda önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bu konularda bazı âlimlerin görüşlerine katılırken, bazılarını da eleştirmiştir. İtiraz ettiği bazı konulara Hz. Peygamber'in hadisleri ile cevap vermiştir. Zehebî, her müslüman gibi Hz. Peygamber'i çok seven ve ona gönülden bağlanan birisidir.

Hadis usûlü konusunda râvilerin hadisleri tahammül yollarını ve kullandıkları lafızları belirtmiş, râvilerin ağırlıklı olarak icâzet ve sema yollarını kullandıklarına işaret etmiştir. Eda lafızları, muhaddisin âdabı, bi'dat ehli ve hadis talebi konularında da oldukça doyurucu bilgiler sunmuştur. Özellikle ricâl ve tabakat konusunda yazmış olduğu eserleri, İbn Sa'd (v. 230/845)'in *et-Tabakatü'l Kübrâ'sı*, Ebû Nuaym el-İsbehânî (v. 430/1099)'nin *Hilyetü'l-Evilya'sı*, Buhâri (v. 256/870)'nin *et-Târihü'l-Kebir'i*, İbn Abdulberr (643/1246)'in *el-İstiâb'ı*, İbn Hacer (v852/1449)'in *el-İsâbe'si* gibi, ricâl ilmi konusunda ilim dünyasındaki yerlerini almışlardır.

Zehebî'nin öne çıkan özelliklerinden biri onun tenkitçi bir zihniyete sahip olmasıdır. Bilhassa el-Bacî (v. 474/1082) hocası İbn Teymiyye (v. 611/1215), Hâkîm en-Nisabûrî (v. 405/1014) ve Dârekutnî'nin görüşlerine itiraz etmiştir. İbn Teymiyye'ye Zehebî'nin nasihatı ve Hâkîm'in *Müstedrek'*ine yazdığı *Telhisü'l-Müstedrek* adlı eseri dikkate değerdir.

Hadis ilminin alt branşı olan cerh ve ta'dil ilmi hakkında çeşitli eserler yazmıştır. Bu eserlerinde râvilerin hayat tercemeleri yanında râviye ait varsa rivâyetlerini, sened zincirindeki râvilerden zayıf olanlarını, zayıflık sebeplerini ve hadislerin metninin tenkidini yapmıştır. Hadis münekkidlerinin kullandığı cerh ve ta'dil lafızlarını söyledikten sonra kendisinin kullandığı cerh ve ta'dil lafızlarına işaret etmiştir.

Cerh ve ta'dil lafızlarının mertebesinde bazı âlimlerle ters düşmüş, onları eleştirmeden, sadece kendi fikrini açıklamıştır. Hayat tercemesini verdiği ricâl hakkında diğer münekkidlerin kullandığı cerh ve ta'dil lafızlarını zikrederek, bazılarını katılmış bazılarını da katılmamıştır. Râvinin ve hadisin zayıf kılınma sebeplerini

belirtmiştir. Zehebî, râvileri sadece mezheplerini söyleyerek aşırı gitmeden eleştiren, mezhebini öne çıkararak mezheplerinde aşırıya kaçanlara işaret eden, insafli ve adaletli tenkidi ile tanınan birisi olmasına rağmen, bazı âlimler tarafından sert şekilde eleştiriye tabi tutulan bir münekiddir.

Zehebî, tabakat ile ilgili eserlerinde hayat tercümesini verdiği şahıslar arasında mezhebî yönden asla ayırım yapmamıştır. Hatta kendi mezhebinin dışında başka mezheplere mensup şahısların hayat hikayelerine daha fazla yer vermiştir. Haricî, Şîî, Râfîzî, Kaderî, Mürcîî, Cehmî, Mu‘tezilî, Rey ehli ve Şuûbiyye’ye mensup olan râvilerin isimlerini zikrederek onların fikri yapılarına da işaret etmiştir.

Zehebî, hadis ilminin önemli konularından birisinin sened olduğunu vurgulayarak en sahih ile en zayıf senedleri bildirmiştir. Kendisi sened konusuna önem verdiği gibi bazı âlimlerin de bu konudaki görüşlerini bildirmekle kendi görüşünün haklı olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Zehebî, senedleri “sened-i kavî, isnadühü ceyyîd, isnadühü sâlih, isnadühü garîb, isnadühü mecâhîl, isnadühü zayıf” gibi bir takım kategorilere ayırmış, hadis çeşitlerinin tariflerini yaparak diğer âlimlerin tarifleri ile örtüştüğü ve ayrıştığı yerlere işaret etmiştir.

Hadisleri, râvi sayısı ve kaynağı açısından, senedindeki inkıta‘ ve ravideki cerh sebebiyle olmak üzere dört kategoride ele almıştır. Hadisleri, sahîh, garîb, isnâdı sâlih garîb hadis, garîb munkatı, garîb merdûd, hasen hasen garîb, mevzû, müdelles, münker, mürsel, munkatı, mevkûf, mütevâtir, merfû, ferd, muallel, metrûk, muzdarip, muhtelak, gibi çeşitlere ayırmıştır. Ayrıca her bir çeşide eserlerinde bol miktarda örnekler vererek, hadislerin sahih ve zayıflık yönlerine delilleri ile birlikte işaret etmiştir.

Zehebî gibi büyük bir âlimin ilminin derinliği, tarih, hadis, ve ricâl ilmine dair eserlerinin onlarca cildi bulacak kadar geniş muhtevalı olması, insafli tenkidciliği ve selefi düşüncesi farklı yönleriyle çalışılmış ve araştırma konusu yapılmıştır. Hâlâ da yeni çalışmalar yapılmakta Zehebî’nin başta hadis ve ricâl ilmine katkıları yeni tespitlerle ilim dünyasına arzedilmiştir.

Allah Teâla, Zehebî gibi âlimlerimizden razı olsun. Onların bıraktığı mirası sonraki nesillere aktarmayı bizlere nasip etsin. **Çalışmak bizden başarı Allah Teâladandır. Amin ve’l hamdüllilahi Rabbi’l-Âlemin.**

KAYNAKÇA

- A'zami, Muhammed Mustafa, *Dirâset fi'l-Hadisi'n-Nebevî ve Tarih-i Tedvinihi*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1992.
- Aclûni, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfu'l-Hafa ve Müzîlü'l-İlbâs*, Mektebetü'l-Kutsî, Kahire, 1351/1932.
- Açikel, Yusuf, *Ehl-i Beyt*, Nobel Yay., Ankara, 2009.
- Ağırman, Cemal, "et-Tarîhü'l-Kebîr" *DİA*, c. XXXX, s. 89-90.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001.
- Ahmed Naîm, Babanzâde *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- Akşit, Niyazi, *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, Serhat Dağıtım Yayınevi, Yelken Matbaası, 1984.
- Aliyyü'l-Kârî, *Zayıf Hadisleri Öğrenme Metodu*, (trc. Ahmed Serdaroğlu), İlim Yayınları, İstanbul, 1984.
- _____, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ*, Dâru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001.
- Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Ca'fer el-Kârî," *DİA*, c. X, s. 116.
- Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986, s. 137-152.
- Apaydın, H.Yunus, "Mütevâtir", *DİA*, c.XXXII, s.208-211;
- Aşıkutlu, Emin, "Cerh ve Ta'dil", *DİA*, c. VII, s. 394.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedreddin, *Umdetü'l-Kârî*, Dâru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2001.
- Azîmâbâdî, Ebû Abdurrahman, *Avnu'l-Ma'bud*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1426/ 2005.

- Bağcı, H. Musa, “Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis’in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi”, *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması, (Sempozyum, Tebliğ ve Müzakereleri)*, 29-30 Mayıs, 2004, Kurav Yayınları, Bursa, s. 67-88.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-Ârifin*, Müessesetü’t-Tarihü’l-Arabî, Beyrut, 1951.
- Begâvi, Ebû Muhammed Muhyi’s-sünne El-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed El-Ferrâ, *el-Envar fi Şemali’n-Nebiyi’l-Muhtar*, Dâru’l-Mektebî, Şam, 1416/ 1995.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Alî , *Şuabü’l-İman*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 2003.
- Beykûnî, Ömer b. Muhammed b. Fettûh (Cem ve Tert. Abdullah Sirâcüddin), *Şerhu’l-Manzümetü’l-Beykûniyye fi-Mustalahi’l-Hadis*, Mektebetü Dâru’l-Felah, Halep, 1438/ 2017.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, Dâru İbn Kesir, Beyrut, 1423/2002.
- _____, *Ehâdisü’l-Edebi’l-Müfred fi’l-Ahlak*, İslam House, Riyad, 1432/2010.
- _____, *et-Târihü’l-Kebir*, Dâru-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1435/2015.
- Buhâyri, Ebû Osman, *Ettâsiu min Fevâidi Ebî Osman el-Buhayri*, Dâru Kütübi’z-Zahiriyye, Şam, 1428/2007.
- Can, Muzaffer, *Zehebî’nin Hayatı, Târihü’l- İslam*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1996.
- Câsim, Leys Suûd, “İbn Abdilberr en-Nemerî”, *DİA*, c. IXX, s. 270-271.
- Cezâiri, Tahir b. Salih b. Ahmet, *Tevcihu’n-Nazar ila Usûli’l-Eser*, Matbaâtü’l-Cemâliyye, Kahire, 1328/1910.
- Çağrıcı, Mustafa, “Fitne”, *DİA*, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 156-159.
- Çakan, İsmail Lütüfî, *el-Câmi’li-Ahlaki’r-Râvi ve Adâbî’s-Sami*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1986.
- _____, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1989.

- _____, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1991.
- _____, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1982.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl, *el-Müsned'ül-Câmi*, Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1434/2013.
- Davudoğlu, Ahmed, *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri*, 5. Baskı, Huzur Yayınevi, 1989.
- Demirci, Mehmet, "Desûkiyye", *DİA*, c. IX, s, 212.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî, *el-Merâsil*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1408/1988.
- _____, *Sünen-i Ebi Davud*, el-Mektebetü's-Seydâ, Beyrut, 2010.
- _____, *Sünen*, (thk. Şuayb Arnavut), Dâru Risaleti'l-Alemiyye, Beyrut, 1430/2009.
- Ebû Gudde, Abdülfettah, *el-İsnadu Mine'd-Dini*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1992.
- Ebû Hâmid b. Merzûk, *Beraatül-Eşariyyin*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Elbânî, Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsuriddin, *es-Silsiletü'l-Ehâdisü'z-Zaifetü ve'l-Mevzûatü*, Dâru'l-Maarif, Riyad, 1412/1992.
- _____, *İrvâü'l-Kalil fi Tahrîci Ehâdisi Menâri's-Sebil*, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1405/1985.
- _____, *es-Silsiletü's-Sahihâ*, Mektebü'l-Maarif, Riyad, 1415/1995.
- Eruz, Fulya Bodur, "Sanat", *DİA*, c. XXIX, s. 98-100.
- Fayda, Mustafa, "İbn Sa'd Hayatı ve Eserleri", *İbn Sa'd ve Eseri Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr Sempozyumu*, Siyer Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2014, s. 6-10.
- Fettenî, Muhammed Tahir, *Tezkirâtü'l-Mevzûât*, Matbaâtü'l-Müniriyye, Kahire, 1343/1924.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Cemel Vakası", *DİA*, c. VII, s. 320-321.

- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Edebü fi'd-Din*, Matbaâtü'l-Arabiyye, Kahire, 1343/1924.
- _____, *İhyau Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1431/ 2010.
- Gumârî, Ahmed b. Muhammed b. Siddık el-Hüseyn, *Fethu'l-Vahhab bi Tahrici Ehâdisi's-Şihab*, Âlîmü'l-Kütüb, Beyrut, 1418/1998.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, Dâru'l- Marife Beyrut, 1418/1998.
- _____, *Kitabü Marifetü-Ulûmi'l-Hadis* (thk.Ahmed b. Fâris es-Sellûm), Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1424/2003.
- Halebî, Hasan Ali, *Mûsûati'l-Ehâdisi ve'l-Âsâru'd-Daifeti ve'l-Mevzûati*, Mektebetü'l-Ârifin, Riyad, 1419/1999.
- Hallavî, Abdurrahman, *İmam ez-Zehebî*, Dâru'l Kalem, Şam, 1408/1988.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Kitabü'l-Kifaye fi İlmi'r-Rivâye*, Dairetü Mearifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1357.
- _____, *Şerefü Ashâbi'l-Hadis*, (haz. Mehmed Saîd Hatipoğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- _____, *Tarihü-Bağdat ve Zuyûluhu*, Daru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/ 1996.
- Heysemi, Ebû'l-Hasan Nûriddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire, 1414/1994.
- Heysemî, *Keşfü'l-Estâr*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1404/1984.
- Hitti, Philip K, *Sosyal ve Kültürel İslam Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.
- Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1991.
- Hüseynî, Ebû'l-Mehâsin, *Zeylû Tezkiratü'l- Huffaz li'z- Zehebî*, Dimaşk (Şam), 1347/1928.
- İbn Abdilberr, Ebû Amr Yusuf, *Câmiu Beyani'l-İlim ve Fazlih* (thk. Ebû Eşbal ez-Züheyrî), Dâru İbnü'l-Cevzi, Riyad, 1414/1994.

- _____, *el-İstizkâr li-Camii'l-Mezâhibi Fukehâi'l-Emsar*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.
- İbn Arrak, Ali b. Muhammed, *Tenzîu's-Şerîati'l-Merfûa ani's-Şerîati'l-Mevzûa*, Mektebetü'l-Kübra, Kahire, 1401/1981.
- İbn Asâkir, Ebî'l- Kasım Ali b. el-Hasen İbn Hibetullah b. Hüseyin, Abdillâh eş-Şâfi, *Tarihu Medinet-i Dimaşk*, Dâru'l-Fikr, Şam, 1415/1995.
- İbn Ebi Şeybe, Ebî Bekr Abdullâh b. Muhammed, *Musannef İbn Ebî Şeybe*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1405/2004.
- İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *Kitâbü's-Sünnet* (nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî), el-Kütübü'l-İslamiyye, Beyrut 1400/1980.
- İbn Ebû Hâtım er-Râzi, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İdris Muhammed, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1371/1952.
- İbn Hacer el-Askalani, Ebû'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *en-Nüketü ala Nüzheti'n-Nazar fi Tavzihi Nuhbetü'l-Fiker*, Dâru İbnü'l-Cevzî, Riyad, 1431/2011.
- _____, *el-İfhamü fi Şerhi Bulûği'l-Meram*, (tlf. Abdülaziz b. Abdullâh er-Râcâhî), Daru'l-Asime, Riyad, 1425/ 2005.
- _____, *el-Metâlibü'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesâdin'i-Semâniye*, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1419/1998.
- _____, *et-Telhisü'l-Habîr fi Tahrîci Ehadisi'r-Rafîiyyi'l-Kebir*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1390/1971.
- _____, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Maarif, Beyrut, 1379/1959.
- _____, *Lisanü'l-Mîzan*, (tlf. Abdulfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuâti'l - İslamiyye, Beyrut, 1423/2002.
- _____, *Nuhbet'ül-Fiker Şerhi (Trc.Talat Koçyiğit)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara,1971.
- _____, *Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, Dâru İbn Hazm, Beyrut,1427/2006.

_____, *Tehzibü't-Tehzib*, Dâru Sadır, Beyrut, 1325/1968.

_____, *Takribü't-Tahzib li Hatimeti'l-Huffâz*, Dârü'l-Âsime, Riyad, 1421/2000.

İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Bustî, *Sahih*, (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1414/1993.

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi, *Kitabu't-Tevhid ve İsbatu Sıfati'r-Rab*, (thk. Abdülaziz İbrahim eş-Şehvan), Dârü'r-Rüşd, Riyad, 1414/1994.

İbn Kâdî Şuhbe, Ebû'l-Fadl Bedrüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü's-Şâfiyyin*, Dâiretü'l-Osmaniyye, Haydarabat, 1398/1978.

_____, *Tarihu İbn Kâdî Şuhbe*, (thk. Adnan Derviş), Ma'hedü'l-İlmi, Şam, 1994.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b.Şihâbiddin Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. Abdullah b. Abdurrahman et-Türki), Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 1419/1988.

_____, *el-Bâisü'l-Hasis Şerhi İhtisari Ulûmil-Hadis*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Müessetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 1408/1988.

_____, *İhtisaru Ulûmi'l-Hadis*, Daru'l-Meymân, Riyad, 1431/2009.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire, 2010.

İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemalü'd-Din Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed, *Lisanü'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut, 1414/1996.

İbn Mülakkin, Ebû'l-Hafs Siracüddin Ömer b. Ali b. Ahmed, *el-Bedrü'l-Münir fi Tahrici'l-Ehâdisi ve'l-Âsar'il-Vakiati fi's-Şerhi'l-Kebir*, Daru'l-Hicre, Riyad, 1429/2004.

İbn Nasûriddin, Ebû Bekir Şemsüddin Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî, *er-Reddü'l-Vafir*, Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1400/1980.

İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûmi ve'l-Hikem*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1422/2001.

- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd Menî, *Kitabu -Tabakâti'l-Kübrâ* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1471/2001.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddin Abdisselam el-Harrânî, *Kâidetü Celile fit-Tevessül ve'l-Vesile* (thk. Abdulkadir Arnavut), İdâretü'l-Bahûsi'l-İlmiyye, Riyad, 1420/1999.
- _____, *Ziyâretü'l-Kubûr ve'l-İstincâdü bi'l-Makbur*, Dâru't-Tâibah, Riyad, 2010.
- İbnü'l-Cevzî, *Câmiu'l-Mesânîd*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1426/2005.
- _____, *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi Ehâdisi'l-Vâhiye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983.
- _____, *Kitabü'l-Mevzuât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1983.
- İbnü'l-Esir İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Câmiü'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasul*, (thk. Abdülkadir Arnavud), Mektebetü'l-Halvânî, Tebuk, 1389/ 1969.
- İbnü's-Salah, Osman b. Abdurrahman b. Osman b. Musa b. Ebî'n-Nesr eş-Şehrezûrî, *Ulümü'd-Din* (nşr. Nureddin Itr), Dârül-Fikir, 1406/1986, Beyrut.
- İsbehâni, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshak, *el-Müsnedü'l-Müstahreci ala Sahihi'l-İmam-Müslim* (thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şafî), Dâru'l-Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 1417/1996.
- İzgi, Cevat, "İbnü'd-Devâdârî" *DİA*, c. XXI, s.11-13.
- Kâdî İyaz, İyâz b. Musa Ebû'l-Fazl el-Yahsubî, *el-İlma ila Ma'rîfeti Usûli'r-Rivâyeti ve Takyidi's-Simâi* (thk. Seyyid Ahmet Sağar), Dâru't-Türasi'l-Arabî, Kahire, 1389/1980.
- Kandemir, Mehmet Yaşar, "İsabe" *DİA*, c. XXII, s. 487.
- _____, *Mevzû Hadisler (Menşei ve Tanıma Yolları, Tenkiti)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ayyıldız Maatbası, Ankara, 1980.
- Kara, Mustafa, "Bedeviyye", *DİA*, İstanbul, 1988,c. V, s. 318-319.
- Kardâvi, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (trc. Bünyamin Erul), Rey Yayıncılık, 1991, Kayseri.

- Kâsimî, Cemaluddin b. Muhammed Saîd b. Kasım ed-Dîmaşkî, *Kavâidü't-Taahdis Dârun-Nefâis*, Beyrut, 1407/1987.
- Katip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zünûn An Esami'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Dâiretü Maarifü'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1357/1941.
- Kazan Ramazan, *İslamın Evrensel Değerlerinden Ahde Vefa*, Nobel Yayınları, Ankara, 2013.
- Kettânî, Ebi Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris, *Nazmü'l-Mütenâsir Mine'l-Hadisi'l-Mütevâtir*, Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, Kahire, 2010.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis İstilahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.
- _____, *Hadis Usûlü*, İlmi Yayınlar, Ankara, 1967.
- _____, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasında Münakaşalar*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989.
- Komisyon, (A. Adıvar, R. Arat, S. Buluç, A. Karahan, O. F. Köprülü, N. Göyünç, B. Kütükoğlu), “Zehebî”, *İ.A*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, c. XIII, s. 493.
- Köprülü, Mehmet Fuat, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Arısan Matbaacılık, Ankara, 1984.
- Kucur, Sadi S., “İkta”, *DİA*, İstanbul, 2000, c. XXIII, s. 47.
- Kudâî, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Müsned-i Şihab*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1407/1986.
- Ma'ruf, Beşşar Avvâd, *ez-Zehebî ve Menhecuhu fî Kitabihî-Tarihi'l-İslam*, Dâru'l-Kütübiyye, Kahire, 1395/1975.
- Makrızî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr: el-Hıtatü'l-Makriziyye*, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdad, ts.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Ebî Âmir, *Muvatta*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1406/1985.

- Mizzî, Cemaleddin Ebû'l-Haccac Yusuf b. Abdirrahman b. Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1400/1980.
- Muhammed b. Azzuz, *Medresetü'l- Hadis fi-Bilâdi's-Şam*, Dârü'l-Beşâirü'l-İslamiyye, Beyrut, 1421/2000.
- Muhammed Muhalled, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhalled b. Hafs el-Attârü'd-Dürî, *Mevkiu Câmi'l-Hadis*, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts.
- Mustafa, İbrahim, Abdulkadir, Hamid, ez-Ziyad, Ahmet Hasan, en-Neccar, Ali, *Mu'cemü'l-Vasîd*, Çağrı Yayınları, Çevik Maatbaacılık, İstanbul, 1410/1989.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf, *Feyzü'l-Kadir Tertîbu's-Şerhi'l-Câmiu's-Sağir*, el-Mektebetü't-Ticâriyyâtü'l-Kebîr, Mısır, 1356/ 1935.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. Haccac b. Müslîm el-Kuşeyrî , *el-Camiu's-Sahih*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 2010.
- Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, (çev. Hanefî Akın), Karınca ve Polen Yayınları, İstanbul, 2008.
- Müttakî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1405/1985.
- Nassâr, Mahmud, *et-Tasrîh bi Zevâidi'l-Camiu's-Sahih Süneni't-Tirmîzî*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.
- Nesâi, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünen-i Nesâi*, Mektebetü Matbûâtü'l-İslamiyye, Halep, 1406/1986.
- Nevevî, Ebû Zekerriyya Yahya b. Şeref b. Mürî, *Şerhu Sahihi Müslim*, el-Matbaâtü'l-Misriyye, Kahire, 1347/1929.
- _____, *İrşadü Tüllâbi'l-Hakâik*, Dâru'l-Yemâme, Şam, 1430/2009.
- _____, *et-Takrîb ve't-Teysir* (thk. Muhammed Osman el-Haşed), Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.
- Nuaymî, Ebû'l-Mefâhir Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed b. Ömer, *ed-Dâris fi Tarihi'l- Medâris* (thk. Cafer Hısnî), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.

- Okiç, Tayyip, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1959.
- Özcan, Abdülkadir, “Ases Başı”, *DİA*, c. III, s. 464.
- Özek, Ali, *Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları*, Fatih Matbaası, İstanbul, 1967.
- Özel, Ahmet Murat, “Şâzeliyye”, *DİA*, İstanbul, 1988, c. XXXVIII, s. 387-390.
- Öztuna, Yılmaz, *Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi*, Ankara, 1976.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi*, İstanbul, 1993.
- Polat, Selahattin, Nazlıgül, Habil, Doğanay, Süleyman, *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Polat, Selahattin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değerleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1985.
- Râmehürmüzî, Hasan b. Abdurrahman, (v. 369/971), *el-Muhaddisü'l-Fâsil Beyne'r-Râvi ve'l-Vâi*, (Tahriç Muhammed Accac el-Hatib), Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1391/1771.
- Rebî' b. Habib, Ebû Amr er-Rebi' b. Habib b. Amr el-Ezdî, *el-Câmiu's-Sahih Müsnedi Rebî' b. Habib*, Vizaretü'l-Evkaf ve Şuûni'd-Dîniyye, Amman, 1432/2011.
- Salihü's-Şâmî, Muhammed b. Yusuf, *Sebilü'l-Hedyi ve'r-Reşâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1993.
- Savvâf, Ebi Ali Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan, *Fevâid*, Dâru'l-Âsıme, Riyad, 1408/1987.
- Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-Mardiyye*, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1405/1985.
- _____, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Fethu'l-Muğis bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadis*, Mektebetü Dâri'l-Minhac, Riyad, 1426/2005.
- _____, *el-İ'lan bi't-Tenbih Limen Demmera't-Tarihi*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut, 1407/1986.
- _____, *Mekâdisu'l-Hasene*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1405/1985.

- Sıddıkî, Zübeyir, *Hadis Edebiyatı Tarihi* (trc.Yusuf Ziya Kavakçı), İrfan yayınları, İstanbul, 1966.
- Sofuoğlu, Mehmet, *Sahihi Buhâri Tercemesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.
- Subhî es-Sâlih, Subhî b. İbrahim, *Hadis İlimleri ve Hadis Ishtıahları*,(trc. Mehmet. Yaşar Kandemir), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Subkî, Ebû Nasr Tâcuddin Abdulvehhab b. Ali b. Abdil-Kâfi, *Tabakatü'l-Şafîyyeti'l-Kübrâ*, Matbaatü Faysal İsa, Kahire, 1383/1964.
- Suyûti, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir b. Muhammed El-Hudayrî, *Tedribü'r-Râvi fi Şerh-i Takrîbü'n-Nevevî, Dâru İbnü'l-Cevzî*, Riyad,1431/2009.
- _____, *el-Hasâisü'l-Kübra*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed Abdullah, *el-Fethu'r-Rabbânî min Fetevâ'l-İmami's-Şevkânî*, Mektebetü Ceylü'-Cedid, Yemen, 1432/2011.
- Şeyh, Abdussettar, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1414/1994.
- Tabarânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemü'l-Evsad*, Dâru'l-Harameyn, Mısır, 1415/1995.
- _____, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 2005.
- Taberî, *er-Riyâzü'n-Nadireti fi Menâkibi'l-Aşrati*, Mektebetü'l-Kevser, Riyad, 1415/1994.
- Tahhan, Mahmud, *Yeni Hadis Usûlü*, (Trc. Cemal Ağırman), Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____, *Teysirü Mustalâhi'l-Hadis*, Riyad, Mektebetü'l-Marife,1996.
- Tahrâlî, Mustafa, "Rifâiyye", *DİA*, İstanbul, 1988, c. XXXV, s. 99/103.
- Tîbî, Şerâfüddîn, *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*, Mektebetü Nezzâr Mustafa, Riyad, 1417/1997.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid), *Süneni't-Tirmizi*, Dâru Garbi'l-İslami, Beyrut, 1998.
- _____, *el-Câmiu'l-Kebir*, (thk. Beşşar Avvâd Maruf), Dâru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 1996.

- Tuğlu, Nuri, *Maturîdîlik ve Hadis*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa, *ed-Duafâü'l-Kebir*, Dâru'z-Ziya, Kahire, 1427/2006.
- Yahya b. Maîn, *et-Tarih ve'l-İlel* (thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf), İhyau Turâsi'l-Arabî, Mekke, 1399/1979.
- _____, *Mâri'fetü'r-Ricâl* (thk. Muhammed Kâmil Gassân), Mecmau'l-Lugati'l-Arabî, Şam, 1400/1980.
- Yaran, Rahmi, Bid'at, *DİA*, c. VI, s. 129-131.
- Yardım, Ali, *Hadis I-II*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Tevesül", *DİA*, c. XXXXI, s. 6-8.
- Yılmaz, Metin, "Şurta", *DİA*, c. XXXIX, s. 242-244.
- Yiğit, İsmail, "Memlükler", *DİA*, c. XXIX, s. 95.
- _____, "Mevâlî", *DİA*, c. XXIX, s. 424-426.
- _____, "Sıffin", *DİA*, c. XXXIII, s. 107-108.
- Yücel, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Zebîdî, Irâkî- İbnu's-Subkî- *Tahrîcu Ehâdisi İhyâi Ulûmiddin*, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1408/1987.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarihü'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri vel-A'lam*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1410/1990.
- _____, *Divanu'd-Duâfa ve'l-Metrûkîn*, (thk. Fudayletü'ş-Şeyh Halilü'l-Meymun), Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1407/1988.
- _____, *Ehâdisü -Muhtâre min Mevzûati'l-Cevrekâni ve li ibni'l-Cevzi* (thk ve tlk. Abdurrahman Abdil-Cebbar el-Ferivâi), Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1404/ 1983.
- _____, *el-Mugnî fi'd-Duâfa* (thk. Nurettin İtr), İhyau't-Türâsi'l-Arabi, Katar, 2009.

- _____, *er-Ruvâtu's-Sikatü'l-Mütekellemi fihim Bimâ Lâ Yû'cibu Reddehum* (thk. Muhammed b. İbrahim el-Mavsîli), Dâru'l-Beşâirü'l-İslamiyye, Beyrut, 1412/1993.
- _____, *Kifâyetü'l-Hafazeti Şerhü'l Mukaddimeti'l-Mûkizati* (Şrh. Ebû Üsâme Selim b. İydü'l-Hilâlû's-Selefî), Mektebetü'l-Furkan, Acman, 1422/2001.
- _____, *Kitabul-Muîn fi-Tabakâti'l- Muhaddisîn*, (thk. Hemmam Abdürrahim Said), Dâru'l-Fürkan, Amman, 1404/1984.
- _____, *Kitabü'l-Uluvv li Aliyyi'l-Gaffâr*, (thk. Ebû Muhammed Eşref), Mektebetü Advâi's-Selef, Riyad, 1995.
- _____, *Marifetü'l-Kurra el-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-Âsar*, (thk. Muhammed Câdü'l-Hak), Dâru'l- Kütübi'l-Hadise, Kahire, 1969.
- _____, *Marifetü'r-Ruvât el-Mütekellimi Fihim Bimâ Lâ Yu'cebu'r-Reddi*, (thk. Ebû Abdullah İbrahim Saibi veya İdris), Dâru'l- Marife, Beyrut, 1406/ 1986.
- _____, *Meşihatü el-Hafiz Zehebi'l-Mu'cemu'l-Latif*, Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1408/ 1998.
- _____, *Mizanü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*,(thk. Ali Muhammed el-Buharî), Dâru'l-Marife, Beyrut, 2009.
- _____, *Mu'cemü's-Şuyûh*, Dâru Kütüb'l-İlmiye, Beyrut, 1410/1990.
- _____, *Siyer-u Â'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuâybü'l-Arnâvut) Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1401/ 1981.
- _____, *Telhîsu Kitabi ileli'l-Mütenâhiye li İbni'l- Cevzî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1419/1998.
- _____, *Tezkiratü'l-Huffaz*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1996.
- _____, *Zeylehü-Telhisi'l-Müstedrek*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Haydarabat , 1422/2002.
- _____, *Zikru Esmâi Men Tûkillime Fihi ve Hüve Müvessak* (thk. Muhammed Şekûr Meydâni), Mektebetü'l-Menar, Zerka,1986.

_____, *Zikru Men Yu'temedu Kavluhu fi'l-Cerhi-Ta'dil*, (thk. Abdul Fettah Ebû Gudde), Mektebetü'l -Matbûati'l- İslamiyye, Haleb, 1400/1981.

MAKALELER

Ağır, Abdullah Mesut, Memlûk Askeri Teşkilatı ile İlgili Yapılmış Araştırmalara Dair, *Gaziantep University Journal of Social Sciences* (<http://jss.gantep.edu.tr>), 2015 14(2):447-457.

Bardakçı, Mehmet Necmeddin, Tasavvufta Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesile, *Tasavvuf İlmi ve Araştırma Dergisi*, Ankara, 1999, s. 33-48.

Çelik, Ali, “İbn Sa’d’ın Hadisçiliği”, *Bingöl Üniversitesi, SBE Dergisi*, Yıl 7, c.VII, S. 13, Bingöl, 2017, s.277-292.

Göksu, Erkan, “İbn Tağriberdi ve Tarihçiliği”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 8, s. 26, 2008/1, Ankara, s. 76-78; http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/egoksu_tagriberdi.pdf, 10.04.2018.

Hansu, Hüseyin, Mütevâtir Haber Bilgi Değeri ve İslam Düşüncesindeki Yeri (haz.Rukiye Çalışkan), *Hadis Tetkikleri Dergisi*, Yıl: 2008, c.VI, S. 2, s. 215-218.

<http://www.kerkukvakfi.com/tr/content/266>. 30.07.2018.

Keskin, Yusuf Ziya, “Buharî’nin et-Târihu’l-Kebîr’ine Yönelik Tenkitler”, *Marife*, Yayınları. 3, S. 2, güz 2003, s. 104-105; <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/493642>, 27.12.2018.

Kırbaçoğlu, Hayri, İslam Düşüncesinde Sünnet, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, 2003.

Özkan, Halit, “Memlûklerin Son Asrında Hadis-Kahire, 1392-1517”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2015, s, 225-231.

Robson, James, “Hasen Hadislerin Çeşitleri” (çev. Talat Koçyiğit), *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1963, Ankara Üniversitesi Basımevi, s.110-118;

- Sağlam, Ahmet, “Orta Çağda Orijinal Bir Siyasi Yapı; Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, c. II, Sayı, 14, Aralık, s. 107-126.
- Tobay, Ahmet, “Ebû Nua‘ym el-İsfahânî Hayatı ve Eserleri”, *Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 1997, s.85-86.
- Turan, Mehmet, “Meşhur Hadis Âlimi İbn Hacer el-Askalânî’nin Hayatı ve İlmî Kişiliği” *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, Batman, Yıl 2017, c.I, S. 1, s. 27.
- Yalçın, Mehmet Fatih, “Bahri Memlükler Döneminde Saltanat Naiblerinin Görevlerinin Sona Ermesi ve Bunun Sonuçları (1250-1382)”, *The Journal of Academic Sociol Science Studies*, Mayıs. 2013, s. 791-810.
- Yılmaz, Muhammet, “Mevkuf Hadisler ve Hükmen Merfû,” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Adana, 2001, c. I, s. 1.
- Yiğit, Fatma Akkuş, “Memlük – Ermeni Münasebetleri”, *Akademik Bakış*, Ankara, 2015, c. VIII, S. 16, s. 171-206.
- Yiğit, İsmail, “Ayniyi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”, *Marmara İlahiyat Dergisi*, Sayı 11-12, 1993-1994, İstanbul, 1997, s. 27-45.

TEZLER

- Açıkel, Yusuf, Hadis Toplamak İçin Yapılan Seyahatler (Rihle), Ankara Üniversitesi. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992.
- Tozlu, İbrahim, *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2011.
- Yılmaz, Mehmet, Sahihayn’da Müdreç Hadisler ve Genel Olarak Değerlendirilmesi, Selçuk Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1994.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Mehmet YILMAZ
Doğum Yeri ve Tarihi : Çivril – 15/01/1960
Medeni Hâli : Evli

Eğitim Durumu:

Lisans Öğrenimi : İzmir Yüksek İslam Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yabancı Dil ve Düzeyi:

1. İngilizce, iyi düzeyde